

TE M I D A T E M I D A

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 1, godina 15. Mart 2012.

Tema broja

**ŽRTVE KRIMINALITETA I RATA:
MEĐUNARODNI I DOMAĆI KONTEKST**

Izdaju:

© Viktimološko društvo Srbije i „Prometej“, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 381 11 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić,
dr Ivana Stevanović i dr Mirjana Dokmanović

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Dušan Cotič,
dr Gerd Ferdinand Kirchof (Nemačka, Japan) i dr Marc Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice i urednica teme broja:

dr Sanja Čopić

Sekretar redakcije:

Nikola Petrović

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
dr Sanja Čopić, dr Jelena Srna, dr Oliver Bačanović (Makedonija),
dr Jo-Anne Wemmers (Kanada), mr Ruth Jamieson (Velika Britanija) i Nikola Petrović

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej“

Izdavanje ovog broja finansijski su pomogli:

Fondacija za otvoreno društvo i Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani

The articles in the journal are peer reviewed

Tema broja

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

ČLANCI

Sećanje na profesora dr Živojina Aleksića

Milan Škulić

Vesna Nikolić-Ristanović 5

Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije „Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst“

Sanja Čopić 11

Različita shvatanja pojma žrtve i njihove konsekvence na odnos društva prema viktimizaciji

Vesna Nikolić-Ristanović 21

Pravo žrtava krivičnih dela na naknadu štete

Nataša Mrvić-Petrović 41

Žrtve, civilno društvo i tranziciona pravda u Bosni i Hercegovini

Michael Humphrey 59

Konstruisanje žrtve u Španiji nakon Franka: obnovljeno sećanje unuka žrtava građanskog rata i diktature

Estela Valverde 77

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, forenzički patolog i etika

Geoffroy Lorin de la Grandmaison 89

Medijski pristup rodno zasnovanom nasilju

Zorica Mršević 101

Viktimološki aspekti sudskih presuda

Oliver Bačanović

Nataša Jovanova 117

Stres i psihička trauma na radnom mestu i pravo na nadoknadu nematerijalne štete

Milanko Čabarkapa 131

	Prava žrtava, krivična dela protiv međunarodnog prava i restorativna pravda: kako povećati nivo odgovornosti i obeštećenja za međunarodne zločine?	
	<i>Axelle Reiter</i>	145
	Zaštite žrtava i dobara od delikata protiv bezbednosti javnog saobraćaja sa aspekta životne sredine	
	<i>Dragan Obradović</i>	165
	Posledice obaveza postavljenih sudskim odlukama kao politika tranzicije u posleratnoj Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj	
	<i>Michelle Veljanovska</i>	179
	Žrtve loše psihoterapeutske prakse	
	<i>Nikola Petrović</i> <i>Bejan Šaćiri</i> <i>Tamara Kljajić</i>	205
	Krivičnopravna zaštita starih lica i rizik od njihove viktimizacije kod krivičnih dela sa elementima nasilja u porodici	
	<i>Filip Mirić</i>	217
OSTALE TEME	Doprinos policijskog pregovaračkog tima zaštiti ljudskih prava u posebnim bezbednosnim situacijama	
	<i>Dane Subošić</i> <i>Saša Mijalković</i>	231
PRIKAZ KONFERENCIJE	Konferencija „Žrtve kriminaliteta u Evropskoj uniji: post-Lisabonska pravna agenda“	
	<i>Vesna Nikolić-Ristanović</i>	253
PRIKAZI KNJIGA	Z. Mršević Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost	
	<i>Tatjana Antić</i>	261

Theme

Victims of crime and war: international and national context

SPECIAL ISSUE ARTICLES

In memory of professor dr. Živojin Aleksić

Milan Škulić

Vesna Nikolić-Ristanović 5

Second annual conference of the Victimology Society of Serbia „Victims of crime and war: international and national context”

Sanja Čopić 11

Different understandings of the notion of victim and their consequences on the social attitude towards victimization

Vesna Nikolić-Ristanović 21

Crime victims’ right to compensation

Nataša Mrvić-Petrović 41

Victims, Civil Society and Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina

Michael Humphrey 59

Constructing victimhood in post-Franco’s Spain: the recovery of memory by the grandchildren of victims of the Civil War and dictatorship

Estela Valverde 77

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), the forensic pathologist and ethics

Geoffroy Lorin de la Grandmaison 89

Media approach to gender-based violence

Zorica Mršević 101

Victimological aspects of judicial verdicts

Oliver Bačanović

Nataša Jovanova 117

	Stress and psychological trauma in the workplace and the right to compensation for non-material damage	
	<i>Milanko Čabarkapa</i>	131
	Victims' rights, international wrongs, and restorative justice: How to square the circle of accountability and redress for international crimes?	
	<i>Axelle Reiter</i>	145
	Protection of victims and goods in the criminal offences against road traffic safety from the aspect of the environment's protection	
	<i>Dragan Obradović</i>	165
	The consequences of judicial obligations as a politics of transition in post-war Serbia, Bosnia and Hercegovina and Croatia	
	<i>Michelle Veljanovska</i>	179
	Victims of bad psychotherapeutic practice	
	<i>Nikola Petrović</i> <i>Bejan Šaćiri</i> <i>Tamara Kljajić</i>	205
	Legal protection of elderly persons and risk of their victimization by criminal acts with elements of domestic violence	
	<i>Filip Mirić</i>	217
OTHER ISSUE ARTICLES	Contribution of the police negotiating team to the protection of human rights in specific security situations	
	<i>Dane Subošić</i> <i>Saša Mijalković</i>	231
CONFERENCE REVIEWS	Conference „Victims of Crime in the EU: The post-Lisbon legislative agenda“	
	<i>Vesna Nikolić-Ristanović</i>	253
BOOK REVIEWS	Z. Mršević Towards a democratic society – gender equality	
	<i>Tatjana Antić</i>	261

Sećanje na profesora dr Živojina Aleksića

Profesor dr Živojin Aleksić je rođen 30. maja 1931. godine u Beogradu. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu 1956. godine. Magistrirao je i specijalizirao kriminalistiku na Univerzitetu u Lozani 1962/63. Doktorirao je 1964. godine na Pravnom fakultetu u Beogradu sa temom *Primena naučnih dostignuća kod ličnih izvora dokaza u krivičnom postupku*. Završio je tri kursa za uporedno pravo na univerzitetima u Peskari, Amsterdamu i Strazburu, u okviru Međunarodne akademije za uporedno pravo. U okviru Ujedinjenih nacija specijalizovao se i radio na borbi protiv zloupotrebe opojnih droga.

Za asistenta na Katedri za krivične nauke Pravnog fakulteta u Beogradu izabran je 1958.

godine. Posle položenog usmenog doktorskog ispita habilitovan je za ispitiivača za predmet Krivično procesno pravo 1959. godine. Godine 1962. prešao je u Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, gde 1973. godine dobija zvanje višeg naučnog saradnika. Na Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu se vratio 1973 godine, kao vanredni profesor za predmet Kriminalistika, da bi za isti predmet bio izabran u zvanje redovnog profesora 1979 godine. U dva mandata bio je šef Katedre za krivične nauke Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Pored toga, bio je predsednik Jugoslovenskog udruženja za krivično

pravo i kriminologiju, predsednik Udruženja pravnika Beograda, generalni sekretar Udruženja pravnika Jugoslavije, počasni član Viktimološkog društva Srbije, urednik časopisa „Pravni život“, član redakcije „Arhiva za pravne i društvene nauke“, a 1996. godine izabran je za člana Srpskog Naučnog društva.

Kao jedan od vodećih stručnjaka iz oblasti kriminalistike, profesor Aleksić je držao predavanja na svim pravnim fakultetima u tadašnjoj SFRJ, kao i na Fakultetu bezbednosti u Skoplju, a praktično svi tadašnji magistarski i doktorski radovi prošli su kroz njegove ocene, a često i mentorstva, bez obzira na kom su fakultetu branjeni. Duže od 8 godina predavao je po pozivu na Pravnom fakultetu u Kragujevcu i na Pravnom fakultetu u Zagrebu, gde je držao redovnu nastavu i predavanja na postdiplomskim studijama.

O značajnom međunarodnom renomeu profesora dr Živojina Aleksića najbolje govori činjenica da je kao gostujući profesor držao kurseve ili pojedinačna predavanja u SAD, Japanu, Kini, SSSR, Filipinima, Australiji, Nemačkoj, Engleskoj, Poljskoj i drugim državama. Pored toga, po pozivu od strane međunarodnih organizacija i Vlade tadašnje SFRJ, često je obučavao stručnjake i vršio ekspertize (Zambija, suđenje u Stokholmu, Berlinu, veštačenje avionske nesreće i identifikacija na Kipru, i dr.). Bio je ko-predsednik Svetskog udruženja profesora prava u okviru organizacije Svetski mir putem prava (zajedno sa gospodinom Džo Hazardom), kao i predstavnik Jugoslavije u Međunarodnom udruženju za krivično pravo.

O njegovom entuzijazmu, posvećenosti i ljubavi prema predmetu kojim se bavio svedoči i to da je još kao student na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu osnovao Stručnu grupu za kriminalistiku koja radi već više od 30 godina. Njegova javna istupanja na regulisanju određenih društvenih problema, poput suprotstavljanja legalizaciji marihuane, traženje rešenja o postupanju prema maloletnicima i deci delikventima i sl. privlačila su veliku pažnju javnosti, kako stručne i naučne, tako i šire. Za svoj rad dobio je niz plaketa i priznanja, a 1971. godine odlikovan je Ordenom rada sa zlatnim vencem. Od strane Ministarstva pravde Republike Srbije imenovan je za stalnog sudskog veštaka iz oblasti grafoskopije, i do 2011. godine je aktivno kao veštak učestvovao u brojnim krivičnim postupcima. U nekoliko navrata je uspešno veštačio u postupku pred Međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju u Hagu.

Među brojnim delima profesora dr Živojina Aleksića teško je izdvojiti ona najznačajnija, ali je ipak neophodno skrenuti pažnju na neke monografije koje predstavljaju izuzetan doprinos ne samo našoj već i međunarodnoj nauci, poput: *Primena naučnih dostignuća kod ličnih izvora dokaza u krivičnom*

postupku, (Beograd, 1965) koja je prevedena na nemački jezik i izdata 1969. godine u Hamburgu-DKG, a pojedina poglavlja interno su prevedena i u kriminološkim institutima Mađarske i tadašnjeg SSSR-a; *Uviđaj kod požara i paljevina*, Beograd, 1967.; *Metodika otkrivanja maloletnih delinkvenata*, Beograd, 1971; *Naučno otkrivanje zločina*, Beograd, 1973; *Kriminalistika* – udžbenik, (5 izdanja – od 1979. do 1987.); *Praktikum iz kriminalistike*, Beograd, 1988; *Tasin dnevnik 1870-1906* (priređen i obrađen u štampi) Beograd, 1991. Učestvovao je sa većim brojem odrednica u *Pravnoj enciklopediji*, *Ekonomskoj enciklopediji* i *Političkoj enciklopediji*, kao i u nizu elaborata za Institut za uporedno pravo.

Profesor dr Živojin Aleksić je objavio i preko 200 priloga u zemlji i inostranstvu u časopisima, zbornicima radova i kongresnim materijalima, a brojna pismena priznanja, povelje i plakete za minuli rad, nemoguće je i nabrojati. Pored objavljenih naučnih i stručnih monografija i članaka, o svestranosti profesora Aleksića svedoči podatak da je u okviru izložbe Srpske akademije nauka „Fotografija u Srba“ učestvovao sa svojim prilogom i fotografijama pod nazivom „150 godina sudske fotografije u Srba.“

Profesor Aleksić je bio jedan od pionira uvođenja detektora laži, odnosno poligrafa na prostorima SFRJ, istakao se i drugim značajnim doprinosima praksi, poput pružanja pomoći prilikom identifikacije žrtava avionskih nesreća, a zahvaljujući njemu *Kriminalistika* je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu stekla status posebnog predmeta. Njegov vedar duh je uvek plenio studente i pomagao im da bolje shvate i značaj nauke koju im je veoma nadahnuto predavao. Na Pravnom fakultetu u Beogradu su i danas legendarna predavanja profesora Aleksića, a mnogi njegovi đaci, koji su sada uvažene sudije, javni tužioci, policajci itd. i sada pamte živopisne primere svog učitelja, poput onih koji se odnose na veliki značaj nepoistovećivanja laži okrivljenog sa njegovom krivicom. Jer, kako je to ubedljivo objašnjavao profesor Aleksić, čovek često izbegava istinu ili nije baš sasvim istinoljubiv, pa to čini i okrivljeni, ali sama ta činjenica ni u kom slučaju ne predstavlja ekskluzivni dokaz njegove krivice.

Profesor Aleksić je, dosledno insistirajući na neophodnosti da kriminalistika u praksi bude *nada za nevine*, a *pravda za krivce*, efektivno i bitno doprineo razvoju svesti o značaju te važne krivične nauke, koja iako nije normativnog karaktera, skladno doprinosi adekvatnijoj primeni krivičnihopravnih, materijalnih i procesnih normi. Uspeo je da u našoj javnosti ubedljivo plasira stav da „nema savršenih zločina“, već u stvari, „postoje samo loše istrage“. Stoga se

na našim prostorima, između imena profesora dr Živojina Aleksića i kriminalistike, stavlja svojevrsni znak jednakosti.

Profesor Aleksić dao je značajan doprinos i razvoju viktimologije – u Srbiji, regionu i svetu. Bio je član organizacionog komiteta istorijskog Petog simpozijuma Svetskog viktimološkog društva, održanog 1985. godine u Zagrebu. Takođe, bio je jedan od osnivača i član predsedništva Jugoslovenskog viktimološkog društva, koje je osnovano 1988. godine. 1997. godine, zajedno sa nekoliko bivših članova Jugoslovenskog viktimološkog društva, koje je u međuvremenu prestalo da postoji, i još oko 20 naučnih radnika i stručnjaka iz Srbije, učestvovao je u osnivanju Viktimološkog društva Srbije-VDS.

U svom izlaganju na Osnivačkoj skupštini Viktimološkog društva Srbije, održanoj na Pravnom fakultetu u Beogradu, profesor Aleksić izneo je više značajnih opservacija i ideja, od kojih je dobar deo bio i ostao platforma za akciju VDS. Na primer, zalažući se za redovne viktimološke kurseve za pripadnike policije, sudije i tužioce, prof. Aleksić je rekao: „Čojstvo je u našoj zemlji jako teško doseći, shvaćeno u obliku misli Marka Miljanova, jer u ovom podneblju čoveku godi vlast. Ljudi moraju ulaziti u SUP, sud i tužilaštvo, kao što ulaze u dom zdravlja. Te institucije i postoje da bi pomogle.“

Prof. Aleksić bio je i jedan od retkih krivičara koji je umeo da vidi žrtve i među onima koje većina vidi samo kao kriminalce. Na osnivačkoj skupštini VDS, izgovorio je reči koje u dobroj meri odražavaju široko shvatanje pojma žrtve koje u svojim aktivnostima koristi Viktimološko društvo Srbije: „Tamo u zatvoru, među zidovima, nalaze se najveće žrtve – žrtve raznih oblika nasilja, ali i strukturalnih nejednakosti, žrtve države i državnog nasilja.“

Jedan je od prvih dobitnika povelje počasnog člana Viktimološkog društva Srbije. Njegova podrška aktivnostima VDS u proteklih 15 godina bila je od neprocenjivog značaja.

Pišući brojne naučne radove, stičući ugled velikog i među studentima izuzetno cenjenog i omiljenog profesora, sistematski stvarajući impresivnu naučnu karijeru, profesor Živojin Aleksić nikada nije zaboravio da i uživa u životu. Živeo je „punim plućima“, pleneći ne samo predavanjima i naučnim radovima, već i načinom komunikacije sa ljudima i svojim velikim ličnim šarmom. Do samog svog fizičkog kraja bio je pun duha i života, radno aktivan i zaokupljen planovima o novim knjigama i novim predavanjima. Pre svega nekoliko meseci, generacija poslediplomaca Pravnog fakulteta u Beogradu je imala izuzetnu čast da im predaje profesor Žika Aleksić.

Profesor dr Živojin Aleksić nas je napustio 27. januara 2012. godine, na Svetog Savu. Otišao je naš Žika kao stari veliki hrast koji se nije povijao pred beznačajnim povetarcima, nije se slomio, niti je iščupan iz korena, već je jednostavno, mirno i dostojanstveno dočekao svoj prirodni kraj. Za sve koji su ga poznavali, ali i za mnoge od onih koji su samo čuli za to veliko ime naše kriminalistike, za našeg dragog **Žiku Aleksića**, za koga je još davno, jedna prostodušna osoba rekla da je čudno da se „tako veliki čovek zove Žika“, profesor Aleksić je bio i ostao svojevrsna legenda. Iza njega su ostali supruga Zdenka, ćerka Ana, sin Vuk i unuka Željana.

U znak sećanja, ovaj broj *Temide* posvećujemo uspomeni na profesora Živojina Aleksića.

*Milan Škulić
Vesna Nikolić-Ristanović*

Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst

Polazeći od *Stokholmskog programa* iz 2010. godine, Evropska komisija i Savet Evropske unije preduzeli su, posebno tokom 2011. godine, niz koraka značajnih za izgradnju pravnog okvira za zaštitu žrtava. Mere sadržane u Predlogu *Direktive EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta* i *Rezoluciji Saveta EU o mapi puta za jačanje prava i zaštite žrtava, posebno tokom krivičnog postupka* trebalo bi da osiguraju da, u svim državama članicama EU, žrtve kriminaliteta budu prepoznate i priznate, da se prema njima odnosi na jednak način, bez diskriminacije, s uvažavanjem i poštovanjem, kao i da im se obezbede informacije o njihovim pravima. Žrtve treba da imaju jednak pristup službama za pomoć, mora im se omogućiti učesće u sudskim postupcima, kao i odgovarajuća zaštita.

Razvoj pravnog okvira za žrtve na evropskom nivou je od posebnog značaja za Srbiju u procesu evropskih integracija. Dobijanje statusa kandidata za članstvo u EU pred državu postavlja i nove obaveze prema žrtvama, što podrazumeva dalje unapređenje zakonodavstva i njegovo usklađivanje sa pravnim tekovinama EU, preduzimanje mera za obezbeđivanje ostvarivanja prava žrtava u praksi, kao i adekvatno bavljenje države pitanjem ratnih zločina i suočavanjem s prošlošću.

Pravni okvir Republike Srbije relevantan za položaj i zaštitu žrtava kriminaliteta tokom proteklih godina je unapređen, ali se uočava da postojeća rešenja nisu u dovoljnoj meri međusobno usklađena, što predstavlja prepreku za efikasnu zaštitu žrtava. U Srbiji još uvek ne postoji strateški pristup u bavljenju žrtvama kriminaliteta, rata i drugih vidova stradanja, a same žrtve se neretko zloupotrebljavaju i instrumentalizuju. Pri tome, kako je zaključeno još tokom Prve godišnje konferencije Viktimološkog društva Srbije, koja je održana 2010. godine u Beogradu, žrtve rata i ratnih zločina nisu dovoljno vidljive, a njho-

vim pravima i potrebama nije bila poklanjana odgovarajuća pažnja. Proces usklađivanja domaćeg pravnog okvira sa Statutom i Pravilima Međunarodnog krivičnog suda ostvaren je samo delimično, pa to ne predstavlja dovoljan osnov za zaštitu ove ranjive kategorije žrtava. Upravo stoga je namera Viktimološkog društva Srbije bila da se tokom Druge godišnje konferencije VDS više pažnje posveti položaju, pravima i potrebama žrtava rata i ratnih zločina, ali da se ujedno ne zanemare ni žrtve drugih vidova kriminaliteta.

Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije pod nazivom *Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst* održana je 24. i 25. novembra 2011. godine. Konferencija je imala za cilj da okupi stručnjake/stručnjakinje i istraživače/istraživačice, koji se iz perspektive različitih disciplina, teorijski i praktično, bave problemima žrtava kriminaliteta i rata, kao i da omogući konstruktivnu diskusiju, sveobuhvatnu razmenu i povezivanje različitih iskustava i znanja. Iskustva i problemi žrtava kriminaliteta i rata, kao i društveni odgovori na njih, bili su sagledani kako pojedinačno, tako i u međusobnoj povezanosti i sličnosti. Posebna pažnja bila je posvećena sagledavanju problema žrtava u kontekstu najnovijeg paketa mera EU i Saveta Evrope za zaštitu prava žrtava, Rezolucije UN 1325, kao i u vezi sa obavezama Srbije u pogledu utvrđivanja činjenica o ratnim zločinima i suočavanja s prošlošću. Konferencija VDS imala je i pripremni karakter za Četrnaesti simpozijum Svetuskog viktimološkog društva, koji se ove godine održava u Hagu (Holandija) sa temom *Pravda za žrtve: međukulturološki aspekti konflikta, traume i pomirenja*.

Konferencija se odvijala kroz plenarne i tematske sesije, radionice i poster prezentacije. Izlaganja na konferenciji imalo je 38 izlagača/izlagačica: 21 iz Srbije i 17 iz inostranstva (Australije, Velike Britanije, Francuske, Švajcarske, Švedske, Italije, Nemačke, Makedonije). Značajna mesta imala su izlaganja o žrtvama ratnih zločina, tranzicionoj pravdi i procesu istine i pomirenja, ali nisu zanemarene ni druge kategorije žrtava, kao što su žene, deca ili stari, niti drugi oblici viktimizacije, poput rodno baziranog nasilja, seksualnog nasilja, korupcije, torture, nasilja na radnom mestu i tome slično.¹ Pored izlagača/izlagačica, Konferencija je okupila još oko 30 učesnika/učesnica – sudija, tužilaca, policijskih službenika, predstavnika nevladinih i međunarodnih organizacija, naučnih radnika.

¹ Apstrakti svih izlaganja dostupni su na internet stranici Viktimološkog društva Srbije www.vds.org.rs.

Na osnovu svega izloženog tokom konferencije, formulisani su glavni zaključci, a potom i preporuke u pogledu toga koje korake je potrebno preduzeti kako bi se obezbedio adekvatan položaj žrtava u (krivično)pravnom sistemu i osiguralo poštovanje njihovih prava, obezbedila zaštita žrtava, naročito pojedinih vidova viktimizacije, potom, na koji način društvo treba da se bavi prošlošću i kakvo mesto i ulogu u tim procesima treba da imaju žrtve i udruženja žrtava, kao i šta je potrebno preduzeti u cilju obezbeđivanja odgovarajućeg evidentiranja podataka o kriminalitetu i žrtvama kao važnog osnova za kreiranje kriminalne politike i preventivnih programa.

Položaj žrtava u (krivično)pravnom sistemu i njihova prava

Zaključci:

- Različito definisanje pojma žrtve utiče na kreiranje različitih društvenih odgovora na kriminalitet i druge vidove kršenja ljudskih prava, što vodi nejednakoj pravnoj zaštiti žrtava i nejednakom pristupu službama za pomoć i podršku.
- U Srbiji ne postoji strateški pristup u bavljenju žrtvama kriminaliteta, rata i drugih vidova stradanja.
- U Srbiji se uočavaju nepovoljne posledice *ad hoc* donošenih zakona zbog njihove međusobne neusklađenosti, što predstavlja prepreku za efikasnu zaštitu žrtava.
- Primećuje se zloupotreba i politička instrumentalizacija žrtava, kako u Srbiji, tako i u regionu, Evropi i svetu.

Preporuke:

- Potrebno je usvojiti jedan obuhvatan i inkluzivan pojam žrtve.
- Neophodno je lobiranje na nacionalnom, EU i međunarodnom nivou za prava žrtava svih vidova kriminaliteta i drugih oblika kršenja ljudskih prava.
- Neophodno je onemogućiti zloupotrebu žrtava i njihovu političku instrumentalizaciju.
- Potrebno je raditi na iznalaženju strategija bavljenja pravima žrtava u doba ekonomske krize i smanjivanja sredstava kojima država raspolaže.
- U Srbiji je potreban strateški pristup kreiranju pravne zaštite žrtava krivičnih dela i rešavanju drugih pitanja vezanih za žrtve.

- U Srbiji je potrebno uskladiti postojeća zakonska rešenja kako bi se obezbedila efikasna pravna zaštita žrtava.
- Postojeće zakonodavstvo u Srbiji trebalo bi upotpuniti u pogledu prava na naknadu štete žrtvama krivičnih dela od države i poravnjanja i pomirenja žrtve i učinioca.
- Neophodno je obezbediti ostvarivanje prava žrtve na informacije.
- Potrebno je raditi na prevenciji viktimizacije, posebno ponovljene viktimizacije.
- Neophodna je međusektorska saradnja u primeni zakona i pružanju podrške žrtvama, uz uključivanje svih resursa i njihovo dobro korišćenje.
- Neophodno je stalno praćenje primene zakonskih rešenja u praksi.
- Potrebno je razvijati i sprovoditi edukacije za rad sa žrtvama, koje bi bile namenjene svima koji dolaze u kontakt sa žrtvama.

Žrtve pojedinih vidova viktimizacije

Zaključci:

- Pojedine forme nasilja (na primer, rodno zasnovano nasilje, proganjanje, pojedini vidovi zlostavljanja dece) se u praksi još uvek tretiraju kao izolovani incidenti, a ne posmatraju se kao obrazac ponašanja, što rezultira neodgovarajućom zaštitom žrtava.
- Primećuje se da u praksi ne postoji ili ne funkcioniše na pravi način međusektorska saradnja, koja je posebno važna za zaštitu pojedinih kategorija žrtava, kao što su žrtve rodno baziranog nasilja.
- Instrumenti za procenu rizika ponavljanja nasilja u slučajevima nasilja u porodici mogu da budu od značaja za prevenciju ponovljene viktimizacije.
- Primećuje se neadekvatno medijsko izveštavanje o slučajevima rodno baziranog nasilja.
- Uočava se nedovoljna društvena vidljivost žena žrtava silovanja u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije.
- U Srbiji ne postoji adekvatna pravna zaštita pripadnika/ca LGBT populacije.
- U praksi ne postoje jasni kriterijumi za procenu nematerijalne štete u slučajevima nasilja na radnom mestu, što otežava i usporava rad nadležnih organa, omogućava zloupotrebe i vodi pravnoj nesigurnosti.
- U zemljama u tranziciji, kakva je Srbija, ali i druge države u regionu, beleži se prisustvo korupcije, posebno političke korupcije, kao i njena veza sa sta-

njem u privredi, što neretko vodi stečajima i stvara veliki broj nezaposlenih radnika koji se mogu smatrati žrtvama tranzicije.

Preporuke:

- Pojedine forme nasilja (kao što su nasilje u porodici, partnersko nasilje, neki vidovi zlostavljanja dece, uznemiravanje, proganjanje i slično) potrebno je tretirati kao obrasce ponašanja, a ne kao pojedinačni krivični incident (kao izolovan događaj).
- U cilju obezbeđivanja zaštite žrtava rodno baziranog nasilja, neophodna je efikasna međusektorska saradnja.
- Potrebno je raditi na razvijanju instrumenata za procenu rizika ponavljanja nasilja u slučajevima nasilja u porodici.
- Izveštavanje o rodno baziranom nasilju treba da bude pojačano istraživačkim izveštavanjima, razumevanjem pojave i konkretne situacije, korišćenjem kvalitetnih sagovornika/ca i zaštitom privatnosti žrtava i njihovih porodica. To, pak, upućuje na potrebu dalje edukacije novinara o ovoj temi.
- Neophodno je iznaći adekvatan mehanizam za povećanje društvene vidljivosti žena žrtava silovanja u ratu na prostoru bivše Jugoslavije, koje su zanemarene, nevidljive, zdravstveno i psihološki ugrožene.
- Potrebna su nova zakonska rešenja koja bi obezbedila odgovarajuću zaštitu LGBT populacije.
- Neophodne su stalne edukacije profesionalaca (sudija, tužilaca, policijskih službenika) u pogledu odgovarajuće primene postojećih rešenja i obezbeđivanja zaštite pojedinih kategorija žrtava, kao što su pripadnici/ce LGBT populacije, žrtve saobraćajnih nesreća, posebno deca, žrtve rodno baziranog nasilja i slično.
- Potrebno je raditi na podizanju svesti javnosti o pojedinim kategorijama posebno osetljivih grupa, kao što su pripadnici/ce LGBT populacije, stari, žrtve rodno baziranog nasilja i slično (na primer, putem predavanja u školama, putem medija i tako dalje).
- Trebalo bi raditi na razvijanju jedinstvenih kriterijuma za procenu nematerijalne štete u slučajevima nasilja na radnom mestu (posebno psihičkog nasilja), što bi olakšalo rad nadležnih organa, otklonilo brojne nejasnoće, vodilo izbegavanju dugotrajnih i skupih veštačenja, omogućilo stručno praćenje i kontrolu rada sudskih veštaka, vodilo skraćanju sudskih i van-sudskih postupaka i slično.

- Potrebno je raditi na preduzimanju odgovarajućih zakonskih i praktičnih mera u cilju suzbijanja korupcije, posebno političke korupcije.

Suočavanje s prošlošću i tranziciona pravda

Zaključci:

- U post-konfliktnim društvima na prostoru bivše Jugoslavije suočavanje s prošlošću se uglavnom vezuje za uspostavljanje krivične (sudske) pravde kroz delovanje međunarodnih i domaćih sudova, što za posledicu ima tzv. judikalizaciju politike, koja, pak, određuje položaj žrtve u društvu i mogućnost njenog delovanja.
- Dominacija pravne perspektive u procesima suočavanja s prošlošću ima brojne društveno-političke posledice: sužavanje oficijelnog narativa na iskustvo (kolektivne) viktimizacije, te stvaranje utiska da je celokupno društvo traumatizirano i time ranjivo; to, pak, sputava puni razvoj potencijala civilnog društva jer se jednostrano usmerava, pa civilno društvo pod tim uslovima ne može da postane prostor društvene obnove i gubi svoju autonomiju.
- Mehanizmi sudske prakse pri uspostavljanju pravde nakon masovnih kršenja ljudskih prava imaju brojna ograničenja.
- Kao poseban problem u procesima suočavanja s prošlošću ističe se poricanje zločina. Politika poricanja zločina ima dalekosežne posledice za one društvene grupe koje su bile direktno pogođene masovnim kršenjem ljudskih prava. Politikom poricanja ili amnestije stvara se linija razgraničenja između društveno vidljivih i nevidljivih žrtava, žrtava kojima se garantuju prava na obeštećenje i druga socijalna prava i onih kojima se ta prava uskraćuju i slično.
- Poricanje, ćutanje i nezadovoljenje pravde nakon masovnog kršenja ljudskih prava predstavlja ogromnu hipoteku za svako društvo, jer ostaje izvor revolta i seme za naredne dugotrajne sukobe, pa čak i ratove.
- Doprinos udruženja žrtava procesima suočavanja s prošlošću je mnogostruk (npr. prikupljanje i evidentiranje podataka o žrtvama, podrška potrazi na nestalima, zalaganje za izmene zakona, podrška pri procesuiranju ratnih zločina, podrška pri povratku izbeglih lica i slično).

Preporuke:

- U procesima suočavanja s prošlošću i uspostavljanju pravde nakon masovnih kršenja ljudskih prava potrebno je raditi na široj primeni vansudskih mehanizama, posebno mehanizama zasnovanih na principima restorativne pravde.
- Žrtve treba da budu ključni partneri komisija za nestala lica, pravosudnih organa i pojedinih organizacija za zaštitu ljudskih prava u procesima suočavanja s prošlošću/tranzicione pravde.
- Neophodno je aktivno uključivanje udruženja žrtava u procese suočavanja s prošlošću.
- U pogledu utvrđivanja istine o ratnim zločinima, posmatrano iz ugla sudskih patologa, potrebno je usvojiti odgovarajuće etičke vodiče, ali i razmotriti alternative međunarodnoj (sudskoj) pravdi, na primer, u vidu kombinacije humanitarne misije za identifikaciju žrtava i forenzičkih istraživanja za istorijske svrhe.

Evidentiranje podataka o kriminalitetu i žrtve

Zaključci:

- U Srbiji nedostaje koherentan i obuhvatan sistem evidentiranja i obrade podataka o kriminalitetu, ratu i drugim vidovima kršenja ljudskih prava.
- Prikupljanje, beleženje i javno predstavljanje podataka o ratnim zločinima i masovnim kršenjima ljudskih prava ima dosta sličnosti ali i određene specifičnosti u odnosu na podatke o konvencionalnom kriminalitetu.
- Primećuje se nedovoljna vidljivost žrtava u postojećim policijskim i pravosudnim statistikama.
- Uočava se nestruktuiranost i nedovoljna povezanost postojećih evidencija o kriminalitetu.
- Adekvatno evidentiranje i prikazivanje podataka o kriminalitetu zahteva razvijanje što uniformnijih definicija pojedinih vidova kriminaliteta, odnosno usklađivanje naučne terminologije sa onom koja se primenjuje u postojećim evidencijama, kao i sa terminologijom na nivou Evrope u cilju obezbeđivanja uporedivosti podataka.
- Postojeće evidencije o kriminalitetu nisu dovoljno iskorišćene.

Preporuke:

- Neophodno je raditi na razvijanju sistema evidentiranja i obrade podataka o kriminalitetu, ratu i drugim vidovima kršenja ljudskih prava koji će obuhvatiti detaljne informacije o žrtvama, i to na svim nivoima, odnosno od strane svih nadležnih organa, institucija i organizacija (policija, pravosudni organi, institucije u sistemu socijalne i zdravstvene zaštite, zavod za statistiku, nevladine organizacije i slično).
- U razvijanju sistema evidentiranja i predstavljanja podataka o ratnim zločinima treba koristiti domaća i strana iskustva vezana za evidentiranje konvencionalnog kriminaliteta i ratnih zločina, uključujući tu i memorijale, svedočenja žrtava, njihove autobiografije i slično, koja su se pokazala kao dobra.
- U cilju dolaženja do preciznijih podataka o stanju i kretanju kriminaliteta, potrebno je kombinovati različite izvore podataka, na primer, zvaničnu (državnu) statistiku i ankete o viktimizaciji, podatke do kojih se dolazi epidemiološkim studijama (kada je u pitanju nasilje nad decom) i slično.
- Potrebno je razviti što uniformnije definicije pojedinih vidova kriminaliteta, odnosno neophodno je uskladiti naučnu terminologiju sa onom koja se primenjuje u postojećim evidencijama, kao i sa terminologijom na nivou Evrope u cilju obezbeđivanja uporedivosti podataka.
- Potrebno je na adekvatniji način koristiti postojeće evidencije, posebno nekih državnih institucija (poput MUP) u procesu kreiranja kriminalne politike, programa prevencije i slično.
- Potrebno je razvijati i sprovoditi edukacije stručnjaka o evidentiranju podataka o žrtvama.

U ovom broju časopisa *Temida* objavljujemo deo izabranih radova koji su prezentovani na Drugoj godišnjoj konferenciji Viktimološkog društva Srbije. U svojim radovima, autorke i autori bave se različitim shvatanjima pojma žrtve i konsekvencama koje ona imaju na odnos društva prema viktimizaciji, potom pravima žrtava, posebno pravom na naknadu štete, kao i različitim oblicima zaštite žrtava, odnosno zaštitom pojedinih kategorija žrtava, kao što su žrtve rodno zasnovanog nasilja, stari kao žrtve, žrtve loše psihoterapeutske prakse, žrtve delikata protiv bezbednosti javnog saobraćaja, žrtve stresa i psihičke traume na radnom mestu i tome slično. Uz to, jedan broj autorki i autora se u svojim radovima bavi pitanjima koja se odnose na žrtve rata, tranzicionu pravdu i pomirenje.

Na kraju, mada ne manje važno, koristimo ovu priliku da se još jednom zahvalimo Fondaciji za otvoreno društvo i Ministarstvu prosvete i nauke Republike Srbije, koji su i ovoga puta prepoznali značaj aktivnosti Viktimološkog društva Srbije na zalaganju za poboljšanje položaja žrtava u Srbiji i finansijski pomogli organizaciju Druge godišnje konferencije Viktimološkog društva Srbije i štampanje izabranih radova u ovom broju časopisa *Temida*.

Sanja Ćopić

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 21-40
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201021N
Pregledni rad

Različita shvatanja pojma žrtve i njihove konsekvence na odnos društva prema viktimizaciji

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*

Uradu se analiziraju različita shvatanja pojma žrtve i to prvenstveno sa stanovišta širine njihovog obuhvatanja različitih tipova žrtava i različitih oblika viktimizacije. Ukazuje se i na političku uslovljenost i uticaj predrasuda i stereotipa na određenja pojma žrtve i odnos društva prema žrtvama. Pojam žrtve i njegove konsekvence na ostvarivanje prava žrtava analiziraju se u kontekstu teorijskih pojmova „idealne žrtve“, „prave žrtve“, „nevine“, odnosno žrtve koja zaslužuje da joj se pomogne. U zaključku rada iznosi se predlog za obuhvatan i inkluzivan pojam žrtve, koji bi obuhvatio sve osobe koje su na bilo koji način povređene ili ugrožene kriminalitetom, ratom ili drugim oblikom kršenja ljudskih prava, kao i prirodnim katastrofama.

Ključne reči: pojam žrtve, kriminalitet, rat, ljudska prava, prirodne katastrofe, odnos društva.

„Prvo, biti žrtva nije stvar, odnosno objektivni fenomen. Situacije spolja opisane kao iste ne doživljavaju se na isti način od svih ljudi. Učesnici različito definišu iste situacije. Neki vide pobjedu tamo gde drugi vide žrtve. Drugo, fenomen se može ispitivati kako na ličnom tako i na društvenom planu.“

Nils Christie (1986) *The Ideal Victim*

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, i direktorka Viktimološkog društva Srbije. E-mail: vnikolic@eunet.rs.

Pisanje ovog teksta nastalo je kao rezultat rada na projektu „Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju“, br. 179044, koji realizuje Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, a finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

Uvod

Razlike u shvatanju pojma žrtve, sa stanovišta širine obuhvatanja različitih žrtava, postoje od početka razvoja viktimologije i kretale su se od najuže definicije, koja obuhvata samo fizička lica – neposredne žrtve kriminalnih ponašanja koja su propisana kao krivična dela, do najšire koja obuhvata (neposredne i posredne) žrtve kriminaliteta, kršenja ljudskih prava i prirodnih katastrofa. Čitav razvoj viktimologije obeležila je debata oko širine pojma žrtve, koja je najčešće povezivana sa širinom njenog predmeta, ali i sa širinom priznavanja raznih prava različitim kategorijama ljudi koji na različite načine trpe posledice štetnih ponašanja.

Već u prvim decenijama razvoja viktimologije selektivno prepoznavanje žrtava je kritikovano kao služenje uskim političkim interesima. Isticano je da u osnovi toga stoji dobijanje političkih poena kroz borbu protiv kriminaliteta i pooštavanje kaznene politike, a ne socijalni i humanitarni odgovor na potrebe ljudi koji stradaju (Elias, 1986).

Bavljenje žrtvama od strane medija i uopšte prisustvo, neposredno ili posredno, žrtava u javnom prostoru, je u porastu poslednjih godina, kako kod nas tako i u svetu. Pa ipak, i dalje neke žrtve retko ili nikada ne bivaju prepoznate i vidljive kao takve. To neminovno rađa pitanje: "Koje žrtve su društveno vidljive, a koje nisu, zašto je to tako i koje su posledice?" Sa ekspanzijom masovnih kršenja ljudskih prava, uključujući i ona koja se vrše pod geslom humanitarnih intervencija, uvođenja demokratije i borbe protiv terorizma (Nikolić-Ristanović, 2008; Butler, 2004), kao i velikih prirodnih katastrofa (sa i bez odgovornog ljudskog faktora), ova tema postaje predmet i šireg interesovanja naučne i stručne javnosti.

Imajući napred pomenuto u vidu, ovaj rad ima za cilj da analizira različita shvatanja pojma žrtve sa stanovišta širine obuhvatanja različitih žrtava i različitih oblika viktimizacije, kao i konsekvence koje ta shvatanja imaju ili mogu imati na: priznavanje pravnog statusa i ostvarivanje prava žrtava, ukupan nivo zaštite i pomoći koju žrtve uživaju i odnos stručnjaka različitog profila, nevladinih organizacija, medija i institucija prema različitim kategorijama žrtava. Uz to, cilj rada je i identifikovanje faktora koji utiču na selektivno prepoznavanje žrtava i dolaženje do predloga načina prevazilaženja negativnih posledica selektivnog društvenog prepoznavanja i priznanja osoba kojima je potrebna pomoć zbog posledica određenih ponašanja ili događaja.

Moguća određenja pojma žrtva

Postoje različita određenja pojma žrtve, pri čemu su za temu ovog rada posebno značajna sledeća: jezičko, lično, društveno, pravno i naučno.

Jezičko određenje pojma žrtve

U jezičkom smislu, pod žrtvom je nekada podrazumevano živo biće koje se žrtvuje božanstvu ili u religioznom obredu, pri čemu to prvobitno značenje nije uključivalo nužno osećanje bola i patnje ubijene osobe (Van Dijk, 2009; Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, 2010).¹ U savremenom jeziku, pak, reč žrtva ima više značenja. Termin žrtva se koristi za označavanje osoba koje su povređene, ubijene ili oštećene kao posledica kriminaliteta, rata, prirodnih katastrofa i bolesti, u vezi sa obredima žrtvovanja, kao i u smislu "dobrovoljnog odricanja, nesebičnog davanja, i samopožrtvovanja" (Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, 2010:443), odnosno "vršenja dela u korist nekoga ili nepravednog ispaštanja" (Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, 1967:47). Može se primetiti da je savremeno jezičko određenje pojma žrtve veoma široko, i da, pored žrtava kriminaliteta, obuhvata i žrtve drugih vrsta stradanja. Reč žrtva je u većini jezika ženskog roda, što neki autori objašnjavaju time da su žene češće bile žrtvovane nego muškarci (Walklate, 2002).

Zanimljivo je, međutim, da ređe korišćeni termin u srpskom jeziku – stradalnik, odnosno stradalnica, mnogo bolje odražava preovlađujuće savremeno značenje reči žrtva, i ima i ženski i muški rod. Tako, Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika (1967:12), pod odrednicama *stradalnik* i *stradalnica* navodi sledeće: „onaj koji strada ili je stradao, patnik, nevoljnik“, odnosno „ona koja strada, patnica, nesrećnica“. Stradanje se pak određuje preko odrednice *stradati* koja znači „podnositi nevolju zbog kakve bolesti, nesreće i sl., patiti, trpeti, propasti, biti uništen, poginuti.“

¹ Na primer, pod odrednicom *žrtva* u Rečniku srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (1967:47), pod broj 1. navodi se značenje koje se odnosi na „ono što se prinosi kao dar nekom božanstvu u znak zahvalnosti ili u cilju pridobijanja milosti toga božanstva“ i „čin žrtvovanja, prinošenja žrtve“. Kao primer za ovo drugo navodi se sledeće: „Dok deva moli: Babo, babo... Bes vojvoda ne osvrće se. Kad molitvu pred žrtvu svrše..ko jagnje dignu je na oltar“.

Lično određenje pojma žrtva

Lično određenje pojma žrtva odnosi se na određenje same osobe koja je povređena ili oštećena. Takva osoba može sebe definisati kao žrtvu, ali isto tako može odbijati da sebe identifikuje na taj način.

Povređena osoba koja sebe smatra žrtvom može imati dvojak odnos u pogledu društvenog i/ili pravnog priznanja statusa žrtve. Ona može sebe smatrati viktimiziranom i zalagati se za ostvarenje statusa žrtve, očekujući da će tako zadovoljiti potrebe nastale viktimizacijom i ostvariti svoja prava i/ili pravdu. Pri tome, njeno samoprepoznavanje kao žrtve može biti pod uticajem i u skladu sa širim društvenim prepoznavanjem na taj način, ali može isto tako biti i nezavisno, pa čak i suprotno tome kako je drugi definišu.

Na drugoj strani, dešava se da žrtva sebe smatra povređenom ali ne želi priznanje statusa žrtve. Razlozi za to mogu biti različiti, ali su najčešće povezani sa njenom ocenom da bi imala više štete nego koristi od toga, sa stereotipima koji se vezuju za pojam žrtve (pasivnost, bespomoćnost), kao i sa rodnim, rasnim, etničkim i klasnim identitetima. Na primer, muškarci često smatraju da identifikovanjem sa žrtvom, posebno žrtvom trgovine ljudima i seksualnih delikata, prihvataju ženski rodni identitet; siromašni, crnci i Romi ne žele da traže priznanje statusa žrtve, jer ne veruju da će ga dobiti zbog stereotipa kriminalca koji se obično vezuje za njihovu rasnu, etničku i klasnu pripadnost i koji čini da se ne smatraju pravom žrtvom (Spalek, 2006).

Najzad, oštećena osoba može odbiti da sebe smatra žrtvom, jer ono što joj se dešava ne prepoznaje kao viktimizaciju. Ovakav odnos prema sopstvenoj viktimizaciji posebno je izražen među žrtvama nasilja u porodici, žrtvama korporativnog kriminaliteta, kao i među ilegalnim migrantima, žrtvama trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi.

Društveno određenje pojma žrtva

Poznati italijanski viktimolog Emilio Viano je još 1989.godine uočio postojanje četiri faze u procesu društvenog priznanja statusa žrtve (Viano, 1989). Ovaj proces počinje sa pretrpljenom štetom, povredom, odnosno patnjom, i to je ujedno i prva faza procesa. Druga faza je lično prepoznavanje viktimizacije i viđenje sebe kao žrtve. Treća faza je traženje priznanja statusa i uloge žrtve od drugih, a četvrta je dobijanje društvenog priznanja i podrške.

Pomoć i priznanje statusa žrtve se najčešće traži od bliskih lica, lekara, sveštenika, nevladinih organizacija i sl. (neformalno priznanje), odnosno od policije i drugih državnih organa od čijeg priznanja zavisi ostvarenje određenih prava i pravde (formalno priznanje).

Sama činjenica da je neko povređen ili oštećen obično nije dovoljna da bude smatran žrtvom. Dobijanje društvenog priznanja statusa žrtve, odnosno realizacija određenih prava i dobijanje pomoći i zaštite, zavisi od mnogih faktora. Na njega utiču širi istorijski, društveni i kulturni procesi i odnosi tih procesa prema ljudskim radnjama, poput kriminaliteta, masovnih stradanja, rata i sl. Na društveno priznanje statusa žrtve utiču odnosi moći u društvu (Elias, 1986). Društvene konstrukcije pojma žrtve su pod uticajem pravnog i političkog određenja pojma žrtve, kao i odnosa moći među polovima. Ova određenja se dalje prenose na moralna shvatanja, medije, institucionalne vrednosti, javno mnjenje i svakodnevno ponašanje. S tim u vezi je i uticaj predrasuda i stereotipa na nepriznavanje ili selektivno priznavanje statusa žrtve.

Pri tome, treba uočiti razliku između društvene vidljivosti žrtve i njenog društvenog priznanja, u smislu omogućavanja realizacije različitih prava. Na primer, slično kao i u drugim zemljama, nevladine organizacije u Srbiji su, svojim aktivnostima i uz pomoć medija, uspele da znatno podignu vidljivost žrtava, posebno žrtava nasilja u porodici i trgovine ljudima. To, kao i zahtevi iz ratifikovanih međunarodnih dokumenata, uticalo je da političari i druge osobe na poziciji moći, pod pritiskom obećavaju ili stvaraju pogrešnu sliku da žrtve mogu da očekuju mnogo. Međutim, oni nisu stvorili odgovarajuću infrastrukturu i sredstva da odgovore na zahteve žrtava koje su to shvatile ozbiljno.² To, uprkos stvorenoj potrebi i očekivanjima, dovodi do nepriznavanja društvenog statusa žrtve i ima za rezultat nepoverenje žrtve u državu, negativne posledice na njen oporavak, kao i njenu dodatnu viktimizaciju (Nikolić-Ristanović, 2011).

Pravno određenje pojma žrtve

Pravno određenje pojma žrtva prvenstveno se vezuje za odredbe sadržane u nacionalnim zakonima i njihovu primenu u praksi.

Nacionalna zakonodavstva pod žrtvom (kod nas se koristi termin oštećeni) uglavnom podrazumevaju fizička i pravna lica, neposredno i posredno

² Ovu pojavu uočio je još 1989. godine poznati italijanski viktimolog Emilio Viano (Viano, 1989).

oštećena ponašanjima propisanim kao krivična dela. Za razliku od neposredno oštećenih, posredno oštećeni imaju sasvim ograničena prava, koja proističu iz prava neposrednih žrtava i to samo kao pravni sledbenici ukoliko neposredne žrtve nisu žive. Međutim, uprkos pravnom priznanju koje pod određenim uslovima mogu dobiti, posredno oštećena lica nisu društveno prepoznata kao žrtve što ima negativne posledice na dobijanje pomoći i zaštite i odnos institucija i medija prema njima³.

Pored opšteg određenja pojma žrtve, odnosno oštećenog, postoje i konkretnija određenja koja su sadržana u inkriminacijama pojedinih krivičnih dela i koja su obično prepoznatljivija u smislu stvaranja osnove za ostvarenje određenih prava, poput zaštite, usluga službi za žrtve i sl. Međutim, ta određenja su selektivna i vezana za ocenu elite na vlasti, odnosno onih koji imaju moć, o tome kome će dati zakonski status žrtve i na osnovu kojih kriterijuma (Miers, navedeno prema Mawby, Walklate, 1994). Tako, na primer, žrtve nasilja u porodici su tek od nedavno dobile zakonsko priznanje. Iako je ovaj oblik nasilja oduvek bio široko rasprostranjen i mogao da bude gonjen i na osnovu inkriminacija drugih nasilnih krivičnih dela, njegove žrtve su postale zakonski priznate i vidljive tek nakon što je poslednjih decenija (kod nas 2002. godine) nasilje u porodici postalo krivično delo. Osim toga, kao što je već pomenuto, važno ograničenje zakonskog određenja je njegova vezanost za osobe koje se pojavljuju u krivičnom postupku, dok su u postupku i/ili ukoliko ispunjavaju određene uslove (na primer, za ulazak u program za zaštitu svedoka, za određivanje zaštitne mere). A krivični postupak stavlja na prvo mesto okrivljenog i kontrolu kriminaliteta, na račun odgovora na potrebe žrtava (Landau, 2006).

Ipak, ako se krivični zakoni posmatraju u celini, krug osoba kojima oni priznaju status žrtve dosta je širok i daleko prevazilazi žrtve konvencionalnog kriminaliteta. Savremeni krivični zakoni inkriminišu čitav niz krivičnih dela, uključujući žrtve kriminaliteta belog okovratnika, žrtve rodno baziranog nasilja, genocida, zločina protiv čovečnosti, ratnih zločina, terorizma i organizovanog kriminaliteta.

Međutim, s obzirom na velike razlike u otkrivanju i krivičnom gonjenju različitih vrsta kriminaliteta, iz perspektive prakse se dobija znatno uža slika žrtava koje zaista dobijaju pravno priznanje. Naime, status žrtve se u praksi pravno priznaje prvenstveno žrtvama konvencionalnog kriminaliteta koji se najviše otkriva i najčešće dovodi do sankcija (imovinski i tradicionalni nasilnički krimi-

³ Više o tome videti u Nikolić-Ristanović, 2004.

nalitet). To praktično znači da je slika koja se dobija analizom podataka o osudama za krivična dela obrnuta od one koju bismo očekivali imajući u vidu prevlađujuću medijsku vidljivost žrtava nasilja u porodici, trgovine ljudima i nasilja nad decom – dakle dela koja daleko ređe dospevaju do krivičnog postupka, a još ređe dolazi do osuda izvršilaca, naknade štete žrtvama i sl.

Samim tim jasno je da se status žrtve u praksi ređe formalno priznaje žrtvama ponašanja koja su propisana kao krivična dela, a čiji status je devalviran zbog retkog okrivljanja dela, nesankcionisanja ili neadekvatnog sankcionisanja izvršilaca (Elias, 1986). To su: žrtve silovanja i drugih seksualnih krivičnih dela; žrtve nasilja u porodici, trgovine ljudima, nasilja na radnom mestu i nesreća na radu koje su posledica neprimenjivanja obaveza o zaštiti na radu; žrtve korupcije i korporacijskog kriminaliteta, žrtve države, uključujući žrtve rata i žrtve zloupotreba krivičnog pravnog sistema i zatvorenici kao žrtve.

U celini gledano, ogroman broj žrtava koje traže formalno priznanje statusa žrtve kroz obraćanje krivičnom pravnom sistemu, uključujući i žrtve onih krivičnih dela koja se u većoj meri prijavljuju, često ostaje van pravnog sistema i taj status nikada ne dobije. Štaviše, još veći broj žrtava iz različitih razloga taj status i ne traži, odnosno ne prijavljuje krivično delo i ne želi da učestvuje u krivičnom postupku.⁴ Na drugoj strani, pak, sve žrtve, bez obzira da li prijave krivično delo i nezavisno od rezultata krivičnog postupka, imaju potrebe za informacijama, zaštitom, naknadom štete i drugim oblicima pomoći i podrške (Goodey, 2005). Zbog toga se opravdano postavlja pitanje ima li smisla vezivati pojam žrtve za njen (krivično) pravni status.

⁴ Prema podacima koje navodi Goodey (2005), u UK se samo polovina kriminaliteta prijavljuje policiji, a samo 5% ukupnog kriminaliteta biva procesuirano. Jedno novije istraživanje sprovedeno u zemljama Zapadnog Balkana, uključujući i Srbiju, pokazalo je da se prijavljivanje krivičnih dela policiji kreće od 1,5% za traženje mita, preko 44,1% za telesne povrede i pretnje, do 76,3% za krađu kola (UNODC, 2011). Takođe, istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini, sprovedeno 2009. godine od strane Viktimološkog društva Srbije, pokazalo je da je samo 23,2% žrtava prijavilo nasilje policiji, a u samo 9,9 % je vođen krivični postupak (Ćopić, Nikolić-Ristanović, Petrović, 2010).

Određenje žrtve u međunarodnim dokumentima

Među međunarodnim dokumentima o pravima žrtava kriminaliteta, naj-inkluzivnije je shvatanje sadržano u Deklaraciji Ujedinjenih Nacija o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe moći, koja je doneta 1985.godine. Ova Deklaracija pod žrtvom podrazumeva kako žrtve krivičnih dela tako i žrtve kršenja ljudskih prava koja nisu propisana kao krivična dela (žrtve zloupotrebe moći) i to nezavisno od toga da li je izvršilac poznat, uhvaćen, optužen ili osuđen, nezavisno od porodičnog odnosa žrtve i izvršioca, kao i bilo kog svojstva žrtve. Pod žrtvom se podrazumevaju neposredno i posredno, individualno i kolektivno povređeni ili oštećeni, kao i osobe koje su povređene pomažući žrtvi ili sprečavajući viktimizaciju.

Po svojoj širini, definiciji iz Deklaracije o principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći, veoma je slična definicija Svetskog viktimološkog društva sadržana u predlogu Konvencije o pravdi i podršci žrtvama krivičnih dela i zloupotrebe moći, za čije usvajanje se ova organizacija zalaže u Ujedinjenim Nacijama. Jedina razlika je, zapravo, u tome što predlog Konvencije posebno naglašava da su pojmom žrtve obuhvaćene i žrtve terorizma i trgovine ljudima.⁵

Kada se govori o najširim definicijama pojma žrtve, treba pomenuti i definicije u dokumentima organizacija poput Međunarodnog crvenog krsta i crvenog polumeseca, Međunarodne organizacije rada i Svetske zdravstvene organizacije, koje se bave žrtvama prirodnih katastrofa i drugih urgentnih situacija, vezano za potrebu humanitarne pomoći i zaštite od kršenja ljudskih prava.

Ostali međunarodni dokumenti o pravima žrtava pod žrtvom podrazumevaju fizička lica, neposredno i posredno oštećena samo ponašanjima propisanim kao krivična dela. Ovi međunarodni dokumenti se razlikuju po tome da li pod žrtvom podrazumevaju svaku osobu oštećenu krivičnim delom ili samo žrtve krivičnih dela koje su delo prijavile državnim organima. Tako, na primer, Preporuka 8 Saveta Evrope o pomoći žrtvama kriminaliteta iz 2006. godine pod žrtvama podrazumeva direktne i indirektne žrtve krivičnih dela nezavisno od toga da li su prijavile delo.⁶ Slično shvatanje pojma žrtve pri-

⁵ Tekst predloga se može naći na <http://www.tilburguniversity.edu/research/institutes-and-research-groups/intervict/undeclaration/convention.pdf>, stranici pristupljeno 6. 11. 2011

⁶ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&Site=CM>, stranici pristupljeno 6. 11. 2011

hvata i asocijacija evropskih službi za pomoć žrtvama kriminaliteta – Evropska pomoć žrtvama.

Na drugoj strani, međutim, ključni dokumenti o žrtvama koje je donela Evropska unija (Okvirna odluka EU o položaju žrtava u krivičnom postupku, Mapa puta o pravima žrtava u EU i Direktiva EU za podršku žrtvama kriminaliteta) pod žrtvom prevashodno podrazumevaju žrtve u krivičnom postupku, odnosno one koje su prijavile krivično delo. Time je EU praktično prihvatila najuži pravni pojam žrtve, koji se dobrim delom podudara sa pojmom koji je prihvaćen u nacionalnim zakonodavstvima većine zemalja u Evropi, ali i van nje. Uprkos velikom značaju koji ovi dokumenti imaju za poboljšanje položaja žrtava u EU, to ima za posledicu njihovo ograničeno bavljenje pravima žrtava, posebno pravom na pomoć i zaštitu. Naime, s obzirom da relativno mali broj žrtava prijavljuje krivična dela kojima su oštećene, dobar deo žrtava ustvari ostaje neobuhvaćen zahtevima koje ovi međunarodni dokumenti postavljaju državama – članicama Evropske Unije u pogledu poštovanja prava žrtava. Drugim rečima, ovi međunarodni dokumenti, budući vezani za pravni pojam žrtve, imaju sasvim ograničeni značaj za pristup pomoći i zaštitu ogromnog broja žrtava koje nikada ne dođu do krivičnog pravnog sistema.⁷

Definicije žrtve i iskrivljavanje slike o povređujućim ponašanjima

Kao što pokazuje napred izloženi pregled različitih određenja pojma žrtve, definicije žrtava mogu da iskrive sliku povređujućih ponašanja tako što isključe deo žrtava ili ih učine nevidljivim, a daju prioritet, odnosno neadekvatno veliki značaj drugim žrtvama. Mediji, političari, institucije, žrtvina najbliža okolina i drugi koji dolaze u kontakt sa žrtvom, akteri su procesa u kome se osoba koja je povređena prepoznaje ili ne prepoznaje kao žrtva.

Na društveno shvatanje žrtava posebno utiču mediji, koji su istovremeno obično i prenosioci političkih poruka. Medijska slika obično ne odgovara stvarnoj rasprostranjenosti žrtava pojedinih oblika stradanja. Tako, na primer, mediji, u trci za senzacionalizmom, ali i služeći interesima moćnih, konstru-

⁷ Slično mišljenje izneo je David McKenna, predsednik Evropske pomoći žrtava, na konferenciji „Žrtve kriminaliteta u Evropskoj uniji: post-Lisabonska pravna agenda“ koja je 9-10. juna 2011 održana u Trieru, Nemačka (prikaz ove konferencije objavljen je u ovom broju Temide). On je tom prilikom istakao da treba prestati sa pričama o žrtvama na sudu jer samo mali broj žrtava dođe na sud.

išu pojam žrtve u čijem fokusu su žrtve kriminalnih ponašanja koja društvu u celini nanose manje štete od mnogih drugih kojima se mediji ne bave. Tako, na primer, mediji su preokupirani bavljenjem žrtvama ubistava, dok pretežno zanemaruju žrtve stradale/ubijene u saobraćajnim nesrećama, od bolesti i nesreća na radu i od zagađenja životne sredine (kriminalitet belog okovratnika, korporativni kriminalitet). Ovih drugih žrtava je daleko više, a ukupna šteta od njihove viktimizacije je mnogo veća za društvo. Uz to, njihova viktimizacija se mnogo lakše može predvideti i sprečiti preuzimanjem sistematskih preventivnih mera, nego viktimizacija ubistvom (Elias, 1986). Ipak, ovi oblici viktimizacije, budući da ih neposredno vrše ili su za njih posredno odgovorni oni koji imaju moć, uglavnom ostaju nevidljivi, neprijavljeni i neprocesuirani, pa samim tim i društveno neprepoznati kao stradanja koja imaju za posledicu ogroman broj žrtava i veoma teške i dugoročne posledice.

Proces selektivnog prepoznavanja žrtve poznati norveški kriminolog Nils Cristie razmatrao je baveći se konceptom idealne žrtve, odnosno žrtve koja se najlakše priznaje i koja je najprisutnija u medijima. Nils Cristie je definisao „idealnu“ žrtvu kao „osobu ili kategoriju osoba koja – kada je pogođena kriminalnim ponašanjem – lakše dobija potpun i legitiman status žrtve“ (Cristie, 1986:18). Idealna žrtva je dobra, slaba i nevina, i kao takva suprotna od idealnog izvršioca koji je zao, jak, okrutan. Tipične idealne žrtve su deca i stare osobe, a, pod određenim okolnostima, i žene.

Međutim, Cristie (1986) odlično primećuje da, da bi osoba koja ispunjava pomenute kriterijume zaista bila priznata kao žrtva i dobila odgovarajuću pomoć, potrebno je i da ima određenu poziciju moći koja joj omogućava da govori i izvrši društveni pritisak. Tu moć žrtve često dobijaju posredno, putem zainteresovanosti medija, političara ili organizacija za prava žrtava da u njihovo ime zahtevaju ostvarenje njihovih prava. Dobar primer za to su deca žrtve nasilja, koja su, iako i ranije smatrana idealnom žrtvom, tek od nedavno, zahvaljujući medijskoj pažnji i zalaganju nevladinih organizacija, počela da dobijaju adekvatnije oblike pomoći. Takođe, ženama žrtvama ratnog silovanja u Bosni i Hercegovini priznat je status civilnih žrtava rata tek nakon medijske pažnje koju su njihovi problemi dobili nakon prikazivanja filma Grbavica.⁸

⁸ Hopkins, V. "Angelina Jolie touched our souls' – Bosnia's rape victims have their say", <http://www.guardian.co.uk/film/filmblog/2011/dec/15/angelina-jolie-bosnia-rape-victims>, stranici pristupljeno 19. 2. 2012.

Međutim, kao što smo već pomenuli, zalaganje za prava nekih idealnih žrtava često se ograničava na povećanje njihove društvene vidljivosti, dok one i dalje retko dobijaju pravni status žrtve i efikasnu pomoć i zaštitu. Deca i žene - žrtve nasilja u porodici u savremenoj Srbiji, kao i žene silovane u ratu na prostoru bivše Jugoslavije 1990-tih godina su dobri primeri takvih idealnih žrtava. Ovo nije neobično s obzirom da upravo idealne žrtve jesu osnovni mehanizam političke upotrebe žrtava. Kako ističe Spalek, „političari posebno obraćaju pažnju na 'idealne' žrtve jer artikulacija njihovih iskustva služi kao način promovisanja politike 'reda i zakona' koja vodi pooštavanju kaznene politike prema izvršiocima“ (Spalek, 2006:27)

Žrtve koje ne ispunjavaju uslove da budu smatrane „idealnom“ (pravom, dobrom) žrtvom su žrtve za koje se smatra da su zaslužile viktimizaciju i zato se misli da ne zaslužuju status žrtve i pomoć. Takve žrtve se smatraju „lošim“, „bezvrednim“, „krivim“ ili na drugi način neadekvatnim žrtvama. One se stoga smatraju manje žrtvama od „idealne“ žrtve ili im se u potpunosti negira status žrtve. Na primer, status žrtve se obično ne priznaje žrtvama nasilja u porodici koje su ubile ili na drugi način povredile nasilnog partnera. Slično je i sa narkomanima i izvršiocima krivičnih dela kao žrtvama, kao i sa žrtvama u ratnom sukobu koje pripadaju naciji koja se smatra odgovornijom od druge strane za izvršene zločine (na primer, nemačke žrtve u I i II svetskom ratu ili srpske žrtve u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije 1990-tih godina). Najzad, žrtve kriminaliteta koji vrše osobe na poziciji moći, poput korporativnog kriminaliteta, takođe se često okrivljavaju i ne smatraju se „pravim“, odnosno „idealnim“ žrtvama. Na primer, radnici koji su povređeni zbog nepreduzimanja mera zaštite na radu se okrivljavaju da nisu poštovali mere bezbednosti, na radu (Croall, 2007).

Status žrtve se često negira etnički marginalizovanim grupama, poput Roma, učesnicima ratova i uopšte muškarcima, posebno ukoliko su snažni i krupni pa se veruje da su mogli da se zaštite. S obzirom da ne odgovaraju slici idealne žrtve, ove osobe obično ne bivaju prepoznate kao žrtve i imaju teškoće da ostvare prava koja bi im inače po tom osnovu pripadala.

Najzad, jedan deo oštećenih osoba nije prepoznat kao žrtva jer postoji uvreženo shvatanje da je njihova viktimizacija očekivano normalno ponašanje u datom vremenu i prostoru. Te žrtve se smatraju legitimnim žrtvama i njihova viktimizacija se smatra opravdanom (Landau, 2006). Takav je slučaj, na primer, sa decom čije fizičko kažnjavanje u porodici se još uvek u velikoj meri smatra normalnim ponašanjem. Slično je i sa ženama silovanim u braku,

koje su do nedavno, sve dok silovanje u braku nije inkriminirano krivičnim zakonom, smatrane legitimnim žrtvama, a trpljenje silovanja njihovom bračnom dužnošću. Međutim, sve osobe koje trpe posledice štetnih ponašanja jesu stvarne žrtve, i nezavisno od toga da li se smatraju „idealnim“, „krivim“ ili legitimnim, sve one imaju potrebe za pomoći i zaštitom.

Hijerarhija žrtava: vrednije, važnije, vidljivije?

Često se jednim žrtvama daje primat nad drugima, bilo da se radi o njihovoj većoj društvenoj vidljivosti, o pravnom priznanju njihovog statusa ili o lakšem pristupu pomoći i zaštiti. Brojni su primeri pravljena hijerarhije među žrtvama. Jedne žrtve su društveno vidljive a druge ne, neke žrtve su društveno i/ili pravno priznate, delimično (selektivno) priznate ili potpuno nepriznate kao žrtve.

Primera pravljena hijerarhije među žrtvama ima posebno puno vezano za žrtve rata. Tokom rata, obično se hijerarhija pravi između sopstvenih žrtava i žrtava neprijateljske strane, tako da se prenaplaćava viktimizacija sopstvene strane, a minimizuje ili potpuno poriče viktimizacije neprijateljske. Pravljena hijerarhije među žrtvama prisutno je i na nivou međunarodne zajednice, koja daje veću važnost žrtvama koje pripadaju određenim narodima, a manju drugima, rukovodeći se pri tome, ne interesima žrtava, već političkim interesima velikih sila. Takva je situacija bila sa nepriznavanjem srpskih žrtava tokom ratova na teritoriji bivše Jugoslavije 1990-tih. godina, kao i sa nevidljivim žrtvama II svetskog rata: deca iz Istočne Evrope – žrtve otmica i germanizacije, civilne žrtve rata u Rusiji, Nemci – žrtve tzv. eutanazija projekta u Nemačkoj i zločina počinjenih od strane oslobodilaca (Sereny, 2000).

Hijerarhija žrtava svojstvena je i tzv. humanitarnim intervencijama i ratu protiv terorizma, koja se očituje u potpunom ignorisanju žrtava intervencija zapadnih zemalja u Srbiji, Avganistanu i Iraku. Najzad, jedna od najupečatljivijih hijerarhija žrtava jeste ona koja sprečava priznanje žrtava zločina izvršenih od strane velikih sila, istovremeno etiketirajući kao pristalicu diktatorskih režima ili teroristu, odnosno u slučaju kritike zločina koje čini Izrael, antisemitu, svakoga ko pokuša da skrene pažnju na te zločine (Butler, 2004). U ovoj političkoj instrumentalizaciji nekada učestvuju i same žrtve. Dobar primer za to je nedavno suprotstavljanje Jevreja podizanju spomen-krsta i priznanju

stradanja nemačkih žrtava u II svetskom ratu u Srbiji i debata koja se vodila u vezi toga⁹.

U ratnom i posleratnom periodu se pojavljuje i hijerarhija u odnosu između žrtava kriminaliteta i žrtava rata. Najpre, žrtve rata bivaju vidljivije od žrtava kriminaliteta, da bi vremenom pažnja društva počela sve više da se okreće žrtvama kriminaliteta. Tako, na primer, u odnosu na žrtve (pojedinih oblika) kriminaliteta, žrtve rata u Srbiji su daleko nevidljivije i mnogo ređe i, društveno i pravno, prepoznate kao žrtve. Pri tome, žrtve ratnih zločina su vidljivije i priznatije u odnosu na druge žrtve rata, pri čemu se njihova vidljivost i prava vezuju uglavnom samo za krivični postupak i svedočenje. S druge strane, druge žrtve rata, na primer izbeglice i civilne žrtve rata, kao i žrtve ratnih zločina za koje se ne vodi krivični postupak, manje su vidljive, imaju probleme u priznavanju pravnog statusa žrtve rata i sa njim povezanih prava i u širem društvenom smislu su pretežno nepriznate kao žrtve. Slična situacija je i sa učesnicima ratova i optuženima za ratne zločine kao žrtvama (Radmanović, 2011), kao i sa žrtvama kršenja ljudskih prava u Srbiji. Za ovo poslednje, dobar primer je nepriznavanje prava na naknadu štete žrtvama koje su bile u logorima u Srbiji 1990-tih¹⁰.

Hijerarhija žrtava prisutna je i među žrtvama različitih vrsta kriminaliteta, nezavisno od rata. Jedan od upečatljivijih primera, u tom smislu, bilo je reagovanje predstavnika Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije na slučaj nasilja u porodici koji se 2011. godine dogodio u Ledincima, u kome je ubijena žrtva (otac nasilnika). Takođe, prilikom intervencije, jedan policajac je ubijen a drugi teško ranjen. U reagovanjima predstavnika MUP, uključujući i samog ministra, dominiralo je isticanje u prvi plan ubistva i ranjavanja policajaca, kao zločina protiv države, dok je ubijena žrtva nasilja stavljena u sporedan plan.¹¹ Ovu

⁹ Radović, N. Završimo Drugi svetski rat, *Danas*, 19.7.2011 dostupno na: http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/zavrsimo_drugi_svetski_rat.46.html?news_id=219719, stranici pristupljeno 5.2.2012.; Žiletić, Z. Predsednik Jevrejskih opština Aleksandar Nećak u ulozi skadarske vile, *Danas*, 8.8.2011 dostupno na: http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/predsednik_jevrejskih_opstina_aleksandar_necak_u_uloz_i_ska-darske_vile.46.html?news_id=221010, stranici pristupljeno 5. 2. 2012.

¹⁰ Sud ne priznaje pravo na obeštećenje logorašima iz Šljivovice i Mitrovog Polja, saopštenje Fonda za humanitarno pravo, <http://www.hlc-rdc.org/?cat=242>, stranici pristupljeno 23. 2. 2012.

¹¹ „Ministar unutrašnjih poslova Srbije Ivica Dačić izjavio je u nedelju povodom ubistva jednog i ranjavanja drugog policajca u Ledincima, da svaki napad na policiju mora

izjavu preneli su svi mediji, tako da je njen uticaj na nesrazmerno veću vidljivost policajaca kao žrtava u odnosu na žrtvu nasilja u porodice, sasvim evidentan.

U svim navedenim primerima se može uočiti uticaj odnosa moći u društvu i politike na selektivno priznanje i hijerarhizaciju žrtava.

Najzad, među nedovoljno vidljivim i selektivno prepoznatim žrtvama istaknuto mesto imaju i žrtve elementarnih nepogoda. Za njih je karakteristično ograničeno, kratkoročno i stihijsko prepoznavanje i nedovoljno razumevanje potreba. Veliki deo ovih žrtava ostaje nevidljiv i bez ikakve pomoći, posebno u siromašnijim i slabije organizovanim zemljama, odnosno oblastima. Međutim, odsustvo adekvatnih i sistematičnih programa psihosocijalne podrške veoma su rasprostranjeni čak i u veoma bogatim zemljama poput Japana (Kirchhof, Morosawa, 2009).

Pri tome broj žrtava elementarnih nepogoda je veliki, viktimizacija ozbiljna, a podložnost drugim vrstama viktimizacija, uključujući kriminalnu (na primer, rizik od trgovine decom koja su ostala siročići ili povećan rizik od pljački) pojačana.

Međutim, upravo činjenica da treba pomoći velikom broju žrtava za kratko vreme utiče na selektivnost u pružanju čak i najosnovnije, humanitarne pomoći. Ipak, odnosi moći, pre svega politika i strukturalne nejednakosti, veoma često stoje iza selektivnosti, kako u preduzimanju mera prevencije tako i u pružanju pomoći, ovim žrtvama. Dobar primer za to je, na primer, nepreduzimanje adekvatnih mera za rano upozoravanje na opasnost od cunamija u siromašnijim zemljama, odnosno oblastima, kao i neadekvatne mere pre-

da naiđe na žestok odgovor policije i države i da bi napad na službeno lice trebalo da bude tretiran kao jedno od najtežih krivičnih dela... „Mislim da je krajnje vreme da svi izvučemo pouke iz ovoga što se dešava, a to je da niko nema pravo da podigne ruku na policiju. Ko podigne ruku na policiju, u smislu napada vatrenim oružjem, sigurno da mora da naiđe na žestok odgovor policije i države“, rekao je Dačić i izrazio najdublje saučešće porodici ubijenog policajca... „Ovoga puta nije bila intervencija koja se mogla smatrati visokorizičnom, ali i u takvoj jednoj intervenciji došlo je do gubitka ljudskog života, života policajca“, rekao je Dačić. On je kazao i da je poginuli policajac imao troje dece, da njegova supruga ne radi i da je „malo reći da država danas treba da brine o njegovoj deci“. „Takvi izazovi koji se postavljaju pred policiju sigurno će dobiti jedan žestok odgovor od strane policije i zato bih zamolio i sve one koji se „bave ljudskim pravima“ da imaju isto reagovanje kada je u pitanju život policajca u odnosu na neke druge slučajeve kada dolazi do eventualnog prekoračenja ovlašćenja od strane policije“, rekao je Dačić. (Dačić: Žestok odgovor na napade na policiju, Nedelja, 30. Oktobar, 2011. Agencija TANJUG).

vencije i pomoći oblastima u kojima živi siromašno i na druge načine marginalizovano stanovništvo (na primer, slučaj Nju Orleansa nakon udara uragana Katrina 2005. godine¹²). U Srbiji se takođe može govoriti o nejednakom pristupu pomoći različitih oblasti i različitih slojeva stanovništva vezano za razne prirodne katastrofe.

Ka holističkom i inkluzivnom pristupu shvatanju žrtve

Raskorak između krivično-pravnog priznanja malog broja žrtava i ogromnog broja žrtava, koje nikada ne dobiju pravni status žrtve, u osnovi odslikava tenziju koja prati ceo razvoj viktimologije. Tenzija koja postoji između pravnog i šireg društvenog shvatanja žrtve se može dovesti u vezu i sa postojanjem dve ključne ideologije koje su oblikovale pokret za prava žrtava od samog njegovog nastanka sredinom 1960-tih godina do danas (Elias, 1993; Goodey, 2005; Spalek, 2006). Na jednoj strani je instrumentalna i retribucijska ideologija, za koju je briga o žrtvama samo instrument borbe protiv kriminaliteta (retorika „reda i mira“). Drugim rečima, briga o žrtvama se svodi na brigu o žrtvama koje se pojavljuju u krivičnom postupku, a prava žrtava se, pre svega, vezuju za kažnjavanje izvršioca. Ideologija socijalne zaštite, pak, vodi računa o potrebama i interesima žrtava nezavisno od toga da li se one pojavljuju u krivičnom postupku ili ne (Šeparović, 1985). Retribucijska ideologija se vezuje za konzervativne političke struje, dok je ideologija socijalne zaštite svojstvena progresivnim delovima pokreta za prava žrtve, poput ženskog pokreta i pokreta za prava dece.

Dominacija jednog ili drugog na različite načine uticala je na razvoj prava žrtava u različitim zemljama. Zaokupljenost pravima žrtava uz njihovo stavljanje u funkciju borbe protiv kriminaliteta, pre nego potreba i interesa samih žrtava, posebno je došla do izražaja u novije vreme vezano za žrtve trgovine ljudima (Goodey, 2004; Nikolić-Ristanović, 2010).¹³

¹² <http://www.troublethewaterfilm.com/>, pristupljeno 23. 2. 2012.

¹³ Na žalost, od 1980-tih godina, sa novom ekspanzijom neoliberalizma i konzervativizma, a posebno nakon masovnih viktimizacija u oružanim sukobima i u terorističkim napadima u SAD i Evropi početkom 2000-tih, instrumentalizacija žrtava i ograničavanje ljudskih prava okrivljenih, ali i svih ostalih građana, sa ciljem kontrole kriminaliteta, postaju globalni trend.

Imajući u vidu konsekvence selektivnog uključivanja, odnosno isključivanja osoba koje trpe posledice povređujućih ponašanja iz pojma žrtve, čini se neophodnim razmatranje obuhvatnog i inkluzivnog pojma žrtve, koji bi obuhvatio sve osobe koje su na bilo koji način povređene ili ugrožene kriminalitetom (bez obzira da li su ga prijavile i da li se u vezi njega vodi krivični postupak), ratom ili drugim oblikom stradanja, a kojima je potrebna pomoć. Drugim rečima, čini se sasvim osnovanim ozbiljno razmatranje prihvatanja i promovisanja najšireg pojma žrtve, koji je još na samim počecima razvoja viktimologije predlagao jedan od njenih pionira, Benjamin Mendelsohn (1956). Ovaj pojam bi trebalo da obuhvati žrtve svih oblika kriminaliteta, uključujući kriminalitet elita na vlasti, države, korporacija, diskriminacije i kršenja ljudskih prava, sve žrtve rata, kao i žrtve elementarnih nepogoda i sličnih događaja. „Nova viktimologija“, za koju se još 1980-tih godina zalagao Elias, bi, obuhvatajući sve ili što je moguće više žrtava, mogla postati (primenjena) nauka vođena, ne interesima reda i zakona i dnevne politike, već progresivnim demokratskim ciljevima i društvenom promenom. (Elias, 1986).

Neka novija istraživanja i praktične inicijative, čini se, potvrđuju ispravnost ovog puta. Holandski viktimolog mlađe generacije Pemberton (2010), na primer, na osnovu rezultata svojih istraživanja, ističe da su psihičke posledice viktimizacije i problemi vezani za oporavak ono što povezuje žrtve kriminaliteta sa žrtvama drugih stradanja. On, takođe, ukazuje da u tom pogledu nekada postoje veće sličnosti između žrtava elementarnih nepogoda i pojedinih oblika kriminaliteta (na primer, između žrtava saobraćajnih krivičnih dela i žrtava zemljotresa), nego između žrtava različitih vrsta kriminaliteta (na primer, između žrtava džepne krađe i silovanja). Takođe, Evropska mreža za traumatski stres (TENTS) je razvila trening za trenere i smernice za pružanje psihosocijalne pomoći posle velikih nesreća i katastrofa primenjive, kako na žrtve rata, tako i na žrtve kriminaliteta i elementarnih nepogoda. Službe za žrtve kriminaliteta u situacijama kada se dese velike nesreće, poput elementarnih nepogoda ili saobraćajnih nesreća velikih razmera, priskaču u pomoć koristeći svoja znanja o psihičkim posledicama viktimizacije, oporavku i podršci žrtvama kriminaliteta, kao što je to bio slučaj, na primer, u gradu Christchurch, na Novom Zelandu, nakon zemljotresa 2011. godine.¹⁴ Najzad, važan argu-

¹⁴ Christchurch earthquake: Victim Support volunteers help families grieve, http://www.nzherald.co.nz/christchurch-earthquake/news/article.cfm?c_id=1502981&objectid=10708691, pristupljeno 6. 11. 2011.

ment za prihvatanje ovakvog pristupa pojmu žrtve je i okolnost da neke službe za žrtve u svoje redovne aktivnosti uključuju pomoć žrtvama nezavisno od uzroka nesreće. Takav primer je organizacija Sturgeon Victim Services u kanadskoj državi Alberta¹⁵, a u našoj zemlji NVO Fenomena iz Kraljeva je to učinila nakon zemljotresa u ovom gradu 2011. godine.

Prihvatanje najšireg shvatanja pojma žrtve bi moglo imati značajne konsekvence na poboljšanje ukupnog položaja svih žrtava. To poboljšanje bi trebalo da se ostvari na sledeće načine: usvajanjem opšte pravne regulative, koja bi se odnosila na sve koji su povređeni ili oštećeni i kojom bi se obezbedilo priznanje jednakih prava svim žrtvama; omogućavanje pristupa pomoći i zaštiti svim žrtvama bez diskriminacije, uključujući podršku za izlazak iz uloge žrtve; davanje većeg značaja psihosocijalnoj pomoći žrtvama umesto fokusiranja na pomoć žrtvama u vezi sa frustrirajućim i neizvesnim krivičnim postupkom; usvajanje minimuma standarda u postupanju sa svim žrtvama. Najzad, trebalo bi raditi na zameni termina žrtva adekvatnijim, nestigmatizujućim terminom, koji bi ohrabrio više povređenih osoba da zatraže pomoć i, istovremeno, doprineo uklanjanju uvreženih stereotipa o idealnoj žrtvi, i tako, potencijalno, smanjio političke i medijske zloupotrebe žrtava.

Literatura

Butler, J. (2004) *Precarious life: The Powers of Mourning and Violence*. London and New York: Verso.

Cristie, N. (1986) The ideal victim. U: E.A. Fattah (ur.) *From crime policy to victim policy: reorienting justice*. Houndmilles, Basingstoke, Hampshire, London: MacMillan, str. 17-30

Croall, H. (2007) Victims of white-collar and corporate crime. U: P.Davis, P. Francis, C.Greer (ur.) *Victims, crime and society*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications, str. 78-108

Ćopić, S., Nikolić-Ristanović, V., Petrović, N. M. (2010) Nasilje u porodici u Vojvodini i društvena reakcija. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, str. 93-123.

Elias, R. (1986) *The politics of victimisation: victims, victimology and human rights*. New York, Oxford: Oxford University Press.

¹⁵ <http://www.sturgeonvictimservices.org/>, stranici pristupljeno 5. 2. 2012.

Elias, R. (1993) *Victims still: the political manipulation of crime victims*. Newbury park: Sage.

Goddey, J. (2004) Sex trafficking in women from Central and East European countries: promoting a 'victim-centred' and 'woman-centred' approach to criminal justice intervention. *Feminist Review*, 76, str. 26-45.

Goodey, J. (2005) *Victims and victimology: research, policy and practice*. Essex: Pearson education limited.

http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/predsednik_jevrejskih_opstina_aleksandar_necak_u_ulozi_skadarske_vile.46.html?news_id=221010, stranici pristupljeno 5.2.2012.

http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/zavrsimo_drugi_svetski_rat.46.html?news_id=219719, stranici pristupljeno 5.2.2012.

<http://www.guardian.co.uk/film/filmblog/2011/dec/15/angelina-jolie-bosnia-rape-victims>, stranici pristupljeno 19.2.2012.

<http://www.hlc-rdc.org/?cat=242>, stranici pristupljeno 23.2. 2012.

http://www.nzherald.co.nz/christchurch-earthquake/news/article.cfm?c_id=1502981&objectid=10708691, stranici pristupljeno 6.11.2011.

<http://www.sturgeonvictimservices.org/>, stranici pristupljeno 5.2.2012

<http://www.tilburguniversity.edu/research/institutes-and-researchgroups/intervict/undeclaration/convention.pdf>, stranici pristupljeno 6.11.2011.

<http://www.troublethewaterfilm.com/>, stranici pristupljeno 23.2.2012.

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&Site=CM>, stranici pristupljeno 6.11.2011.

Kirchhoff, G.F., Morosawa, H. (2009) The study of Victimology: Basic considerations for the study of theoretical victimology. U: F.Winkel, P.Friday, G.F. Kirchhoff i R.Letschert (ur.) *Victimisation in a multi-disciplinary key: recent advances in victimology*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, str. 271-312.

Landau, C.T. (2006) *Challenging notions : Critical victimology in Canada*. Toronto: Canadian Scholars' Press.

Mawby, R.I., Walklate, S. (1994) *Critical Victimology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Mendelsohn, B.(1956) La victimologie. *Revue internationale de criminologie et de la police technique*, 2, str. 95-109.

Nikolić-Ristanović, V. (2004) Konstrukcija krivice žrtve, sa posebnim osvrtom na krivični postupak protiv optuženih za ubistvo premijera Srbije dr Zorana Đinđića". *Temida*, 1, str. 11-17.

- Nikolić-Ristanović, V. (2008) Local conflicts and international interventions – victimization of civilians and possibilities for restorative global responses. *Contemporary Justice Review*, 2, str. 101-117.
- Nikolić-Ristanović, V. (2010) Supporting victims of trafficking: towards reconciling the security of victims and states. *Security and Human Rights*, 3, str. 189-203.
- Nikolić-Ristanović, V. (2011) Izazovi pružanja pomoći žrtvama u Srbiji. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Čopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 163-178.
- Pemberton, A. (2010) *The Cross-Over: An Interdisciplinary Approach to the Study of Victims of Crime*. Maklu: Uitgevers N.V.
- Radmanović, J. (2011) Kako žrtva rata '91 može postati ratni zločinac po treći put u Republici Hrvatskoj? – lično iskustvo. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Čopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 285-295.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (2010) Beograd: Srpska akademija nauke i umetnosti
- Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, Knjiga II (1967) Novi Sad: Matica Srpska.
- Spalek, B. (2006) *Crime victims: theory, policy and practice*. New York: Palgrave MacMillan.
- Sereny, G. (2000) *The German trauma: experiences and reflections 1938-2001*. London: Penguin books.
- Šeparović, Z. (1985) *Viktimologija - studije o žrtvama*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
- UNODC (2011) Corruption in the Western Balkans: bribery as experienced by the population, Vienna: UNODC, dostupno na: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Western_balkans_corruption_report_2011_web.pdf, stranici pristupljeno 15. 2. 2012.
- Viano, E.C. (1989) Victimology today: major issues in research and public policy. U: E.C. Viano (ur.) *Crime and its victims: international research and public policy issues*. New York: Hemisphere, str. 3-14.
- Van Dijk, J. (2009) Free the victim: a critique of the western conception of victimhood. *International review of victimology*, 1, str. 1-33.
- Walklate, S. (2002) So who are the victims now? *British Journal of Community Justice*, 1, str. 47-63.

Different understandings of the notion of victim and their consequences on the social attitude towards victimization

This paper analyzes different understandings of the notion of victim primarily from the point of view of their inclusion of different forms of victimization. The political influence and the impact of prejudices and stereotypes on both determination of the notion and the society's attitude toward victims are pointed out as well. The notion of victim and its consequences on the rights of victims are explored in the context of theoretical concepts of „ideal victim“, „real victim“, „innocent“ or a victim who deserves help. In the conclusion of the paper, the proposal for a comprehensive and inclusive concept of victim, which would include all persons who were in any manner violated or threatened by crime, war or other forms of violations of human rights as well as natural disasters, is presented.

Keywords: the notion of victim, crime, war, human rights, natural disasters, social attitude.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 41-58
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201041M
Pregledni rad

Pravo žrtava krivičnih dela na naknadu štete

NATAŠA MRVIĆ PETROVIĆ*

U radu su analizirani najvažniji dokumenti Organizacije Ujedinjenih Nacija, Saveta Evrope i Evropske unije, koji se odnose na naknadu štete žrtvi od učinioca (restitution) i iz javnih fondova (state compensation). Analiza pokazuje da se postupno udaljavamo od koncepta ostvarivanja prava žrtava u korist solidarističkog modela koji manje vodi računa o pravima žrtve, a više o potrebi zadovoljenja njenih legitimnih interesa. Ekonomska kriza, koja podriva temelje socijalne države, mogla bi dovesti u pitanje ostvarenje ovog koncepta i to naročito u onim evropskim državama u kojima je krivičnopravni sistem isključivo usmeren na učinioca krivičnog dela, kao što je to slučaj u Republici Srbiji. U takvim uslovima, regulativa kojom se štiti pravo na naknadu štete, druga prava i interesi žrtve, primenjivaće se samo u onoj meri u kojoj služe prevenciji kriminaliteta. Zato se događa da se i pored podesnog normativnog okvira i pomaka u pogledu zaštite žrtava nasilja u porodici i trgovine ljudima, pravo na naknadu štete, kao i druga prava žrtava faktički ne ostvaruju u praksi. Da bi se to prevazišlo trebalo bi preduzeti sistematsku reformu sa ciljem da se krivičnopravni sistem preusmeri na žrtvu krivičnog dela. U sklopu te reforme trebalo bi osnovati javni fond za naknadu štete žrtvama nasilja i regulisati postupak posredovanja u odnosu žrtve i učinioca krivičnog dela radi sklapanja poravnjenja, jer su to mehanizmi koji ne postoje u Srbiji.

Ključne reči: žrtva krivičnog dela, ljudska prava žrtava, naknada štete, međunarodni standardi, zakonodavstvo Srbije.

* Dr Nataša Mrvić-Petrović je redovna profesorka krivičnog prava i kriminologije na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu. E-mail: petroviczdravko@ikomline.net

Uvod

Ostvariti zaštitu prava žrtve, tj. osobe čija su pravna dobra povređena izvršenjem krivičnog dela, odgovara elementarnom zahtevu pravičnosti. U okviru ostalih prava žrtava, pravo na naknadu štete se ističe kao izvorno (originerno), jer proishodi iz činjenice da je na njihovu štetu izvršeno krivično delo. Zato se formalna reakcija na krivično delo ne sme zaustaviti samo na postizanju javnopravnog zahteva za kažnjavanjem učinioaca: pravni poredak bi u jednakoj meri trebalo da uvažava pravo žrtava krivičnih dela na naknadu štete od učinioaca (*restitution*).

Izvršenjem krivičnog dela na njenu štetu žrtva se suočava najmanje sa imovinskim gubitkom, a vrlo često i sa velikim duševnim bolovima i patnjama, ponekad doživotno. Smrt žrtve izaziva i emotivne i ekonomske posledice koje pogađaju njoj bliska lica. I neposredna žrtva i njeni srodnici (posredne žrtve) mogu se naći u sličnom položaju kao i drugi stradalnici u situaciji socijalne potrebe (bolesni, invalidi, siromašni i slični), kojima je neophodna pomoć društva. Pomoć žrtvi, koja se daje u vidu obeštećenja iz javnih fondova (*state compensation*) upravo ima za cilj da se, iz moralnih razloga, izrazi društvena solidarnost sa nemoćnim članom društva koji strada kao žrtva krivičnog dela. Taj zahtev je posebno značajan u socijalnoj državi (državi blagostanja), koja bi trebalo da se stara o dobrobiti pretežnog dela svojih građana. Kako je model države blagostanja upravo uobličen u zapadnoj Evropi posle Drugog svet-skog rata (što ilustruje i Evropska socijalna povelja iz 1961. godine, kao dokument komplementaran Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda) ne čudi da je zahtev za zaštitom interesa žrtava krivičnih dela, što uključuje i pravo na naknadu štete, došao do izražaja u nizu dokumenata koje su donosile najvažnije regionalne evropske organizacije poput Saveta Evrope i Evropske unije.

Iako ekonomska kriza danas uveliko podriva osnovne tekovine socijalne države, ovaj ideal još uvek nije napušten u evropskom kulturnom području. Štaviše, novija iskustva u vezi sa pojavama transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i terorizma samo još upečatljivije potvrđuju aktuelnu potrebu obezbeđenja delotvorne zaštite žrtava kriminaliteta. Početni korak u tom pravcu, makar posteriorni, jeste ostvarivanje prava žrtava na naknadu štete.

Republika Srbija je članica Saveta Evrope i nastoji se pridružiti Evropskoj uniji, pa utoliko mora pokazati spremnost da prihvati i primenjuje akte ovih dveju organizacija. Otuda je zadatak ovog rada bio da se odrede pravci dosa-

dašnjeg razvoja međunarodnih standarda prava žrtava na naknadu štete i usklađenost zakonodavstva Republike Srbije sa njima. Na osnovu tih rezultata, data je ocena postojećeg stanja u praksi i preporučene su izmene zakonodavstva i prakse.

Pravci razvoja međunarodnih standarda prava žrtava na naknadu štete

Prvi i najvažniji međunarodnopravni dokument, kojim je proklamovano pravo žrtava na naknadu štete, jeste Deklaracija OUN o osnovnim pravima žrtava krivičnih dela i zloupotreba vlasti iz 1985. godine. U Deklaraciji je pravo na naknadu štete od učinioca i iz javnih fondova istaknuto kao osnovno pravo žrtava uz prava na pristup pravdi i korektnom tretmanu i na pomoć. Značaj prava na naknadu štete proizilazi iz činjenice da se preko pretrpljene štete određuje pojam žrtve u §§ 1. i 2 Deklaracije. U § 1. predviđeno je: „Žrtve’ su osobe koje su, individualno ili zajedno, pretrpele štetu, uključujući fizičku i psihičku povredu, duševnu patnju, ekonomski gubitak ili znatno umanjeње svojih osnovnih prava takvim činjenjem ili nečinjenjem koje predstavlja kršenje odredaba krivičnih zakona država – članica, uključujući i one zakone koji propisuju kriminalnu zloupotrebu vlasti“. Osim neposrednih žrtava izloženih viktimizaciji, „termin ‘žrtva’ takođe uključuje, kada je to odgovarajuće, užu porodicu neposredne žrtve ili osobe koje je ona izdržavala, kao i lica koja su pretrpela štetu prilikom pružanja pomoći žrtvi u nevolji ili u sprečavanju viktimizacije“, kako je to navedeno u § 2 Deklaracije. Prema tome, Deklaracija potvrđuje da se pravo na naknadu štete od učinioca ili trećeg lica (*restitution*) shvata kao izvorno pravo žrtava. Odredbama §§ 8-11 ovo pravo je detaljnije regulisano. Tako se preporučuje da se omogući naknada štete žrtvi u pretkrivičnom ili u što ranijim fazama krivičnog postupka, da se naknada štete predvidi kao posebna krivična sankcija (*compensation orders*), kao poseban uslov kod uslovne osude ili da se ustanovi obaveza plaćanja naknade u korist drugih (nepoznatih) žrtava.

Pravo na naknadu štete iz javnih fondova (*state compensation*), supsidijarno se ostvaruje, tek ako naknada štete od učinioca nije moguća. Zašto je to tako? Pravo na naknadu štete od učinioca temelji se na principu *neminem laedere*. Pošto je onaj ko drugome protivpravno pričinjava štetu dužan da je naknadi, žrtva oštećena krivičnim delom ima pravo da zahteva naknadu od

štetnika. Međutim, pravo na naknadu štete iz javnih fondova ostvaruje se po posebnom pravnom osnovu: država preuzima akt milosrđa prema žrtvi krivičnog dela dajući joj izvesno obeštećenje. Na taj način se društvo simbolično solidariše sa licem koji strada kao žrtva na sličan način kao što to čini i sa drugim građanima u stanju socijalne potrebe ili onima koji su žrtve ratnih sukoba, elementarnih nezgoda (zemljotresa, poplava), masovnih nesreća izazvanih ljudskom radnjom (poput nesreća u saobraćaju, ekoloških i sličnih). Otuda se obeštećenje po ovom osnovu daje izuzetno, u ograničenom iznosu i pod restriktivnim uslovima samo žrtvama teških, umišljajno učinjenih zločina (poput ubistava, telesnih povreda, silovanja, razbojništva, terorizma) i to tek onda kada se redovnim pravnim putevima ne može ostvariti naknada od učinioaca (na primer, zato što učinilac nije uhvaćen ili je insolventan) ili ako se šteta ne može sanirati iz postojećeg socijalnog i zdravstvenog osiguranja ili po osnovu osiguranja od rizika smrti ili nezgode. Ovi uslovi naglašeni su i u §§ 12 i 13 Deklaracije.

Radi ujednačene primene Deklaracije, Generalna skupština OUN je kao dodatak posebne rezolucije A/CONF.144/20 usvojila Priručnik za praktičnu primenu. Narednih godina aktivnosti OUN su bile usmerene na donošenje konvencija kojima se štiti položaj žrtava organizovanog kriminaliteta i žrtava trgovine ljudima.

Za evropske države od najvećeg značaja su standardi koje u svojim dokumentima utvrđuju Savet Evrope i Evropska unija, kojima se konkretizuju univerzalna ljudska prava žrtava krivičnih dela, proklamovana Deklaracijom o osnovnim pravima žrtava krivičnih dela i žrtava zloupotreba vlasti (opširnije u: Mrvić Petrović 2001: 179-188; 2004: 385-398).

Pravo na naknadu štete žrtava krivičnih dela predviđeno je u sledećim dokumentima Saveta Evrope (dalje SE): Rezoluciji o naknadi štete žrtvama zločina iz 1977. godine, Evropskoj Konvenciji o naknadi štete žrtvama nasilja 1983. godine, Preporuci Komiteta ministara SE (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka, Preporuci Komiteta ministara SE (87) 21 o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije, Konvenciji o prevenciji terorizma (CETS No. 196, 2005), Konvenciji o akciji protiv trgovine ljudima (CETS No. 197, 2005) i u Preporuci Komiteta ministara SE (2006)8 o pomoći žrtvama zločina. Pošto nas interesuje generalno pravo žrtava na naknadu štete, nećemo analizirati tekstove konvencija koje se odnose na žrtve posebnih krivičnih dela poput terorizma i trgovine ljudima, nego ćemo pažnju usmeriti na ostale dokumente Saveta Evrope.

Najstariji dokument Saveta Evrope, koji je od značaja za temu rada, jeste Rezolucija (77) 27 o naknadi štete žrtvama zločina, kojom se preporučuje državama članicama da osnuju javne fondove radi obeštećenja žrtava krivičnih dela sa elementom nasilja. Isplata naknade iz takvih fondova je supsidijerna uobičajenim pravnim mehanizmima, što znači da se naknada može ostvariti samo pod uslovom da je nije moguće obezbediti na drugi način. Pravo na naknadu iz naročitih javnih fondova trebalo bi priznati kako licu koje neposredno trpi štetu, jer je umišljajno teško telesno povređeno, tako i posrednim žrtvama – izdržanim članovima porodice ili bliske rodbine onog lica koje je izvršenjem krivičnog dela lišeno života.

Rezolucijom je predviđeno da se obeštećenje može ustanoviti ili kroz postojeće službe socijalne zaštite i osiguranja ili u okviru posebnih programa. Kako bi obeštećenje moglo u što većoj meri da „pokrije“ štetu predviđeno je da bi naknada trebalo da obuhvati: izgubljenu zaradu, povećane izdatke zbog promenjenih uslova života, troškove lečenja, medicinske i profesionalne rehabilitacije i pogrebne troškove, a to znači očigledne materijalne troškove i štete prouzrokovane telesnim povređivanjem ili smrću žrtve.

Rezolucija dopušta da se pojedine kategorije žrtava isključe iz mogućnosti da ostvare naknadu iz javnog fonda zbog vlastitog doprinosa, dobrog ekonomskog položaja ili dovoljnih prihoda ili zato što se traži mali iznos naknade koji ne dostiže minimum predviđen programom. Finansiranje fonda trebalo bi organizovati iz osuđeničkih zarada i izvršenih novčanih kazni. Neke ideje iz te rezolucije prihvaćene su u kasnijoj Evropskoj konvenciji o naknadi štete žrtvama nasilja iz javnih fondova.

Jedan od najvažnijih akata u ovoj oblasti jeste Evropska konvencija o naknadi štete žrtvama nasilja, koja je otvorena za potpisivanje 24. novembra 1983. godine (ETS 116). Do danas je nisu potpisale ni sve države članice Saveta Evrope (između ostalih Republika Srbija), pa čak ni sve države Evropske unije (na primer, nisu je potpisale Belgija, Grčka, Italija ni Poljska). Zato se kasnije donetim dokumentima Saveta Evrope i Evropske unije odredbe te konvencije ponovo aktuelizuju. Potpisivanjem ove konvencije omogućava se međusobna saradnja država članica, jer žrtva zločina sa elementom nasilja stiče pravo da pod jednakim uslovima ostvari pravo na naknadu iz javnih fondova, ukoliko pretrpi štetu na teritoriji neke druge države potpisnice. Naknada se može dati samo u slučajevima teških telesnih povreda ili teškog narušenja zdravlja, koje su nastale kao posledica umišljajno preduzetog krivičnog dela sa elementom nasilja i to pod uslovom da zločin nije bio procesuiran ili da osumnjičeni nije

kažnjen (na primer zbog neuračunljivosti ili maloletstva), odnosno ako je zločin učinjen u nužnoj odbrani (§ 2). To znači da obeštećenje ne mogu tražiti žrtve krivičnih dela učinjenih iz nehata, bez obzira na težinu ostvarene posledice (na primer, žrtve saobraćajnih nezgoda u kojima su teško povređene, jer naknadu mogu dobiti po osnovu osiguranja). Takođe, isključeni su lakši nasilni delikti, poput lakih telesnih povreda, slučajevi indirektnog prouzrokovanja telesnih povreda, izuzev trovanja i podmetanja požara (§ 19). Osim lica koje je neposredno povređeno zločinom nasilja, pravo na naknadu štete imaju i bliski rođaci žrtve koja je lišena života takvim krivičnim delom. Naknada pre svega može da uključi naknadu materijalnih izdataka zbog izgubljene zarade tokom lečenja, za troškove neophodnih medicinskih intervencija i bolničkog lečenja, troškove sahrane i izgubljenog izdržavanja članova porodice koje je preminuli za života izdržavao.

Kako se može zaključiti, Evropska konvencija je značajna zato što se njome predviđaju minimumi zajedničke pravne regulative država članica u pogledu sistema obeštećenja žrtava teških zločina, koji su internacionalno predviđeni kao krivična dela sa elementom nasilja. Konvencija je imala praktičan cilj da omogućí uspostavljanje međusobne saradnje između država članica i reguliše pružanje uzajamne pomoći prilikom isplate naknade žrtvi zločina nasilja koja štetu pretrpi u nekoj drugoj državi članici, čiji državljanin nije. Jer, prema §3, obeštećenje treba da isplati svome državljaninu ili državljaninu druge članice Saveta Evrope koji ima stalni boravak, ona država na čijoj je teritoriji zločin izvršen. Na taj način se nastojala pružiti zaštita žrtvama migrantima. Na žalost, ovaj cilj Konvencije nije na zadovoljavajući način postignut u praksi i zato su tela Saveta Evrope i Evropske unije početkom XXI veka donela nove akte usmerene na jačanje međusobne saradnje država članica prilikom obeštećenja žrtava zločina sa elementom nasilja iz javnih fondova. U međuvremenu, drugim dokumentima Saveta Evrope nastojao se ojačati procesni položaj žrtve i pospešiti zaštita njenih opravdanih interesa.

Na sastanku komiteta ministara SE 28. juna 1985. godine u Strazburu usvojena je Preporuka (85) 11 „O položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka“. Preporuka je namenjena vladama nacionalnih država članica i daje smernice za izmene u nacionalnim zakonodavstvima kako bi se unapredio odnos policije, tužilaštva i suda prema žrtvama u pretkrivičnom i krivičnom postupku. U tom smislu se, između ostalog, u §§ 2 i 9 naglašava obaveza nadležnih državnih organa da obaveštavaju žrtvu o mogućnostima naknade štete. Pored toga sugerise se da tužilaštva i sudovi treba da učine sve što je moguće

da obezbede naknadu štete žrtvi prilikom obustave krivičnog postupka, u okviru izrečene kazne, uslovne osude ili neke druge sankcije ili mere, kao i da o okolnostima vezanim za naknadu štete vode računa prilikom individualizacije krivične sankcije (§§ 4, 5, 10-14). Od ukupno šesnaest smernica, čak se devet odnose na obezbeđenje prava žrtava na naknadu štete, pri čemu se posebno insistira na pojačanim obavezama tužilaca i sudija da o činjenici naknade štete žrtvi vode računa tokom uslovnog odlaganja krivičnog postupka ili obustave i prilikom odlučivanja o sankciji.

Preporuka (87) 21 „O pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije“ usvojena je na sastanku Komiteta ministara SE 17. septembra 1987. godine. U njoj je veća pažnja usmerena na društvene aktivnosti kojima se postiže prevencija viktimizacije i pomoć žrtvama. Kao jedan od vidova pomoći pominje se pomoć u ostvarivanju naknade štete od učinioca ili prilikom isplate naknade od osiguravajućih organizacija ili države. U §§ 4. i 17 ističe se potreba veće primene osiguranja (od rizika imovinskih šteta, smrti, nezgode) i programa neformalnog mirenja žrtve i učinioca sklapanjem poravnjanja (*mediation in criminal matters*).

U toku narednih godina aktivnosti Saveta Evrope bile su u većoj meri usmerene na izradu smernica radi zaštite interesa posebnih kategorija žrtava (primera radi u okviru aktivnosti na sprečavanju terorizma i trgovine ljudima), dok je u okviru Evropske unije (dalje EU) usledilo donošenje dokumenata kojima će se harmonizovati nacionalna zakonodavstva u domenu zaštite interesa državljana EU kada stradaju kao žrtve krivičnih dela dok borave u drugoj državi članici. Najvažniji vid zaštite odnosi se na jednaki pravni položaj i uslove pod kojima bi mogli da ostvaruju pravo na naknadu štete. U tom smislu su od značaja dva akta tela EU, od kojih je prvi donet 2001. godine, a drugi 2004.

Okvirna odluka Saveta Evropske Unije od 22. 3. 2001. godine odnosi se na položaj žrtava u krivičnom postupku i predstavlja dokument o kojem se itekako mora voditi računa ukoliko se teži priključenju Evropskoj uniji. Ovo je prvi primer direktive sa obaveznom snagom koja se donosi u domenu krivičnog zakonodavstva (što do sada nikada nije bio slučaj). U tom smislu odluka predstavlja važan izvor prava koji ima za cilj da obezbedi ujednačenu zaštitu osnovnih prava i interesa žrtava, naročito u krivičnim postupcima koji se vode u različitim državama članicama. Odluka je logičan izraz potrebe da se obezbedi sloboda kretanja građana Unije na celoj njenoj teritoriji, što uključuje i njihov jednaki položaj u situaciji kada stradaju kao žrtve zločina sa elementom nasilja. Tom odlukom se konkretizuje Preporuka Saveta Evrope (85) 11 kojom se, između ostalog, naglašava neophodnost da pravosudni organi vode računa

o interesu žrtava krivičnih dela da naknade štetu. Tako se u članu 9. Okvirne odluke EU koji nosi naslov „Pravo na naknadu štete u toku krivičnog postupka“ predviđa obaveza države da u razumnom roku obezbedi sudsku odluku o naknadi štete žrtvi (osim ako obeštećenje nije učinjeno na neki drugi način). Istovremeno, svaka država je dužna da preduzme odgovarajuće mere kako bi podstakla učinioce krivičnih dela da nadoknađuju štete žrtvama. Da bi se bolje zaštitili interesi žrtava, nalaže se da se razmotre mogućnosti da naknada štete žrtvi bude isplaćena iz imovine oduzete zbog toga što je stečena krivičnim delom. Članice Evropske unije su bile obavezne da prihvate odredbe Okvirne odluke do marta 2002. godine, a da do marta 2006. godine regulišu u svojim zakonodavstvima postupak poravnjanja i pomirenja učinioca i žrtve.

U pogledu prava na obeštećenje iz javnih fondova još je značajnija direktiva Saveta Evropske Unije usvojena 29. aprila 2004. godine, koja se odnosi na naknadu štete žrtvama krivičnih dela. Njome se nameće obaveza državama članicama da uvedu nacionalne programe za obeštećenje žrtava nasilja na čiju je štetu umišljajno izvršeno krivično delo. Direktiva ima za cilj da se olakša međusobna saradnja država članica i ujednači zaštita interesa i prava žrtava krivičnih dela na celom prostoru Unije u situaciji kada državljanin jedne članice strada kao žrtva takvog krivičnog dela na teritoriji druge države članice. Ipak, i u ovim slučajevima, kao i na osnovu Evropske konvencije o žrtvama zločina nasilja, naknada štete iz javnih fondova je supsidijarna u odnosu na naknadu koja se može ostvariti od učinioca, a zatim i po osnovu osiguranja ili iz sistema zdravstvenog ili socijalnog osiguranja. Tek pod uslovom da se iz ovih izvora ne može naknaditi odgovarajući vid štete, dopušteno je žrtvi krivičnog dela da je ostvaruje iz naročitog nacionalnog fonda.

Najnoviji dokument, koji se pretežnim delom odnosi na obeštećenje žrtava zločina iz javnih fondova, je Preporuka komiteta ministara SE (2006) 8 „O pomoći žrtvama krivičnih dela“ usvojena 14. juna 2006. godine. Mnoge smernice navedene u toj preporuci prihvaćene su u dve godine ranije donetoj direktivi Evropske unije, zahvaljujući usklađenim aktivnostima na pripremanju njihovih nacрта.

U skladu sa definicijom žrtve u Deklaraciji OUN, i u Preporuci (2006) 8 se pojam žrtve određuje preko činjenice pretrpljene štete krivičnim delom, bilo da se radi o neposrednoj žrtvi ili članovima porodice i bliskim rođacima ubijenog (§ 1.1). U okviru minimalnih standarda propisanih § 5. u vezi sa podrškom i pomoći žrtvama ističe se obaveza države da se sama postara i podrži aktivnosti nevladinih organizacija kojima se, između ostalog, žrtve obaveštavaju o

svojim pravima (što svakako uključuje i pravo na naknadu štete). U § 8 naglašava se da bi žrtve teških, umišljajno izvršenih zločina sa elementima nasilja, uključujući tu i seksualno nasilje, trebalo da imaju pravo na obeštećenje iz javnih fondova. U slučaju smrti neposredne žrtve pravo na naknadu štete treba garantovati članovima njene uže porodice ili drugim licima sa kojima je žrtva bila emotivno bliska. Velika novina jeste što se osim uobičajene naknade materijalne štete u vezi sa gubitkom zarade, izdržavanja, lečenja ili sahrane, preporučuje i naknada nematerijalne štete zbog pretrpljenih duševnih patnji (na primer, za roditelje čije dete strada kao žrtva zločina nasilja) i naknade troškova za specifične usluge (recimo psihologa koji bi, u skladu da prethodnim primerom, roditeljima pomagao da prevaziđu psihičke traume izazvane gubitkom deteta). Preporukom se takođe po prvi put dopušta mogućnost da se pravo na naknadu prizna i žrtvama imovinskih krivičnih dela, što se svakako odnosi na naročite imovinske delikte kao što su razbojništva i razbojničke krađe, kojima se uz primenu sile prema nekom licu oduzima pokretna stvar, pa zato uvek postoji rizik od prouzrokovanja telesne povrede ili smrti. Najzad, odredbama iz § 13 sugerise se da se pažnja nadležnih agencija usmeri na korisnost postupka neformalnog mirenja i poravnanja žrtve i učinioca (u skladu sa Preporukom SE 99 (19) o poravnanju u krivičnim stvarima), tako što će se u većoj meri motivisati učinilac da saraduje u takvim postupcima, pri čemu se istovremeno mora voditi računa o potpunoj i adekvatnoj zaštiti interesa žrtava krivičnih dela. U onim državama u kojima je već predviđen postupak neformalnog mirenja i poravnanja, države bi trebalo da usvoje jasne standarde radi zaštite interesa žrtava što uključuje: njen slobodni pristanak na postupak poravnanja, zaštitu privatnosti, mogućnost da žrtva dobije savet od nepristrasnog lica ili da se povuče iz ovakvog postupka poravnanja u bilo kom stadijumu, kao i zahtev koji se tiče kompetentnosti ovlašćenog posrednika.

Prema odredbama direktiva Evropske unije i dokumentima Saveta Evrope, osnovni vid krivičnih dela za koja se može dati naknada štete odnosi se na umišljajno izvršena teška krivična dela sa elementom nasilja, koja imaju za posledicu tešku telesnu povredu, teško oštećenje zdravlja ili smrt drugog lica. Proboj učinjen Preporukom (2006) 8 da bi bilo moguće predvideti mogućnost naknade za imovinska krivična dela nije sistematski prihvaćen u evropskim zakonodavstvima. Štaviše, iz izveštaja nadležne komisije Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu o primeni direktive Evropske unije iz 2004. godine vidljivo je da su samo petnaest država Evropske unije u predviđenom roku ispunile svoje obaveze (SEC(2009) 495). Da bi se olakšali i ujednačili postupci

oko podnošenja zahteva za naknadu, jer je ustanovljeno da jezičke prepreke i nepoznavanje stranog prava destimulišu žrtve da na teritoriji druge države članice podnose zahteve za naknadu, posebnom Odlukom komisije su ustanovljeni standardi postupanja u pogledu podnošenja i prosleđivanja zahteva za obeštećenjem (2006/337/EC).

Razvoj međunarodnopravnih standarda, koji se odnose na ostvarenje prava žrtava na naknadu štete, pokazuje da je njihova praktična primena veoma problematična, jer žrtve generalno imaju marginalni položaj u krivičnom postupku. U anglo-saksonskom postupku je njihova procesna uloga svedena na status svedoka, dok po izuzetku mogu biti privatni tužioci. Jedino u parničnom postupku mogu ostvarivati pravo na naknadu štete od učinioca. Čak i u onim državama u kojima postoji dugogodišnja praksa izricanja obaveza naknade štete (*compensation order*) u sklopu krivične osude, kao što je to slučaj sa Velikom Britanijom, ovakve pravne figure kojima se postiže zaštita interesa žrtava ne utiču bitnije na retributivnu suštinu prihvaćenog modela krivičnog sistema (Dignan, Cavadino, 1996: 157). Otuda naročiti praktični značaj obeštećenja žrtava iz javnih fondova i postupaka neformalnog mirenja i poravnanja, kojima se tradicionalni krivičnopravni sistem (pre)usmerava na žrtvu krivičnog dela. Zato ne čudi da se međunarodni standardi, koji predviđaju ovakve mehanizme naknade štete, pribrojavaju ostalim „zlatnim standardima“ koji se odnose na žrtve krivičnih dela (Goodey 2003: 7, 4).

U kontinentalno-pravnom sistemu žrtva se može u krivični postupak uključiti po više osnova (kao privatni tužilac, sporedni umešač uz državnog tužioca, svedok ili kao tužilac koji raspolaže tužbom za naknadu štete). Međutim, ni takve njene različite procesne uloge ne garantuju uspešno ostvarenje zahteva za naknadu štete u krivičnom postupku. Posebno su te mogućnosti male u germanskom podsistemu u kome se veoma retko koristi institut tzv. adhezionog postupka (postupka po imovinsko-pravnom zahtevu), pa je i to bio jedan od razloga što se u Nemačkoj, na primer, sukcesivnim izmenama zakona nastojalo postići isplatu naknade štete žrtvi u što ranijim stadijumima krivičnog postupka, kroz mirenje i poravnanje žrtve i učinioca ili iz javnih fondova. (detaljnije u Mrvić Petrović, 2011: 259-278). Slične zakonodavne aktivnosti, usmeravane aktima međunarodnih organizacija, preduzimane su proteklih decenija i u drugim evropskim državama, ali sa različitim uspehom. Pokazuje se da, iako obavezujuća za države članice, pravila iz dokumenata Saveta Evrope i Evropske unije nisu na ujednačeni način primenjena u nacionalnim

zakonodavstvima, što je i bio razlog donošenja novih međunarodnih akata tih organizacija u periodu posle 2001. godine.

Pregled međunarodnih dokumenata od 1985. godine do danas pokazuje još nešto: promenio se pristup zaštiti prava žrtava krivičnih dela. Dok se u početku insistiralo na osnovnim ljudskim pravima žrtava, kojima korespondiraju čvrsto postavljene imovinske obaveze učinioca ili nadležnih državnih organa, dotle se danas sve više govori o zaštiti opravdanih interesa i potreba žrtava (kojih je, doduše, više od osnovna četiri prava). Stiče se utisak da se na ovaj način pažnja usmerila sa onoga što žrtvi mora biti u svakom slučaju obezbeđeno (prava) na ono što bi žrtva mogla pod određenim uslovima da očekuje da joj bude pruženo (izgledi na obeštećenje iz javnih fondova, zaštitu lične bezbednosti, od sekundarne viktimizacije, od trenutnog proterivanja, ako je nelegalni migrant koji je istovremeno svedok krivičnog dela ili njime oštećen, pravna pomoć, zbrinjavanje, psihička podrška i slično). Pri tome se imaju u vidu interesi i potrebe pojedinih kategorija žrtava koje se prepoznaju kao posebno osetljive. A te kategorije se neprestano smenjuju: žene, kao najčešće žrtve nasilja u porodici i trgovine ljudima, zatim deca – žrtve nasilja, trgovine ljudima, seksualnih zloupotreba i pedofilije, pa ilegalni migranti (kao žrtve trgovine ljudima, organima ili krijumčarenja ljudi), građani – nedužne žrtve organizovanog kriminaliteta i terorizma, žrtve međunarodnih zločina, torture, zlostavljanja na radnom mestu, rasne, polne i druge diskriminacije, žrtve „zločina mržnje“ i slično. Interes za zaštitu pojedinih kategorija žrtava, koje su, uzgred budi rečeno malobrojne u odnosu na ukupni broj žrtava kriminaliteta, s vremena na vreme bukne i gasi se, pošto su postignute parcijalne izmene u zakonodavstvima. Upravo zato se konstatuju nepovoljni efekti razdrobljenosti praktičnih programa na pojedine vrste žrtava (Waller, 2003: 48).

Tako se pravna osnova „tkanja“ kojim se regulišu univerzalna prava žrtava (upotpunjena standardima regionalnih organizacija) svaki čas dopunjava novim komadima „pačvorka“ koji se često nasumice dodaju jedan preko drugog. Na taj način se doduše ostvaruje zanimljiv estetski efekat, vrlo moderan, ali je neizvesno da li takvi zahvati suštinski poboljšavaju upotrebljivost predmeta. A čini se da je upravo to sporno. Zato ne čudi što danas mnogi stručnjaci razočarano konstatuju da je ostvarenje prava žrtava obična proklamacija – „mrtvo slovo na papiru“ (Waller, 2011: 35).

Paradoksalno je da je napredak ostvaren u pogledu zaštite interesa posebnih kategorija žrtava praćen izvesnim potiskivanjem u drugi plan zalaganja za ostvarenjem univerzalnih prava žrtava. I dok se jednostavno konsta-

tuje da stvarna žrtva krivičnog dela koja trpi štetu izvršenjem krivičnog dela i da, stičući procesni položaj oštećenog, nema mnogo mogućnosti da u tradicionalnom krivičnom postupku dobije naknadu, dotle se dopunski osmišljava zaštita neke „virtuelne“ (moguće) žrtve koja ne raspolaže posebnim procesnim položajem, ali čije interese treba da uvažava pravni poredak iz naročitih kriminalno-političkih razloga. To je jedan od vidljivih rezultata udaljavanja od tradicionalnih koncepata krivičnog prava i krivičnog postupka do koga dolazi zbog jačanja preventivnih funkcija krivičnog prava.

Prema tome, u savremenom pravnom sistemu *post factum* zaštita prava stvarnih žrtava je potcenjena, dok jača zahtev za obezbeđenjem prava na sigurnost potencijalnih žrtava i za osmišljavanje zaštite tog njihovog prava, uključujući tu i mehanizme svojevrsnog „virtualnog“ obeštećenja, koji se postižu kroz neformalno mirenje i iz javnih fondova (Hassemer, Reemtsma, 2002: 101). Tačnost ovog zaključka prepoznaje se ne samo kroz novije aktivnosti Saveta Evrope i Evropske unije, nego i Organizacije ujedinjenih nacija, koja od 2002. godine sve više insistira na primeni mehanizama obnavljajuće pravde¹ (*restorative justice*).

Insistiranje na obeštećenju van krivičnog pravnog sistema ima smisla ukoliko se tim rešenjima poboljšava položaj žrtava i otklanjaju manjkavosti tradicionalnog pravnog okvira u tom domenu. Ali, i te novine su osuđene na praktični neuspeh, ako tradicionalni sistem nikako nije osposobljen da uvažava opravdane potrebe i interese žrtava. Upravo će se ovakvi nepoželjni efekti najpre uočiti u onim sistemima u kojima se, poput srbijanskog, nedovoljno vodi računa o zaštiti prava žrtava krivičnih dela. Jer, u takvim sistemima u kojima izostaje sistematska aktivnost na podizanju društvene svesti o potrebi zaštite žrtava, preti opasnost da usvojena pravna pravila nikada ne budu na zadovoljavajući način primenjena u praksi. To se upravo može uočiti na primerima iz krivičnog zakonodavstva Republike Srbije.

Zakonodavstvo Republike Srbije i ostvarivanje prava na naknadu štete

Krivični zakonik Republike Srbije (dalje KZ) iz 2005. godine, u više odredbi predviđa naknadu štete žrtvi, u sklopu osude na krivično delo. Tako je sistem

¹ Više u Waller, 2011: 30.

krivičnih sankcija obogaćen alternativnom sankcijom rada u javnom interesu, naknada štete, koja se može ostvariti i kroz pomirenje učinioca i žrtve, predviđena je kao poseban osnov za oslobođenje od kazne (čl. 58. st. 3 i čl. 59 KZ), a u odredbama koje regulišu uslove za izricanje sudske opomene (čl. 77) i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom (čl. 54) ističe se odnos učinioca prema žrtvi kao jedna od okolnosti o kojoj sud vodi računa prilikom izbora ovih mera upozorenja. Ista okolnost se ceni i pri odmeravanju kazne kroz držanje učinioca prema žrtvi posle izvršenog krivičnog dela, a naročito ta da li je štetne posledice dela otklonio ili štetu naknadio (čl. 54). Međutim, navedene odredbe se retko primenjuju u praksi. Tokom 2010. godine u celoj Srbiji primljeno je na izvršenje 80 presuda kojima je izrečena kazna rada u javnom interesu i svega tri presude kojima je izrečena uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom (Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2010. godinu: 26, 28). Odredbe o naknadi štete kao osnovu za oslobođenje od kazne se uopšte ne primenjuju u praksi iz dva razloga: prvo, zato što procesnim zakonodavstvom nije predviđen postupak mirenja i poravnanja žrtve i učinioca, a drugo jer se umesto ovih odredbi u postupku češće primenjuje uslovno odlaganje krivičnog gonjenja uz obavezu naknade štete (kao rešenje povoljnije po učinioca).

Naknada štete žrtvi krivičnog dela može u krivičnom postupku da postiže različite funkcije u zavisnosti od toga da li se primat daje njenom uticaju na učinioca ili na žrtvu. Po ugledu na germanske pravne sisteme, u krivično-procesnom zakonodavstvu Srbije prihvata se institut imovinsko-pravnog zahteva, kao svojevrsnog pridruženog (adhezionog) postupka krivičnom postupku. Kao i raniji procesni zakoni, tako i novi Zakonik o krivičnom postupku (u daljem tekstu ZKP) donet 2011. godine (stupio na snagu 1. januara 2012. godine), u odnosu na postupke koji se vode za organizovani kriminalitet i ratne zločine, pojam oštećenog određuje preko činjenice pretrpljene štete. Na osnovu čl. 2 st. 1 t. 11 ZKP oštećenim se ima smatrati lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo – čl. 2 st. 1 t. 11). Prema tome, na toj činjenici se temelji procesni status žrtve kada se javlja u ulozi oštećenog. To je samo jedna od mogućih uloga žrtve. Ona, u ulogama oštećenog, oštećenog kao tužioca ili privatnog tužioca, ima pravo na podnošenje imovinsko-pravnog zahteva, uključujući tu i mogućnosti da predloži mere radi privremenog obezbeđenja zahteva i da se žali na odluku o zahtevu (čl. 50, 58, 64 ZKP). Novine, koje idu u korist delotvornijeg ostvarenja imovinskih interesa oštećenog, jesu predviđene mogućnosti podnošenja predloga za privremeno

obezbeđenje zahteva i ulaganja žalbe na odluku o imovinsko-pravnom zahtevu (čl. 433). Ta prava oštećeni ranije nije imao.

Kao i u ranijim zakonima, oštećeni (kako fizičko, tako i pravno lice) može ostvarivati pravo na imovinsko-pravni zahtev, što je sada regulisano glavom XII (čl. 252-260) ZKP-a, na sličan način kao i u ranijim zakonima. Korisne novine su da podnosilac imovinsko-pravnog zahteva mora predložiti dokaze i činjenice na kojima zasniva svoj zahtev, da nadležni organ mora izvideti okolnosti, koje se odnose na imovinsko-pravni zahtev, i pre nego što je takav zahtev podnet.

Već nekoliko godina se u krivičnom postupku primenjuje uslovno odlaganje krivičnog postupka. Javni tužilac je ovlašćen da primenom načela oportuniteta odustane od krivičnog gonjenja za krivična dela za koja je propisana novčana ili kazna zatvora do pet godina, ako osumnjičeni prihvati i ispuni zakonom predviđene obaveze koje mu je javni tužilac odredio (čl. 283. ZKP). Jedan od takvih uslova jeste prihvatanje obaveze vraćanja stvari ili naknade štete. Pored toga se predviđaju i oblici simboličnog obeštećenja društva (u smislu obavljanja rada u korist društva ili uplate novčanih priloga nekim humanitarnim organizacijama). Institut se učestalo primenjuje u praksi, ali je neizvesno koliko se često određuje uslov naknade štete.

Imovinski interesi oštećenog štite se dodatno i odredbama čl. 313 i 314 kojima je predviđeno da sporazum o priznanju krivičnog dela između javnog tužioca i okrivljenog uključuje i sporazum o imovinsko-pravnom zahtevu.

Prema tome, novo procesno zakonodavstvo poboljšava položaj oštećenih, pospešuje mogućnost postizanja naknade štete u ranim stadijumima krivičnog postupka i ima značajno bolja rešenja u pogledu tradicionalno prihvaćenog instituta imovinsko-pravnog zahteva, ali se mora sačekati da od 01. januara 2013. ovaj Zakonik počne da se primenjuje i u postupcima pred sudovima opšte nadležnosti. Veliki nedostatak postojećeg procesnog zakonodavstva jeste što se ni jedna odredba ne odnosi na postupak poravnjenja i mirenja učinioca i žrtve.

U pogledu prava na naknadu štete, kao opšti propis se primenjuje Zakon o obligacionim odnosima, donet 1978. godine. U članu 155. ovaj zakon predviđa pravo na naknadu štete koja se može ispoljavati kao materijalna (umanjenje sredstava ili nečije imovine ili sprečavanje njihovog povećanja) i kao nematerijalna (nanošenje drugom fizičkog ili psihičkog bola i straha). Oštećenom se novčana naknada na ime nematerijalne štete može dosuditi samo kad se povreda manifestovala u jednom od navedenih vidova te štete, pod uslovom da jačina i trajanje bolova i straha i druge okolnosti to opravdavaju,

da bi se kod oštećenog uspostavila narušena psihička ravnoteža (čl. 200 st. 1). To znači da pravno priznata može biti nematerijalna šteta samo u određenim vidovima i to ako su duševni bolovi bili naročitog intenziteta. Na taj način, iz prava na naknadu nematerijalne štete isključena su ona lica koja su bila izložena povredi prava ličnosti, ako kršenja njihovih prava nisu bila u vidu pretrpljenog fizičkog bola, duševnog bola ili straha, odnosno ako ti pretrpljeni bolovi ili strah nisu bili određenog intenziteta. Očekuje se da će ovaj nedostatak biti otklonjen novim Zakonom o obligacionim odnosima, pa bi u tom smislu Zakon bio potpuno usklađen sa međunarodnim standardima i praksom Evropskog suda za ljudska prava.

Iz navedenog proizilazi da je domaće zakonodavstvo uglavnom usklađeno sa smernicama postavljenim međunarodnim standardima, osim u dva dela: u pogledu postupka neformalnog mirenja i poravnanja učinioca i žrtve i javnog obeštećenja. Za sada u Srbiji ne postoji fond za naknadu štete žrtvama nasilja. Kako se vidi, ovo su mehanizmi na koje se u poslednje vreme obraća naročita pažnja u dokumentima relevantnih međunarodnih organizacija. Iz tog razloga, kao i zbog potrebe da se dopunski, izvan krivičnog pravnog sistema, pojača zaštita prava žrtava, potrebno je upotpuniti postojeći pravni sistem ustanovljenjem fonda za naknadu štete žrtvama nasilja i ustanovom mirenja i poravnanja učinioca i žrtve, tim pre što već postoje korisna iskustva u pogledu delovanja Garantnog fonda za naknadu štete žrtvama saobraćajnih nezgoda i primene medijacije u građansko-pravnim i privrednim sporovima.

Zaključak

Analiza najvažnijih međunarodnih dokumenata koji se odnose na pravo žrtve na naknadu štete ukazala je da se danas manje govori o univerzalnim pravima žrtava krivičnih dela, a više o pomoći, podršci i zaštiti njihovih opravdanih interesa. Istovremeno, uvažavanje interesa posebno osetljivih kategorija žrtava doprinosi da se stekne utisak o značajnim promenama krivičnog pravnog sistema u pravcu njegove veće usmerenosti na žrtvu, ali je to tek privid. Tamo gde nema razvijene društvene svesti o potrebi zaštite interesa žrtava kriminaliteta uopšte, ovakve parcijalne zakonodavne aktivnosti neće biti dovoljne da se postigne suštinska reforma koja bi omogućila povoljniji položaj žrtava krivičnih dela. Zato se i u Republici Srbiji zapaža usklađenost domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim standardima, kada je u pitanju naknada štete od učinioca,

ali u praksi izostaje primena onih odredbi koje bi omogućile efikasno obeštećenje. Istovremeno u zakonima su zadržana zakonska rešenja koja se više decenija ne primenjuju u praksi (poput ustanove imovinsko-pravnog zahteva).

Ako se prihvati da većih mogućnosti za unapređenje procesnog položaja žrtve u krivičnom postupku nema, kao i da pravosuđe ne pokazuje veći interes za izricanje alternativnih krivičnih sankcija koje uključuju naknadu štete žrtvi, ostaje da se u pravnom sistemu Srbije mora intervenisati spolja – kroz mehanizme obeštećenja žrtava krivičnih dela od države i poravnanja i pomirenja žrtve i učinioca. To su oni mehanizmi koji ne postoje u Srbiji.

Literatura

2006/337/EC: Commission Decision of 19 April 2006 establishing standard forms for the transmission of applications and decisions pursuant to Council Directive 2004/80/EC relating to compensation to crime victims, Official Journal of the European Union, L. 125, 12.5.2006, Official Journal of the European Union, L.118M, 8.5.2007.

A/Conf..144/20, annex. [29]40/34, Guide for Practitioners Regarding the Implementation of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power.

A/Res./40/34, United Nations General Assembly Resolution, 11 December 1985, Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power.

COUNCIL DIRECTIVE 2004/80/EC of 29 April 2004 relating to compensation to crime victims, Official Journal of the European Union, L. 261/15, 6. 8. 2004.

Dignan, J., Cavadino, M. (1996) Towards a Framework for Conceptualizing and Evaluating Models of Criminal Justice from a Victim's Perspective. *Victimology*, 3, str. 153-182.

ETS 116, European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crime, 24. 11. 1983.

Goodey, J. (2003) Compensating Victims of Crime of Violent Crime in the European Union With a Special Focus on Victims of Terrorism (pp. 1-20), Discussion Paper on National Roundtable on Victim Compensation. National Center for Victims of Crime: Vienna. Dostupno na: <http://www.ncvc.org/ncvc/AGP.Net/Components>, stranici pristupljeno 24.1. 2012.

Hassemer, W., Reemtsma, J.P. (2002) *Verbrechensopfer: Gesetz und Gerechtigkeit*. München: Beck.

Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2010. godinu. Beograd: Ministarstvo pravde Republike Srbije i OEBS.

Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/2009.

Mrvić Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela.* Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo.

Mrvić Petrović, N. (2004) Međunarodni krivičnopravni standardi zaštite ljudskih prava žrtava krivičnih dela. U: S. Nogo (ur.) *Primena međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima.* Beograd: Udruženje za međunarodno krivično pravo, str. 385-398.

Mrvić Petrović, N. (2011) Procesni položaj i zaštita žrtava krivičnih dela u nemačkom pravu. U: V. Čolović (ur.) *Uvod u pravo Nemačke.* Beograd: Institut za uporedno pravo i Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 259-278.

OJC 2001/220/JHA, Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings, Official Journal of the European Union, L. 82, 22. 3. 2001.

Recommendation No. R (87) 21 on the assistance to victims and the prevention of victimisation, adopted by the Committee of Ministers on 17. september 1987.

Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims, adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006.

Recommendation Rec(85)11E, on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure, adopted by the Committee of Ministers on 28. june 1985.

Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee on the application of Council Directive 2004/80/EC relating to compensation to crime victims [SEC(2009) 495] COM/2009/0170 final, not published in the Official Journal.

Resolution (77) 27 On the Compensation of Victims of Crime, adopted by the Committee of Ministers on 28 September 1977.

Waller, I. (2003) *Crime Victims: Doing Justice to Their Support and Protection.* Publication Series no 39. Helsinki: HEUNI.

Waller, I. (2011) *Rights for Victims of Crime: Rebalancing Justice.* Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.

Zakon o obligacionim odnosima, Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89.

Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 72/11 i 101/11.

Crime victims' right to compensation

This paper analyzes the most important documents of the United Nations, Council of Europe and the European Union relating to rights to damage compensation (restitution from offender and state compensation). The analysis shows that there is a gradual move from the concept of exercising the rights of victims in favor of a solidaristic model that takes less into account the rights of victims, and more the need to satisfy their legitimate interests. The economic crisis that is undermining the foundations of the welfare state could jeopardize the realization of this concept, especially in those European countries where the criminal justice system focuses solely on the offender, as is the case in Serbia. In such circumstances, regulation which protects the right to compensation, other rights and interests of victims, shall apply only to the extent that serves crime prevention. So it happens that in spite of a suitable normative framework and developments regarding the protection of victims of domestic violence and trafficking, the right to compensation and other rights of the victims do not actually get actualized in practice. In order to overcome this, a systemic reform to the criminal justice system should be undertaken with the aim to redirect the system towards the victim of the offense. Within these reforms a public fund for compensation of the victims of violence should be established and the process of mediation between the victim and the offender with the goal to make a settlement should be regulated, because these mechanisms do not exist in Serbia.

Keywords: victim of crime, victim's rights, damage compensation, international standards, legislation of Serbia.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 59-76
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201059H
Pregledni rad

Victims, civil society and transitional justice in Bosnia and Herzegovina

MICHAEL HUMPHREY*

The role of victim organizations in the transitional justice process is examined in post-war Bosnia and Herzegovina (BiH). These organizations emerged in the context of the top-down accountability agenda driven by the international crisis intervention in the Balkan wars and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). By contrast, in Latin America victim organizations emerged as a self-conscious movements of individuals galvanized by their traumatic experience of state repression and demanding accountability from the bottom-up. In BiH accountability became a condition for re-establishing state political and legal authority but also international financing for reconstruction and progress towards EU accession. Victim organizations were part of the NGO sector which grew rapidly in response to the neoliberal governance model of self-organizing civil society to transform post-socialist and postwar BiH. Non-governmental organizations (NGOs), run largely by professional middle class displaced from careers in the downsized state bureaucracy, became intermediaries between external donors and war affected populations. Victim organizations participated in the transitional justice process by supporting victims/witnesses in international and national prosecutions, tracing the missing persons and supporting the right of return of displaced populations. In BiH, victims' organizations did not emerge as social movements advocating for citizenship and social justice, but became incorporated in the neoliberal governance model, sponsored by international agendas for stabilization, democratization and EU accession.

Keywords: *victims, transitional justice, civil society, human rights, Bosnia and Herzegovina.*

* Dr Michael Humphrey is a professor of Sociology at the University of Sydney. E-mail: michael.humphrey@sydney.edu.au

The wars in the Former Yugoslavia between 1992-1995 changed the perception of war and its victims from a humanitarian crisis to a human rights crisis. The shift in the construction of war to a human rights crisis represented the first major expansion of the 'legalization of the international sphere' after the end of the Cold War (Schoenfeld, Levi, Hagan, 2007: 37). The victims of these wars became the focus not just of international humanitarian relief, but international intervention to prevent further human rights violations. The international impact of large scale 'ethnic cleansing' saw human rights prevail over political diplomacy in the Dayton Peace negotiations. The new human rights priority made accountability for war crimes, crimes against humanity and genocide in the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). But accountability went beyond past crimes, it now included human rights protection. The new states had to cooperate in the prosecution of indictees by arresting them and extraditing them to the Hague but also to recognize the rights of victims such as the families of the missing and those displaced by war. Accountability in this broader sense was also made a condition for the new states that emerged from the former Yugoslavia to receive reconstruction assistance, financial and political support for reform and progress towards EU accession.

With the suffering victim as its focus, international criminal law expanded to become a form of international crisis management to alleviate suffering through holding those responsible accountable before the law (Humphrey, 2011). The victim was turned into a global citizen through global witnessing of their suffering and through the advocacy of human rights activists and families of victims. The use of the term 'victim' refers to the analytical construct, the subject position of the victim of human rights violation and the fulcrum around violence changes polarity from harming to healing (Humphrey, 2002). In transitional justice the victim has become a moral, legal and political focus for identifying injury, prosecuting those responsible, promoting reconciliation and providing protection. Ironically, while the universalizing discourses of human rights and trauma are inclusive on the basis of our shared humanity and our shared experience of having a sentient body, the victim becomes the fulcrum for selectivity and exclusivity. Only those victims considered to be morally deserving have their human rights protected (Humphrey, 2010).

The victim has been instrumentalized in the project of transitional justice, constructed as a bridge between the political cruelty and suffering of the

past and the future based on human rights. However the 'victim' is a complex construction. Human rights constitute the victim as a subject position (perpetrator v. victim), psychology creates the victim as the bearer of traces of violence (trauma), and politics creates the victim as a moral focus for social solidarity. Justice and reconciliation increasingly focus on the well-being of the victim – materially, bodily, psychologically and socially – i.e. reparations, health, inclusive citizenship.

The empirical focus of this paper is the role of war victims in transitional justice in postwar Bosnia and Herzegovina (BiH), where the accountability agenda, defined broadly as prosecution for serious political crimes and human rights protection, has dominated something very distinctive, and insufficiently recognized, about transitional justice in BiH. It examines how the rights of victims have been realized through a top-down accountability agenda driven by international intervention in the Balkans wars, the ICTY prosecutions in The Hague and human rights protection in postwar BiH. The study focuses on two categories of victims, 'the families of the missing' and 'displaced populations' and the way the 'right to know the fate of missing family members' and the 'right of return' have been addressed in BiH. The research is based on fieldwork conducted in BiH in September-October 2010, in which interviews were conducted with 20 non-governmental organisations (NGOs) and a variety of professionals working in the broad field of transitional justice. The NGOs included international non-governmental organisations (INGOs), civil society organisations (CSOs) and victim organisations (VOs). This nomenclature of organisations reflects the classifications produced under the international legal bureaucratic governance in BiH, distinguishing between internal and external and local, national and international organisations. The paper also draws on the extensive academic research, diverse surveys, reports from NGOs and international agencies on the experience of national and international justice, the role of civil society organizations and the issue of rights protection in BiH.

The analytical perspective is comparative, contrasting BiH with the transitional justice experience in Latin America. In the post-dictatorship democracies amnesty prevailed and human rights became the discourse of victim organisations who became mobilized with the aim of overturning amnesty laws through public protest, regional cooperation and transnational legal strategies, including the use of the Inter American Commission for Human Rights and the support for prosecutions under international law

in Spain, Belgium and Italy. By contrast victim organizations in BiH did not emerge as bottom-up human rights movements mobilized by their shared experience of state repression and demands for 'truth' and 'justice' (Humphrey, Valverde, 2007). As everywhere, victims in BiH were socially constituted by their shared experience of violence, trauma and loss, but they became instrumentalized by the top-down organizations of civil society, mobilized as part of the internationally supervised project of social and political transformation through rule of law, democratization, institution building and the strengthening of civil society. The space of civil society was constructed as the domain for instituting neoliberal governmentality, based on self management and self responsibility organized by a market model of competition for grants to support NGO activities.

The challenges of transitional justice in BiH, and the justification of the extent of the international intervention creating BiH as a virtual international protectorate (Knaus, Martin, 2003) are: the scale of war destruction, the size of the rebuilding task and the proportion of the populations directly affected by the war through loss of family members, injuries, displacement, loss of homes, as well as internal and external exile. The emphasis on accountability points to another dimension of transitional justice in BiH, the judicialisation of politics and the resort to justice to achieve the broader transitional justice goals of national unity, rule of law and inclusive citizenship. A recent report of the Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Delivering Justice in BiH: An Overview of War Crimes Processing from 2005 to 2010*, highlights the daunting task of the accountability route for BiH courts. It notes the lack of resources, the undetermined size of the caseload and the fact that task of determining 'the level of gravity of cases, level of responsibility of accused, quality of case investigation, potential availability of suspects, nexus to prosecution priorities etc. has not taken place' (OSCE Report, 2011: 24). The shortcomings of justice are even more acute in particular areas such as the prosecution of rape in war where only 12 cases have been prosecuted out of a possible 50,000 to 60,000 cases of wartime rape (Arslanagić, 2012).

Internationally, the transitional justice project has had ambitious goals, going beyond mere justice before the courts to include large-scale political reform and social healing. Transitional justice has involved a pragmatic assessment of how far justice can be pursued under the prevailing political conditions. The expansive use of the term 'reconciliation' captures the extra-judicial scope of the transitional justice project: 'firstly, wrongs arising from

violence must be identified, secondly, a public recognition of suffering should be made, and thirdly, attempts to redress the harm resulting from violence should be made' (Djokić, 2002: 129). In BiH the legal mechanisms for accountability for past political crimes were externally imposed and were an integral part of the extensive programme of international intervention to bring peace, reconstruct war-damaged cities, rebuild state institutions, promote reconciliation and promote EU accession as a strategy of post-socialist transformation. Victim organizations became a focal point of intervention to support their participation as witnesses/victims at the ICTY, to provide documentation to support families of victims of the missing and help trace the missing, to certify victims status and their entitlement to welfare and reparation payments, to support specific victims (women), to support the process of return of internally displaced persons (IDPs) and refugees to their homes and to promote local reconciliation.

Transitional justice in BiH can be differentiated into two phases, corresponding to the shift from the 'protectorate' phase, dominated by the Office of the High Representative, to a focus on making BiH state institutions and NGOs more engaged and responsible for justice and reconciliation. The emphasis on strengthening BiH institutions and accountability also relates to the process of EU accession and compliance. In fact, the use of the 'transitional justice' discourse has really only emerged in the second phase, in the context of emphasis on repatriating justice and reconciliation. Hence the Humanitarian Law Centre *Transitional Justice in Post-Yugoslav Countries* Report notes the repatriation of war crimes trials to BiH, but in other areas, such as compensation and memorials were made for the benefit of majority groups (HLC, 2007). The transitional justice lens has gained prominence in BiH through the United Nations Development Programme (UNDP) *Transitional Justice Guide book in BiH* (UNDP, 2009a, 2009b) and UNDP *Facing the Past and Access to Justice* project (UNDP, 2011). Recent scrutiny of the war-related payments system for veterans and civilians run by each Entity has introduced a transitional justice lens to clarify the nature of payments as welfare or reparation, as well as review the financial sustainability of these payments (Popić, Panjeta, 2010).

NGOs and transitional justice

The transitional justice project in postwar BiH is just one dimension of a top-down interventionist legal-bureaucratic project of postwar reconstruction, state-building and reconciliation. While, on the one hand, international intervention sought to re-establish the central political and legal authority of the state, on the other hand the legal-bureaucratic project also supported the rapid expansion of NGOs growing from only a handful during the war to around 1500 a decade later, as an essential element for successful state building (Evans-Kent, Bleiker, 2003; Belloni, 2001). Their growth was enabled by the international donors and agencies, who saw NGOs as the most cost effective way to deliver services (Evans-Kent, Bleiker, 2003). Hence the top-down legal-bureaucratic project promoted civil society capacity building, which led to the emergence of a NGO sector organized around a market-oriented logic of competitive contract projects and reform the legal environment regulating NGOs through the internationally led LEA/LINK project (Belloni, 2007: 114). The main multilateral organizations and pledging states explicitly gave preference to NGO projects which promoted neoliberal democratization (Evans-Kent, Bleiker, 2003). Hence the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) promoted civil society development, drawing on the Dayton Agreement, as the basis for peace and stability (Chandler, 2000).

Civil society in BiH was constituted by a local NGO sector, but dominated by international NGOs and their local affiliates as 'partnerships' (Mitchell, 2006: 394). The agendas and resources of international donors largely determined the activities of NGOs and their longevity. Far from being independent and organic expressions of social mobilization and responsibility, one of their alleged strengths, they were financially dependent on external donors. As the different phases of reconstruction, development and nation-building proceeded, NGOs could only survive by acquiring the neoliberal attributes of flexibility, self-responsibility and entrepreneurialism to survive. They were forced to reinvent themselves and forge new roles and new relationships, in order to compete for grants with increasingly shorter-term contracts. In other words, transitional justice reached beyond state institutions and became concerned with the organization of society itself.

Civil society is often juxtaposed to the state. It is used as 'a catch all term for everything below the state', or defined as in 'opposition to the state' (Hearn, 2001: 340). It is also seen as an antidote to the state and seen to

embody an ethical idea of social order on the basis of voluntary and private arrangements (Hearn, 2001). In BiH, the international community viewed local NGOs as counterweights to entrenched political elites and nationalist parties. They set about promoting organized civil society – i.e. developing local NGO partners – by targeting the urban professional middle class to play the role of intermediaries between the international organizations and national institutions and Bosnian society (Chandler, 2000: 140). They saw civil society as the locus for the empowerment of individuals, by developing their capacity for democracy rather than government's (Chandler, 2000: 149). The proliferation of NGOs in postwar BiH was itself an index of structural change, in which the new state bureaucracies no longer provided a career path for middle class professionals. The NGO sector became the arena of opportunity for the middle class, displaced by the dismantling of the welfare/socialist state of Yugoslavia first by war and now by the new neoliberal model of governance. Through their international connection with international NGOs and donors, the middle class professionals also played the role of 'translating ideas from the global arena down and from the local arena up' (Merry, 2006: 39).

In the case of transitional justice, the external agenda of justice and accountability through the ICTY dominated until 2005, when increasing capacity building in the justice sector coincided with the focus on repatriation of war crimes and crimes against humanity in the BiH legal system – the BiH Court, the BiH Office of the Prosecutor and the BiH Ministry of Justice. These also coincided with the growing EU focus on transitional justice as a holistic strategy between human rights and conflict resolution (Unger, 2010). In fact, the term transitional justice was only adopted in BiH human rights and law reform policies and programmes after 2005, coinciding with the increasing emphasis on local responsibility and capacity. The UNDP programme on Transitional Justice was the most prominent and effective through the survey on 'Justice and Truth in BiH: Public Perspectives' (2005), conferences, the *Transitional Justice Guidebook for Bosnia and Herzegovina* (2009) and the programme *Access to Justice: Facing the Past and Building Confidence for the Future* (2009-2013). The main aim of these transitional justice projects was 'to inform and support victims of war in their pursuit of justice and individual human rights' (UNDP, 2009a, preface). Even though this transitional justice project seeks to develop local capacity working through civil society organisations and victim organizations, it still remains supervised and

monitored by EU institutions as set out under Stabilisation and Association Agreement for Bosnia signed in 2008 (Subotić, 2009: 164)

Victims in BiH were integrated into the top-down international architecture of policy agendas and conditional funding, that deliberately sought to develop civil society as an intermediary space to mediate and translate policy. From the end of the war, victims and victim organisations played the role of information providers and support for witnesses in court hearings. The public perception of civil society organisations and victim organisations in BiH is that they have been critical in the fight against denial of war crimes and in their documentation (They were part of the international selection of partners, which sought to make accountability a mode of governance, which sidelined local and national politics in favour of international administration.)

Victims and Human Rights Protection

Civil society organisations overlap between those organized for victims and those organized by victims. But once formally constituted as a NGO connected to the network of NGOs, seeking grants for specified projects, they became neoliberal actors competing for international development and assistance grants to survive like all NGOs. While victim organisations invariably formed on the basis of their shared experience of violence or a particular event, they became recruited into a top-down transitional justice process rather emerge as human rights movements advocating for rights, citizenship and social justice. To illustrate the way war victims pursued human rights in postwar BiH, we will turn to case studies of 'the families of the missing' and 'the returnees'. I will consider the role of the International Commission on Missing Persons in organizing families of the missing to advocate for their rights and trace the missing, and the role of Reconstruction and Returns Task Force (RRTF) as an agent in the recovery of 'multiethnic society' through enforcing the right of return.

Missing Persons in BiH

The question of 'missing persons' has been a major issue in transitional justice in BiH as a crime against humanity and the right of family members to know the fate of their missing members and for reparation under the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (2006). The scale of the missing produced by ethnic cleansing in BiH the issue of the missing became the subject of a UN Special Process as early as 1994. Since then the 'the missing' have become the focus of a complex network of international initiatives seeking to improve tracing, speed up identification of remains and address the rights and needs of the families with missing members (Novak, 1998). However the coordination of the variety of international actors investigating missing persons, being able to secure cooperation of the Entities to investigate mass graves and organize families as advocates for their rights has been a major challenge.

In 1996 the US government established the International Commission of Missing Persons (ICMP) to support investigation into the missing internationally. In BiH ICMP became one of the most prominent international NGOs tracing the missing alongside the ICRC. The priority of ICMP office in BiH priorities was to put 'political pressure on all parties concerned, support families and survivors, and financial assistance to assistance to forensic activities ... aimed at bringing a solution to the problem of missing persons' (Novak, 1998: 113). In 2000 the ICMP established the Missing Persons Institute (MPI) to help overcome the problems of working across the entities. They sought to improve national coordination in tracing the missing in BiH and in 2003 invited the BiH Council of Ministers to become a co-founder of the MPI creating a joint international NGO and governmental institution. Its goal was to overcome Entity divisions and establish a sustainable national mechanism to investigate missing persons irrespective of gender, ethnic or religious background. In addition, the ICMP promoted a Law on Missing Persons designed to improve the tracing process, establish a Central Records office and realize the rights of family members and missing persons. While the Law was legislated in 2004, obstacles such as the failure to establish a Central Records database of missing persons and disagreement on financing the Fund for Support to Families of Missing Persons Associations has so far made the Law ineffective. The Law represents the only state based law with the

provision for compensation of families of victims but it has not been allocated a budget (Popić, Panjeta, 2010).

As well as reinforcing national level human rights bodies the ICMP supported associations of family members as civil society organizations to advocate for their rights through small grants, support surviving family members, build their capacity and provide training workshops to become self-reliant through grant writing and making applications. They engaged family associations through funding small project and organized conferences and workshops to address current concerns and planning. They also sought to make them more effective by cooperation and networks between associations. For example, these provided a forum to confront difficult dilemmas such as the technical, legal and emotional questions about closing cases raised by co-mingled and disarticulated mortal remains recovered from multiple mass graves. However in the context of the changing international priorities for NGO support in BiH the ICMP is changing its relationship to the associations of families. Its latest strategy is to encourage greater self-sufficiency through the 'civil society initiatives programme' which has four primary goals – building self-sustainability of associations of families of missing persons; developing effective coordination structures; supporting projects connected to transitional justice and dealing with the past; and promoting education and awareness of rights (ICMP, 2012). At the same time the ICMP, through its forensic capacity and links to family associations, has supported international and national courts in the prosecution of war crimes, crimes against humanity and genocide.

The attempt to strengthen central state institutions through the MPI and the Law on Missing Persons, while apparently constructive and designed to achieve the objective of identifying the missing, informing families about the fate of their missing members and contributing to investigations and prosecution confronts the politicized reality of transitional justice in BiH. Transitional justice has been channeled by the straight jacket of the divided entities and the ethno-nationalist perspectives they hold onto. So when family associations accept money from political parties they become vehicles for ethno-nationalist parties to promote their particular versions of statehood (Subotić, 2009: 163). Thus from the perspective of ethno-nationalist politicians in Republika Srpska the ICMP advocacy for the MPI was to strengthen the central state and delegitimize the Bosnian Serb entity.

Returnees

The displaced became highly symbolic in the postwar reconstruction and reconciliation project. The war project of 'ethnic cleansing' in BiH had produced an estimated 250,000 dead and displaced more than half the 4.4 million from their homes of which over 1 million ended up as refugees outside the country (Ó Tuathail, Dahlman, 2005). Through the Dayton Agreement the international community made the right of return an important mechanism to reverse the gains of ethnic cleansing, to affirm the rights of victims of displacement and contribute to the re-establishment of rule of law and the authority of central institutions. Return was seen as a key to 'sustainable post-war recovery' (Jansen, 2006: 180). An international inter-agency body, the Reconstruction and Returns Task Force (RRTF), acted as a 'powerful political force with real capacities and sanctioning power in negotiations with ethno-nationalist run local authorities' (Ó Tuathail, 2010: 261). In 2002 the RRTF began to establish local Municipal Return Commissions which were designed to act as a local RRTF body. The 'right of return' gave displaced individuals the opportunity to reclaim their property and the choice of whether to return. However return meant re-entering a radically altered social and political landscape where 'Bosnian places had a majority people; all others were small minorities' (Ó Tuathail, 2010: 262).

Return invoked the logic of the recovery of the past as 'peaceful coexistence' which in fact concealed the extent to which local worlds had been transformed by war, the creation of the new BiH state, and neoliberal post-socialist economic model promoted by international agencies and programmes. The international community's model of social and political transformation emphasized 'issues of return and reconciliation built on a non-military solution for nationalist tensions, through rule of law, including the punishment of war crimes and the protection of minority rights, and through decentralized administration within the bounds of state sovereignty' (Jansen, 2006: 186). But displaced Bosnians were often less motivated to return because of attachment to their original homes than with 'risk-minimization and securing wellbeing, including, crucially, opportunities for the next generation' (Jansen, 2006: 185). War had already dismantled their old world and neoliberal economics only intensified their sense of 'precariousness.'

In postwar BiH the number of returns were presented by international agencies as an index of the success of international intervention – in 2005

the official figure of over 1 million had returned of the 2.5 million displaced (Jansen, 2006). However the figures conceal the actual patterns of relocation and extent of social reintegration. Over half returned to internal displacement areas in which minorities concentrated (Jansen, 2006). This did not correspond with the ideal of local reintegration and in fact only reinforced communities as constituencies in nationalist/ethnic politics. The heavy moral, symbolic and financial investment by the international community and agencies in return had the consequence of reinforcing ethnicized minority identities as opposed to citizen. The 'returnee' became the focus of complex policies and NGO networks supporting reconstruction, microcredit, educational reform and employment creation. In addition, the patterns of return were also shaped by the source of the war violence in particular places – i.e. experienced as internal or external (Ó Tuathail, 2010).

The returns policy linked local cooperation with the benefit of reconstruction assistance. This conditionality created a complex problem for NGOs involved in reconstruction. They very easily became hostage to the goals of postwar local political elites and the rescaling of local geographies of power (Ó Tuathail, 2010). Thus local authorities accepted reconstruction assistance to consolidate ethnic constituencies in the interests of particular parties. For opposite reasons – the desire to limit minority returns – local authorities could obstruct returns by creating a climate of fear and intimidation through security incidents to dissuade potential returnees from seeking reconstruction funds. Official refusal to accept return refugees meant dismissal by the OHR. In addition, the market logic of competition amongst NGOs for reconstruction assistance resulted in NGOs making deals with local authorities in order to secure contracts – e.g. trade-offs to provide extra services to succeed (Devine, 2011). Instead of return policy 'remaking home in Bosnia' (recovery of past peaceful coexistence) it became 'reduced to mere restitution of private property, embedded in a "technical" human rights discourse' (Jansen, 2006: 195).

Conclusion

In BiH transitional justice represents a crisis model of international governance built on the expansion of the role of international criminal law and policy harmonization with the EU accession project. Transitional justice has been a top-down legal-bureaucratic exercise and closely integrated with governance. However transitional justice has remained defined by its legal objectives and legal mechanisms and has not been successful in advancing reconciliation because of the failure to realize a unifying narrative of statehood in post-Dayton BiH. Accountability was just one dimension of the extensive international intervention which while foregrounding state-building and rule of law set out to organize civil society organizations as go-betweens as well as instruments of neoliberal governmentality shaped by international policy agendas and financial grants.

Except in the broadest sense that all victims desire justice, victim organizations in BiH have not been agenda setting and at the forefront of human rights claim making as in post-dictatorship Latin America. With the dominance of international NGOs and their affiliated organizations, NGOs have been less connected to local governmental organizations than to international agendas and funding opportunities (Chandler, 2004). Recent calls by BiH NGOs to develop relations with local government represent a crisis in NGO sector in sustaining themselves as international funding winds down.

In postwar BiH civil society can be conceived as a new post-socialist space created by international agendas rescaling state sovereignty. While the growth of NGOs might be seen as an expression of the vitality of civil society and democratic participation in the case of postwar BiH they are the product of the contraction of the state and its functions. Professionals and civil servants once employed by the socialist/welfare state have been displaced into the NGO sector and have to pursue their careers on the terms dictated by neoliberal governmentality and become go-betweens of local and international donors fulfilling the Dayton Agreement and EU stabilization and accession agendas. Jansen (2006) refers to the life condition produced by war and reinforced by neoliberal governance as 'precariousness.' As the international intervention and supervision withdraws so too will the predicament of NGOs tied to external funding will become more precarious.

One of the limitations of the top-down transitional justice model incorporating NGOs as flexible and self-resilient actors has been the failure to

make victims the fulcrum of an inclusive national postwar narrative. While the ICMP and RRTF both sought to promote non-discriminatory rights through national institutions to subordinate Entity institutions and ethnically based politics the outcomes of tracing the missing and achieving returns tended to reinforce differences rather than reconcile them. In this top-down model the recognition of victims' rights create a legal façade of universality while in practice reinforce ethnic division, they appear to affirm the success of law over politics and become an indice of the relative success of tracing the missing and successful returns but have not led to the recovery of national society or produced reconciliation. Transitional justice has been caught between its politicization by ethno-nationalist parties to advance particular visions of statehood and, more recently, the discourse adopted by the international community to promote participation and ownership of justice and accountability in the process of repatriation of war crimes prosecution from the ICTY to BiH.

References

- Arslanagić, S. (2012) Justice for Wartime Rape Victims in Bosnia 'Painfully Slow', *BalkanInsight*, available at: <http://www.balkaninsight.com/en/article/justice-for-victims-of-war-time-rapes-in-bosnia-painfully-slow>, page accessed 24.3.2012
- Belloni, R. (2001) Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Peace Research*, 2, pp. 163-180.
- Belloni, R. (2007) *State building and international intervention in Bosnia*. London: Routledge.
- Chandler, D. (2000) *Bosnia: faking democracy after Dayton*. London: Pluto Press.
- Chandler, D. (2004) The Problems of 'Nation-Building': Imposing Bureaucratic 'Rule from Above'. *Cambridge Review of International Affairs*, 3, pp. 577-590.
- Devine, V. (2011) NGOs and corruption in post-war reconstruction: The case of Bosnia's refugee return. CMI, *U4 Practice Insight*, available at: www.U4.no, page accessed 31.12. 2011.
- Djokic, D. (2002) The Second World War II: Discourses of reconciliation in Serbia and Croatia in the late 1980s and early 1990s. *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, 2, pp.127-140.

- Evans-Kent, B., Bleiker, R. (2003) NGOs and Reconstructing Civil Society in Bosnia and Herzegovina. *International Peacekeeping*, 1, pp. 103-119.
- Hearn, J. (2001) Taking Liberties: Contesting Visions of the Civil Society Project. *Critique of Anthropology*, 4, pp. 339-360.
- HLC (2007) *Transitional Justice in Post-Yugoslav Countries*. Belgrade: Humanitarian Law Center: Documentation and Memory available at: http://www.documenta.hr/dokumenti/trans_eng2007.pdf, page accessed 29.3.2012.
- Humphrey, M. (2002) *The Politics of Atrocity and Reconciliation: From Terror to Trauma*. London: Routledge.
- Humphrey, M. (2010) The politics of trauma. *ARTS: The Journal of the Sydney University Arts Association*, 1, pp. 37-54.
- Humphrey, M. (2011) The Special Tribunal for Lebanon: Emergency Law, Trauma and Justice. *Arab Studies Quarterly*, 1, pp. 4-22.
- Humphrey, M., Valverde, E. (2007) Human Rights, Victimhood and Impunity. *Social Analysis*, 1, pp. 179-197.
- ICMP (2012) Public Involvement: Civil Society Initiatives, available at: http://www.ic-mp.org/icmp-worldwide/southeast-europe/?page_id=555, page accessed 4.1.2012.
- Jansen, S. (2007) The Privatisation of Home and Hope: Return, Reforms and the Foreign Intervention in Bosnia-Herzegovina. *Dialectical Anthropology*, 3-4, pp.177-199.
- Jeffrey, A. (2011) The political geographies of transitional justice. *Transactions of the Institute of British Geographers NS*, 3, pp. 344–359.
- Knaus, G., Martin, F. (2003) Travails of the European Raj. *Journal of Democracy*, 3, pp. 60-74.
- Merry, S.E. (2006) New Legal Realism and the Ethnography of Transnational Law. *Law & Social Inquiry*, 4, pp. 975-995.
- Mitchell, K. (2006) Neoliberal governmentality in the European Union: education, training, and technologies of citizenship. *Environment and Planning D: Society and Space*, 3, pp. 389-407.
- Novak, M. (1998) Disappearances in Bosnia and Herzegovina. In: M. O'Flaherty, G. Gisvold (eds.) *Post-war protection of human rights in Bosnia and Herzegovina*. The Hague: MartinusNijhoff Publishers, pp. 107-122.
- Ó Tuathail, G., Dahlman, C. (2005) Broken Bosnia: The Localized Geopolitics of Displacement and Return in Two Bosnian Places. *Annals of the Association of American Geographers*, 3, pp. 644-662.

Ó Tuathail, G. (2010) Localizing geopolitics: Disaggregating violence and return in conflict regions. *Political Geography*, 5, pp. 256–265.

OSCE Report (2011) *Delivering Justice in BiH: An Overview of War Crimes Processing from 2005 to 2010*. Sarajevo: OSCE.

Popić, L., Panjeta, B. (2010) *Compensation, transitional justice and conditional international credit in Bosnia and Herzegovina: Attempts to reform government payments to victims and veterans of the 1992-1995 war*. Independent research supported by the Royal Norwegian Embassy in Bosnia and Herzegovina and Embassy of Switzerland in Bosnia and Herzegovina, available at: http://www.norveska.ba/PageFiles/417487/Study_Linda_Popic_english.pdf, page accessed 29.3.2012.

Schoenfeld, H., Levi, R., Hagan, J. (2007) Extreme Crises and the Institutionalization of International Criminal Law. *Critique international*, 3, pp. 37-54.

Subotić, J. (2009) *Hijacked Justice: Dealing with the Past in the Balkans*. London: Cornell University Press.

UNDP (2009a) *Transitional Justices Guidebook for Bosnia and Herzegovina: Executive Summary* UNDP Sarajevo available at: http://www.undp.ba/upload/publications/executive_ENG_WEB.pdf, page accessed 24.3.2012.

UNDP (2009b) *Vodič Kroz Tranzicijsku Pravdu U Bosni I Hercegovini*, UNDP: Sarajevo, available at: <http://www.undp.ba/upload/publications/Vodic%20kroz%20tranzicijsku%20pravdu%20u%20BiH.pdf>, page accessed 24.3.2012.

UNDP (2011) *Facing the Past and Access to Justice from a Public Perspective*, UNDP: Sarajevo, available at: <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=127> page accessed 30.3.2012.

Unger, T. (2010) The European Union and Transitional Justice. Cleer Working Papers 2010/1 Centre for the Law of EU External Relations, available at: http://2172010_25518CLEER WP 2010-1 – UNGER, page accessed 25.3.2012.

MICHAEL HUMPHREY

Žrtve, civilno društvo i tranziciona pravda u Bosni i Hercegovini

Uloga organizacija žrtava je ispitivana u posleratnoj Bosni i Hercegovini (BiH) u okviru procesa tranzicione pravde. Ove organizacije su se pojavile u kontekstu agende odgovornosti „odozgo-nadole” koju su pokrenule međunarodna krizna intervencija u balkanskim ratovima i Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY). Nasuprot tome u Latinskoj Americi organizacije žrtava su nastale kao samosvesni pokreti pojedinaca podstaknutih traumatskim iskustvima državne represije koji su tražili odgovornost „odozdo-nagore”. U BiH odgovornost je postala uslov za ponovno uspostavljanje političkog i pravnog autoriteta države, ali i za međunarodno finansiranje vezano za rekonstrukciju i procese približavanja Evropskoj uniji. Organizacije žrtava bile su deo NVO sektora koji se brzo razvijao kao odgovor na model neoliberalnog upravljanja „samoupravno” organizovanog civilnog društva kako bi se transformisala post-komunistička i posleratna BiH. Nevladine organizacije, kojima su upravljali uglavnom profesionalci iz srednje klase koji su izgubili posao u procesu smanjivanja državne birokratije, postali su posrednici između spoljnih donatora i ratom pogođene populacije. Organizacije žrtava učestvovala su u procesu tranzicione pravde tako što su podržavale žrtve i svedoke pred međunarodnim i domaćim sudovima, tako što su tražili nestale osobe ili podržavali pravo na povratak raseljenih lica. U BiH organizacije žrtava nisu iznikle kao socijalni pokreti koji traže državljanstvo ili socijalnu pravdu, već su se inkorporirale u model neoliberalnog upravljanja, koji su sponzorirale međunarodne organizacije koje se zalažu za stabilizaciju, demokratizaciju i prijem BiH u EU.

Ključne reči: žrtve, tranziciona pravda, civilno društvo, ljudska prava, Bosna i Hercegovina.

Constructing victimhood in post-Franco's Spain: the recovery of memory by the grandchildren of victims of the Civil War and dictatorship

ESTELA VALVERDE*

Since the end of the Spanish Civil War their victims have lived in a state of repression and terror that did not allow them to claim victimhood or any restitution to the State. Furthermore, the post-Franco Amnesty Law in 1977 made a blanket statement about the issue: there were no winners or losers, no victims or perpetrators. Everything had to be forgiven and forgotten.

This paper will analyse the new Spanish movement for exhumation focused on the disappeared during the Civil War and the dictatorship of Franco. The analysis will look into the judicialisation of politics; the reasons why the 2007 Law of Historical Memory that attempted to challenge amnesty has been resisted and whether this law will heal the body of Spanish society and promote social reconstruction. What could be the ultimate danger of contesting collective memory 40 years after Franco's death in this highly stratified society?

Keywords: *Spain, transitional justice, amnesty law, victimhood.*

Introduction

This paper will analyse the special characteristics that transitional justice has taken in Spain and the causes of its delay and failures by looking at the different factors that had delayed this process. Transitional justice in Spain is indeed very different from the Balkans or Latin America. It will also analyse the new Spanish movement for exhumation focused on the disappeared during the Civil War and the dictatorship of Franco.

* Dr Estela Valverde is a professor at Macquarie University, School of International Studies, Head of Spanish and Latin American Studies, E-mail: estela.valverde@mq.edu.au

Franco's dictatorship

The Spanish Civil War (1936-39) was a bloody armed conflict, with huge numbers of human rights infringements on the part of both parties but especially the Nationalists. Franco won the war and established a dictatorship. Since the end of the Spanish Civil War their victims have lived in a state of repression and terror that did not allow them to claim victimhood or any restitution to the State. While the suffering of the pro-Franco (Nationalists) victims were acknowledged and compensated during his government, the Republicans (the Reds, as they were contemptuously named) were repressed and terrorised well after the war was over.¹

After the Civil War both parties seemed to have agreed in the name of peace building, but in reality it was a consensus imposed by Franco through very repressive measures. As Aguilar (2002) exposes in her book *Memory and Amnesia. The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy*, the winners always have the upper hand.

Extra-judicial executions had taken place well after the Civil War was over, making the Republicans very weary of exposing themselves by denouncing human rights abuses.

Democracy does not bring justice

1975 was the year of Franco's death, ending nearly 40 years of oppressive dictatorship and opening up the possibility of democracy. Juan Carlos I of Spain had been designated by Franco as the next head of state. He took power as head of the new constitutional monarchy and assisted in the restoration of democracy calling for general elections in 1977. This same year the controversial Amnesty Law was passed,² stalling the already overdue transitional justice process and depriving the Republicans again of any kind of re-dress for their suffering during the Civil War and the dictatorship period. The Amnesty Law declared that there were no winners or losers, no victims or perpetrators. Everything had to

¹ Benito Zambrano's last film – 'La voz dormida', based on Dulce Chacón's famous novel-reflects very well the environment of the Civil War and is very telling about the different treatment that both sides got out during the Franco's regime.

² Amnesty Laws are very common after period of state terrorism. Argentina, Uruguay, Algeria, Kenya have all been subjected to these laws.

be forgiven and forgotten; there was a 'pact of silence' or an 'amnesic ailment' tainting any memory initiative stemming from the post-traumatic memory of the Civil War (Aguilar: 2002, xix). This was not an enforced situation but a self and mutually imposed condition of censorship to promote tolerance and consensus building as safeguards against a new political polarisation. The Amnesty Law passed guaranteed that silence was kept and that the process of transitional justice was delayed even further, perhaps forever.

Democracy brings a rupture in memory politics

The first important public recognition of the Republicans was not until 25 June 2004, nearly 30 years after Franco's death, through a huge concert organised in Rivas Vaciamadrid by the first citizens involved in the revival of historical memory (Santos, 2004). 30,000 people attended the concert where many luminaries participated. It was the beginning of the construction of victimhood for the Republicans. Although this was not the only act in recognition of the Republicans held at that time, it was certainly the one that made more impact as one week after this concert the Spanish government approved the creation of a Commission for the study of the victims of the Civil War and the dictatorship.

Emilio Silva, President of one of the first NGOs dedicated to bring justice to the victims of the Spanish Civil War through the *Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica* (Association for the Recovery of the Historical Memory) recounted a very telling story. Describing that concert, he explained that they had especially set up 500 chairs in the front rows that were reserved for the few Republicans war veterans that were still alive. The Republicans came to the concert but none of them occupied those chairs, fearing a possible ambush or a plot by the Nationalists to finally eliminate them. This was the extent of the fear Franco had instilled in the opposition (Valverde, Humphrey, 2005).

Thus the ARMH had initiated a rupture in Spanish memory politics. The families of the victims, that for a long time had suffered an aborted grief process, were instrumental in the creation this association. They could never have closure because the bodies of their family members had never been found or even acknowledged. 'The presence of the body in the grieving process is essential. *Habeas corpus* fosters not only legal recourse, but closure

as well' (Agosin, 2000). Hence, the exhumation of Emilio Silva's grandfather represented the transition from invoking the dead to materialising them physically. When interviewing Silva in 2005, his grandfather's bones had recently been found. The remains were located easily because within the town that his grandfather had been killed, everyone knew who was executed and where. After the war was over the Republicans were raided in many towns by the Franco troops and taken for 'a walk,' never to return home again. They were executed and buried in common graves very close to their own towns. A code of silence prevailed for some 70 years. State terrorism had been the most powerful tool to keep the state crime secrets (Valverde, Humphrey, 2005) and to ensure victims remained silent.

Silva, with the assistance of the *Sociedad de Ciencias Aranzadi* forensic team, launched a national campaign for human rights claims and disinterment. The second *destape* ('uncapping') had just commenced. The first came very soon after Franco's death, best represented by Almodóvar filmmaking portraying a society in total transition and upheaval, doing all the things they dreamt about but could not even fantasise of making a reality for so many years. Through the first *destape* the Spanish people were re-claiming their religious and sexual rights after decades of repression by the government in tandem with the Catholic Church, Franco's quiet partner. While this moral liberation movement took place almost immediately after the fall of the dictatorship, the human rights *destape* around 'the disappeared' and all the unspoken tragedies of the Civil War and the dictatorship took three more decades to be revealed. As mentioned earlier nobody dared to explore any issues publicly until 2001. By 2005 the Spanish cauldron was simmering, exploding in every corner of the country.

Making memory a right: The Law of Historical Memory

On 14 December 2006 the families and the many associations now representing the victims of the Civil War and Franquismo appealed to the High Court seeking an investigation into the fate of their disappeared relatives. They demanded exhumation, identification and the initiation of judicial procedures. The petition was assigned to Tribunal Number 5 of the National Audience, which examines the most important criminal cases, including organised crime, terrorism and money laundering. The famous

Judge Baltazar Garzón was the Examining Magistrate. Judge Garzón has a well-founded reputation. In 1998 when General Augusto Pinochet, former dictator of Chile, visited London, Garzón issued an international warrant for his arrest, with the intention of indicting him for the human rights atrocities he committed in Chile. Pinochet was detained for 18 months in London while the extradition request was considered. Margaret Thatcher came to his rescue and returned him to Chile before he could be extradited, but this potential indictment made Garzón more visible than ever as Pinochet had eluded any form of justice for so many years. Garzón had also been very active in the defence of Spanish human rights victims from the Argentinean and Chilean military dictatorships, prosecuting some of the perpetrators in Spain when processes were forbidden in their countries of origin due to the amnesty laws that prevailed in those countries. In both instances he used the principle of 'universal jurisdiction' that holds that human rights crimes like torture or terrorism can be tried in Spain even if the accused had no link to the country. 'One has to judge the crimes where they have been committed; but if that is not possible, then the universal jurisdiction should apply through the justice of other countries' (Garzón, Romero, 2008).

Judge Garzón then became the main actor in identifying human rights infringements during the Franco years. He also played a key role in 2002 suspending the left-wing party Batasuna for helping the Basque separatist terrorist group ETA. In 2003 he requested the arrest of 35 terrorists, Osama Bin Laden included, accused of aiding the September 11 hijackers. 'In 2005, 24 of them were put on trial in Europe's biggest trial of alleged al-Qaeda operatives' and 18 of them were found guilty and sentenced to long prison terms (BBC World News, 2010).

Garzón had made the decision that the Amnesty Law does not impede the Spanish Government to investigate the grave infringements to human rights committed during the dictatorship. This was extremely unexpected by the government: they had anticipated the court would find the challenge to the Amnesty Law illegal, thus closing the demands to investigate the past. This finding was followed in 2007 by the passing of the Law of Historical Memory (Law 52/2007) approved after one full year of negotiations. This was the most serious attempt to challenge the 1977 Amnesty Law, 30 years after it was passed. The Law of Historical Memory establishes mechanisms to compensate victims of persecution or violence during the Civil War and fosters remembrance and disinterment of the 30,000 disappeared during the

Civil War and Franco's dictatorship. This was possible because the Amnesty Law does not exclude the access to justice through courts and tribunals.

On 16 October 2008 Judge Garzón made these findings regarding the Amnesty Law:

- There had never been an investigation on these crimes that effected the Republicans but the Franquistas had investigated, located and compensated every member of the winning party.
- Between 17 July 1936 and 31 December 1951 there had been systematic persecution, incarceration and mass murders of political opponents: war crimes and crimes against humanity.

Taking these finding into consideration Judge Garzón determined that the Amnesty Law could not be applied. This resolution was based on regulations from the Inter-American Court of Human Rights, the European Tribunal of Human Rights and the jurisprudence of the Spanish Supreme Court that recommends the use of international law in the resolution of crimes against humanity. Garzón then ordered to continue with the investigations of an estimated 114.266 victims; the exhumation of the bodies buried in common graves and the establishment of organisations to coordinate and facilitate the investigation of these crimes.

Victimization of Judge Garzón

On 20 October 2008 the Spanish National Audience accused Judge Garzón of 'prevarication' (unjust judgement). This is a very controversial accusation as judges must be independent ie. beyond censorship. The Penal Court of the National Audience annulled Judge Garzón's decision arguing that he did not have the power to rule over the Franquismo period – those were 'crimes of rebellion' in which the National Audience has no competence. This verdict infringes the right of judicial independence and the judges' function to guarantee responsibility against systematic and generalised crimes.

Judge Garzón appealed immediately to the European court for human rights arguing that their accusation violated several obligations of the European Convention on human rights. On 14 May 2010 Judge Garzón was suspended by the Spanish Supreme Court while the case was heard. Ironically he was immediately appointed by the European Committee for the

Prevention of Torture in The Hague, elected over two other candidates by the 47 members of that council.

Memory and victimhood

The Law of Historical Memory provides the tool to legally challenge any remnant of amnesty, making it a very controversial law as many Spaniards still question whether it would help heal the body of the Spanish society and promote social reconstruction or it would have the opposite effect of dividing once again a society that had never been able to achieve a true national identity. Will this process be transformative or not? Why has it been so resisted?

In those post-dictatorship regimes where amnesty laws have delayed the transitional justice process a division often emerges between the victims (and/or families of victims) who continue to seek justice and the wider public of non-victims who prefer to forget. Law seems not to be the essential ingredient to construct victimhood in a society whose rights have been quenched by the legacy of an *habitus* of repression built over 70 years. It has been very difficult for Spaniards to think outside the framework of the 'pact of silence' or the 'amnesic ailment' that prevailed for so many decades after the Civil War. In Spain there is a very strong memory of an extremely stratified society of the past and the possibility of reconstructing the antagonistic ideologies brings fear to those who had experienced that fatal division. The Spanish Civil War was the confrontation of two very strong ideologies. It is understandable that many Spaniards fear the possibility of going back to the past, recreating similar problems.

The conditionality of victimhood is also shaped by the changing political context through the judicialisation of politics. The non-victims cannot understand the need of the victims to find the remnants of their disappeared family members after so many years. The non-victims think that the victims are simply disinterring the past, bringing the divisions and hatred back into the folds of society, not understanding their needs to find closure through the presence of the remains of their loved ones.

We have to remember here that the victim is a political construct embodying two essential attributes: rights and trauma. Contemporary legitimacy of trauma has made possible 'the politics of reparation, of testimony, and of proof' (Fassin, Rechtman: 2009: 39) which are the basis of

eligibility for recognition and compensation. What could be the ultimate danger of contesting collective memory 40 years after Franco's death in this highly stratified society and constructing a militant victimhood that challenges the *habitus* of repression embedded in this society? There are several problems in the construction of victimhood in Spain.

The postmemory problem of the present victims

One of the points that makes Spain different from other post-dictatorship cases is that most of today's victims do not have a direct memory, but what is now designated as a 'postmemory', a condition identified as 'having one's own biography conditioned by the loss of people, places, or cultures that one cannot personally recall' (Renshaw, 2011: 33). They do not have direct knowledge of these events, but like the children and grandchildren of the Holocaust victims, they pick up the sadness and trauma of their families by nuances and feelings expressed unconsciously. Many of them end up in psychological treatment and only then discover the hidden causes of their trans-generational grief.

The actors who demand memory and justice nowadays in Spain are not the direct victims, they are the grandchildren of the victims, who were denied the truth since they were born and who are rapidly catching up with their own family history. They never experienced the violence of the state directly nor do they have even a vicarious remembrance of the past, as their grandparents deliberately hid away the truth in the name of peace. This aspect has been amply documented in last decades and is explicitly exposed in documentary films such as Peñafuerte's *Los caminos de la memoria* (2009) where many grandparents and children are interviewed about their recollections and secrets of the Civil War, trying to reconstruct the map of the disappeared buried in hundreds of common graves across Spain.

The Law of Historical Memory and the exhumations opened up new discursive spaces to create different representations of the past by grandchildren who barely knew the history of their ancestors. It also opened up a general question mark on all the unsolved human rights issues pending in the Spanish repressed memory.

Victims as revolutionaries

The Law of Historical memory has also brought about other revelations of even more shocking secret dealings during Franco's dictatorship. It stirred up a wave of revisionism in the entire Spanish society in which the victims reconstruct themselves based in the new knowledge they are now able to acquire. In the context of democratisation, victims become the legal and moral focus for searching truth, justice and healing and often mobilise as a social movement seeking to achieve rights and recognition for other victims. Hence victims can also become dangerous as they have the potential to revolt society.

One of the poignant developments in the last year was the enquiry into disappeared babies in adoption rackets conducted with the help of the Catholic Church during the dictatorship. The news made headlines everywhere: Spanish society has been shaken by allegations of the theft and trafficking of approximately 300,000 babies by nuns, priests and doctors, which started under Franco and continued up to the 1990s.

The Franco regime had an irrational prejudice that there was 'a Marxist gene' that had to be eradicated, hence, any baby born from a Republican woman in a Catholic hospital would pose a risk, so the nuns would try to kidnap the child for adoption and tell the mother that the baby was dead. For that purpose some hospitals kept a frozen baby that they would show the mother to convince her that her baby was dead. They would then pretend to inter the baby in the grounds of the same hospital to cover up the story. These babies would then be sold for approximately 5,000\$ all over the world. Only now has this truth come to light to the horror of the international community. These people who were adopted out as babies are now appearing from all over the world, part of the repressive machine of the Franco's dictatorship that is finally leaping out into the public eye. Hundreds of affected parents are now battling to obtain an official investigation into these kidnappings (Dunbar, 2011; Radio BBC, 2011).

What does the future hold?

Ironically, despite of the trials held against Judge Garzón, in May 2011 he was declared the Winner of the first ALBA (Abraham Lincoln Brigade Archives), a new prize given to people who participated in the brigades in Spain, and Puffin Prize for Human Rights because, as they declared: 'Judge Garzón is one

of the most innovative and inspiring thinkers in the field of International Law and human rights'. It was expected that this finding would have effected the decision of the Supreme Court favourably, but it had no consequence with the idiosyncrasy of the Spanish bench.

On 16 February 2012 the Spanish Supreme Court disbarred Judge Baltazar Garzón for 11 years for illegally recording defense lawyers' conversations with clients, an unjust and political finding that has effectively ended his legal career in Spain as there is no judicial possibility of appeal against this finding. He is presently fighting against the decision but the consequence of his dismissal is very detrimental to the future of the transitional justice process in Spain. The prospects of him being pardoned and reinstated as a Judge in Spain are grim given the results of the last government elections where a right wing majority won the polls. The idea that Garzón used to be a left wing Senator in the Spanish Government raises serious political questions regarding the objectiveness of its Supreme Court judgement. Furthermore, the *Fundación Nacional Fco. Franco* (Fco. Franco National Foundation) recently granted a prize to the ultra-right wing association *Manos Limpias* (Clean Hands) for their role in accusing Judge Garzón of working against democracy by finding that the Amnesty Law could be legally challenged.

However, Garzón was cleared by the Supreme Court of the main accusation: overstepping his authority by opening an investigation into the 100,000 disappeared victims during the Franco era. The argument he won on was that these were crimes against humanity and should not be subject to the 1977 Amnesty Laws. The perpetrators can now potentially be trialed.

The question now remains on whether this finding will inflame or quench the claims of the postmemory victims. Will this new right wing government manage to bring the Amnesty Laws to an end?

Conclusion

What is perhaps the most important aspect of the Spanish case is that the victim has acquired a prominent role and has learnt the mechanisms to gain access to the truth and to keep transitional justice moving forwards. Civil society has become instrumental in facilitating the process together with other important tools: the media, social media, internet and blogs have all become powerful instruments to gain access to justice. That is truly positive

and empowering, sometimes far more transformative than legal processes that leave societies depleted of energy and meaningful outcomes and can become quite destructive.

The example of the *Madres de la Plaza de Mayo* (Mothers of Plaza de Mayo) in Buenos Aires, who never sought compensation but instead created a series of institutions targeting the transformation of future generations, such as the University for the Future, demonstrates the potential of a different focus. Here, the youth becomes pivotal to the transformation of society. Let's reflect on that possibility in the name of future generations and make public the injustices that still affect peoples of the world.

Judge Garzón has now become the newest victim of the Franco regime and as such has too become a revolutionary. He has presently called for the 500,000 necessary signatures needed from the Spanish citizenship to request the Congress to create a Truth Commission in Spain. He is demanding to 'pull down the wall of silence' and allow victims 'to be heard and have justice, even if justice is as modest as recognising an injustice made to them'³. His battle is not over yet. The international legal community will no doubt will support him.

If a Spanish Truth Commission gets finally off the ground memory politics will demonstrate to be the most powerful instrument to achieve justice for the victims.

Bibliography

Agosín, M. (2000) cited in A. Johnson *Threads of Hope* [Film].

Aguilar, P. (2002) *Memory and Amnesia. The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy*. Oxford: Berghahn Books.

BBC World News (2010) Profile: Judge Baltasar Garzon, available at: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3085482.stm?&lang=en_us&output=json, page accessed 10.11.2012.

Dunbar, P. (2011) 300,000 babies stolen from their parents - and sold for adoption: Haunting BBC documentary exposes 50-year scandal of baby trafficking by the Catholic church in Spain, available at: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2049647/BBC-documentary-exposes-50-year-scandal-baby-trafficking-Catholic-church-Spain.html>, page accessed 10.11.2012.

³ El lugar de la verdad, la justicia y la reparación, available at: http://politica.elpais.com/politica/2012/03/30/actualidad/1333140803_415996.html, page accessed 10.11.2012.

El lugar de la verdad, la justicia y la reparación, available at: http://politica.elpais.com/politica/2012/03/30/actualidad/1333140803_415996.html, page accessed 10.11.2012.

Fassin, D., Rechtman, R. (2009) *Empire of Trauma: An Inquiry into the Condition of Victimhood*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.

Garzón, B., Romero, V. (2008) *El alma de los verdugos*. Editorial del Nuevo Extremo (Buenos Aires).

Peñafluerte, J.L. (2009) *Los caminos de la memoria* [Film].

Radio BBC (2011) Spain's Stolen Babies available at: http://www.bbc.co.uk/iplayer/episode/p00ldxps/Assignment_Spains_Stolen_Babies/, page accessed 10.11.2012.

Renshaw, L. (2011) *Exhuming Loss: Memory, Materiality and Mass Graves of the Spanish Civil War*. Walnut Creek: Left Coast Press.

Santos, D. (ed.) (2004) *Recuperando Memoria. Homenaje a los Republicanos*. CD and DVD, Contamínname Discos (Spain).

Valverde, E., Humphrey, M. (2005) Recorded interview with Emilio Silva, President of the ARMH, Madrid, 23 June.

ESTELA VALVERDE

Konstruisanje žrtve u post-Frankovoj Španiji: obnovljeno sećanje unuka žrtava građanskog rata i diktature

Od kraja španskog građanskog rata, njegove žrtve živele su u stanju represije i terora koji im nije dozvoljavao da se predstave kao žrtve niti da traže restituciju od države. Osim toga, Zakon o amnestiji donet 1977. nakon završetka vladavine Franka jasno se postavio u vezi ovog pitanja: nije bilo pobednika ni gubitnika, žrtava, a ni počinitelaca. Sve je moralo biti oprošteno i zaboravljeno.

U ovom radu analizira se novi španski pokret za ekshumaciju koji je fokusiran na nestale tokom građanskog rata i Frankove diktature. Analiza će razmotriti judikalizaciju politike, razloge zašto se Zakon o istorijskom pamćenju iz 2007. godine koji je pokušao da ospori amnestiju sreo sa velikim otporom, kao i da li će ovaj zakon zalečiti špansko društvo i promovisati socijalnu rekonstrukciju. Šta bi mogla biti najveća opasnost osporavanja kolektivnog sećanja 40 godina posle Frankove smrti u ovom visoko stratifikovanom društvu?

Ključne reči: Španija, tranziciona pravda, zakon o amnestiji, žrtve.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 89-100
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201089D
Pregledni rad

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), the forensic pathologist and ethics

GEOFFROY LORIN DE LA GRANDMAISON*

Forensic pathologists involved in the ICTY missions could be subjected to ethical tensions. In order to study the nature of such tensions, review of the literature and analysis of forensic material available from the trial transcripts relative to Srebrenica massacre were carried out. Forensic evidence used in ICTY trials is weakened by many factors, including especially the difficulties in the interpretation of the autopsy findings and the possibility of a biased selection of exhumations by the Office of the Prosecutor. Although discrepancies exist between forensic evidence and facts established by ICTY judgments about Srebrenica events, genocide charge was not challenged by ICTY, conflicting with the idea that reliably established facts are the foundation of legal analysis. The degree of ethical conflicts in forensic pathologist's community depends on their level of knowledge respectively about the fundamental principles of the law subverted by ICTY and the political implications of international justice. Ethical guidelines are needed to ease such ethical tensions.

Keywords: mass grave, forensic pathology, ICTY, ethics.

Introduction

War crimes in the former Yugoslavia since 1991 have been subjected to several international forensic investigations of mass graves within the framework of inquiries led by the ICTY. Forensic pathologists involved in the ICTY missions could be subjected to ethical tensions due to the difficulties of the missions, the emergent conflicts between forensic scientists of the teams

* Dr Geoffroy Lorin de la Grandmaison is professor at the University Versailles Saint Quentin-en-Yvelines, France. E-mail: g.lorin@rpc.aphp.fr

(especially between forensic pathologists and forensic anthropologists), the original nature of the ICTY proceedings and lastly the fact that ICTY is a questionable criminal court (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212).

Material and method

In order to better determine the nature of such ethical tensions, we carried out a review of the literature. PubMed research was carried out using the following key words: mass grave, former Yugoslavia, forensic pathology, ethics. We also studied forensic material available from trial transcripts relative to Srebrenica massacre. Trial transcripts were available from the ICTY official web site¹. Only closed trials were taken into account, including trials of Erdemović, Blagojević and Jokić, Krstić, Popović et al. and Milošević.

Results

Review of the literature

Most of the papers published on the subject focused on natural and methodological limits of the investigations (respectively due to the degraded state of the bodies, the lack of means on the spot and the lack of standardisation between the different teams involved) (Schäfer, 2000:110-6; Sprogøe-Jakobsen et al., 2001:1392-6; Skinner et al., 2003:81-92; Skinner, Sterenberg, 2005:221-232). Some authors have stressed the deontological duties of the medico-legal expert:

- He must stay impartial, independent and objective (Rainio et al., 2001:220-232; Vanezis, 1997:277-283; Cordner, McKelvie, 2002:867-884)
- Utmost confidentiality must be maintained by the members of the team regarding the medico-legal findings (Chandrasiri, 1997:98-102)
- He must respect his scope of competence (Schäfer, 2000:110-6)
- He must be aware of the limits of the medico-legal investigations (Sprogøe-Jakobsen et al., 2001:1392-6; Rainio, Lalu, Pentillä, 2001:171-85)

¹ <http://www.icty.org/>

According to the results of a questionnaire sent to 65 forensic pathologists involved in ICTY missions (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212), two types of ethics could be drawn:

- A conviction ethics, which takes into account only the action's achievement without worrying about the consequences of the action.
- A responsibility ethics, for which we are accountable for the foreseeable consequences of our actions.

These two types of ethics were first defined by the German sociologist Max Weber.

The conviction ethics was shared by most of those questioned. Moreover, two authors clearly expressed a conviction ethics. Indeed, they agree with the need for international war tribunals such as the ICTY in order to challenge the impunity of war criminals and to achieve justice for the victims and their families (Vanezis, 1997:277-283; Chandrasiri, 1997:98-102).

The opposition between the two types of ethics was mainly based on the opinion of the forensic pathologists upon the justice led by the ICTY:

- A conviction ethics for those who considered that the ICTY respected the elementary rules of the law and were reinforced in the idea of justice after their experience, wishing to work again for the ICTY
- A responsibility ethics for those who questioned the impartiality of the ICTY.

Analysis of trial transcripts

The analysis of trial transcripts underlined the difficulties of mass grave investigations encountered by the forensic experts, including bad work conditions due to the lack of human and material means and the degradation of bodies.

A lack of objectivity and low level of professionalism of some forensic experts were mentioned in court during Popović's trial² including:

- Too much subjectivity in the performance of exhumation and *post mortem* examinations.
- Superficial diagnoses without detail descriptions.

² <http://www.icty.org/x/cases/popovic/trans/en/080626IT.htm>
<http://www.icty.org/x/cases/popovic/trans/en/080627ED.htm>

- Complaints from professional colleagues respectively against one American forensic pathologist who changed autopsy reports (especially the conclusion about manner of death) and one American forensic anthropologist who removed bodies too fast, discarding clothing even if identity documents were inside it.

The analysis of forensic data from trial transcripts also showed discrepancies between forensic findings and facts established by ICTY judgements, relative respectively to death figures and the manner of death of the victims.

Concerning the death figures, there was a huge difference concerning the Pilica site between the Erdemović judgement for which 1,200 were killed³ and the total number of bodies found in the mass graves, 327 cases⁴. Concerning the complete mass grave investigation linked to the Srebrenica massacre, more than 7,000 individuals were killed in July 1995 according to ICTY judgments⁵. But total estimated number of individuals found in the mass graves was 2,553 (2317 male individuals, one female individual and 235 whose gender remained undetermined).⁶

The major cause of death found was gunshot wounds⁷. Blindfolds and/or ligatures strongly suggesting execution were found in 448 bodies (17% of all cases). Execution as manner of death was questionable in a significant number of cases:

- 67 individuals died of shrapnel or blast injuries
- 11 individuals died of gunshot wounds and blast injuries

Such cases could be linked to the legitimate combat casualties sustained by the 28th Division column of the Bosnian Moslem army which conducted a breakout toward Muslim-held territory in Tuzla after the fall of the enclave.

³ <http://www.icty.org/x/cases/erdemovic/tjug/en/erd-ts980305e.pdf>

⁴ <http://www.slobodan-milosevic.org/documents/P642-1a.pdf>

⁵ <http://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/en/krs-aj040419e.pdf>
http://www.icty.org/x/cases/blagojevic_jokic/acjug/en/blajok-jud070509.pdf

⁶ <http://www.slobodan-milosevic.org/documents/P642-1a.pdf>

⁷ <http://www.slobodan-milosevic.org/documents/P642-1a.pdf>

No cause of death was determined in 1,441 cases⁸. It was not possible to establish the cause of death because of the degradation of the bodies which were often very incomplete. Manner of death was consequently undermined for all these cases.

Discussion

The degree of ethical tensions will be not the same, minor for a forensic pathologist mainly interested by the technical aspect of his mission and strongly convinced that his mission will bring clues and evidence of criminal acts useful in convicting war criminals. Conversely, ethical tensions will be strong for a pathologist worried about the need to respect the fundamental principles of the law and human rights and aware at the same time that the ICTY has subverted such principles of law.

Conviction ethics is mainly based on the defence of the two main objectives of the international criminal justice (the absolute requirement of justice, by ensuring that those who are guilty will be convicted and the civil peace) and also not questioning the relevance of the ICTY. Conversely, the responsibility ethics is mainly based on the challenging of the ICTY regarding:

- The non respect of the law by this institution (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212; Lorin de la Grandmaison, 2003:473-9):

There is no separation of judicial and legislative powers according to the Rules of procedure and Evidence, the presumption of innocence is not respected (the accused is held guilty until innocence is proven, confessions are presumed to be free and voluntary unless the contrary is established by the prisoner), secret indictments are allowed, secret witnesses not subject to cross-examination are used regularly and moreover hearsay evidence is acceptable and lastly there is no independent appeal body.

- The knowledge of non-investigated mass graves that can challenge the supposed impartiality of the ICTY. Some forensic pathologists were aware of mass grave sites wittingly not investigated by the ICTY, especially mass graves of Serbian victims (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212).

⁸ <http://www.slobodan-milosevic.org/documents/P642-1a.pdf>

The responsibility ethics is also based on the challenging of the international criminal justice. International criminal justice requires a single vision of the good, valid for all people in the world, but two arguments are against this dogmatism (Delsol, 2004:51-70):

- The uncertainty of the definition of good (which is the modern basis for tolerance, as found in John Locke in his letter concerning toleration. Moral distinction between good and evil is based on freedom and several conceptions of the good can co-exist).
- The respect for the dignity of peoples (to change the laws of a people from outside, this will lead to the slavery of this people, according to Montesquieu's thought).

Judicial interference is caused by a state of moral indignation, easily manipulated for political purposes (Delsol, 2004:51-70). Designation of crimes deemed intolerable is in fact very subjective. Such justice is currently a justice of powerful states and tends to legitimate interference wars. For example, indictments from the International Criminal Court only involved leaders of African countries⁹. ICTY indictments were also used to politically dismiss Serb leaders in the former Yugoslavia (Lorin de la Grandmaison, 2003:473-9). Moreover, international criminal justice calls for the introduction of a world government (Delsol, 2004:51-70), which will be by nature tyrannical according to philosopher Kant's thought.

Some solutions to ease such ethical tensions are available (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212): First of all, medical deontology imposes a moral obligation of professional independence that means the forensic pathologist must not belong to political or interest groups involved in armed conflict. As any physician must refrain from committing any injustice according to Hippocratic oath, the forensic pathologist needs to know if the ICTY respects the fundamental principles of the law. Indeed, the involvement of the forensic pathologist supposes an independent and impartial court of law according to the tenth article of the Universal Declaration of Human Rights. These ethical sources agree more with a responsibility ethics than with a conviction ethics (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212). Such ethical tensions need collective thoughts among the international scientific community of forensic

⁹ <http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC?lan=en-GB>

pathologists through a discursive ethics, able to suggest adequate ethical guidelines (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212).

A court's primary task is to determine the facts and reliably established facts are the foundation of legal analysis. That's why the place of the forensic pathologist has today a major importance in the criminal proceedings as regards demonstration of the truth. We must be aware in the same time that forensic contribution shows some limits in spite of its great development in the last years. First, you have legal limits, as forensic data are strongly dependent on the selection of the exhumation sites, selection carried out by the Prosecutor. Second, you have natural limits, including the state of advanced putrefaction. Methodological limits for the collection of evidence may also interfere during mass grave investigation. Lastly, you find technical limits, with the possibility of wrong or improper interpretation of the forensic findings. Mass grave investigation, even perfectly conducted, cannot give an answer to all raised questions in court.

There is a strong link between judicial truth and historical truth. Indeed, one of the ICTY aim is to impose judicial truth to prevent revisionism (Lorin de la Grandmaison, 2006:12). So ICTY claims to be answerable for historical truth. Such claim has necessarily implications for historical accuracy. As there is no justice without truth according to the philosopher Simone Weil, truth is also a major condition for fair sentences. In order to ease the recognition of truth, it must be remembered that with time, truth always keeps an explanatory power relative to the events. Truth is also best revealed when language is precise. Historical truth is more complex than judicial truth. Judicial truth cannot give a complete picture of the reality of the past. Historical truth includes truth of adequacy (adequacy between the present speech and the reliably established facts of the past) and truth of interpretation, which allows to grasp the meaning of the events (understanding of the past) (Todorov, 2000:188). Because of its unfinished character, historical truth can only be pursued, but cannot be reached for good (temporary truth). Penal trial is not a means for the adequate demonstration of historical truth, according to the philosopher Hanna Arendt. For her, the purpose of a trial was to do justice, nothing more.

The trial chamber's ICTY regarding Srebrenica events stretched the meaning of several components of the genocide definition and enabled a wider application of the term "genocide" (Southwick, 2005:188-227). A broad standard of intent was applied: For the court, selective destruction of "a part of a part of a group" constituted genocide. Group was defined as the Muslims

of Srebrenica. A figurative interpretation of the term “destroy” was used (Southwick, 2005:188-227). ICTY considered that murder of all military-aged men would have a lasting impact upon the entire group. ICTY asserts that the Bosnian Serbs forces eliminated all likelihood that the community of Bosnian Muslims in Srebrenica could ever re-establish itself on that territory.

The qualification of genocide for the Srebrenica events can be challenged at two levels. Regarding truth of adequacy, there are discrepancies between forensic findings and facts established by ICTY judgements, relative respectively to death figures and the manner of death of the victims. The discrepancy relative to death figures can be explained by the fact that there are 43 known Srebrenica related mass graves; only 23 of them had been exhumed by ICTY for the period 1996 to 2001.¹⁰ The others were handed over to the Bosnian Commission for Missing Persons working with the International Commission on Missing Persons (ICMP). ICMP recently claimed it has closed 6,481 cases of Srebrenica victims,¹¹ but DNA evidence gives no information about the manner and time of death. Such data are only provided by autopsy findings. 3,568 autopsy reports were available for the Srebrenica related trials (Karganović et al., 2011:73-108), but there is an important fact to consider: one report does not equal one body. In 44.4% of the cases, only a body part is involved (Karganović et al., 2011:73-108). Trial transcripts analysis also showed discrepancies concerning the manner of death. According to the review of all these reports by Dr Simić (Karganović et al., 2011:73-108), execution was questionable in a significant number of cases:

- In about 150 cases, burst-out bone injuries suggesting injuries secondary to Praga anti-aircraft weapon were found. The dimensions of bone damage and the pronounced bone fragmentation were more consistent with the impact of a projectile launched from “Praga” or a similar weapon with the impact of an ordinary bullet. During the Bosnian conflict, such anti-aircraft weapon was widely used against ground targets.
- Shrapnel fragments were found in 477 victims.

All these data strongly suggest that all Srebrenica victims were not executed, if we consider legitimate combat casualties suffered by the retreating 28th Division column of the Bosnian Moslem army.

¹⁰ <http://www.slobodan-milosevic.org/documents/P642-1a.pdf>

¹¹ <http://www.ic-mp.org/press-releases/dna-results-reveal-6481-srebrenica-victims/>

Regarding truth of interpretation, plausible motives underlying the executions in Srebrenica were not considered by the ICTY judgements, as ICTY showed Srebrenica events as a conflict without prior history. Plausible motives include the motive for taking revenge on those who attacked Serbian villages surrounding Srebrenica during a three-year period and the motive to eliminate a military threat (Karganović et al., 2011:73-108). Such motives challenged the element of specific intent of group's destruction which is characteristic of genocide.

Medico-legal investigations are able to give an objective light on past events in an armed conflict if two conditions are met, including non-selective mass grave investigations and the involvement of forensic experts showing impartiality and a strong critical sense.

Even careful *post mortem* investigations by independent forensic experts are not able to determine with certainty the manner of death of the victims. It was the case for Račak victims in Kosovo, whose autopsies did not clarify the manner of death, between execution and combat, although cause of death was evident for all victims (gunshot wounds) (Rainio, Lalu, Pentillä, 2001:171-85). The forensic experts have to exercise extreme caution and must not hesitate to acknowledge their limitations concerning manner of death, ethnic origin of the victims or the assertion of their civilian status (Lorin de la Grandmaison, 2001:301-4).

Conclusions

In conclusion, Srebrenica killings are best characterized as a crime against humanity (Southwick, 2005:188-227) contrary to the ICTY judgments which were used for political purposes, such as demonization methods (Lorin de la Grandmaison, 2003:473-9). Serbs were compared to Nazis, which make easier the NATO campaign in 1999. This shows clearly that forensic pathologists involved in international justice missions are at risk of being manipulated. Ethical guidelines for the forensic pathologist on that matter are strongly needed. The scope of such ethical guidelines useful for the forensic pathologists involved in missions of international criminal tribunal could include (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212):

- The place, role and professional independence of the forensic pathologist.

- The acceptable standards of justice (guaranteeing in particular the respect of human rights) needed to be completed by an international criminal tribunal.
- The alternatives to international justice when such conditions are not filled through a truth and reconciliation commission in which two forensic missions could be considered:
 - A humanitarian mission for the identification of the victims.
 - A mission for historical purposes independent of any judicial process, where the process of forensic investigation can help create an accurate record of past crimes which is able to challenge false interpretation of facts related to the armed conflicts. These forensic investigations can give an objective perspective on past facts if such investigations are not selective and if historians and forensic pathologists are driven by a duty or at least a concern of truth.

Such alternatives, in accord with medical deontology, seem a better way forward than currently challenged international justice without any cultural and spatial connection with the territories where war crimes were committed (Lorin de la Grandmaison et al., 2006:208-212).

References

Chandrasiri, N. (1997) Experiences of a forensic pathologist in the examination of a mass grave in former Yugoslavia. *Ceylon Medical Journal*, 2, pp. 98-102.

Cordner, S, McKelvie, H. (2002) Developing standards in international forensic work to identify missing persons. *IRRC*, 848, pp. 867-884.

Delsol, C (2004) *La grande méprise. Justice internationale, gouvernement mondial, guerre juste*. Paris: Editions La Table Ronde.

<http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC?lan=en-GB>, page accessed 20.1.2012

<http://www.ic-mp.org/press-releases/dna-results-reveal-6481-srebrenica-victims/>, page accessed 20.1.2012

<http://www.icty.org/>, page accessed 20.1.2012

http://www.icty.org/x/cases/blagojevic_jokic/acjug/en/blajok-jud070509.pdf, page accessed 20.1.2012

<http://www.icty.org/x/cases/erdemovic/tjug/en/erd-tsj980305e.pdf>, page accessed 20.1.2012

<http://www.icty.org/x/cases/krstic/acjug/en/krs-aj040419e.pdf>, page accessed 20.1.2012

<http://www.icty.org/x/cases/popovic/trans/en/080626IT.htm>, page accessed 20.1.2012

<http://www.icty.org/x/cases/popovic/trans/en/080627ED.htm>, page accessed 20.1.2012

<http://www.slobodan-milosevic.org/documents/P642-1a.pdf>, page accessed 20.1.2012

Karganović, S., Simić, L., Herman, E., Pumphrey, G., Maher, J.P., Wilcoxon, A. (2011) *Deconstruction of a virtual genocide: an intelligent person's guide to Srebrenica*. Den Haag – Belgrade: NGO Srebrenica Historical Project.

Lorin de la Grandmaison, G. (2003) Le Tribunal Pénal International pour l'ex-Yougoslavie est-il crédible? *Journal de médecine légale droit médical*, 7-8, pp. 473-479.

Lorin de la Grandmaison, G. (2006) *Enjeux éthiques et déontologiques de la participation du médecin légiste au Tribunal Pénal International pour l'ex-Yougoslavie*. Doctoral thesis, Paris : Versailles Saint-Quentin-en-Yvelines University.

Lorin de la Grandmaison, G., Durigon, M., Moutel, G., Hervé, C. (2006) The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) and the forensic pathologist: Ethical considerations. *Medicine, Science, and the Law*, 3, pp.208-212.

Lorin de la Grandmaison, G., Durigon, M. (2001) Do medico-legal truths have more power than war lies? About the conflicts in the former Yugoslavia and in Kosovo. *Medicine, Science, and the Law*, 4, pp. 301-304.

Rainio, J., Lalu, K., Penttillä, A. (2001) Independent forensic autopsies in an armed conflict: investigation of the victims from Racak, Kosovo. *Forensic Science International*, 2-3, pp.171-185.

Rainio, J., Lalu, K., Ranta, H., Takamaa, K., Penttilä, A. (2001) Practical and legal aspects of forensic autopsy expert team operations. *Legal Medicine*, 4, pp. 220-232.

Schäfer, A. (2000) Rechtsmedizin Erfahrungen im Kosovo. *Archiv für Kriminologie*, 205, pp.110-116.

Skinner, M., Alempijević, D., Djurić-Srejić, M. (2003) Guidelines for international forensic bioarcheology monitors of mass grave exhumations. *Forensic Science International*, 2-3, pp. 81-92.

Skinner, M., Sterenberg, J. (2005) Turf wars: Authority and responsibility for the investigation of mass graves. *Forensic Science International*, 2-3, pp. 221-232.

Southwick, K.G. (2005) Srebrenica as Genocide? The *Krstić* decision and the language of the unspeakable. *Yale Human Rights & Development Law Journal*, 8, pp.188-227.

Sprogøe-Jakobsen, S., Eriksson, A., Hougen, H.P., Kunsen, P.J.T., Leth, P., Lynnerup, N. (2001) Mobile autopsy teams in the investigation of war crimes in Kosovo. *Journal of Forensic Sciences*, 6, pp.1392-1396.

Todorov, T (2000) *Mémoire du mal, tentation du bien. Enquête sur le siècle*. Paris: Editions Robert Laffont.

Vanezis, P. (1997) Forensic pathology in a troubled world. *Medicine, Science, and the Law*, 4, pp. 277-283.

GEOFFROY LORIN DE LA GRANDMAISON

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY), forenzički patolog i etika

Forenzički patolozi uključeni u rad misije Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) mogu biti izloženi etičkim problemima. Da bi bila istražena priroda ovih problema, napravljen je pregled literature i analiziran dostupan forenzički materijal iz sudskih transkripata koji su u vezi sa masakrom u Srebrenici. Forenzički dokazi korišćeni u suđenjima MKSJ su sporni zbog mnogih faktora, uključujući naročito poteškoće u interpretaciji autopsijskih nalaza i mogućnosti pristrasne selekcije ekshumacija od strane kancelarije tužioca. Iako postoje odstupanja između forenzičkih dokaza i činjenica utvrđenih od strane MKSJ presuda u vezi sa događajima u Srebrenici, optužba za genocid nije bila osporena od strane MKSJ, što je u suprotnosti sa idejom da su samo pouzdano utvrđene činjenice osnova za pravnu analizu. Stepenn etičkih konflikata u forenzičko patološkoj zajednici zavisi od nivoa znanja patologa o osnovnim principima zakona podriivenog od strane MKSJ i političkih implikacija međunarodne pravde. Potrebne su etičke smernice kako bi se rešili ovakvi etički problemi.

Ključne reči: masovne grobnice, forenzički patolog, ICTY, etika.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 101-116
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201101M
Pregledni rad

Medijski pristup rodno zasnovanom nasilju¹

ZORICA MRŠEVIĆ*

*B*azirajući svoje istraživanje na kontinuiranom svakodnevno vođenom press clipping-u tokom tri godine, 2009 – 2011, sedam štampanih i dva elektronska medija, autorka daje kvalitativnu analizu tekstova koji se odnose na slučajeve rodno zasnovanog nasilja, sa posebnim osvrtom na najčešće slučajeve porodičnog nasilja u dve godine: 2010 i 2011. Analiziraju se kao prvo dobre strane medijskog pristupa rodno zasnovanom nasilju, posebno njegovu ulogu „duvača u pištaljku“ tj. informisanju o konkretnim slučajevima i o dimenzijama i pojavnim oblicima fenomena o kome je reč. Takođe se navode i najgori momenti koji se sastoje u slučajevima romantiziranog deformisanja stvarnosti i opravdanja nasilja, npr. u 2010 izveštavanje o slučaju Pajčin/Kapisoda, a u 2011 izveštavanje o slučaju Ponjiger. Autorka na kraju skreće pažnju na uznemiravajuću činjenicu naglog prestanka izveštavanja o partnerskim ubistvima žena od sredine oktobra 2011., što ukazuje da se društvenom problemu nasilja verovatno priključuje još i problem ugrožavanja medijskih sloboda.

Ključne reči: mediji, porodično nasilje, partnerska ubistva žena, mržnja žena, kvalitativne analize nasilja.

¹ Ovaj tekst je nastao u okviru projekta: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup, koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj u periodu 2011-6.

Prezentiran je na Drugoj godišnjoj konferenciji Viktimološkog društva Srbije: Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, na tematskoj sesiji Žrtve nasilja: pravo, mediji i institucije, održanoj 24 novembra 2011 u Beogradu.

* Dr Zorica Mršević je vanredna profesorka Fakulteta za evropske pravno političke studije, Novi Sad i naučna savetnica Instuta društvenih nauka, Beograd, E-mail: zorica.mrsevic@gmail.com

Uvod

Medijsko izveštavanje o nasilju nad ženama i uopšte, o društvenom kontekstu u kome se ono dešava i o položaju žena, dobar su i koristan izvor informacija. Donoseći sistematski i kontinuirano informacije o najtežim delima nasilja sa smrtnim ishodom, mediji imaju i vrlo značajnu društvenu ulogu „duvača u pištaljku“ na čemu im svakako treba odati priznanje (Mršević, 2008:70). Mediji su takođe, ne treba smetnuti s uma, i proizvod društva u kome se žilavo održavaju odnosi nejednakosti, sebičnosti i nehumanosti (Torlak, 2011:192), pa izveštaji o nasilju nad ženama ne retko pružaju dokaze da je društvo upravo „takvo“, nejednako, nasilno, nesolidarno i da nasilje o kome izveštavaju ujedno povratno deluje održavajući upravo takve društvene odnose nepromenljivim.

I u posmatrane dve godine, 2010² i 2011, kao i svih prethodnih godina, mediji izveštavaju da muškarci ubijaju, prebijaju i siluju žene. Iz medijskih izveštaja provejava i stalno prisustvo uverenja nasilnika da „imaju pravo“ kao muškarci da to rade. Tako su vaspitani, tako shvataju prava i ulogu „pravog muškarca“ u društvu i porodici, nasilje je za njih «normalna» reakcija na stresove i frustracije izazvane životnim nedaćama ili trenutnom ljutnjom. To je onaj prvi momenat u kom pogledu uloga medija može da bude negativna, i to ne samo ako direktno promovišu nasilje (što se obično ne dešava) ili umanjuju njegove posledice (što se dešava), već i ako su izveštaji koncipirani tako da šire stereotipe o društvenim ulogama žene i muškarca. A promocijom stereotipa zapravo opravdavaju i podstiču nasilje, bez obzira na odsustvo takve namere. Nasuprot tome je moguća pozitivna uloga medija – kada informišu javnost i podižu svest o uzrocima i posledicama nasilja nad ženama.

Mediji su značajan izvor informacija o mnogim temama vezanim za položaj žene u društvu. Tako saznajemo da postoji rodno diferenciranje brakora-

² Već sami naslovi svojom brutalnom ogoljenošću deluju mobilisuće, npr.: *Pesnicama tukao staricu sve do smrti, Ženu mučio i ubio strujom, Nije mogao da pronađe mobilni telefon pa je nasrnuo na suprugu i izbo je nožem, Pretukao ženu jer mu nije postavila večeru, Polio suprugu benzinom i zapalio je, Tukao maloletnu i trudnu nevenčanu suprugu.*

zvodnih uzroka, pa se žene najčešće razvode zbog muževljevog nasilja (psihičkog, fizičkog ili ekonomskog), njegovog alkoholizma i različitih vrsta zavisnosti (od kocke, posla, ljubavnice). Muškarac pak, najčešće donosi odluku o razvodu kada proceni da žena ne prihvata svoju tradicionalnu polnu ulogu i da porodica ne predstavlja centar njenog univerzuma, odnosno, kada ona ima socijalni život, viđa se sa drugaricama, želi da putuje i ekonomski je nezavisna. Već iz tog podatka, iako je on, pre svega, statističkog tipa, dolazimo do važnog saznanja o uzrocima, ne samo bračnih brodoloma, već i porodičnog nasilja, jer kada znamo šta je mnogim muškarcima nepodnošljivo u braku do te mere da se odlučuju na razvod, jasno je da će pre razvoda mnogi od njih posegnuti za „argumentima“ fizičke sile.

Medijsko izveštavanje o nasilju u 2010.

Mediji dosta izveštavaju o nasilju, pa tako i o porodičnom nasilju, kao i o drugim oblicima nasilja nad ženama. Iz *press clipping-a*³ može se već na prvi pogled uočiti da je i u tom, nimalo slučajnom uzorku, mnogo manje analitičkih tekstova, svega 16.7%, dok je većina, 83.3%, informativnog karaktera, tj. prezentira činjenice nasilnog čina.

Najveći broj tih medijskih izveštaja je, dakle, ostao vezan za „pojedinačni slučaj“, bez dubljeg preispitivanja problema i društvene odgovornosti, koje bi društvenu reakciju usmerilo na njegovo sistemsko rešavanje. Nesumnjivo postoji dobra strana takvog medijskog pristupa, jer se time dobija osnovni orijentir o učestalosti nasilja i to na teritoriji cele Republike. Zbog toga treba odati priznanje medijima što kontinuiranim i sistematskim izveštavanjem u Srbiji imaju neophodnu ulogu „duvača u pištaljku“, tj. društvenog aktera koji prvi dokumentovano ukazuje na postojanje nasilnih krivičnih dela i time doprinosi pokretanju odgovarajućih postupaka od strane nadležnih institucija.

³ *Press clipping* se radio kontinuirano i svakodnevno tokom 2010 i 2011, iz sedam štampanih dnevnih novina, Politika, Danas, Blic, Večernje novosti, Press, Kurir, Dnevnik, i dva elektronska medija, B92, RTS.

Najgori medijski momenti u pogledu nasilja nad ženama u 2010.

Negativnih medijskih momenata u pogledu rodno zasnovanog nasilja u 2010. nema brojno mnogo, ali je, nažalost, njihov uticaj veoma loš, što je slučaj s medijskim linčem Ksenije Pajčin. Možda taj uticaj nije imao nikakve druge posledice osim širenja medijskog neukusa. Konačno, kriminologija nas uči da mediji nisu kriminogeni faktor i da ne zauzimaju značajno mesto u kauzalitetu vršenja krivičnih dela. Komunikolozi takođe ne smatraju da su izveštaji o nasilju direktni uzroci nasilja, niti da mediji uopšte mogu da imaju takve neposredne efekte. Ipak, ne može se prenebregnuti da je posle medijskog izveštavanja o tom slučaju, od aprila 2010. započeta crna serija partnerskih ubistava žena (sa ili bez samoubistva nasilnika) iz razloga koji su definisani kao „ljubomora“, a nose pojedine prepoznatljive „carbon copy“ karakteristike. U negativne medijske pojave ubajamo i omogućavanje medijskog prostora za „samohvaljenje“ sopstvenim nasilničkim ponašanjem u TV programima Trenutak istine i Balkanskom ulicom.

Primeri

a) Martovski medijski linč Ksenije Pajčin

Danima su pojedini mediji relativizovali nasilje kojem je žrtva bila izložena i zbog kojeg je i stradala. Tekstovi o navodnoj trudnoći, prekidu trudnoće, uzvraćenoj ili neuzvraćenoj ljubavi, tekstovi sa detaljima iz njihove veze – na nedopustiv način su prikazali ubistvo, a odgovornost za ovaj čin predstavljali kao podeljenu između žrtve i počinioca. Pomeran je fokus sa priče o nasilju nad ženama i nasilju u partnerskim odnosima, zanemarena je činjenica da je žrtva pokušavala da napusti ovaj nasilan odnos, a umesto toga, žrtva i nasilnik predstavljani su maltene kao „Romeo i Julija u svetlu svoje tragične ljubavi“, dok je patološka ljubomora predstavljena kao „romantična ljubav“. Kao da je zaboravljeno da mediji ne smeju da veličaju zločine i da je, shodno tome, nedopušteno da se piše o „fatalnoj ljubavi koja se završila tragično“ ili o „srpskoj verziji Šekspirovih junaka – Romea i Julije“. Na ovaj način mediji su zapravo opravdali zločin i učinili da nasilje nad ženama postane nešto što se može „odbraniti“ nekim „kvaziargumentima“.

Izostalo je pri tom jasno ukazivanje da ljubomora nije ljubav nego oblik kontrole drugih, da je kontrola drugih oblik nasilja od koga je samo korak do fizičkog nasilja, što se u tom slučaju upravo i dogodilo. Izostale su prave

teme za medije nakon ovog tragičnog ubistva i samoubistva, a to je analiza fenomena nasilja u partnerskim odnosima, nasilje muškaraca prema ženama, zatvorenost kruga nasilja iz koga žrtva često živa ne može da izađe, postojanje odgovornosti policije i drugih institucija u sprečavanju tj. suzbijanju nasilja, te napori da se podigne svest o opasnosti i rizicima posedovanja vatrenog oružja.

Epilog: Nakon zajedničkog protesta ženskih NVOa, ova tema je „skinuta“ sa medija. Neizvesno je da li se promenio način izveštavanja ili je pažnja medija prosto preneti na neke druge teme.

b) Trenutak istine

Svetozar Barić iz Malog Mokrog Luga je u kvizu „Trenutak istine“ tvrdio da već 20 godina tuče svoju suprugu i decu. Barić je u emisiji od 31. marta izjavio da je on „vlasnik“ svoje žene, da je prvog dana braka „išamarao ženu da bi ona znala da neće biti lako“, kao i da je tukao decu „zato što su ona plakala dok je prebijao suprugu“.

Epilog: Javni tužilac je pokrenuo krivični postupak zbog krivičnog dela porodičnog nasilja protiv Svetozara Barića, ali mediji nisu više izveštavali o ovom slučaju, tako da je pravosudni epilog nepoznat u široj javnosti.

c) Balkanskom ulicom

U emisiji Balkanskom ulicom, emitovanoj u nedelju, 11. aprila, na Radio televiziji Srbije, gost je bio glumac Vuk Kostić, a autorka emisije je Vesna Dedić. Glumac se hvalio kako se zna šta bi uradio kada bi svoju partnerku video sa drugim muškarcem, „naravno, ubio bi je istog trenutka, bez razmišljanja“, na šta se voditeljka nasmejala sa odobravanjem.

Ženske NVO ocenile su ovo kao promociju nasilja nad ženama u situaciji u kojoj je u prethodna tri meseca u Srbiji ubijeno 12 žena. U protestima, koji su usledili, naglašeno je da je obaveza i dužnost Javnog servisa da ukazuje na ove i slične društvene probleme sa jasnom kritičkom distancom.

Epilog: 15 aprila Javni servis se izvinio povodom izjave glumca Vuka Kostića da bi ubio svoju partnerku da je vidi u društvu drugog muškarca.

Medijsko izveštavanje o nasilju u 2011.

Tokom 2011 došao je do izražaja tzv. akcioni potencijal medijskog izveštavanja o nasilju u vidu organizovanja nekoliko nacionalnih konferencija o nasilju nad ženama, pojavi kvalitetnih analitičkih tekstova u medijima, kao i podržavajućim izjavama zvaničnika. Naime, medijsko predstavljanje nasilja nad ženama uvek ima određeni akcioni potencijal, tj. ima određene efekte kako na opštu medijsku publiku, tako i kvalifikovanu javnost, u konkretnom slučaju sve društvene aktere koji se bave pitanjima rodne ravnopravnosti (u vidu pojave artikuliranih zahteva za društvenim, pravnim i političkim promenama).

Iako je proporcija analitičkih tekstova u odnosu na informativne gotovo ista i kreće se od konstantnih 15 do 20% analitičkih prema 80 do 85% informativnih, osnovna razlika u 2011. u odnosu na prethodnu godinu je sve izraženije prisustvo kvalitetnih analitičkih tekstova. U njima se, uz pomoć kompetentnih sagovornica/sagovornika, daju kvalitetni odgovori na pitanja etiologije i fenomenologije rodno zasnovanog nasilja, posebno u pogledu njegove najrasprostranjenije podvrste, porodičnog nasilja. Pominjemo da se najbolji tekstovi ove vrste objavljuju, doduše povremeno, u Politici i Večernjim novostima, npr. autorki K. Đorđević i I. D. Ljutić. Izdajamo sledeće tekstove kao prave male studije o uzrocima i posledicama porodičnog nasilja koji se prethodnih godina nisu pojavljivali u srpskim medijima: Batine koštaju državu četiri milijarde (V.C.S., 2011:6), Nasilni muževi ubijaju (Crna hronika, 2011), Krvava despotija muškaraca (Milovanović-Hrašovec, 2011:22), Porast nasilja u porodici (Ljutić, 2011:19), Kako izaći iz začaranog kruga nasilja (Đorđević, 2011:8), Mrznja na daljinu Večernje novosti, 2011:4), Porodični zločini sve češći (Uskoković, 2011:11), Od ruke nasilnika za pola godine stradalo 29 žena (Đorđević, 2011:8), Poznanici brutalniji od manijaka iz mraka (Isailović, 2011:17).

U ovu kategoriju spadaju i analize preuzete od nevladinih organizacija ili zaključci nekoliko nacionalnih konferencija koje su tokom 2011 održane na temu nasilja nad ženama, kao i izjave državnih zvaničnika, npr. iz Uprave za rodnu ravnopravnost, predsednice Saveta za ravnopravnost polova⁴, ministra rada i socijalnih pitanja⁵, državnog sekretara u Ministarstvu pravde⁶, ovlašćenih policijskih zvaničnika i sl.

⁴ Srbija: U porodičnom nasilju ubijeno 28 žena, Tanjug, 2011:13.12

⁵ Strože kazne za porodične nasilnike – Z.M, 2011:7

⁶ Kazne za nasilje u porodici ubuduće bi trebalo da budu dodatno pooštrene – Bulajić J, 2011:6

Nisu sve te analize dovoljno kvalitetne i ne daju sve uvek kvalitetne odgovore. Kao najgori momenti medijskih analitičkih promašaja su sigurno analize kojima se kao uzroci nasilja nude neke vrste poremećaja ličnosti nasilnika, čime se potpuno negira društveni kontekst koji dovodi do blage društvene osude, retkog pravnog sankcionisanja i gotovo nikakvog institucionalnog preventivnog delovanja. Suština je, po tim kvazianalizama poremećaj ličnosti (Talović, 2011:13), ali se ne objašnjava kako takve poremećene ličnosti nepogrešivo biraju za žrtve svoje supruge, majke i decu, dakle slabe i nebranjene, a ne npr. uniformisana lica, šefove, prolaznike. Ovom promašenom objašnjenju nasilja u 2011. se pridružuju tekstovi kojima se negira i samo postojanje pojma femicid, na primer: „Sve popularniji termin „femicid“ kod nas, izaziva samo čuđenje (Bera, 2011). „Femicid je gruba reč za Srbiju. Apelovala bih, ali ne znam kako, na udruženja i institucije koje se bave problemom žena, njihovim pravima, da femicid zaborave i da se posvete više stvarnom, ovozemaljskom problemu u našoj državi, u državi u kojoj živimo i koju svojim delovanjem predstavljamo“. Ili: „Taman sam pomislio kako su odgovorne građanke, demokratske političarke, aktivistkinje civilnog društva i, dakako, žene u crnom i one u raznobojnom, smislile novu reč i tako doprinele novogovoru... Femicid. Kad, ono, ništa. Reč *femicid* u engleskom jeziku postoji od 1801, a znači ubijanje žena; 1848. objavljena je *Wharton's Law Lexiconu*. Trista jedanaest godina kasnije, na beogradskom Trgu Republike, ovog 8. marta žene (preživle, valjda) ustaju protiv ubijanja žena! Pošteno priznajem da ovu novoreč iz novogovora ne razumem.⁷“

Slučajevi u 2011. godini

Što se samog nasilja nad ženama tiče i kroz medijske izveštaje jasno je vidljiva vrlo neskrivena, ogoljena mržnja prema ženama, kao preovlađujuća emocija počinioca i snažna motivaciona energija za njihovo izvršenje. Medijski izveštaji navode tri kategorije nasilja nad ženama, 1) slučajeve partnerskog nasilja (najveći broj), 2) nasilja koje su izvršile neke druge, žrtvama bliske osobe, poznanici, susedi, profesori žrtava, lekari koji ih leče i sl. i 3) situaciono nasilje mržnje od strane žrtvi nepoznatog izvršioca, zbog pretpostavljene seksualne orijentacije (npr. pokušaj ubistva devojke posle neodržane Parade ponosa).

⁷ Ćirić, 2011:Vreme, br. 1054

Od partnerskog nasilja izdvajamo najteže slučajeve sa smrtnim poslasticama, koji se mogu grupisati u dve grupe. Prvu čine oni kada je posle višegodišnjeg nasilja, pretnji ubistvom, a ponekad i posle razvoda, došlo i do ubistva ili pokušaja i slučajeve kada je ubica posle ubistva ili pokušaja ubistva, izvršio ili pokušao samoubistvo. Za obe ove grupe, karakteristično je ipak da je tragediji prethodilo višegodišnje nasilje, za koje su „svi znali“, kao i neuspješno traženje pomoći žrtve od policije i institucija. Takođe, takvi slučajevi često dokazuju da razvod nije kraj porodičnog nasilja, jer često predstavlja zapravo „prečicu“ koja vodi do smrtnog ishoda, žene, dece, drugih najbližih srodnika, pa i samog nasilnika.

Izveštavanje u slučajevima nasilja izvršenog od strane poznatih izvršilaca, ali koji ne spadaju u porodično domaćinstvo žrtve, karakteriše se najvernijim prikazom činjeničnog stanja tragičnog slučaja. Tu izostaje negativno kontekstuiranje žrtve, kao i traženje romantičnih, ljubavnih momenata u događaju, što je svakako pomak na bolje. Tu se bez mistifikacije, faktografski navode racionalni i iracionalni motivi nasilnika, mržnja, koristoljublje, požuda⁸.

Mediji jesu kanal prezentacije i interpretacije stvarnosti, ali, u nekim slučajevima, idu korak dalje i postaju kreatori jedne specifične metastvarnosti, menjajući svesno događaje na način senzacionalnosti, romantiziranja nasilja, čime u krajnjoj liniji opravdavaju nasilje. Mediji su tokom 2010. i u 2011. nameitali svoje verzije događaja, pletući svoje priče koje su se, kako vreme prolazi, sve više razlikovale od stvarnosti.

Decembarски medijski linč Ilonke Ponjiger

Tipična u 2011. bila je medijska sapunica o „tragičnom porodičnom samoubistu porodice Ponjiger“ koju su mediji eksploitalisali tokom decembra 2011. Uništena oficirska čast muža medijski je prvo ponuđena, pa pretpostavljena, a zatim i uzeta kao „nepobitna“ činjenica, kao stvarni razlog za porodično samoubistvo. Povrh toga, prećutno se podrazumelo da je u našoj kulturi i tradiciji sasvim uobičajeno da žena dobrovoljno prati muža u smrt, pa i samoubistvo,

⁸ Usmrtili staricu na kućnom pragu (Kolundžija, 2011:14), Iskasapio ženu zbog 350 evra (Nikolić, 2011, Kurir), Maljem presudio svojoj šefici (Večernje novosti, 2011:13), Ubijena zbog kirije (Delić, 2011), Ubica ponavljao: 'Mrzim žene' (Vukmirović, Babić, 2011:12), Dobila batine umesto plate? (Onodi, 2011), Ženu silovao, pa je zadavio! (Press, 2011:12,13), Silovao poznanicu celu noć, a potom je tukao štanglom (Starčević, 2011), Doktor me silovao! (Kurir, 2011:12), Profesor hteo seks u zamenu za ocenu! (Jelovac, 2011:6), Ubijena u podrumu kuće (Lemajić, 2011:12), Šestoro komšija čak 40 minuta tuklo doktorku (Nedeljković, 2011:8).

kada on ima za njih razloge, i povrh toga, da na smrt iz tih, zapravo muževljiveh, razloga osudi i sopstveno dete. Pomenuta je samo na početku izveštanja o ovom slučaju mogućnost druge verzije, „... da je Palko, verovatno pod pretnjom oružjem primorao Ilonku da, sa detetom u naručju, skoči dole. Potom je skočio i on.“ (Ljutić, 2011:15) Samo u tom tekstu se navodi da se mesecima pre toga sukobljavao sa suprugom i majkom, ljut i ogorčen zbog svega što mu se u životu desilo i što ga je osujetilo da ostvari život kakav je planirao. Sve to je odjednom nestalo i mediji su ponavljali neprestano da su se „oni mnogo voleli“, „da ni smrt nije mogla da ih rastavi“, „odlučili se za zajednički skok“ i sl. Posle prvog izveštaja sa nagoveštajima porodičnog nasilja, kao uzroka ove tragedije, niko se više u medijima nije zapitao da li Ilonka Ponjiger ipak nije bila baš toliko slepo zaljubljena da bi pristala da ubije dete i samu sebe liši života. Umesto da se događaj mnogo realnije okarakterise kao ubistvo te žene, pokušaj ubistva deteta i samoubistvo ubice, počela je da se po svim medijima nekritički ponavlja ista romantizovana verzija zajedničkog skoka u smrt sa „voljenim detetom koga su čekali punih 17 godina“. Motivaciona nerealnost ženinog pristanka i slaba činjenična zasnovanost kao da nikoga u medijima više nije interesovala. Lažna, iskonstruisana romansa još jednom je upotrebljena kao negiranje nasilja i, samim tim, postala opravdanje za njega.

Još jedna kritika koju su mediji dobili u pogledu izveštavanja o ovom slučaju bilo je jasno identifikovanje dečaka koji je preživeo, njegove rodbine, mesta odakle je, cele ostale porodice i sl.

Nestanak izveštaja o partnerskim ubistvima žena od oktobra

Uočljiv je i nestanak medijskih izveštaja o partnerskim ubistvima žena od sredine oktobra 2011⁹, tako da je poslednji članak te vrste objavljen 12 oktobra 2011: Dve smrti zbog ljubomore (Ljutić, 2011:16). Nestanak te podteme na specifičan način medijskog prezentiranja žene, koji se naziva fragmentacija, a koji je preuzet iz medijske fotografije, sastoji se u rastavljanju delova ženskog tela, ženske situacije, čime se negira postojanje celine. U konkretnom slučaju, fenomen rodno zasnovanog nasilja, fragmentiran je podtematski i odstranjen, s efektom umanjivanja njegovog značaja, jer je izostalo ono najteže, sa smrtnim ishodom.

⁹ Do kraja 2011 i posle, do sredine februara 2012, kada je ovaj tekst predat u štampu, što je četiri meseca da se u Srbiji, po medijima, nije desilo ni jedno partnersko ubistvo, što je teško verovatno, imajući u vidu upravo medijske izveštaje iz prethodne dve i po godine.

Mediji su kod nas decenijama funkcionisali na društveno poželjan način, kao agensi socijalizacije čija su kulturna, ideološka, politička, moralna, i vrednosna usmerenja bila podudarna sa vladajućom ideologijom i temeljnim društvenim ciljevima i vrednostima. Kako je medijski sistem decenijama imao transmisionu funkciju (Baćević, 2004:21), odmah je vrlo lako postavljeno (za sada još uvek neodgovoreno) pitanje, da li je nestanak tih slučajeva iz medija (ipak) po nečijem nalogu? Zapravo, na već postojeći problem porodičnog nasilja koji žene košta života, nadovezuje se možda još jedan problem- kršenja medijskih sloboda.

U svetlu „nestanka“ ove čitavog podteme, sve do sada uobičajene kritike medija u pogledu njihovog izveštavanja o rodno zasnovanom nasilju, postaju minorne kao npr. objavljivanje slike žrtve, zahtevi da opiše zašto i kako se sve dogodilo, da pojasni zašto je baš tada bila baš tu, čime se ne doprinose senzibilisanju javnog mnjenja na nasilje (Dekić, 2004:29-37) Naime, ako je moguće da su partnerska ubistva nestala iz medija po nečijem nalogu, onda smo odjednom svi postali svedoci izvanmedijskih problema koji daleko prevazilaze sve što se kao problem može identifikovati u pogledu medijske produkcije.

Iako se smatra da ženske studije imaju bogato iskustvo u analiziranju „tišine“ (Milivojević, 2004:10), ipak su do sada najčešće vršene medijske analize samo tzv. prvog nivoa, koji čine individualna svojstva medijskih proizvoda. Drugi nivo koji čine profesionalna pravila i procedura, profesionalni i etički kodeksi, takođe je sporadično bio deo rodnih analiza, kao i treći, organizacioni nivo nastanka medija u medijskim organizacijama, koje imaju svoju (dakako i rodnu) podelu uloga, hijerarhiju procedure, grupnu dinamiku i sl. Sada je došao momenat da se obrati pažnja na sledeći, četvrti nivo mogućih vanmedijskih uticaja na medijske sadržaje, od strane političkih subjekata, na direktan ili indirektan način. Istovremeno, u domen analitičkog interesa dolazi i peti, ideološki nivo po kome se medijski sadržaji usklađuju sa vladajućom ideologijom (Miletić, 2011:23)

Zaključne napomene

Nasilje prema ženama, porodično i u partnerskoj vezi, predstavlja se najčešće kao pojedinačni, izolovani i privatni problem. Trebalo bi ga uvek predstavljati u kontekstu društvene odgovornosti za zaštitu osnovnog ljudskog prava na siguran i slobodan život, kao i u kontekstu odgovornosti za stvara-

nje nenasilnih društvenih i privatnih relacija i odgovornosti za javnu politiku „nulte“ tolerancije na svako nasilje.

Česta je upotreba stereotipnih objašnjenja za nasilno ponašanje, odnosno navođenje „nezaposlenosti“, „alkoholizma“, „siromaštva“, „ljubomore“ i sl, kao uzroka nasilja, što ukazuje na neobaveštenost o fenomenu nasilja. Izveštavanje o nasilju nad ženama je jedna od tematskih oblasti u kojoj kao da se podrazumeva da se čitav ženin univerzum okreće oko muškaraca, jer on poseduje ključ svega – novac, zakon, rečju, moć, pa se neprestano ulažu napori u identifikovanje šta je „njega“ navelo na nasilje i ubistvo. Čini nam se da je važno još jednom naglasiti da je „romantiziran prikaz“ partnerske veze, koja se tragično završava – ubistvom partnerke, čak i kada partner izvrši samoubistvo, potpuno neodgovarajuć. Tu naime, nema mesta za bilo kakvu romansu, a još manje opravdanje nasilja.

Uočava se, takođe, da opisi situacije nasilja uključuju provokaciju partnerke, ili reči i komentari kojima se implicira da je žrtva svojim ponašanjem „provocirala“, „izazvala“, ili bar „ništa nije činila da se zaštiti“ i sl. To doprinosi da se dobije utisak da se nasilje opravdava ili umanjuje, da se okrivljuje žrtva i da se odgovornost prebacuje na nju. I konstrukcije kao što je – „bez ikakvog razloga“, nisu prihvatljive, jer sugerišu da inače postoje neki „opravdani“ razlozi za nasilje, kao i konstrukcije – „došlo je do tragedije“, koje upućuju da se nasilje nekako „desilo“ (valjda samo od sebe), a ne ukazuju na odgovornost onog ko ga je učinio.

Opisivanje nasilja kao „tuče“, „sukoba“, „svađe“, „prepirke“, „višegodišnje bračne nesloge“, „neraščišćenih porodičnih odnosa“, ne samo što potvrđuje nerazumevanje uzroka i prirode nasilja, već relativizira (isključivu) odgovornost onoga ko čini nasilje, sugerisanjem da se radi o uzajamnoj agresiji između aktera koji imaju jednake fizičke moći i društvene pozicije, a time i jednake (slične) odgovornosti.

U nekim novinskim tekstovima i TV priložima nisu poštovana osnovna zakonska određenja i temeljna načela medijske etike kada je u pitanju identitet učesnika: imena žrtve i njoj bliskih osoba, svedoka, kao i specifični detalji koji pripadaju ličnim i osetljivim ličnim podacima, koje je zabranjeno objavljivati, fotografije na kojima nije „zamagljen“ identitet, detalji iz života ili slučaja, mesto događaja i slični podaci, koji bi mogli da doprinesu identifikovanju žrtve.

Dosta je elemenata medijskog izveštavanja o nasilju nad ženama, koji mogu da budu korigovani stručnijim i profesionalnijim pristupom, a, pre svega, eliminisanjem stereotipnog prikazivanja odnosa polova, kao i društve-

nih i porodičnih uloga žena i muškaraca. Treba upozoriti i da takav medijski stil afirmisanja stereotipa, dodatno jača status quo podele društvene moći između žena i miškaraca (Kitzinger, 2004: 13-19). Pritom, medijske slobode nisu prepreka kvalitetnijem izveštavanju medija o nasilju nad ženama, naprotiv, one su pravi instrument koji to omogućava. Formula „edukacija i medijska samoregulacija“ možda su put ka boljem medijskom izveštavanju o toj temi, sadržanih i u nedavno donetim dokumentima Saveta Evrope u pogledu eliminisanja stereotipnog predstavljanja u medijima.

Sve rečeno o nedostacima medijskog predstavljanja nasilja ograničeno je na analizu sadržaja medija, dok ono što je „iza“, dakle samo funkcionisanje medija, odnosi unutar medijskog sistema i eventualno ostvarivanje kontrole nad medijima, tek treba da se analizira. Naime, kada ženska, aktivistička i opšta javnost ostaje uskraćena čak i za taj vrlo jednostavni podatak o broju ubijenih žena od strane njihovih partnera, shvatimo svu važnost slobodnog medijskog izveštavanja koje, kada je i loše, ipak odražava stvarnost i, kao takvo, vrlo je neophodno. Nestajanje izveštaja o partnerskim ubistvima žena skrenulo je nužno pažnju na funkcionisanje medija i moguće uticaje.¹⁰ Izveštavanje o nasilju je prestalo da bude informativno neutralno onda kada je postalo činjenična baza ne samo za feminističku kritiku, već i šire društveno angažovanje protiv nasilja nad ženama, posebno onog koji odnosi ženske živote u kome su učešće uzeli i državni organi, akademija, civilno društvo.¹¹ Jasno je da se medijska politika razvija u ovom specifičnom vremenu koje je obeleženo društvenom klimom, kao proizvodom političkih, ekonomskih, kulturnih, pa nezaobilazno i rodni sistema, koji bitno utiču i na sam medijski sadržaj (Višnjić, Lončarev, 2011:18), kako onaj koji je objavljen tako i onaj s kojim to nije slučaj.

Opštije pitanje je da li uopšte današnji demokratski sistemi mogu u sebi sadržati metode manipulisanja medijima, jer kao da se, na prvi pogled, ova dva pojma isključuju. Ipak, ne treba smesti s uma da se postmoderna demokratija ne zasniva na volji većine, nego ponašanju većine koje se postiže uspešnim ostvarivanjem određenih komunikacionih strategija (Miletić, 2011:28). Umanji-

¹⁰ „Tačno je da je naša štampa, kako to kritički umovi tvrde, kontrolisana, ali baš joj zbog toga treba verovati. Dakle ovako: ne čitati između redova, kao što se radilo za Titovog i Slobinog vakt, nego čitati nenapisano“ (Basara, 2012:Danas 9.1).

¹¹ Mediji predstavljaju uticajnu zonu u kojoj se formiraju i proizvode vladajuće vrednosne matrice i zato je medijski prostor u Srbiji još uvijek poligon za reprodukciju mizoginije.

vanje posledica partnerskog nasilja isključivanjem medijskih izveštaja o partnerskim ubistvima žena je, možda, novopronađena komunikaciona strategija prilagođavanja medija u konkretnom slučaju, ne nekoj posebnoj ideologiji, već više predizbornim marketinškim političkim aspiracijama u izbornoj godini.

Literatura

- Bačević, Lj. (2004) *In medias res, Efekti medija*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Basara S., Poslepraznično raspoloženje, *Danas*, 9.1.2012 dostupno na: http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/poslepraznicno_raspolozenje.881.html?news_id=231576, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Bera, L. (2011) dostupno na: <http://www.trojka.rs/zivot-i-stil/9099-femicid-izmisljen-problem-srbije.html>, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Bulajić, J. (2011) Kazne za nasilje u porodici ubuduće bi trebalo da budu dodatno pooštrene. *RTS* 6. decembar 2011.
- Čirić, A. (2011) Novogovor dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=981443>, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Dekić, S. (2004) Seks, roblje i politika. *Genero*, posebno izdanje, str. 29 -37.
- Ekipa Kurira (2011, 19. avgust) Doktor me silovao! *Kurir*, str.12.
- Đorđević, K. (2011, 1. septembar) Od ruke nasilnika za pola godine stradalo 29 žena. *Politika*, str. 8.
- Đorđević, K. (2011, 2. septembar) Kako izaći iz začaranog kruga nasilja. *Politika*, str. 8.
- Isailović, D. (2011) Poznanici brutalniji od manijaka iz mraka, *Press*, dostupno na: http://www.pressonline.rs/sr/vesti/hronika/story/168850/Poznanici_i_brutalniji_od_manijaka_iz_mraka.html, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Jelovac, B. (2011, 4. novembar) Profesor hteo seks u zamenu za ocenu! *Alo*, str. 6.
- J.I. (2011, 17. mart) Maljem presudio svojoj šefici. *Večernje novosti*, str. 13.
- Delić, A. (2011) Ubijena zbog kirije, *Večernje novosti*, dostupno na: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Hronika/140231/Ubio-zbog-kirije-pa-spalio-kucu>, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Kitzinger, J. (2004) Media coverage of sexual violence against women and children. U: K. Ross, C.M. Byerly (ed.) *Women and media: international perspectives*. Malden: Blackwell Publishing, str. 13-39.

- Kolundžija, N. (2011, 29. april) Usmrtili staricu na kućnom pragu. Blic, str. 14.
- Nikolić, Z. (2011) Iskasapio ženu zbog 350 evra, Kurir, dostupno na: <http://www.kurir-info.rs/crna-hronika/iskasapio-zenu-zbog-350-evra-82202.php>, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Lemajić, J. (2011, 3. decembar) Bajmok: Ubijena u podrumu kuće. Večernje novosti, str. 12.
- Ljutić, J.D. (2011, 19. jul) Porast nasilja u porodici. Večernje novosti, str. 19.
- Ljutić, J.D. (2011, 7. decembar) Porodica skočila kroz prozor, dečak kritično. Večernje novosti, str. 15.
- Ljutić, J.D. (2011, 12. oktobar) Dve smrti zbog ljubomore. Večernje novosti, str. 16.
- Miletić, M. (2011) Komunikacione strategije, pokušaj teorijske konceptualizacije. *Komunikacije, mediji, kultura*, 3, str. 13- 29.
- Milovanović-Hrašovac, I. (2011, 21. jul) Krvava despotija muškaraca. Vreme, str. 22.
- Milivojević, S., Žene i mediji: strategija isključivanja. *Genero*, posebno izdanje, str. 11-24.
- M.S. (2011, 3. avgust) Ženu silovao, pa je zadavio! Press, str. 12-13.
- Mršević, Z. (2011) Žene u medijima: 2010 u Srbiji. *Genero*,12, str. 69-95.
- Nasilni muževi ubijaju, dostupno na: <http://www.crnahronika.rs/nasilni-muzevi-ubili-29-zena/>, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Nedeljković, V. (2011, 3. novembar) Šestoro komšija čak 40 minuta tuklo doktorku. Press, str. 3.
- Onodi, L. (2011) Dobila batine umesto plate?, Press, dostupno na: <http://www.pressonline.rs/sr/vesti/Vojvodina/story/172398/Dobila+batine+umesto+plate.html>, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Starčević, S. (2011) Silovao poznanicu celu noć, a potom je tukao štanglom, Blic, dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/271607/Silovao-poznanicu-celu-noc-a-potom-je-tukao-stanglom>, stranici pristupljeno 1.2.2012.
- Talović, V. (2011, 24. avgust) Sve veći broj zastrašujućih zločina među srodnicima.Ubijanje porodice. Večernje novosti, str. 13.
- Tanjug, Večernje novosti on line, Srbija (2011) U porodičnom nasilju ubijeno 28 žena dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:357300-Srbija-U-porodicnom-nasilju-ubijeno-28-zena>, stranici pristupljeno 1.2.2012..
- Torlak, N. (2011) Rodna ravnopravnost u ogledalu ženske štampe. *Komunikacije, mediji, kultura*, 3, str. 191-199.

- Vukmirović, Đ., Babić, B. (2011, 10. jun) Ubica ponavlja: „Mrzim žene“. Večernje novosti, str. 12.
- Uskoković, Z. (2011, 5. septembar) Porodični zločini sve češći. Večernje novosti, str. 11.
- V.C.S. (2011, 15. oktobar) Batine koštaju državu četiri milijarde. Večernje novosti, str. 6.
- V.C.S. (2011, 5. septembar) Mržnja na daljinu. Večernje novosti, str. 11.
- Višnjjić, J., Lončarev, K. (2011) *Politike reprezentacije, LGBTTIQ populacije u medijima Srbije*. Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.
- Z.M. (2011, 24. avgust) Strože kazne za porodične nasilnike. Danas, str. 7.

ZORICA MRŠEVIĆ

Media approach to gender-based violence

The author grounds her research and the latter analysis on continually conducted daily press-clipping of seven main printed daily newspapers and two main electronic media in Serbia, within the three years period (2009 – 2011). An analysis of media reports on gender based violence, with particular focus on the most frequent domestic violence cases within the two years period, 2010 to 2011 is presented. As the best of media reports on gender based violence, the author stressed out its „whistle blower“ role - media are the main source of information on cases, dimensions and forms of gender based violence. Also the worse moments of media reporting in the mentioned period are presented – when the violence was justified or when reality is deformed by presenting these cases as romantic love stories. For example, in 2010 the worst was reporting on the „Pajčin/Kapisoda“ case, while in 2011 it was the „Ponjiger“ case. In the end, the author also warned on the worrystate fact of sudden disappearance of media reports on partners' murdering their wives after the last such report published in mid-october 2011, which could mean that now we have a new problem of diminished freedom of media.

Keywords: media, family violence, partners' murders, hate towards women, qualitative analysis of violence.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 117-130
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201117B
Originalni naučni rad

Viktimološki aspekti sudskih presuda (analiza sudskih presuda Osnovnog krivičnog suda u Skoplju)

OLIVER BAČANOVIĆ
NATAŠA JOVANOVA*

Predmet ovog rada je prikaz i deskriptivna analiza rezultata istraživanja: „Analiza presuda sa viktimološkog aspekta“ Osnovnog suda Skoplje I – Skoplje. Reč je o prvom istraživanju ove vrste u Republici Makedoniji, sprovedenog od strane projektnog tima Fakulteta za bezbednost u Skoplju, u periodu od januara do aprila 2011 godine. Koristeći metodu analize sadržaja (za šta je izrađen poseban instrument), istraživanjem su analizirane 172 pravnosnažne presude donete u periodu 2005.– 2010. godine za krivična dela: ubistva, krivična dela protiv polne slobode i polnog morala (seksualni delikti), teške telesne povrede i uvrede.

Istraživanje ja imalo za cilj da rasvetli viktimološku dimenziju navedenih krivičnih dela, pri čemu je posebna pažnja prilikom analize posvećena pitanju uloge žrtve u izvršenju krivičnog dela, interakciji sa učiniocem, individualnim karakteristikama žrtve, kao i vremenskim i prostornim karakteristikama krivičnih dela.

Ključne reči: sudske presude, žrtve, istraživanje, analiza.

* Dr Oliver Bačanović je redovni profesor na Fakultetu za bezbednost- Skoplje, E-mail: oliverb@ukim.edu.mk

Mr Nataša Jovanova je mlađa asistentkinja na Fakultetu za bezbednost – Skoplje, E-mail: natasa.akademija@yahoo.com

Uvod

Prevazilaženje dosadašnje prakse jednostranog razmatranja krivičnog dela samo sa aspekta učinioca i zapostavljanje uloge žrtve, sve više nameće potrebu analize viktimološke dimenzije krivičnog dela, odnosno utvrđivanja karakteristika žrtava (viktimogenih predispozicija), odnosa sa učinocem i njenog provokativnog ponašanja. Žrtva, kao jedan od aktera krivičnog dela, dosada nije predstavljala glavni predmet interesovanja istraživanja sprovedenih u Republici Makedoniji, povezanih sa analizom sudskih presuda. Međutim, činjenica je da su sudske presude i do sada bile predmet proučavanja u okviru pojedinih istraživanja. Pri tome su se ta proučavanja, po pravilu, svodila na površnu i uzgrednu analizu, pri čemu su, pre svega, uzimani u obzir učinci krivičnog dela i samo delo. Retka su istraživanja (o njima detaljnije u okviru sledećeg pitanja) koja su nastojala da prevaziđu ovu praksu. Upravo je to bio razlog što smo se u okviru predmeta ovog rada bavili analizom rezultata do kojih smo došli na osnovu našeg istraživanja povezanog sa analiziranjem presuda za odgovarajuća krivična dela sa viktimološkog aspekta.

Istraživanja sudskih presuda sa viktimološkog aspekta u Republici Makedoniji

U Republici Makedoniji su relativno malo analizirani viktimološki aspekti sudskih presuda, a i kada su uzeti u obzir, to je bilo u kontekstu analize krivičnih dela i uloge učinioca.

U okviru istraživanja Zorana Sulejmanova izvršenog za potrebe njegove disertacije, koje je objavljen i u posebnoj studiji „Ubistva u Makedoniji“ (1995), obuhvaćeni su i viktimološki aspekti ubistava. Naime, na osnovu analize sudskih presuda, autor je došao do saznanja o polu, uzrastu i zanimanju žrtve, kao i o interpersonalnim odnosima sa učinocem, doprinosećem ponašanju žrtve i trajanju narušenih odnosa. Inače, treba napomenuti, da je ovo istraživanje koncipirano po primeru istraživanja ubistava, koje je, prvi put na prostorima bivše zajedničke države, sprovedeno na teritoriji Hrvatske pedesetih godina prošloga veka i u okviru kojega su posebno i produbljeno analizirani, između ostalih, viktimološki aspekti ovog krivičnog dela (Ured za kriminološka ispitivanja DSUP-a NRH, 1959).

U ovom kontekstu spomenuli bismo i istraživanje Borisa Murgoskog sprovedeno u Makedoniji, u kojem su bila analizirana krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala (sadržanih u glavi XI KZ tada važećeg krivičnog zakonodavstva) u periodu od 1978. do 1988. godine, pri čemu je naročita pažnja bila posvećena njihovoj viktimološkoj dimenziji, posebno imajući u vidu karakteristike žrtve, njeno provokativno ponašanje i odnos žrtve sa učiniocem (Murgoski, 1992).

Pažnju zaslužuju i istraživanja, tačnije monitoring sudskih postupaka u vezi sa krivičnim delom trgovine ljudima od strane nevladine organizacije Koalicija „Site za pravično sudenje“, realizovanog u okviru projekta „Nabljudovanje na predmetite od oblasti na trgovijata so luđe i ilegalnata migracija“ („Posmatranje predmeta iz oblasti trgovine ljudima i ilegalne migracije“), izvršenog u toku 2004. i 2005. godine (Velkoska, 2005).¹ Poseban deo ovog istraživanja bio je posvećen pravima žrtve u postupku. Koalicija je sprovedla i publikovala još dva istraživanja. Jedno pod naslovom: „Kaznenopraven odgovor na organiziraniot kriminal“ („Kazneno-pravni odgovor organizovanom kriminalu“) (Velkoska, 2007) u okviru kojeg je posebno analiziran položaj žrtve u toku postupka (preko ne/ostvarivanja njenih osnovnih prava) preko prakse sudova u Republici Makedoniji. Drugo istraživanje „Trgovijata so luđe i ilegalnata migracija percipirani od glavnite akteri vo krivičnata postapka“ („Trgovina ljudima i ilegalna migracija percipirani od strane glavnih aktera u krivičnom postupku“) (Velkoska, 2008) u sebi uključuje više pitanja povezanih sa žrtvama trgovine ljudima (na primer, problem nadoknade štete, potreba postojanja državnog fonda za kompenzaciju žrtava, status žrtava, dužina postupka i dr.).

U toku 2009. godine Institut za sociološka i političko-pravna istraživanja iz Skoplja realizovao je istraživanje seksualne zloupotrebe dece. Istraživanje je obuhvatilo i analizu sudskih presuda (sa posebnim akcentom na kaznenu politiku sudova) povezanih sa ovom vrstom zloupotrebe dece, između ostalog i sa viktimološkog aspekta (Čačeva, Mirčeva, 2010). Analizirane su presude koje se odnose na 231 osuđeno lice za seksualnu zloupotrebu dece, donetih u periodu od 2004. godine do polovine (prvih šest meseci) 2009. godine na teritoriji Republike Makedonije. U okviru ovog istraživanja analizirane su karakteristike žrtava i učinilaca sa aspekta pola, uzrasta, nacionalne pripadnosti i dr.

¹ U okviru ovog istraživanja, preko kvantitativne i kvalitativne analize podataka iz sudskih predmeta u vezi sa krivičnim delima: „Trgovina ljudima“; „Posredovanje pri vršenju prostitucije“ i „Krijumčarenje migranata“, analizirana su pitanja zaštite svedoka, kompenzacije žrtve, dužine trajanja krivičnog postupka, kaznene politike sudova i dr.

Predmet, cilj i metod istraživanja „Analiza sudskih presuda sa viktimološkog aspekta“

Ideja za istraživanje sudskih presuda sa viktimološkog aspekta proizlazi upravo iz navedenih istraživanja, pri čemu smo njime obuhvatili, prvi put u Republici Makedoniji, raznovrsna krivična dela i pristupili njihovoj sveobuhvatnijoj analizi.

U koncipiranju² i realizaciji istraživanja bili smo prinuđeni, iz određenih razloga, a pre svega zbog ograničenih materijalnih mogućnosti, da se fokusiramo na jedan sud, imajući pri tome u vidu da se radi o najvećem i po broju predmeta najopterećenijem sudu – krivičnom sudu u Skoplju (Osnovni sud Skoplje I – Skoplje).³ Zbog toga, i pored spomenute ograničenosti, nisu dovedeni u pitanje značajnost uzorka i relevantnost zaključaka do kojih smo došli.

Istraživački tim, koji je realizovao istraživanje, bio je sastavljen uglavnom od studenata Fakulteta za bezbednost u Skoplju (u najvećem delu studenata završnih godina). Terenski deo istraživanja realizovanje od decembra 2010. do februara 2011. godine.

Neposredni predmet istraživanja bile su pravnosnažne sudske presude krivičnog suda u Skoplju (Osnovni sud Skoplje I- Skoplje) u periodu od 2005. do 2010. godine⁴, pri čemu su izabrana krivična dela prema kriterijumu pretpostavljene interakcije između učinioca i žrtve ili tzv. relaciona krivična dela. Iskustva prethodnih, gorespomenutih istraživanja, išla su u prilog ovog našeg izbora. Razume se da i pri ovakvom izboru nisu uzeta u obzir sva relaciona krivična dela, već je napravljena dopunska selekcija, pri čemu smo se opredelili za već spomenuta krivična dela. Na taj način analizirana su ukupno 172 pravnosnažna krivična predmeta, koja sačinjavaju uzorak našeg israživanja. Za potrebe istraživanja odlučili smo se za: ubistva, teške telesne povrede, krivična dela protiv polne slobode i polnog morala (tačnije dela iz glave XIX Krivičnog zakona; u daljem tekstu: seksualni delikti) i uvrede. Pri tome, kod

² Predlog-skica za projekat istraživanja „Viktimološki aspekti sudskih presuda“, izrađena od prof. dr Olivera Bačanovića i mlađeg asistenta Nataše Jovanove, bila je usvojena na sednici Nastavno-naučnog veća Fakulteta bezbednosti u Skoplju.

³ Radi se o sudu u kojem se presuđuje oko 40 % od ukupnog broja presuda za krivična dela u Republici Makedoniji.

⁴ Napominjemo da deo pravosnažnih sudskih presuda donetih u navedenom periodu nije mogao da bude analiziran zbog činjenice da se u periodu u kojem smo realizovali istraživanje nisu nalazili u sudskom arhivu.

obuhvaćenih krivičnih dela uzet je u obzir, kako osnovni oblik dela, tako i njihovi kvalifikovani i privilegovani oblici. Upravo viktimološke dimenzije krivičnih dela (viktimogene predispozicije, odnos delinkvent- žrtva, doprinos žrtve) i odgovor na pitanje da li je doprinos žrtve uzet u obzir u sudskim presudama, je bio predmet istraživanja.

Cilj istraživanja bio je da se utvrde viktimološke dimenzije krivičnih dela (viktimogene predispozicije, odnos delinkvent- žrtva, doprinos žrtve) vremenska i prostorna distribucija krivičnih dela, kao i da li je u sudskim presudama uzet u obzir doprinos žrtve, kao učesnika u krivičnom delu, i nezaobilaznog elementa bez koga ne može da se stekne prava i potpuna slika kriminalnog događaja. Istraživanje ima za cilj i da ukaže na neophodnost da naši praktičari, a pre svega sudije koji odlučuju, uzmu u obzir karakteristike žrtve, njeno ponašanje, odnos sa učiniocem i sl. i da to bude neizostavni deo njihovih presuda i obrazloženja, imajući u vidu doslednu primenu jednog od osnovnih principa krivičnog prava, principa individualizacije krivičnih sankcija.

Metod istraživanja

Istraživači su prikupljali podatke na osnovu unapred pripremljenog Kodeksa u kojem su sadržani uputstva i podaci koje smo tražili, kao i odgovarajuća pitanja.⁵ Prethodno je sprovedena odgovarajuća instruktaža namenjena istraživačima. Treba napomenuti da je najveći deo njih već upoznat sa relevantnim viktimološkim temama, što znači da su imali odgovarajuće predznanje iz ove oblasti, što im je pomoglo da razumeju predmet i cilj istraživanja, pa čak da u nekim delovima upitnika daju predloge za njegovo poboljšanje.

Opis uzorka

U uzorku istraživanja dominira krivično delo teška telesna povreda (sa nekoliko modaliteta – ukupno 110 krivičnih dela ili oko 64 %), a sledeće po zastupljenosti, ali u mnogo manjem obimu su seksualni delikti (silovanje, obljuba nad nemoćnim licem, polni napad na maloletnika koji nije napunio 14 godina, obljuba zloupotrebom položaja, ukupno 27 ili 15,7 %), sledi krivično

⁵ Kodeks je poseban instrument korišćen u istraživanju na osnovu koga je vršena analiza sudskih presuda i sastavni je deo istraživačke dokumentacije sa kojom raspolaže istraživački tim.

delo ubistvo (zajedno sa pokušajem ubistva- ukupno 19 ili 11,1 %) i najmanje zastupljena je uvreda (ukupno 16 ili 9,3 %) (v. Tabela 1).

Tabela 1. Opis uzorka

Krivična dela	broj	procent
ubistva	19	11,1 %
seksualni delikti	27	15,7 %
teške telesne povrede	110	63,9 %
uvrede	16	9,3 %
ukupno	172	100 %

Rezultati i diskusija

Karakteristike žrtava krivičnih dela

U uzorku dominiraju krivična dela sa jednom žrtvom (čak u 90,2 %) koje su uglavnom lica muškog pola (72,2 %). Kada se ovome doda i dominantnost muškog pola kada su u pitanju izvršioc i ovih dela (96,3 %) onda postaje jasno da je jedna od karakteristika istraženih dela da pripadaju, i inače dominantnom (kada je u pitanju i većina drugih krivičnih dela), muškom kriminalitetu. Jedino odstupanje, koje je moglo i da se pretpostavi, javlja se u slučaju seksualnih delikata, odn. krivičnih dela protiv polne slobode i polnog morala, gde su žrtve dominantno ženskog pola (81,5%). Za razliku od toga, kod ubistva, muškarci su zastupljeni sa 89,5 %, kod teških telesnih povreda sa 84,4 % i kod uvreda sa 68,8 %.

Prosečni uzrast žrtve za sva krivična dela obuhvaćena uzorkom je sledeća: od 21-30 godina-39 ili 22,4 %; od 31-40 godina-33 (19 %) i od 41-50 godina-23 (13,2 %), a viktimiziranih maloletnih i mlađih lica od 14-20 godina je ukupno 27 (15,8 %). Znači, dominantna je grupa od 21-30 godina, što je i moglo da se očekuje, pre svega zbog prirode dela koja su bila predmet analize, kao i zbog činjenice da se ove žrtve nalaze u dobu koje karakteriše najizraženija aktivnost (između ostalog i period kada se, po pravilu, dešavaju najznačajniji događaji u životu), što samo po sebi, prouzrokuje ili može da prouzrokuje, različite konflikte, rizike i rizične situacije. Kada su u pitanju pojedina krivična dela, zastupljenost različitih uzrasta je sledeća: (Tabela 2)

Tabela 2. *Uzrast žrtve i krivična dela*

uzrast	0-13	14-17	18-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	Iznad 70
ubistva				26,5 %	31,6 %				
seksualni delikti	37 %	29,6 %	11,1 %	14,8 %					
teške telesne povrede				23,6 %	20 %	18,2 %			
uvrede				25 %	31,3 %				

Posebno je karakterističan uzrast žrtava seksualnih delikata, koji pokazuje da je rizik posebno visok za lica do 17 godina, s obzirom na njihovu zastupljenost sa 66,6 % u odnosu na ukupan broja žrtava ovih delikata.

Kada je analiziran stepen stručnog obrazovanja žrtve, došli smo do saznanja o deficitarnosti ovog podatka. Tako je utvrđeno da je u čak 119 presuda (71,7 %) ovaj podatak nedostajao. Ovaj rezultat je jedan od indikatora koliki je interes sudija za žrtvu krivičnog dela. Napominjemo da su deo podataka, u vezi sa stepenom stručnog obrazovanja, istraživači uspeali da utvrde u drugim spisima, izvan sudskih predmeta, zbog toga što su u analiziranim presudama takvi podaci nedostajali. Ovakav deficit je još izraženiji kada su u pitanju konkretna krivična dela. Tako kod ubistva – nepoznato je čak 94,7 %, sa srednjim obrazovanjem je 5,3 % žrtava; kod teških telesnih povreda – nepoznato je 76,4 %, sa srednjim obrazovanjem je 7,5 %; kod uvreda nepoznato je 73,3 %, a 26,7% je sa visokom stručnom spremom (napominjemo da je ovo jedino krivično delo gde dominiraju žrtve sa ovim stepenom obrazovanja). Najmanje izražen deficit ovog podatka, iako nije zanemarljiv, je prisutan kod seksualnih delikata – nepoznato je 29,2 %, sa nezavršenim osnovnim obrazovanjem 25 % i sa osnovnim obrazovanjem 16,7 % žrtava (rezultati su očekivani s obzirom na to da su najveći broj žrtava – maloletna lica); U odnosu na zaposlenje ukupno je nezaposlenih 31,2 %; zaposlenih u privatnom sektoru 24,1 % i nepoznato 23,4 % žrtava.

U odnosu na nacionalnu pripadnost žrtava krivičnih dela, može da se konstatuje da dominiraju Makedonci, čija zastupljenost od 66,5% skoro u potpunosti odgovara njihovom učešću u ukupnoj strukturi stanovništva u Republici Makedoniji. Za razliku od njih, Albanci su manje zastupljeni (ukupno 16,5%), ali pretpostavljamo da, kada su u pitanju žrtve, posebno seksualnih delikata, tamna brojka kod ove zajednice je, po pravilu, veća od prosečne za ova dela. Ipak, da bi se to potvrdilo potrebna su produbljena istraživanja kako bi se ispi-

tala korelacija između etničke pripadnosti i prijavljivanja ove vrste delikata⁶. Interesantni su i rezultati kada su u pitanju pripadnici romske zajednice u ulozi žrtve, koji „zauzimaju“ treće mesto (6,5%). Ovo je rezultat postojanja određenih specifičnosti njihovog vrednosnog sistema, običaja, tradicije, načina života i dr., što ih čini izloženijim riziku viktimizacije.

Veoma su interesantni podaci o nacionalnoj pripadnosti žrtava pojedinih krivičnih dela. Tako je njihova zastupljenost sledeća: kod ubistva – Albanci su zastupljeni sa 63,2 %, Makedonci sa 10,5 %, Romi sa 5,3 %, isto kao i Srbi (5,3 %) ⁷; kod seksualnih delikata – Makedonci (61,5 %), Romi (23,1 %), Albanci (15,4 %); kod teških telesnih povreda – Makedonci (72,9 %), Albanci (11,2 %), Romi (3,7 %) i kod uvreda – dominiraju Makedonci (93,8 %).

Još jedna bitna karakteristika povezana sa nacionalnom pripadnošću učinioca i žrtve je da je izvršenje krivičnih dela usmereno prema pripadniku iste zajednice (Makedonac – izvršilac prema Makedoncu – žrtvi u 85,3% od slučaja, odn. Albanac prema Albancu u 96,7% slučaja). Ovim se potvrđuju ne samo rezultati ranijih istraživanja (sprovedenih na prostoru bivše Jugoslavije kao i u Republici Makedoniji), već se dovodi u pitanje pretpostavka da su, zbog narušenih međunacionalnih odnosa ili etničkih konflikata, krivična dela između pripadnika različitih zajednica u porastu.

Kad je u pitanju bračno stanje žrtve, čak u 44,9% presuda nije poznat njihov bračni status, a najveći deo žrtava čiji je bračni status poznat nisu ožeenjeni, odn. udati (53,2 %).

Odnos učinilac – žrtva, priroda i doprinoseće ponašanje žrtve

Da li su se učinilac i žrtva prethodno poznavali i kakva je priroda njihovih odnosa, suštinska su pitanja kada se radi o jednom od najznačajnijih viktimoloških saznanja povezanih sa konceptom interakcionističkog pristupa proučavanja krivičnog dela, čiji je zagovornik utemeljivač viktimologije Hans von Hentiga. U analiziranom uzorku učinilac i žrtva su se pret-

⁶ Moguće objašnjenje za pretpostavljenu visoku tamnu brojku ove vrste delikata kod Albanaca povezuju se sa dominantnim patrijarhalnim vaspitanjem i zatvorenošću ove zajednice, diskriminatorskim odnosom prema ženskoj populaciji, pa čak i njihovim nepoverenjem ili rezervisanim odnosom prema organima otkrivanja i gonjenja.

⁷ Kada je u pitanju krivično delo ubistvo, navedeni rezultati su iznenađujući, pre svega, zbog toga što u velikoj meri odstupaju od učešća ovih nacionalnih grupa u strukturi ukupnog stanovništva u Republici Makedoniji.

hodno međusobno poznavali u skoro 2/3 slučaja. Najčešće su to susedske (29 ili 21 %), prijateljske (23 ili 16,7%) i rođачke veze (22 ili 15,9%).

Kada ove rezultate uporedimo sa rezultatima koji se odnose na konkretna krivična dela dolazimo do sledećih saznanja: kod ubistva – poznavalo se 72, 2 %, nisu se poznavali 11, 1 %, a o tome ne postoje podaci u 16,7 %; kod seksualnih delikata – poznavali su se u 66, 7 %, odn. nisu se poznavali u 29, 6 %, a nepoznato je 3,7 %; kod teških telesnih povreda – poznavali su se 63,8% odn. nisu se poznavali 29,8 %, a nepoznato je 6,7 %; uvreda je jedino krivično delo, što je i moglo da se očekuje, gde su se žrtva i učinilac međusobno u svim slučajevima poznavali (100%).

Znači, možemo generalno da zaključimo da su uzorkom obuhvaćena krivična dela između poznatih, iako je u nekim slučajevima to jednostrano (tada, po pravilu, učinilac poznaje žrtvu) čime se potvrđuje teza, koja je i empirijski dokazana prethodnim istraživanjima (Murgoski, 1992; Čačeva, Mirčeva, 2011; Vesna Nikolić-Ristanović, 1984) da su to i po svojoj prirodi krivična dela između poznatih. U odnosu na poreklo, odn. osnov poznanstva, rezultati istraživanja pokazuju sledeću strukturu: ubistva – rođачke veze (28,6 %), prijateljske veze (14,3 %), međusobno se nisu poznavali (14,3 %) i nepoznato (21,4 %); seksualni delikti – prijateljske veze (22,2 %), rođачke veze (16,7 %), susedske veze (16,7 %), vanbračni partneri (11,1 %) i nisu se poznavali (22,2 %); teške telesne povrede – prijateljske veze (16,7 %), rođачke veze (13,5 %), susedske veze (20,8 %), nisu se poznavali (31,3 %); i kod uvreda – rođачke veze (22,2%), susedske veze (55,6 %), prijateljske veze (11,1 %).

U vezi sa provokativnim ponašanjem žrtve, kao jednim od najinteresantnijih pitanja kod viktimološke analize sudskih presuda i u tom kontekstu ponašanja žrtve, prethodno bismo dali nekoliko teoretskih napomena povezanih sa pitanjem principa individualizacije krivičnih sankcija. Uslovno rečeno, tradicionalno poimanje ovog principa, od strane krivičara i kreatora kriminalne politike, bilo je usmereno ka učiniocu krivičnog dela i korist od njegove dosledne primene imao je učinilac dela. „Suvremeno poimanje individualizacije trebalo bi da bude drugačije. Individualizacija, koja bi ipak bila barem približno usklađena sa realnošću, trebalo bi da ima subjektivno-objektivni sadržaj ... Individualizirana kazna ili sankcija je, prema tome, ona koja je prilagođena, ne samo ličnosti učinioca, već i svim ostalim okolnostima konkretnog kriminalnog slučaja. Među te okolnosti spadaju svakako i one koje se odnose na žrtvu krivičnog dela (ukoliko nisu došle do izražaja već u zakonskom odmeravanju kazne putem bića krivičnog dela). Na taj način može se govoriti o individualizaciji

prema ulozi žrtve u realizaciji krivičnog dela. Ta individualizacija, kao sastavni deo opšteg pojma individualizacije, osigurava ocenjivanje svih okolnosti koje se odnose na žrtvu i posebno njenu ličnost i to ne samo kada delovanje žrtve ima izuzetni doprinos u realizaciji krivičnog dela, već i kada se ukazuje na to da se okolnosti, koje se odnose na žrtvu, imaju uzeti u obzir kao otežavajuće za učinioca." (Horvatić, 1985). U ovom kontekstu u Krivičnom zakoniku⁸ Republike Makedonije, tačnije u posebnom članu (39), regulisano je pitanje odmeravanja kazne kojim se daju smernice i određuju okviri u kojima treba da se kreće sudija kada vrši jednu od svojih najsloženijih i najodgovornijih funkcija. Odredba koja zaslužuje našu pažnju odnosi se na stav (2) kojim se sud obavezuje da uzme u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude veća ili manja (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), od kojih, u funkciji našeg istraživanja, posebno izdvajamo, okolnost povezanu sa „doprinosom žrtve u izvršenju dela“. Polazeći od ovakvog značaja principa individualizacije, istraživanjem smo pokušali da utvrdimo koliko su sudije vodile računa o njegovom doslednom poštovanju, kada je u pitanju ponašanje žrtve krivičnog dela. Napominjemo da se pri sastavljanju Kodeksa istraživanja nije vodilo dovoljno računa da se ovom pitanju posveti veća pažnja (na pr. preko posebnog seta pitanja), pa su rezultati do kojih smo došli nedovoljni da bi mogli da izvučemo opsežnije zaključke.

Imajući u vidu rezultate istraživanja, provokativno ponašanje žrtve u odnosu na uzorkom obuhvaćena dela, javlja se u relativno malom broju slučajeva (39 ili 20,6%) ili svaki peti slučaj, čime se još jedanput demantuju pretpostavke, koje čak prelaze i u stereotip, da se relaciona krivična dela karakterišu provokacijama od strane žrtve. Na ovo se nadovezuje i činjenica da je saradnja žrtve u izvršenju analiziranih krivičnih dela još manja (svega 6 slučajeva ili 3,1%). Ovo pitanje u okviru upitnika bilo je postavljeno sa ciljem da se utvrdi eventualna saradnja žrtva kod nekih krivičnih dela obuhvaćenih uzorkom (npr. ubistvo iz milosrđa, polni napad na maloletno lice koje nije napunilo 14 godina, obljuba nad nemoćnim licem, obljuba zloupotrebom položaja). Jedini izuzetak predstavljaju ubistva, gde je provokativno ponašanje žrtve prisutno, u istom procentu u kojem ono izostaje (47,4%). Posebno je značajno što je provokativno ponašanje žrtve najmanje prisutno u slučajevima seksualnih delikata (7,4 %), zatim teških telesnih povreda (18,3 %), a isto tako je iznenađu-

⁸ Krivičen zakonik („Služben vesnik na Republika Makedonija“, br. 37/96, 80/99, 4/03, 43/03, 19/04)- prečišten tekst, Makedonska revija za kazneno pravo I kriminologija, Združenie za krivično pravo i kriminologija na Makedonija, god. 11, br. 1-2, 2004.

juća, manja od očekivane, zastupljenost provokativnog ponašanja žrtava kod krivičnog dela uvrede (25%).

Kada se radi o presudama za krivično delo ubistvo, pri odmeravanju kazne učiniocu sudije su uzele u obzir provokativno ponašanje žrtve u 26,3% slučajeva. Razlog za zanemarivanje provokativnog ponašanja žrtve od strane suda nije istraživano, a zaslužuje pažnju pre svega zbog njegove zastupljenosti. Kod seksualnih delikata provokativno ponašanje žrtve ni u jednom slučaju nije uzeto u obzir, kod teških telesnih povreda to je bio slučaj u 9,4 %, a kod uvreda u 12,5 % slučajeva.

U kontekstu analize pitanja provokativnog ponašanja žrtve, treba napomenuti da su istraživači analizu sudskih presuda vršili sa viktimološkog aspekta, koji se u određenim slučajevima ne poklapa sa krivično-pravnim.

Posebno je bilo značajno da se utvrdi da li je žrtva svojim ponašanjem (preko upotrebe alkohola ili droge⁹) doprinela ubrzanju izvršavanja krivičnog dela. U odnosu na pojedina krivična dela stanje u vezi sa konzumiranjem alkohola pri izvršenju konkretnog dela je sledeće: ubistva – nepoznato u 44 % slučajeva, nije bilo konzumiranja alkohola u 38,9% slučajeva, dok je u 5,9% slučajeva prisustvo alkohola otkriveno i kod učinioca i kod žrtve. Kada su u pitanju seksualni delikti u 44,4% slučajeva nije bilo konzumacije alkohola, kod učinioca je utvrđeno prisustvo alkohola u 11,1 % slučajeva, kod učinioca i kod žrtve u 3,6 % slučajeva, a za 40,7 % slučajeva nema podataka. Kod teških telesnih povreda nema podataka u 46,4% slučajeva, nije bilo konzumacije alkohola u 42,7% slučajeva, a prisustvo alkohola je utvrđeno u samo 6,4% slučajeva kod počinioca i u 3,6% kod žrtava. Kod uvreda uopšte nije zabeleženo prisustvo alkohola: u 56,2 % slučajeva nije bilo konzumacije alkohola, a za 43,8 % slučajeva nema podataka.

Začuđuje relativno malo korišćenje alkohola pri vršenju krivičnog dela ubistva (kod obe strane u 5,9%). To je rezultat koji odstupa od ranije sprovedenih istraživanja (među kojima i ona u Makedoniji kada su istraživana ubistva i seksualni delikti), kada je zastupljenost alkohola kod učinioca i/ili žrtve bila daleko veća. Ipak, ostavljamo rezervu u vezi sa podacima do kojih smo došli, zbog činjenice da se sud u određenom broju predmeta nije upuštao u utvrđivanje ne/postojanja prisustva alkohola.

⁹ Kada je reč o prisustvu droge u analiziranim krivičnim delima, sud je to konstatovao samo u jednom slučaju, zbog čega objektivno nismo u mogućnosti da damo komentar u vezi sa ovom pojavom.

Zaključci i predlozi

U zaključnom delu ukazaćemo na nekoliko najznačajnijih rezultata našeg istraživanja. Pre svega, dominiraju žrtve koje su muškog pola, sa izuzetkom žrtava seksualnih delikata. U odnosu na uzrast može da se konstatuje da se sa povećanjem uzrasta žrtava smanjuje stepen viktimizacije, sa izuzetkom kod seksualnih delikata. Rezultati, isto tako, pokazuju da se lica makedonske nacionalnosti najčešće pojavljuju kao žrtve, sa izuzetkom žrtava ubistava gde dominiraju lica albanske nacionalnosti. Kada se radi o žrtvama seksualnih delikata, postoji najveći rizik kod žrtava koje su romske nacionalnosti (ako se uporedi njihov broj sa zastupljenošću romske nacionalnosti u ukupnom broju stanovnika u Republici Makedoniji). Analizirana krivična dela najčešće su se vršila između lica iste nacionalnosti (učinilac i žrtva su iste nacionalnosti), a u pogledu poznanstva, najveći broj žrtava i učinilaca su se prethodno poznavali (jednostrano ili obostrano poznanstvo). Provokativno ponašanje žrtve javlja se u relativno malom broju slučajeva, sa konstatacijom da je najveća zastupljenost ovakvog ponašanja kod ubistava.

U vezi sa predlozima koji proizlaze iz ovog rada, pre svega bi ukazali da se nameće potreba da se produži sa ovakvim istraživanjima i da se obuhvati veći broj krivičnih dela, kao i više sudova. Pored toga, potrebno je da se napravi dublja analiza određenih pitanja sa aspekta žrtve, među kojima i pitanje koje je značajno sa preventivnog aspekta, povezano sa korišćenjem iskustava žrtava koje su svojim ponašanjem uspele u tome da krivično delo ostane u pokušaju.

Potrebno je da viši sudovi uzmu u obzir značaj žrtve krivičnog dela i njenog ponašanja i da ukazuju nižim sudovima na propuste na tom planu (između ostalog i preko presuda koje donose po osnovu odlučivanja po pravu žalbe, preko instruktivnih sastanaka, kao i načelnih stavova i mišljenja Vrhovnog suda kao najviše sudske instance). Naše zalaganje je da se, *de lege ferenda*, zanemarivanje činjenica povezanih sa žrtvama krivičnog dela smatra pogrešnim ili nepotpuno utvrđivanjem činjeničnim stanjem. Mišljenja smo da ovaj predlog logički proizlazi iz materijalno-pravne odredbe Krivičnog zakonika (čl. 39) kojom se propisuje da će sud uzeti u obzir sve okolnosti koji utiču da kazna bude manja ili veća, a posebno, između onih koje su taksativno nabrojane, je i doprinos žrtve u izvršenju dela. U tom smislu na ovo rešenje bi se nadovezale i procesno-pravne odredbe u delu koji se odnosi na osnove za korišćenje pravnog leka. Pri tome, iako postoji opšte formulisan osnov, smatramo

da je, analogno prethodnom rešenju u Krivičnom zakoniku, poželjno (između ostalog i zbog rezultata našeg i sličnih istraživanja) da se neuzimanje u obzir doprinosa žrtve smatra jednim od osnova u okviru pogrešnog ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja (čl. 357 ZKP) i da to treba izričito propisati. Istovremeno, mišljenja smo da će ovo omogućiti ostvarivanje još jednog cilja, a to je podizanje svesti sudija o značaju uloge žrtve u krivičnom delu. Odatle proizlazi neophodnost posebne edukacije i obuke sudija i drugih subjekata, involviranih u krivični postupak, sa ciljem upoznavanja značaja odgovarajućeg tretiranja žrtava krivičnih dela, što će poboljšati, ne samo kvalitet postupka, već će omogućiti ispunjenje osnovnog zahteva svakog postupka, a to je dosledno ostvarivanje načela pravde i pravičnosti (uzimajući u obzir ne samo prava učinioca, već i prava žrtve).

Posebno je značajno uspostavljanje baze podataka koja bi omogućila produbljivanje i analitičko sleđenje viktimoloških aspekata krivičnih dela, presude i sudskog postupka u celini, što bi pre svega bilo od interesa za sud, ali bi koristilo i široj, pre svega naučnoj javnosti u cilju daljih istraživanja i proučavanja. Zbog toga je značajno da sud, kao i drugi organi (kao npr. policija) uvedu posebne obrasce (izrađene od resornih ministarstava) u kojima bi unosili podatke o žrtvama krivičnih dela.

Literatura

Čačeva, V., Mirčeva, S. (2010) *Zapostaveni i žigosani-analiza na sastojbata: seksualna zloupotreba na deca*. Skopje: Kancelarija na UNICEF.

Horvatić, Ž. (1985) Uticaj žrtve na sudsko odmeravanje kazne i primjenu drugih krivičnih sankcija prema učiniocu krivičnog djela. *Naša zakonitost*, 5-6, str. 525.

Krivičen zakonik, Služben vesnik na Republika Makedonija, br. 37/96, 80/99, 4/03, 43/03, 19/04)- prečisten tekst, Makedonska revija za kazneno pravo i kriminologija, Skopje: Združenie za krivično pravo i kriminologija na Makedonija, 1-2, 2004.

Murgoski, B. (1992) *Metodika na otkrivanje, razjasnuvanje i dokaživanje na krivičnite dela protiv dostoinstvoto na ličnosta i moralot*. Neobjavljen magistarski rad, Fakultet za bezbednost i opštествena samozaštita. Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“.

Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*. Beograd: IRO „Svetozar Marković“.

Sulejmanov, Z. (1995) *Ubistvata vo Makedonija*. Skopje: IRO „Studentski zbor“.

Ured za kriminološka ispitivanja DSUP-a NRH (1959) *Krivična djela lišenja života na području NR Hrvatske (1946- 1955)*. Zagreb: Zbirka kriminoloških studija 2.

Velkoska, V. (2005) *Nabljudovanje na predmetite od oblata na trgovijata so luđe i ilegalnata migracija*. Skopje: Koalicija „Site za pravično sudenje“.

Velkoska, V. (2007) *Kaznenopraven odgovor na organiziraniot kriminal*. Skopje: Koalicija „Site za pravično sudenje“

Velkoska, V. (2008) *Trgovijata so luđe i ilegalnata migracija percepirani od glavnite akteri vo krivičnata postapka*. Skopje: Koalicija „Site za pravično sudenje“.

OLIVER BAČANOVIĆ
NATAŠA JOVANOVA

Victimological aspects of court judgments

The subject of this paper is the review of the results of the research: „Analysis of judgments form the victimological aspect“ of the Basic court Skipje I in Skopje. It is the first research of it's kind in the Republic of Macedonia, conducted by the project team of the Faculty of Security in Skopje in the period from January to April 2011. By using the content analysis (for this purpose a special instrument was developed) 172 irrevocable court judgment brought in the period 2005-2010 were analyzed, for the following criminal offences: murder, crimes against sexual freedom and sexual morality (sexual assault), severe bodily injuries and insult.

The aim of the research was to highlight the victimological dimensions of mentioned criminal offences, while special attention was paid to the role of a victim in a crime, victim's interaction with the perpetrator, individual characteristics of the victim, as well as the characteristics of the time when and the space where the crime occurred.

Keywords: judgement, victims, research, analysis.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 131-144
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201131C
Pregledni rad

Stres i psihička trauma na radnom mestu i pravo za nadoknadu nematerijalne štete

MILANKO ČABARKAPA*

Mnoge zemlje nastoje da putem zakona i drugih propisa povećaju bezbednost i zaštite zdravlje zaposlenih, ali u tome još uvek u potpunosti ne uspevaju, naročito kada je u pitanju mentalno zdravlje na radnom mestu. U ovom radu se analizira problem stresa i psihičke traume u radnom okruženju kod nas, pri čemu se posebna pažnja obraća na zakonsku regulativu i probleme nadoknade nematerijalne štete u sudskom postupku.

Na osnovu praktičnog iskustva i analize zakonskih rešenja u našoj zemlji, postavljaju se pitanja da li se traumatska stresna reakcija, koja se dogodila na poslu, može tretirati kao povreda na radu i da li se posledice hroničnog stresa i psihičke traume, nastale na radnom mestu, mogu uklopiti u pojam bolesti u vezi sa radom. Shodno savremenim saznanjima o traumatskom stresu, ima osnova da se ekstremni stres i psihička trauma na radnom mestu posmatraju kao nematerijalna šteta, koju treba kompenzovati saglasno opštim pravilima odštetnog prava.

Ključne reči: stres, psihička trauma, nematerijalna šteta.

Uvod

U savremenom svetu sve je više propisa i zakonskih rešenja kojima se jačaju i razvijaju demokratski odnosi, političke slobode, individualna i kolektivna prava, uključujući i ona zakonska rešenja i druge mere kojima se povećava bezbednost, štiti zdravlje i unapređuje kvalitet života i rada zaposlenih. Takve tendencije su prisutne i u našoj zemlji, posebno u okviru njene Evropske orijentacije i aktivnog uključivanja u procese globalizacije. Usvajanje novih zakona i propisa, koji se tiču zaposlenih u skladu sa Evropskim standardima,

* Dr Milanko Čabarkapa je vanredni profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu, E-mail: milanko.cabarkapa@gmail.com

predstavlja dobar okvir za veću bezbednost, humanizaciju rada i podizanje ukupne produktivnosti. Ali, uprkos pozitivnim trendovima u tom pogledu, još uvek su prisutne negativne posledice savremenog rada koji se odvija u sve složenijem društvenom okruženju. Tako još uvek postoji veliki broj poslova na kojima su prisutni povećani rizici za zdravlje i bezbednost zaposlenih, pri čemu je na savremenim poslovima, gde dominira psiho-socijalna komponenta rada, posebno izražen rizik od narušavanja mentalnog zdravlja.

Danas se sve više govori o stresu na radu koji ugrožava psiho-fizičko zdravlje i radnu produktivnost zaposlenih (Bosma i sar, 1998; Mihailović, 2008; Cox i sar., 2000), tako da se u ovoj analizi fokusiramo na taj problem, sa posebnim osvrtom na traumatski stres koji se može pojaviti u radnom okruženju. Preciznije rečeno, fokus našeg interesovanja nije opšta rasprava o stresu na radu, već analiza one vrste stresa za koji postoji teorijsko-metodološka i praktična osnova da se prizna kao povreda na radu, ili uzrok bolesti u vezi sa radom, kao i vrsta žrtava koje su tome izložene, uključujući i probleme koji se javljaju u postupku sudsko-medicinskog veštačenja i dokazivanja prava za nadoknadu nematerijalne štete.

Nije nepoznato da se mnogi zaposleni, u određenim industrijskim i uslužnim delatnostima, mogu suočiti sa ekstremnim stresom i traumatskim iskustvima tokom obavljanja svog posla. Ono što je manje poznato jeste kako se poslodavci suočavaju sa tom vrstom traume na radnom mestu i kako zakon reguliše položaj i tretman žrtve, sa osnovnom namerom da se zaštite individualna prava, bezbednost i zdravlje zaposlenih. U rešavanju ovih problema postoje određene razlike između pojedinih zemalja (prvenstveno Engleske, Sjedinjenih Država, Kanade i Australije u odnosu na Evropske zemlje), ali su danas te razlike sve manje izražene, jer je od strane većine zemalja prihvaćena jedna važna odlika Engleskog precendentnog prava koje naglasak stavlja na dužnosti poslodavca u pogledu obezbeđivanja zaštite prava radnika (Leighton, 1999). Zbog toga je važno imati u vidu razvoj istraživanja u oblasti traumatskog stresa i analizirati kako se zakon u pojedinim zemljama primenjuje na zaposlene prilikom traumatskih iskustava na radnom mestu. U vezi sa tim, kao poseban problem sa psihološkog i etičkog aspekta, može se postaviti i pitanje kakav je uticaj zakona i pravnih procedura na psihološku dobrobit traumatizovanih osoba. Pri tome, ne treba zanemariti još uvek postojeće teškoće izazvane neuspehom istraživača da obezbede jasne i pouzdane kriterijume za diferencijalnu dijagnostiku i ukupni tretman psihičke traume ili da ponude valjan priručnik i jasna pravila advokatima i poslodavcima, u pogledu najefek-

tivnijeg i najpogodnijeg načina u tretmanu i pružanju podrške zaposlenima tokom traumatskih incidenata, iako određeni pokušaji u tom pogledu kod nas postoje (Čabarkapa, Samardžić, 2007; Svičević i sar., 2010).

U sudsko-medicinskoj praksi vrlo često se nameće pitanje da li se traumatska stresna reakcija, koja se dogodila u prostornoj i uzročnoj povezanosti sa obavljanjem posla po osnovu koga je radnik osiguran, može tretirati kao povreda na radu i biti osnov za nadoknadu nematerijalne štete, prema postojećem Zakonu o obligacionim odnosima¹ i Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju Republike Srbije². Isto tako, stručnjaci iz oblasti radnog prava, medicine rada i psihologije rada, sve češće postavljaju pitanje da li se posledice hroničnog stresa i psihičke traume, nastale na radnom mestu mogu, uklopiti u pojam bolesti u vezi sa radom (BUR), za koje se smatra da nastaju dugotrajnim delovanjem većeg broja zajedničkih faktora rizika iz sfere radnog, fizičkog i socijalnog okruženja, kao i endogenih faktora rizika.

Polaznu osnovu za praktično rešavanje navedenih pitanja predstavlja Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu³, u kome se kaže da je „poslodavac dužan da zaposlene osigura od povreda na radu, profesionalnih oboljenja i oboljenja u vezi s radom“. Iako je u ovoj odredbi jasno naglašena uloga poslodavca u pogledu prevencije povreda na radu, ovde se, kao ni u drugim zakonskim propisima, jasno ne precizira vrsta povreda, gde bi se mogla uključiti i psihička trauma kao povreda na radu, jer nije mali broj stručnjaka koji smatraju da intenzivan profesionalni stres, a posebno psihička trauma na radnom mestu, značajno utiču na psihofizičko stanje i mentalno zdravlje pojedinca, izazivajući u nekim slučajevima intenzivnu i dugotrajnu psihičku patnju i bol, tako da može biti osnov za nadoknadu nematerijalne štete, koju treba kompenzovati saglasno opštim pravilima odštetnog prava (Tehrani, 2004; Svičević, Kovačević, Kolundžić, 2010; Čabarkapa, 2008).

¹ Zakon o obligacionim odnosima, Sl. list SFRJ, br. 29/78, Sl. list SRJ, br. 31/93 i Sl. list SCG, br. 1/03.

² Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 5/09, 107/09, 101/10.

³ Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, Sl. Glasnik RS, br.101/05.

Uzroci, epidemiologija i žrtve psihičke traume na radnom mestu

Ekološki validne stope profesionalnog psihotraumatizma, odnosno, broj zaposlenih koji su umešani u traumatske incidente na radu, teško je pouzdano proceniti. Razlog tome je što postoje značajne razlike u stepenu izraženosti stresa po pojedinim zanimanjima, zatim neadekvatna statistička evidencija, kao i činjenica da se traumatski događaji, od strane poslodavaca, vrlo često prikrivaju. Od Evropskih zemalja jedino je Finska sproveda veliki broj studija koje se odnose na incidencu traume na radu (Heiskanen, 1991). Pregledom literature o traumi na radnom mestu (Tehrani, 2004; Carrol, 1990; Rick i sar., 1998), može se izdvojiti osam najvećih grupa zanimanja koje su pogođene traumatskim događajima: vojnici, prevoznici, zaposleni u hitnim službama, finansijama, zdravstvu, rafinerijama nafte i gasnoj industriji, nuklearnoj industriji i "drugim industrijama" koje su praćene povećanim rizikom od pojave havarijskih situacija i stresnih događaja. Dok su stres i psihičke traume najviše izučavane i dosta detaljno opisane kod vojnika i pripadnika hitnih službi (vatrogasci, policija, hitna medicinska služba), psihičke potrebe industrijskih radnika, koji se suočavaju sa drugim oblicima traume, manje su prepoznate i izučavane (Tehrani, 2004; Cooper, 1998).

Na sreću, u savremenom radnom okruženju ekstremne stresne situacije i teške nesreće se ne događaju tako često ili pogađaju relativno manji broj zaposlenih u određenim zanimanjima. Nasuprot tome, psiho-socijalni stres vezan za interpersonalne konflikte i druge manje traumatske situacije, dešava se sve učestalije i pogađa veliki broj zaposlenih, ali se na to manje obraća pažnja. Jedan od razloga za to je kulturološke prirode, gde je u organizacionom kontekstu i kod menadžmenta vrlo često prisutan stav „sve je to deo posla” i da „ne treba na to obraćati pažnju”, tako da se veliki broj takvih događaja i manjih nezgoda na poslu i ne prijavljuje. Na taj način su zaposleni pojedinci vrlo često bili oštećeni i postajali žrtve organizacione ili menadžerske politike neodgovornosti, pritisaka i pretnji. Zbog toga je postojala potreba da se ova pitanja pravno regulišu, što je i učinjeno u našoj zemlji donošenjem Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu i Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu⁴, sa ciljem da se doprinese bezbednosti i poštovanju prava potencijalnih žrtava.

Radno mesto, ili posao koji pojedinac obavlja, više se ne posmatra samo kao izvor profita za poslodavca i mogućnost zarade za zaposlene, već i kao dru-

⁴ Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu: Sl. glasnik RS, br. 36/10.

štvena i organizaciona sredina koja treba da omogući očuvanje zdravlja i bezbednosti na radu, poveća zadovoljstvo i podigne nivo ukupnog kvaliteta života zaposlenih. Nažalost, uprkos zakonskim rešenjima i pozitivnim očekivanjima u tom pogledu, još uvek su prisutni brojni operativni, interpersonalni i kriminalni događaji i situacije koje izazivaju povećan nivo stresa i psihičke traume, što se negativno odražava na mentalno zdravlje i radnu sposobnost zaposlenih.

U novije vreme su sve učestalije situacije gde se na radnom mestu dešavaju različiti kriminalni akti i agresivno ponašanje, kao što su: pretnje oružjem, pljačka, ucena, kidnapovanje, nasilni napadi i fizičke pretnje. Takve situacije nose visok stepen stresa, straha i psihičke traume, sa mogućim ozbiljnim posledicama na mentalno zdravlje zaposlenih. U tom pogledu su neka radna mesta pod većim rizikom od drugih. Tako se navodi da je u SAD-u glavni uzrok traumatskog stresa na poslu ubistvo na radnom mestu (Tehrani, 2004). Procenjuje se da su pod najvećim rizikom taksisti, sudski izvršioc, radnici na benzinskim pumpama i radnici obezbeđenja. Kod nas ne postoje pouzdani i sistematizovani podaci o tome, ali bi se, na osnovu povremenih medijskih i policijskih izveštaja, moglo zaključiti da postoji slična tendencija kao i u drugim zemljama, s tim što prethodnoj listi možemo dodati poštare, vozače, blagajnike, menjače novca, prodavce dragocenosti, trgovce, novinare i sudije.

Neka istraživanja (Foy,1994; Tehrani, 2000) pokazuju i da veliki broj medicinskih radnika pati od traumatskog stresa i nedijagnostikovanog PTSP-a, kao i oko 85% policajaca koji su bili uključeni u traumatski događaj. Najtraumatičniji događaji sa kojima se suočavaju pripadnici ovih službi na radnom mestu su: suočavanje sa mrtvim ili teško povređenim, požari na višespratnicama, saobraćajne i druge nesreće sa puno žrtava, kao i suočavanje sa mogućnošću sopstvene smrti, povređivanja i sakaćenja. Može se pretpostaviti da bi posledice stresa i psihičke traume bile još izraženije, da se pripadnici ovih službi, koje prve pružaju pomoć u nesrećama, ne podvrgavaju posebnom programu selekcije i obučavanja za takve događaje. Osim toga, kontakt radnika hitnih službi (lekara, policajaca, vatrogasaca) sa žrtvama je relativno kratak, što smanjuje emotivno vezivanje za primarne žrtve i nastanak sekundarnog stresa i traume. Sekundarnoj traumi više je izloženo osoblje koje se bavi lečenjem i negovanjem, kao što su medicinske sestre, lekari, bolničari, psihoterapeuti i savetodavci, koji su duže vreme u kontaktu sa žrtvama, tako da mogu razviti psihološku i emocionalnu vezanost za njih.

Dakle, kad je reč o traumatskom stresu, koji se javlja u organizacionom kontekstu, možemo govoriti o primarnim ili neposrednim žrtvama i sekundar-

nim ili posrednim žrtvama, odnosno o primarnoj i sekundarnoj traumatizaciji. Primarna psihička trauma je opisana i priznata kao posebna dijagnostička kategorija u vidu post-traumatskog stresnog poremećaja (PTSP), koji se navodi u Priručniku mentalnih poremećaja DSM-IV (APA - Američka psihijatrijska asocijacija, 1996). Pored primarne traume, u literaturi se pominje i sekundarni stresni traumatski sindrom koji Figley (1993) opisuje kao ponašanje i emocionalno reagovanje koje se javlja kao prirodna posledica svesti o traumatskom događaju kome je bio izložen neko drugi, ali se stres javlja kao rezultat pomažanja ili želje da se pomogne osobi koja pati.

Prema tome, kad je reč o traumatskim stresnim događajima na radnom mestu, mogu se razlikovati tri grupe žrtava koje su podložne post-traumatskom stresnom poremećaju:

- Primarne žrtve – neposredno izloženi traumi,
- Spasioci i negovatelji – posredno izloženi traumi,
- Svedoci – kolege na poslu i druge značajne i blisko vezane osobe.

U situaciji kada se dogodi trauma na radnom mestu, najvažnije je pružiti pomoć primarnim žrtvama, ali se ne smeju zanemariti ni drugi sekundarni oblici traumatizacije. Veoma je malo istraživanja koja su sprovedena na temu psihičke traume koju doživljavaju kolege primarne žrtve i drugi svedoci traumatskog događaja. Način na koji poslodavac komunicira i podržava ne samo primarne žrtve, već i neposredne svedoke traumatskog događaja, kao i bliske kolege ili članove porodice, ima veliki uticaj na tok oporavka ovih zaposlenih i moral radnog tima.

Za procenu rizika na radnom mestu važno je da poslodavci, pored ostalog, identifikuju domet i ozbiljnost traumatskih događaja koji se mogu javiti, a još važnije, da procene kako ovi incidenti mogu uticati na potencijalne žrtve. Zakonska rešenja i propisi o bezbednosti i zdravlju na radu polaze od toga da se na mnogim radnim mestima traumatizirajući događaji mogu predvideti sa određenom verovatnoćom, tako da poslodavci imaju pravnu odgovornost i propisanu obavezu da izrade akt o proceni rizika, obezbede adekvatnu brigu, trening i podršku za svoje zaposlene. Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu u našoj zemlji obavezuje poslodavce da izvrše procenu rizika na svim radnim mestima, uključujući i procenu rizika vezanog za psiho-fiziološke i psiho-socijalne izvore stresa. Međutim, posmatrano sa psihološkog nivoa, problem organizacionog stresa i psihičke traume na radnom mestu u domaćem zakonodavstvu nije dovoljno jasno prepoznat, definisan i metodološki razrađen na

način koji bi obezbedio nesmetano rešavanje ovih problema u praksi. Zbog toga se dešava da se oštećeni radnici i njihovi advokati, koji ih zastupaju pred sudovima, često suočavaju sa ozbiljnim preprekama i teškoćama da ostvare svoja prava po osnovu nematerijalne štete, koja je predviđena Zakonom o obligacionim odnosima.

Zakonski tretman stresa i psihičke traume na radnom mestu

Priznavanje psihološkog oštećenja, kao posledice pretrpljenog traumatskog stresa i straha, koje pruža validnu osnovu za odgovarajuću kompenzaciju nematerijalne štete, teklo je dosta sporo, ne samo kod nas već i u svetu. Još na početku dvadesetog veka, kada su se pitanja o uzrocima reaktivnih mentalnih poremećaja počela ozbiljnije postavljati, uključujući i psihičke poremećaje u vezi sa vršenjem posla, polazni odgovor na tvrdnje o psihološkim oštećenjima, izazvanim strahom i stresom, bio je poricanje odgovornosti na sudu. Tek posle 2. Svetskog rata, a naročito posle Vijetnamskog rata, kada su psiholozi i psihijatri prikupili dovoljno dokaza o delovanju psiholoških faktora na mentalno zdravlje vojnika, advokati i sudije su počeli da priznaju posledice traumatskog stresa, koje su se ispoljavale u vidu duševnog bola, patnje, depresije ili u vidu danas priznatog PTSP-a, kao mentalnog poremećaja koji je izazvan psihološkim delovanjem nekog spoljašnjeg opasnog ili ugrožavajućeg događaja. Ovo priznavanje predstavljalo je značajnu prekretnicu za psihologiju i pravo (Pitman, i sar., 1996), tako da se počela obraćati pažnja, ne samo na vojnike i ratne veterane, već i na psihičke traume u industriji, a kasnije i na drugim poslovima i radnim mestima. Pravno priznavanje ove psihološke dijagnoze doprinelo je priznavanju značaja stresa na radu i povećanju tačnosti metoda za procenu, kojima će se izvršiti diferencijalna dijagnostika i postaviti što objektivnija dijagnoza mentalnog poremećaja, izazvanog faktorima koji potiču iz radnog ili profesionalnog okruženja (Raifman, 1983). Međutim, kad je reč o stresu i psihičkoj traumi na radu, mnogi istraživači upozoravaju da još uvek moramo zadržati oprez i tragati za što preciznijim i pouzdanijim metodama i kriterijumima za procenu i diferencijalnu dijagnostiku, jer i mnogi drugi faktori osim traumatskog događaja mogu uticati na posledice, uključujući čak i nedostatak poverenja između žrtve i procenjivača, pa čak i sekundarni stres izazvan samim procesom procene (Fowlie, Alexander, 1992).

Zbog toga se u praksi javljaju brojni problemi prilikom sudskih parnica ili pri veštačenju nematerijalne štete, jer ni jedan drugi psihološki poremećaj ili mentalna bolest nije toliko podložna zakonskom regulisanju kao što je psihička trauma ili PTSP. Za razliku od mnogih drugih mentalnih poremećaja za ovu vrstu poremećaja precizno se navodi uzrok, a to je traumatski događaj, sa kojim se vrlo često povezuje i nečija odgovornost ili dužnost brige, a samim tim i krivica ako ta dužnost nije ispunjena. Na osnovu iskustva odavno je poznato da ljudska bića reaguju strahom, užasom i distresom na traumatske događaje u svakodnevnom životu, što može imati ozbiljne posledice na mentalno zdravlje. Međutim, koncept traumatskog stresa i njegovih posledica na radnom mestu je relativno nov fenomen, koji je tek sa priznanjem od strane zakona u novije vreme zadobio ozbiljniju pažnju i tretman, kroz razvijanje i određivanje odgovarajućih zakonskih procedura, organizacionih pravila, stručnih regulativa i kriterijuma, sa ciljem zaštite zaposlenih od povređivanja i štete, uključujući i nematerijalnu štetu pod kojom se podrazumeva *nanošenje drugome fizičkog ili psihičkog bola ili straha* (ZOO, čl.155). Iako se u navedenoj odredbi nematerijalne štete izričito ne pominje stres i trauma, već strah i psihički bol, u praksi se vrlo često podrazumeva da su to posledice pretrpljenog intenzivnog stresa i psihičke traume za koje se može utvrditi nečija odgovornost (Svičević, Kovačević, Kolundžić, 2010). Ali, bez obzira na nedovoljno jasne i nepotpune zakonske definicije, višeznačnost i preklapanje navedenih pojmova, svakako da je jedan od ciljeva ove zakonske regulative usmeren na preventivno delovanje i smanjenje incidence traumatskih događaja koji nisu izazvani višom silom ili slučajem, već delovanjem drugih ljudi.

Kad je reč o primeni ove zakonske odredbe na zaposlene, kao pravni osnov za utvrđivanje uzroka i posledica traume jeste dodeljivanje *dužnosti brige i odgovornosti* poslodavcima u pogledu zaštite svojih zaposlenih od predvidljivih opasnosti i negativnih posledica. Ako se traumatski događaj na radnom mestu desi, a zaposleni pri tome bude oštećen, prvo se utvrđuje da li postoji osnov štete, tj. da li je štetna posledica nastala zbog delimičnog ili potpunog propusta poslodavca, odnosno nemara u vršenju svoje dužnosti, brige i odgovornosti. Kada je uzrok štete dokazan i pripisan poslodavcu, zakon propisuje kako će poslodavac biti kažnjen, a sud ili neki drugi organ odlučuju o tome šta je adekvatna materijalna nadoknada, koja se u ovom slučaju daje kao kompenzacija zaposlenima za pretrpljeni strah, bol, stres, traumu ili neke druge štetne posledice koje mogu biti rezultat traumatskog iskustva.

Odgovornost za protivpravno postupanje (krivica) i nemar (propust da se učini propisano) postojala je vekovima, ali sve do devetnaestog veka nije bila bazirana na konceptu *dužnosti brige*. Danas je ovaj koncept proširen i ugrađen u zakone kojima se štite zaposleni od nanošenja štete bilo koje vrste od strane poslodavca. Prema našem Zakonu o obligacionim odnosima šteta postoji kada je zbog ljudskih radnji i propuštanja došlo do povrede nekog subjektivnog građanskog prava. Uopšteno posmatrano, šteta može biti pričinjena od strane samog oštećenog – kada nema odgovornosti ili delovanjem drugog lica – kada postoji odgovornost za pričinjenu štetu. Kao osnov ili uzrok štete navodi se protivpravna radnja (krivica), povećanje rizika (propust, nemar) i narušavanje principa pravičnosti (pravde).

Kad je reč o nematerijalnoj (neimovinskoj) šteti, vrlo često se postavlja teorijsko pitanje – da li nematerijalnoj šteti prethodi odgovarajuće neimovinsko pravo koje treba da bude povređeno, kako bi se onda, saglasno pravnim normama, mogla vršiti nadoknada štete. U pravnoj nauci se dugo smatralo da subjektivnih prava nema izvan onih koja su predviđena zakonom ili ugovorom stranaka, ali ljudska ličnost je toliko suptilna i složena, a njeno ispoljavanje mnogobrojno i raznovrsno, da ni najbolji sistem subjektivnih prava ne bi bio u stanju da pokrije sve slučajeve neimovinske štete. (Antić, 2009: 463). Prema našem ZOO priznaje se neimovinska šteta za nanošenje fizičkih bolova, duševnih bolova i pretrpljeni strah. Kao što je već ranije istaknuto, stres i psihička trauma se izričito ne pominju u zakonskim odredbama, ali je teorijsko-metodološki i praktično potvrđeno da se bar traumatski stres (ako ne drugi, blaži oblici stresa) jasno može povezati sa pratećim duševnim bolovima i strahom, ili se može posmatrati kao posebna vrsta povrede na radu, tako da u takvim slučajevima postoji zakonsko opravdanje za nadoknadu nematerijalne štete i po ovom osnovu.

Da bi se uspešno vodio sudski postupak, zahtev o pravu na materijalnu nadoknadu po osnovu pretrpljene nematerijalne štete na poslu, teorijski i praktično mora proći kroz nekoliko koraka. Prvo se mora utvrditi da li je tuženi (štetnik) imao odgovornost i dužnost brige prema tužitelju (oštećenom). Takva obaveza i dužnost brige za zaposlene kod nas je, pre svega, predviđena Zakonom o bezbednosti i zdravlju na radu, kao i Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu, iako ni u ovim zakonskim rešenjima nije sve dovoljno jasno definisano kad je reč o strahu i stresu na radnom mestu. Drugi korak u postupku dokazivanja krivice podrazumeva da se dokaže da je tuženi bio objektivni i neposredni uzrok tužiteljeve štete koja se osnovano

mogla predvideti. Konačno, kao treći korak u procesu dokazivanja štete, treba utvrditi da li je tužitelj zaista pretrpeo neku štetu i u čemu se sastoji ta šteta. Kad je reč o sudskoj praksi, u našim uslovima, najčešće se postupa obrnutim redom u odnosu na prethodno navedene korake – prvo se polazi od utvrđivanja postojanja štete, zatim se utvrđuje krivica, tj. odgovornost štetnika ili njegovu protivpravno postupanje, a na kraju se dokazuje kauzalna povezanost između ta dva elementa. Da bi se sudski procesi učinili efikasnijim, prihvaćeno je moderno pravilo da uzročnost štete uvek dokazuje oštećeni zaposleni, dok krivicu, odnosno njeno odsustvo, dokazuje štetnik ili poslodavac.

U postupku dokazivanja i veštačenja nematerijalne štete od strane naših sudova, vrlo često se angažuju sudski veštaci (psiholozi, psihijatri ili drugi stručnjaci) koji treba da pomognu sudu u proceni vrste i intenziteta straha ili duševnog bola koji je pretrpio oštećeni, dok se stres i psihička trauma u zakonskim odredbama i ne pominju. Međutim, u stručnim krugovima sve više prevladava mišljenje da su stres i psihička trauma skoro uvek praćeni određenim intenzitetom straha i emocionalne patnje, koja može imati akutni ili hronični karakter, što znači da bi se mogla posmatrati kao posebna vrsta povrede na radu, ili kao faktor koji doprinosi oboljenjima u vezi sa radom, tako da bi to predstavljalo pravnu osnovu da se i u takvim slučajevima može tražiti odgovarajuća nadoknada nematerijalne štete (Svičević i sar., 2010; Čabarkapa, Samardžić, 2007). Pošto postojeći zakoni, ni odgovarajuće stručne službe (medicina rada, psihologija rada), nisu dovoljno jasno i precizno razrešili sva pitanja koja se tiču vrste i intenziteta straha, duševnog bola, stresa i psihičke traume, kao ni njihovog uticaja na mentalno zdravlje i radnu sposobnost, vrlo često se u praksi dešava da od lične veštine i snalažljivosti sudskih veštaka i advokata zavisi odluka suda u pogledu ostvarivanja prava na nadoknadu nematerijalne štete.

Još uvek u našim uslovima nije do kraja razrešeno pitanje da li se psihička trauma na radnom mestu može smatrati povredom na radu, u smislu odredbi Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju. Ali bez obzira na to, dužnost brige i odgovornosti koju poslodavac treba da ima prema zaposlenima, ugrađena je u nacionalno i Evropsko zakonodavstvo, što pruža pravni osnov da se ekstreman stres i psihička trauma na radnom mestu mogu dovesti u vezu sa pravom na nadoknadu nematerijalne štete. Takav osnov pruža i Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu gde se posebno definišu dužnosti poslodavaca koje se odnose na zaštitu zdravlja, pitanja bezbednosti i brigu za dobrobit zaposlenih. Zakonski dokumenti o upravljanju zdravljem i bezbednošću na radu zahtevaju od poslodavaca da procene sve rizike po zdravlje i bezbednost

svog osoblja, uključujući i psiho-socijalne faktore stresa, sa ciljem da se uklone postojeće opasnosti po zdravlje i bezbednost koje su identifikovane u proceni rizika i da se preduzmu odgovarajuće preventivne i zaštitne mere.

Jedna od obaveza i dužnosti brige poslodavca prema zaposlenima bazirana je na opštem pravnom i moralnom principu da će poslodavac biti opažen i zakonski tretiran kao nemaran i neodgovoran, ako nisu preduzeti koraci za eliminisanje rizika koji je poznat ili bi trebalo da bude poznat (Walden, 1994). Osetljivost poslodavaca na tvrdnje o odgovornosti i nemaru zavisi od napora koje su preduzeli kako bi se smanjili ili uklonili svi rizici koji su osnovano mogli biti predviđeni. Savremeno pravo i pravni propisi postavljaju specifične zahteve pred poslodavce, kako bi obezbedili i održali bezbedno radno okruženje, što podrazumeva da budu u toku i sa trenutnim znanjima i istraživanjima u oblasti stresa, a posebno traumatskog stresa. Nažalost, uputstva i informacije koje su dostupne poslodavcima, kako bi se adekvatno suočili sa traumom na radnom mestu, kako u većini zemalja tako i kod nas, još uvek su oskudne, a često i beskorisne.

Poseban problem, koji se pojavljuje u praksi sudskog veštačenja stresa i psihičke traume, tiče se sekundarne ili naknadne traumatizacije (retraumatizacije) tokom sprovođenja pravne procedure, koja može imati negativan uticaj na psihološku dobrobit žrtava traume, zbog čega se sve češće preporučuje izbegavanje sudskih procesa i rešavanje problema kroz proces medijacije, što znači da i ovu oblast treba pravno urediti. Isto tako postoje stručna sporenja oko metoda i koristi psihološkog debriefinga i savetovanja u traumi, jer se pokazalo da se ne postižu očekivani rezultati. Zbog toga poslodavci nisu uvek sigurni da li da obezbede psihološko savetovanje ili debriefing, kao deo programa post-traumatske brige za zaposlene ili da preduzmu neke druge postupke i metode pomoći i podrške žrtvama traume, kako bi smanjili svoju pravnu odgovornost i ranjivost.

Imajući u vidu da efekat sudskog procesa na pojedinca, koji pati od post-traumatskog stresa, može izazvati retraumatizaciju, dodatno oštećenje i pogoršanje mentalnog zdravlja, potrebno je ustanoviti nova pravila i procedure koje treba da pomognu u smanjenju distresa kod traumatizovanih pojedinaca, uzrokovanog postupcima pravnog sistema. Ta pravila bi trebalo da povećaju kontakt i saradnju odgovarajućih stručnih službi i nadležnih tela još pre započinjanja sudske procedure, da osiguraju bolju razmenu informacija i ohrabre ranu nagodbu, bez potrebe za započinjanjem sudskog spora.

Zaključci

Savremeno pravo i pravni propisi postavljaju specifične zahteve pred poslodavce kako bi obezbedili i održali bezbedno radno okruženje. Iako u tom pogledu postoji značajan napredak, mnoge radne organizacije često ne prepoznaju ili podcenjuju rizik izazvan stresnim i traumatskim događajima, koji mogu biti praćeni intenzivnim strahom i duševnom patnjom, što zaposlenima koji su preživeli takve događaje daje pravni osnov za nadoknadu nematerijalne štete, koja može postati predmet sudskog spora.

Poslodavac koji zanemari ili prekrši pravni i moralni princip brige i odgovornosti za zaposlene, najčešće je opažen i zakonski tretiran kao nemaran i neodgovoran, što zavisi od napora i mera koje su preduzete kako bi se smanjili ili uklonili svi rizici koji su poznati, ili koji bi na osnovu dostupnih saznanja trebalo da budu poznati. Ali, i pored dobrih zakonskih rešenja, kako u većini zemalja u svetu tako i kod nas, najveći problem za radne organizacije predstavlja to što se suočavaju sa nedostatkom jasnih metodoloških i operativnih pravila i uputstava kako bi se adekvatno suočile sa traumom na radnom mestu, odnosno, koje su procedure i intervencije efektivne i adekvatne u pružanju podrške žrtvama stresa i traume.

Odgovornost za procenjivanje i upravljanje rizikom od dešavanja traumatskih incidenata je deo suštinske organizacione brige za zaposlene, kao i potreba da se obezbedi adekvatan trening i podrška za zaposlene koji obavljaju posao izložen riziku od traume. Ono što je takođe potrebno stručno-metodološki i operativno razrešiti jeste kako podržati traumatizovane zaposlene nakon traumatskog događaja, ili kako izbeći skupe i dugotrajne sudske spore koristeći postupak medijacije, sa ciljem da se zaposleni što pre stabilizuje i vrati redovnoj radnoj aktivnosti. Za sada kod nas u tom pogledu ne postoje adekvatna rešenja, jer se istraživači još uvek spore oko posledica stresa i psihičke traume, kao i oko efektivnosti post-traumatskog tretmana, uključujući psihološki debriefing i savetovanje. Sve dok se pravno i stručno-metodološki ne razreše ova sporna pitanja, potrebno je da se radne organizacije dosledno pridržavaju postojećih zakonskih rešenja, ali i da istovremeno razvijaju, prate i evaluiraju što bolje programe zaštite za svoje zaposlene u slučajevima prekomernog izlaganja stresu i psihičkoj traumi na radnom mestu.

Literatura

- Antić, O. (2009) *Obligaciono pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- APA – Američka psihijatrijska asocijacija (1996) *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje DSM-IV*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bosma, H., Peter, R., Siegrist, J., Marmot, M. (1998) Two alternative job stress models and the risk of coronary heart disease. *American Journal of Public Health*, 1, str. 68–74.
- Carrol, L.M. (1990) *Post-traumatic Stress Disorder: Assesment, Diferential diagnosis And Forensic Evaluation*. Saragota: Professional Resource Exchange.
- Cooper, C. (Ed.). (1998) *Theories of organizational stress*. New York: Oxford University Press.
- Cox, T., Griffiths, A., Rial-Gonzáles, E. (2000) *Research on work-related stress*. Luxembourg: European Agency for Safety and Health at Work.
- Čabarkapa, M., Samardžić, R. (2007) Definicija, rizične grupe i kriterijumi za dijagnozu i procenu stresa i PTSP-a kao osnova za ocenu radne sposobnosti. *Svet rada*, 2, str. 192-202.
- Figley, C.R. (1993) Compassion Stress and the Family Therapist. *Family Therapy News*, str. 1-8.
- Fowlie, D., Alexander D. (1992) Collective action following major dissaster. *Journal of Forensic Psychiatry*, 2, str. 321-329.
- Foy, D.W. (1994) *Liječenje posttraumatskog stresnog poremećaja*. Jastrebarsko: Naklada slap.
- Heiskanen, M. (1991) *Accidents and Violence 1988*. Finland: Central Statistics Office of Finland, National Research Institute of Legal Policy.
- Leighton, P. (1999) Violence at Work: The Legal Framework. U: P.Leather, C.Brady, C. Lawrence, D.Beale, T. Cox (ur.) *Work related Violence – Assessment and Intervention*. London: Routledge, str. 19-33.
- Mihailović, D. (2008) *Menadžerski stres*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- Pitman, R.K., Sparr, L.F., Saunders, L.S., McFarlane, A.C. (1996) Legal issues in post-traumatic stress disorder. U: B. van der Colk, A.C. McFarlane, L.Weisaeth (ur.) *Traumatic Stress*. New York: Guilford Press, str. 378-389.
- Raifman, L.J. (1983) Problems of diagnosis and legal causation in court-room use of post-traumatic stress disorder. *Behavioural science and the Law*, 1, str. 115-131.
- Rick, J., Perryman, S., Young, K., Guppy, A., Hillage, J. (1998) *Workplace trauma and its management – Review of Literature*. Suffolk: HSE Books.

Svičević, R., Kovačević, V., Kolundžić, D. (2010). *Veštačenje nematerijalne štete*. Beograd: Poslovni biro.

Tehrani, N. (2000) Managing traumatic stress in the workplace. *Employee Health Bulletin, IRS Review*, 713, str. 12-16.

Tehrani, N. (2004) *Workplace trauma*. New York: Brunner-Routledge.

Walden, R. (1994) Violence against employees: a legal perspective. *Health and Safety Information Bulletin*, 218, str. 6-11.

Zakon o obligacionim odnosima, Sl. list SFRJ, br. 29/78, Sl. list SRJ, br. 31/93 i Sl. list SCG, br. 1/03.

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 5/09, 107/09, 101/10.

Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, Sl. Glasnik RS, br.101/05.

Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu Sl. glasnik RS, br. 36/10.

MILANKO ČABARKAPA

Stress and psychological trauma in workplace and the right to compensation for non-material damage

Many countries today are making efforts through legal measures, security enhancements and health protection to improve living and working conditions and to neutralise especially growing risks of mental health impairment in the workplace.

In this paper, we are focused on the problem of traumatic stress in the working environment, giving special attention to the legislation and problems of compensation of non-material damage in court. Based on practical experience and analysis of legal provisions in our country, the questions whether the traumatic stress reaction, which occurred at work can be treated as an injury in the workplace and whether the effects of chronic stress and psychological trauma in the workplace, can fit into the concept of "work-related illnesses" are raised. According to recent findings about traumatic stress, there is a reasonable basis for the belief that extreme stress and psychological trauma in the workplace could be considered as non-material damage, which should be compensated in accordance with the basic regulations of the Law of Compensation.

Keywords: stress, psychological trauma, non-material damage.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 145-164
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201145R
Pregledni rad

Victims' rights, international wrongs, and restorative justice: how to square the circle of accountability and redress for international crimes?

AXELLE REITER*

*I*nternational law is increasingly focusing on criminal avenues to deal with past human rights abuses. In this frame, the role of victims is often marginalised, if not totally ignored, and they are sometimes further victimised. It is put forward that the problem lies largely in the punitive character of criminal law and its focus on prosecution. The paper explores the shortcomings of this approach and suggests possible solutions. Two promising alternatives are worth investigating. First, states' liability can now be invoked for international offences, through other avenues than penal justice. Secondly, more individuated compensatory and restorative mechanisms, grounded in tort law, contract and restitution, sidestep the tensions underlined. Reliance on both states' liability and traditional private law remedies presents the significant advantage of perfectly fitting in the human rights paradigm and repositioning the victims at the centre of the proceedings.

Keywords: international crimes, human rights, restorative justice, accountability, redress

Introduction

International law is increasingly focusing on criminal avenues to deal with past human rights abuses and violations of humanitarian rules in post-conflict societies or, indeed, in the midst of armed conflicts. This transforms the traditional conception of human rights law, as a shield against public abuses, into a sword aiming at the penalisation of the offenders (Cartuyvels, 2007). In addition, it leads to a collapse of the boundaries between international human rights and

* Dr Axelle Reiter is a researcher at the European University Institute, E-mail: axelle.reiter@eui.eu

criminal law, for gross violations of individual rights, and the two disciplines are now seen as the two sides of a single coin. The contemporary “shift from a defence-based to a prosecution-based perspective [...] has resulted in significant tension and even incoherence” inside the human rights regime (Schabas, 2004: 155). The question then arises of the reconciliation of the paradigms underlying the different branches of international law and of the respect of the rights of all involved individuals; be it victims, witnesses or accused.

In the current frame, the role of victims is often marginalised, if not totally ignored, and they are sometimes further victimised. It is put forward that the problem lies largely in the punitive character of criminal law and its focus on prosecution. The paper explores the weaknesses of this approach, relying mostly on an analysis of the statutes, rules of procedure and evidence, and case law of the two United Nations *ad hoc* international criminal tribunals for the former Yugoslavia (ICTY) and Rwanda (ICTR) and the International Criminal Court (ICC); a choice motivated by the comparative significance of the former, as well as its lasting impact on the development of the entire discipline (Sluiter, Zahar, 2008: x), and the core position of the latter in the international legal system. While some of the identified shortcomings stem from the misapplication of institutional, substantive and procedural norms by the three tribunals, their inadequacy is also illustrative of the broader problems generated by a reliance on the criminal paradigm to promote respect for human rights and humanitarian rules.

The paper suggests that two promising alternatives are worth investigating, as possible solutions. First, states’ liability can now be invoked for international offences, through other avenues than penal justice. Secondly, more individuated compensatory and restorative mechanisms, grounded in tort law, contract and restitution, sidestep the tensions underlined. Reliance on both states’ liability and traditional private law remedies presents the significant advantage of perfectly fitting in the human rights paradigm and repositioning the victims at the centre of the proceedings.

International criminal law between penalisation and human rights

Aims of international criminal justice

The traditional human rights paradigm is protective, preventive and compensatory. It is centred on the victims of the abuses committed by the state or state agents and gives them a legal claim to stop the violation of their rights and ask for redress; restitution, reparation or compensation for their sufferings. By opposition, criminal law aims at determining the individual accountability of the accused for past offences that he is suspected to have committed. As a result, it does not sit very well with the preventive, protective and compensatory rationale classically underlying international human rights and humanitarian law. Furthermore, human rights law traditionally aims at inhibiting the state's arbitrary powers and protecting individuals against its encroachment upon their fundamental freedoms and entitlements. Conversely, criminal law is historically rooted in a diametrically opposite logic and actually aims at the consolidation of official prerogatives and authority; which explains the natural suspicion of human rights lawyers towards penal justice. Correspondingly, human rights advocates were habitually siding with the accused and not the prosecution (Guellali, 2008: 165-169 and 191; Schabas, 2003a: 297).

The statement of the International Military Tribunal at Nuremberg, that "crimes against international law are committed by men, not by abstract entities, and only by punishing individuals who commit such crimes can the provisions of international law be enforced",¹ lies at the core of international criminal law and constitutes its essence. Hence, international criminal law, which basically regulates the international responsibility of individual actors, has an obvious punitive character. It looks backwards and mostly aims at retribution for past offences. Although it additionally claims to further serve a vast array of other goals, it largely ignores reconciliatory considerations in practice because it does not consider it as its main purpose. Moreover, the adversarial and condemnatory nature of penal justice tends to produce the exact opposite effect and generate further antagonism between members of (former) belligerent countries or factions.

¹ Nuremberg International Military Tribunal, *Trial of the Major War Criminals*, Part 22.

Besides, it is centred on the parties to the criminal trial – namely, on one hand, the prosecutor and, on the other hand, the accused or the defence – and typically downsizes the role of victims to that of third parties in the proceedings. The position of the victims in the judicial process is especially marginalised during genocide trials, where the systematic and structural nature of the crime of genocide means that the competent tribunal looks at the pattern of conduct and intent to target a given group as a whole rather than at the individual experience of victims, who are often kept anonymous, including from the accused and defence. Whereas this is partly inherent to the definition of genocide, the same considerations also widely apply to other international crimes.

International criminal law attempts to square the circle of accountability and redress for international crimes, which mostly constitute gross violations of human rights in conflict situations. As a result, it tries to breach the gap between the traditional human rights and criminal paradigms, by endorsing the aims of both branches of the law and fulfilling their conflicting requirements. It thereby creates a hybrid regime, which is partly punitive and partly compensatory. This is evidenced in the statutes, rules of procedure and evidence, and case law of the ICTY and ICTR; which are considered to be the first “truly international” criminal tribunals for the prosecution of persons responsible for violations of international humanitarian law and gross human rights abuses.²

In the absence of strong pre-existing normative indications in this respect, the ICTY has tried in several instances to clarify the “purposes and objectives” of the sentences imposed on convicted individuals. In a misguided attempt at exhaustiveness, it has lumped together “retribution, protection of society, rehabilitation and deterrence” of the accused and other persons alike. Retribution has been –in a rather evangelical vein– renamed “just deserts”, while deterrence is sometimes mentioned under the label of “prevention”. In a competing account of its sentencing functions, the Tribunal emphasises “public reprobation and stigmatisation by the international community”; which partakes more to the classical symbolical vision of penalisation. It also recurrently brings up the fight against impunity and further claims as ultimate targets of its mandate the end of infractions to humanitarian rules, redress, “appeasement” for the victims and their relatives, reconciliation

² ICTY, *Tadić*, IT-94-1-T, *Opinion and Judgement*, 7 May 1997, § 1.

and contribution to the peace process in the former Yugoslavia.³ The goals enumerated vary from one judgement to the next and none refers to this list in its entirety. Far from resolving tensions with other sets of norms, the overambitious and patchy adherence to a multiplicity of largely irreconcilable aims and their lack of ranking create further clashes inside the penal paradigm itself (Damaška, 2008). Interestingly, the Tribunal appears to be aware of the mutually exclusive character of some of its self-appointed missions.⁴

However, the Statute, Rules of Procedure and Evidence, and more limited case law of the ICC push the same all encompassing logic even further. In addition, the Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law adopted by the United Nations General Assembly,⁵ following resolutions on the topic by the United Nations Human Rights Commission and Economic and Social Council,⁶ similarly promote a mixed approach between a restorative victim-oriented perspective and penal avenues. Even taking into consideration the fact that individual victims voice various expectations, resolving the ensuing conflicts requires some elucidation of the actual role of criminal justice in international law and its position in relation to the fundamental rights of all involved parties.

Fairness to all parties to the proceedings

Although they have not been fully exempted from charges of partiality, the two *ad hoc* tribunals and the permanent court were not meant to be only concerned with the punishment of the atrocities committed during armed conflicts. Theoretically, at least, they were supposed to be equally anxious to try the defendants in conformity with international human rights rules, as

³ ICTY, *Tadić*, IT-94-1-Tbis-R117, *Sentencing Judgement*, 11 Nov. 1999, §§ 7-9; *Karadžić*, IT-95-5/18-AR73.4, *Decision on Karadžić's Appeal of Trial Chamber's Decision on Alleged Holbrooke Agreement*, 12 Oct. 2009, § 52; *Blaškić*, IT-95-14-T, *Judgement*, 3 Mar. 2000, §§ 761-764; *Furundžija*, IT-95-17/1-T, *Judgement*, 10 Dec. 1998, §§ 288-291; *Delalić et al.*, IT-96-21-T, *Judgement*, 16 Nov. 1998, §§ 1231-1234; *Erdemović*, IT-96-22-T, *Sentencing Judgement*, 29 Nov. 1996, §§ 58-60 and 64-66.

⁴ ICTY, *Delalić et al.*, IT-96-21-T, *Judgement*, 16 Nov. 1998, § 1231.

⁵ General Assembly, *Resolution 60/147*, 21 Mar. 2006, UN Doc., A/RES/60/147.

⁶ Commission on Human Rights, *Resolution 2005/35*, 19 Apr. 2005; Economic and Social Council, *Resolution 2005/30*, 25 July 2005, UN Doc., E/2005/23 and Corr.1.

underlined in several ICTY decisions.⁷ To this effect, they have constructed an elaborate set of procedural guarantees, aimed at protecting the rights of individual accused, witnesses and victims alike. In spite of the difficulties entailed in respecting the conflicting interests of these different categories of individuals, the underlying idea is that a just trial means fairness to all parties.⁸

The rights of victims can be divided in two categories. The first group facilitates the victims' participation in the proceedings and makes possible for them to receive some form of satisfaction or reparation. Before the *ad hoc* tribunals, they cannot claim any compensation, aside from the restitution of their property. If the accused is found guilty, they may then bring an action before national courts or other competent bodies, in order to obtain reparation for the damages, pursuant to the relevant national legislation;⁹ which encourages *forum* shopping. By opposition, the ICC Statute foresees that, when their personal interests are affected, the Court shall permit their views and concerns to be presented by their legal representative. It may also order the award of reparations – including restitution, compensation and rehabilitation – by a convicted offender or through the trust fund established for this purpose.¹⁰ The ICC has drafted a strategy in relation to victims¹¹ and the question of its impact on “victims and affected communities” was part of a stock-taking exercise during the ICC Review Conference in Kampala.¹² The second group of rights provides support to victims, through the creation of a victims and witnesses unit within the registry,¹³ and protects them against intimidation or aggravation of their traumas.¹⁴ The measures adopted in this

⁷ ICTY, *Tadić*, IT-94-1-AR72, *Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, 2 Oct. 1995, §§ 4 and 46; *Delalić et al.*, IT-96-21-T, *Decision on Zdravko Mucić's Motion for the Exclusion of Evidence*, 2 Sept. 1997, § 60.

⁸ See, for a detailed analysis: ICTY, *Haradinaj et al.*, IT-04-84-A, *Judgement*, 19 July 2010, §§ 14-50.

⁹ ICTY Rules of Procedure and Evidence, Nos 105-106.

¹⁰ ICC Statute, Articles 68, 75 and 79; ICC Rules of Procedure and Evidence, Nos 89-99.

¹¹ ICC, *Report of the Court on the Strategy in relation to Victims*, ICC-ASP/8/45, 10 Nov. 2009.

¹² ICC, *Victims and Affected Communities on the Court and the Rome Statute System & Factsheet*, 26 Apr. 2010.

¹³ ICTY Rules of Procedure and Evidence, No 34.

ICC Statute, Article 43; ICC Rules of Procedure and Evidence, Nos 16-19.

¹⁴ ICTY Rules of Procedure and Evidence, Nos 69, 75, 79, 81-81 *bis*, 90, 92 *bis-quinquies* and 96.

ICC Statute, Articles 68-69; ICC Rules of Procedure and Evidence, Nos 67-72, 74-76 and 86-88.

view are most likely to impose restrictions on traditional fair trial guarantees and it has even been remarked that they necessarily impinge upon the rights of the accused, thereby constraining judges to balance the conflicting claims (Rigaux, 2003: 779-781).

In drafting its rules of procedure and evidence, which are applicable before both *ad hoc* tribunals, the ICTY has balanced two sets of objectives: the protection of victims and witnesses, in order to enable them to testify and facilitate the trial, and the respect of the rights of the defence.¹⁵ International criminal tribunals encounter serious difficulties in securing the attendance of witnesses, because of their inability to control any given territory and the risks involved for the personal safety of those willing to testify. Such dangers are increased by the highly political context of most crimes judged before these courts and their close relation to somewhat unresolved ethnic tensions. Accordingly, the power to examine prosecution witnesses and the publicity of the trial are limited, when they conflict with the safety or the rights of victims and witnesses. Five types of measures protect victims and witnesses from abuses: measures preventing their identification by the public and the medias; avoiding the aggravation of their actual traumas by further confrontations with the accused; not disclosing their identity prior to the trial; ensuring their anonymity *vis-à-vis* both the accused and the defence; and, lastly, guaranteeing their physical protection when in or around the tribunal's premises (Mackarel, 1999: 190). Specific additional provisions are aimed at averting worsening the sufferings experienced by victims of sexual assaults and take into account the particular vulnerability of these victims when confronted with their aggressor or the memory of the attack (Chinkin, 1997: 78-79; Kress, 2001: 355; Kutnjak Ivković, 2001: 286-287).

Article 14 of the ICTR Statute refers to the rules set by the ICTY and allows the judges to amend them "as they deem necessary". Both tribunals regularly modify the existing rules to face the challenges that progressively arise, even though it violates the principle of legal certainty to the prejudice of the rights and interests of accused and victims alike. The rules applicable in front of the ICTY have been amended no less than forty-six times, while those in force before the ICTR have been revised nineteen times. The ICC Statute and Rules of Procedure and Evidence largely borrow from the norms applicable before the *ad hoc* tribunals but are more protective of the rights of the accused.

¹⁵ ICTY Statute, Articles 15 and 21-22.

Following Article 64 § 2 of the Statute, “the Trial Chamber shall ensure that a trial is fair and expeditious and is conducted with full respect for the rights of the accused and due regard for the protection of victims and witnesses”. Accordingly, in case of conflicting obligations, the rights of the defence should trump the interests of victims and witnesses. Although the ICC has still not pronounced itself at length on the articulation of the rights of the different categories of individuals, the practice and case law of all three tribunals have unfortunately failed to protect the rights of any of them effectively.

Shortcomings, challenges and squaring circles

Respect and protection of the fundamental rights of all parties

On one hand, the inscription of the rights to life and integrity of the victims and witnesses within the rules of due process has led to serious encroachments upon the defendants’ rights. It did not only affect the publicity of trials and the cross-examination of witnesses. It also motivated the endorsement of judgements taken on the basis of a single uncorroborated testimony,¹⁶ the admission of written summaries of witness statements drafted by prosecution investigators and adjudicated facts from previous trials,¹⁷ extended periods of detention on remand and stricter conditions on provisional release, even in case of appeal upon acquittal,¹⁸ and the possibility of balancing human conditions of detention against the imperatives of security and order.¹⁹ Such a stance is regrettable and was not inevitable. Indeed, the protection of the rights of all parties could be adequately guaranteed inside the human rights paradigm, by recognising that the scope of the rights of the accused is circumscribed by the ban on their abuse; here, by the interdiction of victims or witnesses intimidation and other violations of their rights.

¹⁶ ICTY, *Tadić*, IT-94-1-T, *Opinion and Judgement*, 7 May 1997, §§ 256 and 535-539.

¹⁷ ICTY, *Slobodan Milošević*, IT-02-54-AR73.5, *Decision on Interlocutory Appeal on the Admissibility of Evidence in the Form of Written Statements*, 30 Sept. 2003; *Dissenting Opinion of Judge Hunt*, 21 Oct. 2003.

¹⁸ The relevant decisions have been criticised for violating the rights of the accused and creating “a presumption of pre-trial custody” (Arajärvi and Jacobs, 2008: 148-149; Sluiter and Zahar, 2008: 286-289, 303 and 340-341).

¹⁹ ICTY, *Blaškić*, IT-95-14-PT, *Decision on the Defence Motion Filed pursuant to Rule 64*, 6 Jan. 1997.

On the other hand, the measures adopted did not protect victims and witnesses from reprisals. Numerous witnesses have been killed before reaching the *ad hoc* tribunals or the permanent court, to prevent them from giving their testimony, or after they had testified, to take revenge on them (Morris, Scharf, 1998: 407 and 535-536; Mrkalj, 2000: 134; Štrbac, 2000: 60). In addition, the media sometimes exercise pressure to dissuade witnesses from testifying against “what the prevailing state of mind considers proper”: Stipe Mesić, a witness in the Blaškić Case, was virtually lynched by Croatian newspapers that had ‘mysteriously’ managed to get a transcript of his testimony (Prodanović, 2000: 63) and a file for contempt of court against the guilty journalists and responsible state officials was overlooked by the Tribunal.²⁰ Similarly, the ICTY has responded extremely mildly to the misuse of Rule 96 – on the burden of proof in rape cases – by defence counsels, inquiring about victims’ previous abortions and their use of contraceptives (Nikolić-Ristanović, 2000: 58-59). These abuses have led to amendments of the relevant rules and contempt proceedings have been initiated in later cases where the accused publicly disclosed the identity of anonymous witnesses.²¹

Still, potential witnesses are easily prevented from testifying out of fear of public attacks and harassment or threats to their own security and the life of their relatives back home. Furthermore, similar terrorisation has not been reported during international proceedings in state-liability cases or in front of civil courts. In any event, one solution to this dramatic problem would be to grant political asylum to endangered persons and their family. For rape victims, this solution is also in accordance with the recognition of asylum based on gender persecution under the United Nations Refugee Convention (Fitzpatrick, 1994: 550-551; Macklyn, 1995). However, relocation and settlement in a third country is solely done in rare instances and witnesses may still refuse such a protection (Pejić, 2000: 69; Štrbac, 2000: 61).

Moreover, the ICTY and the office of the prosecutor have actively contributed on several occasions to a serious aggravation of the already dire situation of insecurity facing many victims and witnesses. The trial of leaders of the so-called Kosovo Liberation Army, where the climate of intimidation and terrorisation was so pervasive that the Appeals Chamber judged it “far

²⁰ ICTY, *Blaškić*, IT-95-14-PT, *Decision of Trial Chamber I on the Requests of the Prosecutor of 12 and 14 May 1997 in respect of the Protection of Witnesses*, 6 June 1997.

²¹ ICTY, *Šešelj*, IT-03-67-R77.2; IT-03-67-R77.3; IT-03-67-R77.4.

from normal” and ordered a retrial,²² provides an emblematic illustration of the dangers raised by the prevailing unawareness of the international actors involved towards the very actual risks faced by people willing to testify. Instead of adequately tackling this problem, the Trial Chamber disclosed sensitive confidential information to the general public, in breach of protective measures previously adopted; thereby, wilfully endangering the lives of protected witnesses.²³ Besides, it initiated contempt proceedings against a crucial witness for the prosecution who had repeatedly refused to answer questions out of fear.²⁴

In addition to their apparent lack of concern for the risks to which they expose witnesses, international judges regularly discard the legitimate claims, motivations, allegiances and dramatic or traumatic experiences of victims, when supervising their examination or cross-examination by the parties to the trial. Aside from the serious mishandling, harsh questioning and further victimisation of vulnerable persons, during what has been described (even if with some *caveats*) as “silencing hearings” (Dembour, Haslam, 2004), they tend to treat abjectly people unwilling to testify under certain conditions, be it because of threats or out of personal loyalty and patriotism.²⁵ Finally, several witnesses in the Šešelj Case have claimed to have been pressured or intimidated by investigators for the prosecution and complained about irregularities during their preliminary interviews, although the veracity of these claims has not been established.²⁶

²² ICTY, *Haradinaj et al.*, IT-04-84-A, *Judgement*, 19 July 2010, §§ 34, 37 and 48-49.

See also: ICTY, *Haradinaj et al.*, IT-04-84, *Transcripts*, 5 Mar. 2007, pp. 359-361; 5 June 2007, pp. 5437-5440; IT-04-84-T, *Judgement*, 3 Apr. 2008, §§ 6, 22 and 28; IT-04-84-R77.4, *Judgement on Allegations of Contempt concerning Astrit Haraqija and Bajrush Morina*, 17 Dec. 2008, §§ 48 and 56-60; IT-04-84-R77.4-A, *Judgement on Appeal on Astrit Haraqija and Bajrush Morina Contempt Proceedings*, 23 July 2009.

²³ ICTY, *Haradinaj et al.*, IT-04-84-PT, *Order on Disclosure of Memorandum and on Interviews with a Prosecution Source and Witness*, 13 Dec. 2006, pp. 1 and 9; IT-04-84-T, *Decision on Motion for Video-Link*, 14 Sept. 2007, § 3; IT-04-84-A, *Judgement*, 19 July 2010, §§ 41 and 48, notes 130 and 158.

²⁴ ICTY, *Haradinaj et al.*, IT-04-84-R77.1, *Order on Contempt concerning Shefqet Kabashi*, 5 June 2007.

²⁵ See, for an extreme example of the latter type: ICTY, *Slobodan Milošević*, IT-99-37 / IT-02-54, *Transcripts*, 19-20 Apr. 2005, pp. 38592-38597, 38605-38606 and 38615-38617; IT-02-54-T, *Order on Contempt concerning Witness Kosta Bulatović*, 20 Apr. 2005; IT-02-54-R77.4, *Decision on Contempt of the Tribunal*, 13 May 2005; IT-02-54-AR77.4, *Decision on Interlocutory Appeal on Kosta Bulatović Contempt Proceedings*, 29 Aug. 2005.

²⁶ ICTY, *Šešelj*, IT-03-67-T, *Decision in Reconsideration of the Decision of 15 May 2007 on Vojislav Šešelj's Motion for Contempt against Carla Del Ponte, Hildegard Uertzretzlaff and Daniel Saxon*,

Individual accountability for collective crimes

The problems encountered in securing the rights of all parties before international criminal tribunals are largely due to the hybrid nature of international criminal justice. The punitive character of penal law and its focus on prosecution sidestep the claims and concerns of victims. In front of the two *ad hoc* tribunals, their participation to the proceedings is purely ancillary to the interests of the prosecution. The situation in front of the ICC is better in this regard. However, because of the length of the on-going trials, relevant practice and case law have still to determine how effectively the relevant provisions vindicate the rights of victims. In particular, whereas the Court has recently pronounced its first conviction, it has not yet had the opportunity to rule on the victims' right to reparation; which will be adjudicated upon during the sentencing phase of the trial.

More fundamentally, from a liberal right-based perspective, the main rationale and claim to legitimacy of a criminal regime is to be found in deontological or 'desert'-based considerations (Hart, 1958: 448-455). This conception of the object of penal justice, entrenched in the general principle of personal culpability, is widely recognised by domestic legal orders. In this view, criminal responsibility requires an element of *mens rea*; that is, the criminal intention to commit the imputed infraction. The vast majority of national systems have adopted the concept under one form or another, often as a presumption, with the result that it most likely falls under the scope of Article 38 of the Statute of the International Court of Justice, in its quality of general principle of law (Schabas, 2003b: 1015). In consequence, the question of the responsibility of individual perpetrators poses itself for the prosecution and punishment of international crimes. And there lies the rub.

Typically, international "crimes are manifestations of collective violence and are described by lawyers as structural or system criminality" (Drumbl, 2007; Smeulers, 2008: 971-980). In addition, they mostly purport to obtain or keep political power. Accordingly, the penalisation of specific individual actors for this archetypical form of 'group' offence constitutes a paradox. Besides, states' apparatus usually sanctions, if it does not encourage, the perpetration

29 June 2010; *Decision on New Filing of Public Redacted Version of the Amicus Curiae Report*, 28 Oct. 2011; *Decision on Vojislav Šešelj's Motion for Contempt & Individual Opinion of Judge Antonetti*, 22 Dec. 2011; *Partially Dissenting Opinion of Judge Lattanzi on Vojislav Šešelj's Motion for Contempt*, 28 Dec. 2011.

of international crimes; which casts the particular offenders in the part of simple law-abiding executioners of professed 'crimes of obedience' (Drumbl, 2007; Smeulers, 2008: 971-980). This leads to the wider philosophical question of how to ascribe individual accountability in totalitarian settings or even in ordinary democracies, where national residents did not choose nor necessarily agree with the actions and policies adopted by the government supposed to represent them.

Most legal orders traditionally reject the idea of collective criminal responsibility, and rightly so, as a breach of the principle of personal culpability. Yet, because of the banality of the evils committed under extreme circumstances (Arendt, 1963; Smeulers, Werner, 2010) and the collective dimension of international crimes, the attribution of full responsibility for these offences to ordinary citizens is not easily brought together with the retributive and symbolical or expressive purposes traditionally associated with criminal justice. However, the challenge is not adequately met by any criminal alternative either. Obviously, just picking a few scapegoats to bear responsibility for the actions of an entire regime similarly contradicts its ethical underpinnings. It is too selective to fulfil an effective deterrence policy or end impunity and the arbitrariness (and randomness) of such an indictment process vitiates the most basic conditions of fairness; ultimately, giving rise to justified charges of partiality and, thus, undermining any claim to legitimacy of the following trials. In fact, "the need to select challenges the very concept of fair justice and retribution" (Smeulers, 2008: 982). This criticism applies even if the pool of prosecuted individuals is broadened, as in front of hybrid or national courts compared to international ones. In particular, most of the physical perpetrators who actually pulled the triggers might not possess the required *mens rea* to be held personally culpable, while commanders and individuals who occupy higher social positions do not necessarily get involved in the design and preparation of the offences. Furthermore, responsibility is never to be assumed or presumed in penal matters, which nullifies attempts at making people 'strictly' liable or accountable for international crimes on a purely functional, vicarious or other 'objective' basis.²⁷

Short of abandoning altogether the idea of individual criminal responsibility for grave violations of international norms, this leaves the

²⁷ In this respect, the commission of a crime in a state of voluntary intoxication does not qualify as a case of strict liability, since the intoxication itself results from a voluntary act of the individual.

original quandary without any fully satisfying solution and international lawyers with the task of squaring the accountability circle in relation to individual offences that essentially constitute acts of states or other similar large scale organisations. Instead, due to the collective or societal character of most of the atrocities committed during armed conflicts and upheavals, international prosecutors and criminal courts have relied heavily on alternative and sometimes unorthodox doctrines to attribute personal responsibility for these offences to other actors than their direct perpetrators. These new modes of liability have for main purpose to lower the *mens rea* threshold required as an evidence of the criminal intent. At the limits, they allow to impute the responsibility for the crimes on trial to people who neither committed nor intended them, on grounds of mere negligence or even solely on account of the foreseeable character of the infractions (Guellali, 2008: 407-408), by an expansive interpretation of the notions of command responsibility and 'co-perpetratorship'.

In this frame, the concept of 'joint criminal enterprise', developed by the Appeals Chamber in the Tadić Case²⁸ and tellingly nicknamed 'just convict everyone' (Badar, 2006; Schabas, 2006: 429), provides a most extreme example of collective responsibility and guilt by association. Conjuring up the specificity and collective character of international crimes, the ICTY simply created the doctrine, by means of a purposive interpretation of several dispositions of its statute. It has led to discard the *dolus specialis* required for the commission of genocide, in several instances,²⁹ and knows of no geographical, structural or temporal limitations.³⁰ Accordingly, any member of an army or civilian institution could conceivably be held accountable for the whole range of offences perpetuated by this organisation nation-wide (Danner, Martinez, 2005: 137; Robinson, 2008: 939-943; Robinson, 2010: 119-124 and 139-140). This confronts international lawyers with the necessity to choose between, on one

²⁸ ICTY, *Tadić Case*, IT-94-1-A, *Judgement*, 15 July 1999, §§ 187-193 and 220.

²⁹ ICTY, *Stakić*, IT-97-24-A, *Judgement*, 22 Mar. 2006, § 38; *Krstić*, IT-98-33-T, *Judgement*, 2 Aug. 2001; *Brdjanin*, IT-99-36-A, *Decision on Interlocutory Appeal*, 19 Mar. 2004, §§ 5-10; ICTR, *Rwamakuba*, ICTR-98-44-AR72.4, *Decision regarding Application of JCE to the Crime of Genocide*, 22 Oct. 2004, §§ 17, 22 and 31.

³⁰ ICTY, *Kvočka et al.*, IT-98-30/1-T, *Judgement*, 2 Nov. 2001, § 307; *Brdjanin*, IT-99-36-A, *Judgement*, 3 Apr. 2007, § 422; ICTR, *Rwamakuba*, ICTR-98-44-AR72.4, *Decision regarding Application of JCE to the Crime of Genocide*, 22 Oct. 2004, § 25; *Karemera et al.*, ICTR-98-44-AR72.5&AR72.6, *Decision on Jurisdictional Appeals - Joint Criminal Enterprise*, 12 Apr. 2006, §§ 11-18.

hand, a judicial system based on the rule of law and compliance with general criminal law principles or, on the other hand, forsaking any such claim, the police ruled “administrative elimination of wrongdoers by command of those in power”.³¹ Finally, the doctrine proves equally wrong from a teleological perspective: it necessarily results in “discounted convictions” (Schabas, 2003b: 1033-1036), which trivialise the guilt of the accused and do not vindicate the claims of the victims, and it risks generating further violence in the region.³²

Conclusion: State liability and restorative justice as a way forward

Addressing the various concerns mentioned above might involve abandoning the criminal approach or, at least, developing parallel adjudication strategies. Two promising alternative approaches that victims of international crimes have recently followed in front of domestic courts are worth investigating. First, states’ liability can now be invoked for internationally wrongful acts, even if through other avenues than penal justice,³³ while states’ criminal responsibility and their subjection to the ICC’s jurisdiction have been defended, *de lege lata* and *de lege ferenda* (Quirico, 2005). In two cases brought up by relatives of people killed in Srebrenica, a national court judged the Netherlands liable for the fate of several individuals whom Dutchbat soldiers had evicted from their compound after the fall of the enclave.³⁴

Secondly, more individuated compensatory and restorative mechanisms, grounded in tort law, contract and restitution, have been advocated as an alternative means of solving the current conundrum (Drumbl, 2007: 195-196).

³¹ SCSL, *Norman et al.*, SCSL-04-14-AR72(E), *Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction - Child Recruitment*, 31 May 2004, *Dissenting Opinion of Judge Robertson*, § 14.

³² ICTY, *Martić*, IT-95-11-A, *Judgement*, 8 Oct. 2008, *Separate Opinion of Judge Schomburg*, §§ 2 and 5.

See also, on the link with further violence: ICTY, *First Annual Report*, 28 July 1994, UN Doc., A/49/342, § 16.

³³ ILC, *2001 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the Drafting Committee on Second Reading*, UN Doc., A/CN.4/L.620/Rev.1.

³⁴ Court of Appeal of The Hague, *Mustafić*, No 200.020.173/01, & *Nuhanović*, No 200.020.174/01, 5 July 2011.

In this frame, a French tribunal found Radovan Karadžić and Biljana Plavšić guilty of wartime abuses against a Bosnian family, who had fled to France after a 1992 attack of their home in Foča, and awarded some monetary compensation to the plaintiffs.³⁵ Furthermore, the United States Alien Torts Claims Act permits trials, before American civil courts, for compensatory and punitive damages, as well as redress for genocide, war crimes and gross human rights violations. It was, first, successfully brought into play against a Paraguayan policeman responsible for the death under torture of the son of a political opponent to the regime.³⁶ More recently, it has also been used against Radovan Karadžić, on the basis of claims relative to genocide, war crimes, summary executions and other wrongful killings, torture and inhuman and degrading treatments, rapes, enforced prostitution, forced pregnancy and childbirth, and various forms of assaults and battery.³⁷

While the recognition of state's responsibility constitutes a better answer to the dilemma raised by the impossibility to totally reconcile the imperatives of the fight against impunity with the requirement of an actual individual responsibility, in the sense that it does re-places the liability at the collective level where it has originated, it risks creating at the same time a collective guilt complex at the national level, of the type experienced by Germany after the Second World War. Moreover, international criminal law is premised on the contrary assumption that only individuals can commit crimes, and not abstract entities. In consequence, the best available option becomes a switch of emphasis from purely penal to compensatory solutions, inherited from civil liability adjudication.

Whilst erasing the strictly criminal aspect of the ensuing proceedings, this alternative presents the significant advantage of perfectly fitting in the human rights paradigm and further adopting its logical implications at the inter-subjective level, repositioning the victims at the centre of the proceedings. Indeed, from a strict human rights viewpoint, the avenue of civil liability and corrective justice followed, for instance, by the United States Alien Torts Claims Act is to be preferred to criminal proceedings. On one hand, it allows bypassing the already mentioned insurmountable challenges raised by

³⁵ Tribunal of Grande Instance of Paris, *Kovac v. Karadžić and Plavšić*, 14 Mar. 2011.

³⁶ United States Second Circuit, *Filartiga v. Pena-Irala*, 30 June 1980.

³⁷ New York District Court, *Doe v. Karadzic, Kadic v. Karadzic*, 1994; United States Second Circuit, *Doe v. Karadzic, Kadic v. Karadzic*, 1995; United States Supreme Court, *Doe v. Karadzic, Kadic v. Karadzic*, 1996.

the ascription of personal responsibility for structural crimes and, on the other hand, it permits to compensate adequately the victims of the abuses. It gives them a more important place in the process and the possibility to voice their concerns and grieves in a more appropriate forum than a penal trial. In this respect, the General Assembly's Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law list, under the broader heading of 'reparation for harm suffered', provides for five restorative techniques: restitution, compensation, rehabilitation, satisfaction, and guarantees of non-repetition.³⁸ To conclude, although the proposed solutions erase the strictly criminal aspect of the proceedings, they manage to square the circle of international justice by reconciling the imperatives of accountability and redress.

Bibliography

Arajärvi, N., Jacobs, D. (2008) The International Criminal Court. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 1, pp. 115-160.

Arendt, H. (1963) *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Viking Press.

Badar, M.E. (2006) Just Convict Everyone! - Joint Perpetration: From Tadic to Stakic and Back Again. *International Criminal Law Review*, 2, pp. 293-302.

Cartuyvels, Y., Dumont, H., Ost, F., van de Kerchove, M., Van Drooghenbroeck, S. (2007) *Droits de l'homme: Bouclier ou épée du droit pénal?* Brussels: Facultés Universitaires Saint-Louis.

Chinkin, C.M. (1997) Due Process and Witness Anonymity. *American Journal of International Law*, 1, pp. 75-79.

Damaška, M. (2008) What Is the Point of International Criminal Justice? *Chicago Kent Law Review*, 1, pp. 329-365.

Danner, A.M., Martinez, J.S. (2005) Guilty Associations: Joint Criminal Enterprise, Command Responsibility, and the Development of International Criminal Law. *California Law Review*, 1, pp. 75-169.

³⁸ General Assembly, *Resolution 60/147*, 21 Mar. 2006, UN Doc., A/RES/60/147, Articles 15-23.

- Dembour, M.B., Haslam, E. (2004) Silencing Hearings? Victim-Witnesses at War Crimes Trials. *European Journal of International Law*, 1, pp. 151-177.
- Drumbl, M.A. (2007) *Atrocity, Punishment, and International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fitzpatrick, J. (1994) The Use of International Human Rights Norms to Combat Violence against Women. In: R.J. Cook (ed.) *Human Rights of Women: National and International Perspectives*. Philadelphia: University of Philadelphia Press, pp. 532-571.
- Guellali, A. (2008) *Droit international pénal, droit humanitaire et droits de l'homme: Vers une convergence des trois domaines normatifs?* Florence: European University Institute.
- Hart, H.L.A. (1958) Murder and the Principles of Punishment: England and the United States. *Northwestern University Law Review*, 4, pp. 433-461.
- Kress, C. (2001) Witnesses in Proceedings before the International Criminal Court: An Analysis in the Light of Comparative Criminal Procedure. In: H. Fischer, C. Kress, S.R. Lüder (eds.) *International and National Prosecution of Crimes under International Law: Current Developments*. Berlin: Arno Spitz, pp. 309-383.
- Kutnjak Ivković, S. (2001) Justice by the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *Stanford Journal of International Law*, 2, pp. 255-346.
- Mackarel, M. (1999) Commentary. In: A. Klip, G. Sluiter (ed.) *Annotated Leading Cases of International Criminal Tribunals*, Vol. I, *The international Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 1993-1998*. Antwerp: Intersentia, pp. 190-192.
- Macklyn, A. (1995) Refugee Women and the Imperative of Categories. *Human Rights Quarterly*, 2, pp. 213-277.
- Morris, V., Scharf, M.P. (1998) *The International Criminal Tribunal for Rwanda*. Irvington: Transnational.
- Mrkalj, P. (2000) Intervention. In: L. Stojanović (ed.) *Spotlight on War Crimes Trials: Proceedings of the International Conference on War Crimes Trials (Belgrade, November 1998)*. Belgrade: Humanitarian Law Centre, pp. 133-134.
- Nikolić-Ristanović, V. (2000) Intervention. In: L. Stojanović (ed.) *Spotlight on War Crimes Trials: Proceedings of the International Conference on War Crimes Trials (Belgrade, November 1998)*. Belgrade: Humanitarian Law Centre, pp. 58-59.
- Pejić, J. (2000) Intervention. In: L. Stojanović (ed.) *Spotlight on War Crimes Trials: Proceedings of the International Conference on War Crimes Trials (Belgrade, November 1998)*. Belgrade: Humanitarian Law Centre, pp. 68-70.
- Prodanović, C. (2000) Intervention. In: L. Stojanović (ed.) *Spotlight on War Crimes Trials: Proceedings of the International Conference on War Crimes Trials (Belgrade, November 1998)*. Belgrade: Humanitarian Law Centre, p. 63.

Quirico, O. (2005) *Réflexions sur le système du droit international pénal: La responsabilité 'pénale' des états et des autres personnes morales par rapport à celle des personnes physiques en droit international*. Toulouse: Université Toulouse I Sciences Sociales, available at: http://tel.archives-ouvertes.fr/docs/00/27/99/88/PDF/These_Quirico.pdf, page accessed 5.2.2012.

Rigaux, F. (2003) La condition des victimes de crimes de droit international. In: L.C. Vohrah, F. Pocar (ed.) *Essays in Honour of Antonio Cassese: Man's Inhumanity to Man*. The Hague: Kluwer, pp. 771-789.

Robinson, D. (2008) The Identity Crisis of International Criminal Law. *Leiden Journal of International Law*, 4, pp. 925-963.

Robinson, D. (2010) The Two Liberalisms of International Criminal Law. In: C. Stahn, L. Van Den Herik (eds.) *Future Perspectives on International Criminal Justice*. The Hague: Asser, pp. 115-160.

Schabas, W.A. (2003a) Criminal Responsibility for Violations of Human Rights. In: J. Symonides (ed.) *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement*. Aldershot: Ashgate, pp. 281-302.

Schabas, W.A. (2003b) Mens Rea and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *New England Law Review*, 4, pp. 1015-1036.

Schabas, W.A. (2004) Balancing the Rights of the Accused with the Imperatives of Accountability. In: P. Malcontent, R. Thakur (eds.) *From Sovereign Impunity to International Accountability: The Search for Justice in a World of States*. New York: United Nations University Press, pp. 154-168.

Schabas, W.A. (2006) International Justice for International Crimes: An Idea Whose Time Has Come. *European Review*, 4, pp. 421-439.

Sluiter, G., Zahar, A. (2008) *International Criminal Law: A Critical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Smeulers A. (2008) Punishing the Enemies of All Mankind. *Leiden Journal of International Law*, 4, pp. 971-993.

Smeulers, A., Werner, W. (2010) The Banality of Evil on Trial. In: C. Stahn, L. Van Den Herik (eds.) *Future Perspectives on International Criminal Justice*. The Hague: Asser, pp. 24-43.

Štrbac, S. (2000) Intervention. In: L. Stojanović (ed.) *Spotlight on War Crimes Trials: Proceedings of the International Conference on War Crimes Trials (Belgrade, November 1998)*. Belgrade: Humanitarian Law Centre, pp. 60-62.

AXELLE REITER

Prava žrtava, krivična dela protiv međunarodnog prava i restorativna pravda: kako povećati nivo odgovornosti i obeštećenja za međunarodne zločine?

Međunarodno pravo se u sve većoj meri fokusira na krivične pristupe u bavljenju prošlim kršenjima ljudskih prava. U ovom smislu, uloga žrtava se često marginalizuje, čak i potpuno zanemaruje, dok se žrtve ponekad i dalje viktimiziraju. U radu se predlaže da problem u velikoj meri leži u kaznenom karakteru krivičnog zakona i njegovom fokusu na krivično gonjenje. Rad se bavi nedostacima ovog pristupa i sugerise moguća rešenja. Dve alternative koje obećavaju vredne su razmatranja. Prvo, država može biti pozvana na odgovornost za međunarodne zločine kroz druga sredstva osim kaznenih mera. Drugo, više individualni kompenzatorni i restorativni mehanizmi, bazirani na građanskim procedurama, ugovorima i restituciji, pomeraju u stranu pomenute tenzije. Oslanjanje na mere tradicionalnog horizontalnog privatnog prava predstavlja značajnu prednost savršenog uklapanja u paradigmu ljudskih prava i ponovnog dovođenja žrtve u centar postupka.

Ključne reči: međunarodni zločini, ljudska prava, restorativna pravda, odgovornost, naknada.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 165-178
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201165O
Pregledni rad

Zaštite žrtava i dobara od delikata protiv bezbednosti javnog saobraćaja sa aspekta životne sredine

DRAGAN OBRADOVIĆ*

Novi Zakon o bezbednosti saobraćaja sadrži brojne novine koje se odnose na zaštitu učesnika u saobraćaju. Posebna pažnja poklanja se poboljšanju bezbednosti - pasivnoj bezbednosti različitih kategorija učesnika u saobraćaju. U tom pogledu odredbe novog Zakona predstavljaju značajno poboljšanje u odnosu na prethodno važeće propise iz oblasti saobraćaja u našoj zemlji.

U ovom radu biće reči o najvažnijim odredbama koje se odnose na poboljšanje bezbednosti različitih kategorija učesnika u saobraćaju – žrtava, sa aspekta životne sredine. O tome se malo govori i zna, jer su odredbe o zaštiti životne sredine prvi put ugrađene u novi Zakon o bezbednosti saobraćaja. Posebno, ukazaćemo na problem dokazivanja uzroka saobraćajne nezgode sa aspekta životne sredine kod ovih krivičnih dela, pored brojnih spornih pitanja i problema sa kojima se susreću pripadnici policije, javnog tužilaštva i sudije.

Ključne reči: zaštita učesnika u saobraćaju, poboljšanje bezbednosti, krivična dela, životna sredina, žrtve.

* Mr Dragan Obradović, Pravni centar za decu i maloletnike, Valjevo.
E-mail: pcdm.valjevo@gmail.com

Uvod

Novi Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima (dalje: ZBS)¹ stupio je na snagu 10.6.2009. godine, a njegova primena počela je od 11.12.2009. godine. Ovaj značajan zakon, donet je posle više od dvadeset godina primene saveznog Zakona o osnovama bezbednosti saobraćaja na putevima – dalje:(ZOBSP)² i republičkog Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima³.

Predmet našeg interesovanja u ovom radu su samo ona krivična dela koja se odnose na poboljšanje bezbednosti (pasivna bezbednost) u saobraćaju na javnim putevima, koji u praksi pomaže ili može da pomogne da se u korelaciji sa aspektom zaštite životne sredine smanji broj nastradalih odnosno posledice nastale saobraćajne nezgode. Pod pasivnom bezbednošću u saobraćaju podrazumevaju se eksploataciona svojstva koja sprečavaju povrede ili smanjuju stepen težina povreda u saobraćajnim nezgodama (Dragač, Vujačić, 2002: 271). Svetski trend sprečavanja nezgoda je u pravcu od pasivne ka naglašenoj aktivnoj bezbednosti (Talijan, 2001: 39-41).

Pitanje bezbednosti saobraćaja dobija na značaju, imajući u vidu podatke da su saobraćajne nezgode u svetu do 1990. god. odnele oko 30 miliona života i da su se u toku 1990. god. na svetskoj listi uzročnika smrtnosti popele na deveto mesto sa procenom da će se do 2020. godine popeti na treće mesto iza kliničke depresije i bolesti srca⁴. Gotovo polovina od svih žrtava na svetskom nivou, koje su žrtve u saobraćaju (46%), prema istraživanju Svetske zdravstvene organizacije, su tzv. ranjivi učesnici u saobraćaju – pešaci, biciklisti i motociklisti⁵. Statistički podaci u našoj zemlji to potvrđuju, jer, u strukturi zastupljenosti 15 najčešćih vrsta krivičnih dela, optužena i osuđena punoletna lica za krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja su, u periodu od

¹ Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima (Sl. glasnik RS br.41/09 od 2.6.2009. godine, stupio na snagu 10.6.2009.godine, počeo sa primenom 11.12.2009. godine).

² Zakon o osnovama bezbednosti saobraćaja na putevima (Sl. list SFRJ, br.50/88, 63/88, 80/89, 29/90, 11/91; Sl. glasnik SRJ, br.34/92, 13/93, 24/94, 41/94, 28/96,3/02; Sl. glasnik RS, br.101/05)

³ Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima (Sl. glasnik SRS, br.53/82, 15/84, 5/86, 21/90 i Sl. glasnik RS, br.28/91, 53/93, 67/93, 48/94,25/97 i 101/05)

⁴ Vidi: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 1998.

⁵ [http://www.politika.rs/rubrike/hronika:Bezbedna vožnja za mališane](http://www.politika.rs/rubrike/hronika:Bezbedna_voznja_za_malisanе), stranici pristupljeno 30.1.2012.

1998-2000. god., na drugom mestu, koja tendencija je zadržana do danas⁶. Na putevima Srbije tokom 2008. godine poginulo je 897 lica, a 2009. godine 808 lica⁷. Prva godina primene novog ZBS dala je pozitivne rezultate u svim segmentima⁸, ali podaci za 2011. godinu vraćaju zabrinutost zbog povećanja broja nastradalih: poginulo – 721 lice⁹.

Najčešći uzroci saobraćajnih nezgoda su: nepropisna (prevelika) brzina; nepoštovanje saobraćajnih propisa u pogledu skretanja, okretanja i kretanja, nedržanje odstojanja...; vožnja pod dejstvom alkohola, a za pojedine kategorije nastradalih i zbog izbegavanja: nošenja zaštitne kacige, vezivanja sigurnosnog pojasa, korišćenja bezbednosne opreme za decu¹⁰.

Zbog svega navedenog, cilj nam je da u ovom radu ukažemo na probleme o kojima se malo zna, a još manje razmišlja u sudskoj praksi. U pitanju su problemi koji povezuju saobraćaj i delikte protiv bezbednosti protiv javnog saobraćaja sa zaštitom životne sredine, kako te probleme prepoznati i kako ih prevazići u budućnosti u sudskoj praksi.

Poboljšanje bezbednosti saobraćaja u odredbama ZBS–sa aspekta pasivne bezbednosti u saobraćaju i životne sredine

U praksi, u okviru grupe krivičnih dela čiji je osnovni zaštitni objekat saobraćaj, što proizilazi i iz naslova sedam od devet krivičnih dela iz ove grupe, najčešća krivična dela koja se vrše su od strane vozača – učesnika u saobraćaju na putevima i to: ugrožavanje javnog saobraćaja (čl.289.st.1.i 3.KZ), teška dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja (čl.297.st.3. i 4.KZ) i nepružanje pomoći licu povređenom u saobraćajnoj nezgodi (čl.296.KZ). To pokazuju i zvanični podaci¹¹. Osim pomenutih, još dva krivična dela se odnose na sa-

⁶ Statistika pravosuđa 2001: Punoletni i maloletni učinioci krivičnih dela 1996-2000. br. 245, Republički zavod za informatiku i statistiku Republike Srbije, Beograd, novembar 2001.

⁷ Preuzeto sa sajta MUP RS Uprava saobraćajne policije dana 30.1.2011.

⁸ Prema podacima MUP RS Uprave saobraćajne policije tokom 2010 godine na putevima u Republici Srbiji poginulo je 656 lica.

⁹ Večernje novosti online, 22.januar 2012.: Bahati vozači ponovo na obuci: Broj poginulih lica u saobraćajnim nezgodama u 2011.godini je povećan za 71 u odnosu na 2010.godinu

¹⁰ „Blic“, 22. juni 2009 godine, „Panorama Blic“, 28. juni 2009 godine

¹¹ Statistika pravosuđa – Punoletni učinioci krivičnih dela br.194 od 1.7.2010.godine Republički zavod za statistiku i informatiku za period 2005-2009: Od ukupno 8140 podnetih krivičnih

braćaj na putevima i to: ugrožavanje saobraćaja opasnom radnjom i opasnim sredstvom (čl.290.KZ) i nesavesno vršenje nadzora nad javnim saobraćajem (čl.295.st.2.KZ). Pomenuta krivična dela su i značajna za predmet ovog rada.

Imajući u vidu ograničen obim rada, smatramo da je značajno pomenuti da su za ekološku bezbednost u saobraćaju i od saobraćaja, od ključne važnosti pojedini međunarodni dokumenti – konvencije, njihova ratifikacija (izvršena ugradnja u domaće zakonodavstvo), kao i jedan od novijih domaćih zakona koje pominjemo u radu. U pitanju su sledeći dokumenti:

- Uredba o ratifikaciji međunarodne konvencije o saobraćaju na putevima, sa završnim dokumentom¹²;
- Evropski sporazum o međunarodnom prevozu opasne robe u drumskom saobraćaju¹³,
- Zakon o transportu opasnog tereta¹⁴.

Potrebu rešavanja odnosno prevazilaženja problema bezbednosti u saobraćaju prepoznao je i novi ZBS. Isti sadrži veći broj novina od značaja za povećanje (pasivne) bezbednosti u saobraćaju za pojedine kategorije učesnika u saobraćaju, a u vezi i sa pojedinim aspektima zaštite životne sredine.

Kod odredaba koje se odnose na tehničko regulisanje saobraćaja uvedene su brojne novine. Novi ZBS je prvi put kao jedno od opredeljenja predvideo i zaštitu životnu sredine. Precizno su određene obaveze vozača u pogledu prekomerne buke i dužnosti da isključe motor, kao i obaveze svih ostalih učesnika u saobraćaju u odnosu na zaštitu životne sredine. Odredbom člana 164.ZBS propisano je:

„Učesnici u saobraćaju ne smeju da preduzimaju radnje koje mogu izazvati ili izazivaju ugrožavanje životne sredine“¹⁵. Vozilo u saobraćaju ne sme da prouzrokuje prekomernu buku. Vozač motornog vozila je dužan da isključi motor: na zahtev policajca ili drugog službenog lica, kada je to određeno

prijava za sva krivična dela iz ove grupe 8076 krivičnih prijavi se odnosilo na ova tri krivična dela. Od ukupno podnetih 6552 optužnih akata za sva krivična dela iz ove grupe 6502 optužna akta su se odnosila na ova tri krivična dela. Od ukupno 6035 osuđenih lica tokom 2009. godine za sva krivična dela iz ove grupe 5997 lica je osuđeno za ova tri krivična dela.

¹² Uredba o ratifikaciji međunarodne konvencije o saobraćaju na putevima, sa završnim dokumentom (Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br.6/78).

¹³ Evropski sporazum o međunarodnom prevozu opasne robe u drumskom saobraćaju, (Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br.59/72, 8/77).

¹⁴ Zakon o transportu opasnog tereta, Sl. glasnik RS, br. 88/10.

¹⁵ Čl.7.tač. 67. ZBS propisano je da: učesnik u saobraćaju je lice koje na bilo koji način učestvuje u saobraćaju.

saobraćajnom signalizacijom, kada je vozilo zaustavljeno u tunelu duže od jednog minuta, kada vozilo stoji duže od tri minuta. Učesnici u saobraćaju ne smeju, na putu ili pored njega, da ispuštaju, odnosno odlažu materije, otpad kojim se ugrožava život i zdravlje ljudi, životinja, biljaka ili zagađuje životna sredina. Ministarstvo ili nadležni organ opštine, odnosno grada, za poslove saobraćaja može, na predlog ministarstva ili nadležnog organa opštine, odnosno grada, za zaštitu životne sredine, ograničiti ili zabraniti saobraćaj određenih ili svih vrsta motornih vozila na određenoj deonici puta, u vreme kada je zagađenje vazduha prekoračilo propisane normative“.

Za kršenje ovog propisa propisane su i odgovarajuće sankcije – novčana kazna (čl.333.tač.86. i čl.334.tač.43. ZBS) i to: za kršenje propisa i za slučaj da su lica izvršenjem prekršaja iz stava 1. ovog člana izazvala neposrednu opasnost za drugog učesnika u saobraćaju, ili prouzrokovala saobraćajnu nezgodu.

Osim odredbe čl.164.ZBS, zaštita životne sredine se pominje u još nekoliko članova ZBS i to u odredbama čl.158.st.2. – deo koji se odnosi na tehničko regulisanje saobraćaja, čl.214.st.1.tač.9. – deo koji se odnosi na osposobljavanje kandidata za vozače, čl.289.st.1.tač.1., čl.290.st.4. i čl.292.st.12. – deo koji se odnosi na posebne mere i ovlašćenja.

U ovom momentu izvesno je da se još uvek ne primenjuju odredbe čl.214. ZBS koji se odnosi na osposobljavanje kandidata za vozače, jer nije donet odgovarajući podzakonski propis, pa samim tim ni deo teorijske obuke kandidata za vozače, koji se odnose na zaštitu životne sredine. U praksi nije nam poznato da je bilo gde došlo do postavljanja saobraćajnih znakova koji označavaju zonu zaštite životne sredine u okviru odredbe čl.158 st.2. ZBS sa ciljem tehničkog regulisanja saobraćaja. Kada su u pitanju odredbe koje se odnose na posebne mere i ovlašćenja novina je čl. 289.st.1.tač.1.ZBS koji kao razlog za isključenje vozila iz saobraćaja, osim neispravnosti pojedinih uređaja na vozilu, navodi i ako se tom neispravnošću može ugroziti bezbednost saobraćaja i životna sredina. Takođe, u odredbama čl. 290.st.4., i čl.292.st.12.ZBS propisan je postupak uklanjanja parkiranih ili zaustavljenih vozila suprotno zakonskim odredbama, gde je kao jedan od razloga uklanjanja vozila: otklanjanje neposredne opasnosti i za životnu sredinu. Svi ovi elementi svojim poštovanjem doprinose aktivnoj i pasivnoj ekološkoj bezbednosti, a nepoštovanjem formiraju formalne i materijalne elemente, tzv. „blankete“ koji određuju da li je izvršen neki od prekršaja iz posmatranog zakona ili čak i neko od ovde pomenutih krivičnih dela iz grupe protiv bezbednosti javnog saobraćaja.

Povredom napred navedenih normi ZBS, nastupa: a) izazivanje realne opasnosti po životnu sredinu, najčešće po sam put i njegovu okolinu, potom okolno zemljište, preko njega i podzemnih voda, te flore i faune, ali time i čoveka, i b) izazivanje materijalnih posledica po prethodno navedene zaštićene vrednosti. O tome se, suštinski, u našoj zemlji još uvek nedovoljno vodi računa.

Različiti su aspekti na osnovu kojih se može posmatrati bezbednost učesnika u saobraćaju sa aspekta životne sredine i kako se može uticati na poboljšanje bezbednosti.

Neki učesnici zagađuju okolinu, izduvnim gasovima, delovima od vozila i tečnostima, bukom od vozila, otpacima i drugim materijalima koje izbacuju iz vozila na put i pored puta. Vozači treba da vode računa o izduvnim gasovima, o nivou buke koju emituju vozila, dok svi učesnici u saobraćaju treba da vode računa o otpacima i drugim materijama kojima se zagađuje životna sredina. Značajan aspekt u pogledu poboljšanja bezbednosti učesnika u saobraćaju sa aspekta životne sredine, ali i društva u celini, pada na teret države. Drum-ska motorna vozila su jedan od glavnih izvora buke u gradovima, koja proizilazi od zajedničkog dejstva više pojedinačnih izvora od kojih svaki proizvodi buku manjeg ili većeg intenziteta. Najznačajniji izvori buke su: izduvni i usisni sistem, rad motora i mehanička buka, sistem za hlađenje, grejanje, provetravanje, pneumatici, aerodinamička buka i dr. Povećan nivo buke nepovoljno utiče na čovekovo zdravlje, psiho-motorne sposobnosti i radni učinak.

Mere za ublažavanje uticaja na životnu sredinu uključuju: sprečavanje buke, sađenje biljaka, ventilaciju, kontrolu erozije i kontrolu zagađenja voda. Pre tog, neophodno je izvršiti sistematska ispitivanja nivoa, koncentracije i sastava izduvnih gasova, intenziteta buke u dnevnim i noćnim uslovima na značajnim saobraćajnicama i saobraćajnim čvorovima, kao i u blizini železničkih koloseka i ranžirnih stanica. Zatim, postavljanje zvučne izolacije na našim putevima uobičajeno na putevima u Evropi i svetu. U Srbiji postoji, trenutno, samo jedna zvučna barijera koja štiti od buke drumskog saobraćaja - na ulazu u tunel Mečkovo brdo u Ovčar banji¹⁶.

Poseban aspekt koji se tiče drumskog saobraćaja, najfrekventnijeg i najvidljivijeg za sve, su novi propisi iz oblasti zaštite životne sredine – Zakon o

¹⁶ JP putevi Srbije pripremila je projekat za postavljanje zvučne izolacije na našim putevima. Prvi zidovi za zaštitu od buke biće postavljeni duž koridora 10, na budućem autoputu Beograd – Čačak kao i na drugim magistralnim putevima na kojima buka prelazi prihvatljivih 65 decibela. (Č.N., 2011).

upravljanju otpadom¹⁷ (dalje: ZUO). Odredbe pomenutog zakona su u direktnoj vezi sa odredbama ZBS. Novi ZUO u svojim odredbama nalaže sakupljanje ili skladištenje otpadnih vozila, otpadnih guma i otpadnih ulja. Za postupanje suprotno odredbama ZUO propisane su prekršajne – novčane kazne za privredno društvo, preduzeće ili drugo pravno lice, odgovorna lica u ovim pravnim subjektima, za preduzetnike i za fizička lica. Osim toga, za prekršaje može se uz kaznu izreći i zaštitna mera oduzimanja predmeta koji su upotrebljeni ili namenjeni za izvršenje prekršaja, odnosno koji su nastali izvršenjem prekršaja. Rok za uvođenje posla, koji se odnosi na sakupljanje ili skladištenje otpadnih vozila, otpadnih guma i otpadnih ulja u legalne tokove, ističe krajem 2012. godine, tako da će puna primena ZUO početi od 2013. Taj posao se trenutno u našoj državi obavlja uglavnom na auto-otpadima¹⁸. ZUO je definisao šta su otpadna, odnosno neupotrebljiva vozila – motorna vozila ili delovi vozila koja su otpad i koja vlasnik želi da odloži ili je njihov vlasnik nepoznat.

Pravilnikom o načinu i postupku upravljanja otpadnim vozilima¹⁹ – definisano je da se pojedini delovi *uređaja za zaustavljanje, uređaja za upravljanje, delovi prednjeg i zadnjeg oslanjanja, prenosni mehanizam, drugi uređaji i delovi vozila* ne smeju prodavati kao polovni, jer od njih zavisi tehnička ispravnost motornih vozila, pa mogu ugroziti bezbednost. Prodaja zabranjenih delova tretira se kao prekršaj, koji bi se mogao okarakterisati kao tretman otpada na nepropisan način.

Svi ostali delovi, mogu se prodavati bez ograničenja. To su: sedišta, tapacirunzi, obruč upravljača i ostali delovi plastičnog enterijera, branici, oplate,

¹⁷ Zakon o upravljanju otpadom, Službeni glasnik RS, br. 36/09 od 15.5.2009, 88/10 od 23.11.2010.

¹⁸ Auto-otpadi prodaju zabranjene delove – vlasnici auto-otpada i dalje rastavljaju automobile i trguju delovima čija je prodaja zabranjena, a otpadna ulja i i ostale tečnosti bez kontrole prosipaju u zemlju ili kišnu kanalizaciju (Regoda, 2011).

¹⁹ Pravilnik o načinu i postupku upravljanja otpadnim vozilima, „Službeni glasnik RS“, br. 98/10 od 24.12.2010. Zabranjeni polovni delovi koji se ne smeju prodavati kao polovni: Uređaji za zaustavljanje: radna kočnica, kočiona pumpa/cilindar, diskovi/doboši, klješta (čeljust) kompletna, pedala radne kočnice, cevovodi, uže (sajla) parkirne kočnice, poluga parkirne kočnice; Uređaji za upravljanje: gornje i donje vratilo, kablovi remena i remenici, crevo servo-uređaja, komponente sistema servo-upravljanja; Delovi prednjeg i zadnjeg oslanjanja: poluge/glavne viljuške sa odgovarajućim ležajevima, poprečna ramena (uporne spone), zajedničke viljuške (u priključku), stabilizaciona poluga/uzdužna poluga, nosači i delovi, amortizeri; Prenosni mehanizam: osovina vozila; Drugi uređaji i delovi vozila: cevovodi sistema za snabdevanje vozila, spoljašnja pumpa za gorivo, sigurnosni sistem (sigurnosni pojasevi, predzatezači, vazdušni jastuci).

retrovizori, brisači, stakla, klima uređaj i limarija. Takođe, mogu se prodavati i pojedini delovi opreme koji su sada sastavni deo opreme svakog vozila, a koji se pominju u odredbama koje se odnose na pravila saobraćaja – svetloodbojni prsluk, odnosno žuto rotaciono ili trepćuće svetlo za traktor – radnu mašinu kao i bezbednosna sedišta - korpe za decu. Sve ovo pod uslovom da se pomenuti delovi opreme za pojedine vrste vozila nude kao polovni na prodaju.

Pravilnikom o načinu i postupku upravljanja otpadnim gumama²⁰ – definisano je šta se smatra otpadnim gumama. Iste se ne smeju odlagati na deponiju, ne smeju se prodavati kao polovne gume, jer od njih zavisi tehnička ispravnost motornih vozila, pa mogu ugroziti bezbednost. Pravilnikom o uslovima, načinu i postupku upravljanja otpadnim uljima²¹ – definisano je šta se smatra otpadnim uljima. Pravilnikom o načinu i postupku upravljanja istrošenim baterijama i akumulatorima²² – definisano je kao prvi od više ciljeva: sprečavanje i smanjenje štetnog uticaja istrošenih baterija i akumulatora na životnu sredinu i zdravlje ljudi.

Po novim propisima u Srbiji, prodajom polovnih delova smeju da se bave samo oni koji imaju dozvole za tretman otpadnih vozila. U stvarnosti, vlasnici auto-otpada i dalje rastavljaju automobile i trguju delovima čija je prodaja zabranjena, a otpadna ulja i i ostale tečnosti, bez kontrole, prosipaju u zemlju ili kišnu kanalizaciju. U Srbiji trenutno ima veliki broj privrednih subjekata registrovanih za trgovinu metalnim i nemetalnim otpacima i ostacima za reciklažu, polovnim delovima i priborom za motorna vozila. Šta navedeni podzakonski propisi i njihovo kršenje znače, sa aspekta zaštite životne sredine i poboljšanja bezbednosti saobraćaja u nedostatku sistematske kontrole od strane nadležnih državnih organa, suvišno je govoriti.

²⁰ Pravilnik o načinu i postupku upravljanja otpadnim gumama, Službeni glasnik RS, br. 104/09 od 16.12.2009. i 81/10 od 15.11.2010.

²¹ Pravilnik o uslovima, načinu i postupku upravljanja otpadnim uljima, Službeni glasnik RS, br. 71/10 od 4.10.2010.

²² Pravilnik o načinu i postupku upravljanja istrošenim baterijama i akumulatorima, Službeni glasnik RS, br. 86/10 od 17.11. 2010.

Problemi utvrđivanja žrtava i prikupljanja dokaza za krivična dela

Pored brojnih spornih pitanja i problema sa kojima se susreću pripadnici policije, javnog tužilaštva i sudije, prilikom uviđaja saobraćajnih nezgoda na licu mesta, pojavljuju se vrlo često i novi problemi o kojima se do početka primene novog ZBS nije znalo ili nije nikada ni razmišljalo. To su problemi dokazivanja uzroka saobraćajne nezgode sa aspekta zaštite životne sredine kod ovih krivičnih dela, ali i kod prekršaja koji su najbrojnija kategorija kršenja saobraćajnih propisa.

Ovi problemi se najpre uočavaju kod, na prvi pogled, neobjašnjivih saobraćajnih nezgoda. Ukazujemo samo na neke primere iz prakse: na pravom putu jedno vozilo je iz nepoznatih razloga prešlo na suprotnu saobraćajnu traku gde je došlo do saobraćajne nezgode sa vozilom koje se pravilno kretalo, pri čemu vozač koji je upravljao vozilom izjavljuje da ga je nešto povuklo i da nije imao mogućnost da vozilo zadrži na kolovoznoj traci kojom se prethodno pravilno kretao; vozač navodi da mu je iznenada u vožnji pukla guma i da je to bio razlog što nije uspeo da zadrži vozilo na kolovoznoj traci kojom se vozilo prethodno pravilno kretalo; vozač ili putnici iz vozila navode da, prilikom iznenadnog kočenja u vožnji od strane vozača u cilju izbegavanja saobraćajne nezgode, sigurnosni pojasevi nisu odreagovali adekvatno, već su pukli i oni su, usled toga, u nastavku događaja zadobili telesne povrede. Primera ima bezbroj.

U takvim situacijama, ukoliko na licu mesta dobiju ovakve ili slične podatke od učesnika saobraćajne nezgode, pored naredbe da se vozila prevezu na vanredni tehnički pregled, da se izuzmu pojedini delovi sa vozila radi utvrđivanja uzroka njihove neispravnosti u momentu saobraćajne nezgode, pripadnici policije imaju još jedan zadatak. To je da pribave podatke od vlasnika vozila da li je u pitanju originalni deo vozila ili su oni taj deo vozila kupili kao polovan na auto otpadu. Ukoliko je u pitanju deo kupljen na auto-otpadu, a spada u grupu zabranjenih polovnih delova koji se ne smeju prodavati kao polovni, trebalo bi da sledi, u saradnji sa nadležnim organima iz Ministarstva za zaštitu životne sredine i prostornog planiranja, odgovarajući postupak protiv odgovornog lica sa auto-otpada koje je prodalo takav deo. Bez obzira da li će doći do nekog postupka protiv odgovornog lica sa auto-otpada ili ne, podaci dobijeni od vlasnika vozila, koji je iz nepoznatog razloga izgubio kontrolu nad vozilom i prouzrokovao saobraćajnu nezgodu, su od izuzetnog značaja za pripadnike saobraćajne policije zbog donošenja pravilne odluke o

pravnoj kvalifikaciji krivičnog dela, prilikom podnošenja krivične prijave nadležnom javnom tužiocu protiv izvršioca krivičnog dela. Takva lica su prekršila odgovarajuće podzakonske propise iz oblasti zaštite životne sredine kupovinom pojedinih zabranjenih polovnih delova, koji se ne smeju prodavati kao polovni, pa su nezavisno od prodavaca takvih zabranjenih polovnih delova, koji se ne smeju prodavati kao polovni, podložni odgovornosti. Neznanje da je kupovina takvog, navodno ispravnog, dela na autootpadu, kao polovnog, zabranjeno, nikoga ne opravdava.

U slučaju da se do saznanja da je mogući uzrok nezgode deo koji je kupljen na auto-otpadu, dođe prilikom saslušanja vozača – koji je prouzrokovao saobraćajnu nezgodu kod sudije, kada takav deo spada u grupu zabranjenih polovnih delova, koji se ne smeju prodavati kao polovni, trebalo bi, u saradnji nadležnih pravosudnih organa – javnog tužioca i sudije sa nadležnim organima iz Ministarstva za zaštitu životne sredine i prostornog planiranja, da sledi odgovarajući postupak na način koji je pomenut u prethodnom delu rada. Ovakve situacije su naročito moguće kada se u svojoj odbrani okrivljeni – vozači pozivaju na tehnički nepredvidiv kvar. Od početka primene ZUO i odgovarajućih podzakonskih propisa situacija je drugačija od situacije koja je prethodno godinama vladala, jer su u sudskoj praksi bile česte situacije da se okrivljena lica oslobode od optužbe ili da se protiv njih krivični postupak obustavi.

Od početka primene ZUO i pomenutih podzakonskih propisa, vozač koji se neodgovorno ponaša kupovinom pojedinih zabranjenih polovnih delova, koji se ne smeju prodavati kao polovni na neovlašćenim mestima, suštinski prihvata i rizik koji iz toga proizilazi – da snosi krivičnu odgovornost, ali i druge oblike kaznene odgovornosti – prekršajne, bez obzira na oblik vinosti koji će u odnosu na njega nadležni javni tužilac primeniti. I ne samo to, nego da snosi, ukoliko je to potrebno, i određeni deo odgovornosti za naknadu štete.

Obzirom da su pripadnici policije, ali i nadležni pravosudni organi – javni tužioci i sudije, a pre svih istražne sudije, koji se u praksi prvi susreću sa osumnjičenim odnosno okrivljenim vozačima, nedovoljno upoznati sa ovim propisima iz oblasti zaštite životne sredine i njihovim značajem za utvrđivanje uzroka saobraćajne nezgode, to predstavlja dodatni problem u praksi. Međutim, u osnovi ovog problema je „odnos“ službenih lica u momentu uviđaja saobraćajne nezgode prema ovim krivičnim delima. Zbog objektivnih problema – nedostatak odgovarajućeg broja pripadnika saobraćajne policije na licu mesta, nedostatak sudija (naročito izražen posle reforme pravosuđa) i smanjenja broja sudija u osnovnim sudovima u našoj zemlji, koji na uviđaje

izlaze u najvećem broju slučajeva samo kod najtežih saobraćajnih nezgoda – sa smrtnim posledicama, retke su situacije da se prilikom vanrednog tehničkog pregleda ovom novom problemu, koji će uskoro postati i pojava, posvećuje dovoljno pažnje.

Ista je situacija posle prijema krivične prijave podnete od strane policije u pretkrivičnom postupku. Retke su situacije da javni tužilac, pre pokretanja krivičnog postupka, od policije zatraži dodatne provere i veštačenja na šta ima pravo. A to je od posebnog značaja u situaciji da smo svi mi, ali i naša dobra, kao učesnici u saobraćaju, svakodnevno žrtve sa aspekta zaštite životne sredine, u situaciji i kada nismo učesnici saobraćajnih nezgoda.

Zaključak

Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja su u tesnoj vezi sa zaštitom životne sredine, iako ta veza u praksi još uvek nije u dovoljnoj meri prepoznata zbog brojnih problema koji se pojavljuju u sudskoj praksi.

Problem utvrđivanja žrtve kod ovih krivičnih dela zaslužuje znatno veću pažnju od one koja mu se poklanja u krivično-sudskoj praksi u našoj zemlji i u jednom radu ograničenog obima.

Imajući u vidu reformu pravosuđa i veliki broj novih nosilaca sudijskih i javnotužilačkih funkcija, potrebno je, u saradnji Pravosudne akademije, Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva zaštite životne sredine i prostornog planiranja, u najkraćem periodu obaviti edukaciju određenog broja pripadnika saobraćajne policije, sudija i javnih tužilaca, radi pravilnog postupanja prilikom vršenja uviđaja kod ove vrste krivičnih dela i upoznavanja sa problematikom veze između zaštite životne sredine i saobraćajnih nezgoda u sklopu donetih podzakonskih propisa, te definisanja ko su žrtve kod ovih krivičnih dela.

Na taj način pozitivno će se uticati na efikasno postupanje kod ove vrste krivičnih postupaka, ali dalekosežno će se uticati i na suzbijanje neodgovornog postupanja lica koja na auto-otpadima ili drugim mestima vrše neovlašćeno prodaju zabranjenih polovnih delova koji se ne smeju prodavati kao polovni.

Svako od nas je svakodnevno učesnik u saobraćaju, a samim tim i potencijalna žrtva, ne samo sa aspekta bezbednosti saobraćaja, već i sa aspekta zaštite životne sredine.

Literatura

Č.N. (2011) Zvučne barijere i tihi asfalt. *Sat Plus*, 273, str. 7.

Dragač R., Vujanić M. (2002) *Bezbednost saobraćaja II deo*. Beograd: Saobraćajni fakultet.

Evropski sporazum o međunarodnom prevozu opasne robe u drumskom saobraćaju, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br.59/72, 8/77.

<http://www.mup.rs.>, stranici pristupljeno 30.1.2012.

<http://www.blic.rs/Vesti/Hronika:22.juni.2009.godine.„Panorama.Blic“>,28. juni 2009 godine, stranici pristupljeno 30.1.2012.

Bahati vozači ponovo na obuci, dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno/291.html>, stranici pristupljeno 30.1.2012.

<http://www.politika.rs/rubrike/hronika:Bezbedna.voznja.za.malisan>e, stranici pristupljeno 30.1.2012.

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (1998) *World disasters Report 1998*. New York: Oxford University Press Inc.

Pravilnik o načinu i postupku upravljanja istrošenim baterijama i akumulatorima, Službeni glasnik RS, br. 86/10.

Pravilnik o načinu i postupku upravljanja otpadnim gumama, Službeni glasnik RS, br. 104/09, 81/10.

Pravilnik o načinu i postupku upravljanja otpadnim vozilima, Službeni glasnik RS, br. 98/10.

Pravilnik o uslovima, načinu i postupku upravljanja otpadnim uljima, Službeni glasnik RS, br. 71/10.

Regoda, Ž. (2011) Auto-otpadi prodaju zabranjene delove. *Sat plus*, 264, str.14-19.

Republički zavod za statistiku i informatiku (2001) *Statistika pravosuđa 2001: Punoletni i maloletni učinioci krivičnih dela 1996–2000*, br. 245. Beograd: Republički zavod za informatiku i statistiku Republike Srbije.

Republički zavod za statistiku i informatiku (2010) *Statistika pravosuđa – Punoletni učinioci krivičnih dela za period 2005-2009*, br. 194. Beograd: Republički zavod za statistiku i informatiku Republike Srbije.

Talijan, D. (2001) Tendencije u razvoju tehničke preventive i bezbjednosnih sistema na vozilima. Saopštenje na skupu „Nauka i motorna vozila“, Beograd, 28.-30. maj.

Uredba o ratifikaciji međunarodne konvencije o saobraćaju na putevima, sa završnim dokumentom, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br.6/78.

Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, Sl. glasnik RS, br.41/09.

Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, Sl. glasnik SRS, br.53/82, 15/84, 5/86, 21/90 i Sl. glasnik RS, br.28/91, 53/93, 67/93, 48/94, 25/97 i 101/05.

Zakon o osnovama bezbednosti saobraćaja na putevima, Sl. list SFRJ, br.50/88, 63/88, 80/89, 29/90, 11/91, Sl. glasnik SRJ, br.34/92, 13/93, 24/94, 41/94, 28/96,3/02, Sl. glasnik RS, br.101/05.

Zakon o transportu opasnog tereta, Sl. glasnik RS, br. 88/10.

Zakon o upravljanju otpadom, Službeni glasnik RS, br. 36/09, 88/10.

DRAGAN OBRADOVIĆ

Protection of victims and goods in the criminal offences against road traffic safety from the aspect of the environment's protection

The new Law on Traffic Safety contains many novelties related to the protection of traffic participants. Special attention is paid to improving safety – passive safety of different categories of traffic participants. In respect to that, the regulations of the new Law represent a significant improvement in the comparison to the previously existing regulations in the field of traffic in our country.

This paper will analyze the most important regulations related to improving the safety of different categories of traffic participants – the victims – from the aspect of environment, what is rarely mentioned and known because the regulations of environmental protection are for the first time included in the new Law on Traffic Safety. In particular, the problem of proving the cause of traffic accidents (crimes) from the aspect of the environment will be emphasized in addition to numerous issues and problems faced by the police, public prosecutors and judges.

Keywords: protection of road users, improving safety, crime, environment, victims.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 179-204
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201179V
Pregledni rad

The consequences of judicial obligations as a politics of transition in post-war Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Croatia¹

MICHELLE VELJANOVSKA*

This paper explores the idea of victimhood from the individual to societal level within the context of transitional justice and reconciliation. The idea of justice and truth has gained considerable prevalence within post-war states in the Balkan region. The reform of the state has required the regeneration of society based on particular legal interpretations of the political violence. As a result, an era of judicial obligations has come to frame how society regenerates, reforms and rehabilitates. Therefore the paper discusses the consequences of wartime victimization in terms of local responses to how 'the past is processed' through Transitional Justice institutions like the International Criminal Tribunal of Yugoslavia (ICTY), and associated ad-hoc mechanisms, like outreach programs. The establishment of such judicial processes have set off particular questions like can society be seen as victim? How is society victim? Using a socio-political approach, such questions are problematised through a political defeat paradigm to reveal a particular political anxiety that underwrites the new societies and their politics. This is where the idea of "state anxiety" and "political defeat" are used to discuss what has locally formed out of such politics of transition.

Keywords: *victims, transformation, NGOs, transitional justice, reconciliation.*

¹ This paper was originally presented on the author's behalf by Nikola Petrović on 25th November 2011 11.30 – 13.30. Plenary session 4: Victims of war, law and institutions. I wish to thank and acknowledge the support of Nikola Petrović and Professor Vesna Nikolić-Ristanović, along with the committee, and VDS for the opportunity and support.

* Michelle Veljanovska is a PhD Candidate at the Department of Sociology and Social Policy at the University of Sydney (Australia). E-mail: michelleleveljan@yahoo.com.au

Introduction

Field debates regarding legal recognition, state reform, and reconciliation in the post war Balkan context often touched on questions like who is victim? Are WE (as citizens) victim, and how? In the transitional justice (TJ) context, the predominate understanding of who is victim has initially been written by the ICTY court (Orentlicher, 2010; Banjeglav, 2011). Since such legal conceptualisations of victims and their experience as criminal event, the social and political practices of local societies reposition this notion as they respond to the extensive changes and obligations to come from an era of dense reform and rehabilitation.

Judicial obligations like hand over's, prosecutions, and investigating crimes that become knotted in with European Union (EU) membership candidacy or other vital 'reform projects' (Peskin, Boduszynski, 2011: 55) have produced particular consequences and politics on the ground (Subotić, 2009: 362, 365). This is where certain social priorities involve increasing civic participation of formerly marginalised through accounting for the nature of the war.

In response, this paper suggests the importance of taking a closer look at the post-war social and political transformations undergone in Serbia, Croatia, and Bosnia and Herzegovina, be traced through the work of local NGOs. For it is the local NGOs whose informal mandate in the TJ context is to concentrate on social issues like victims, missing persons, human rights, and democracy building. These issues have come to define local NGO projects, initiatives, and state practices. They also frame new government dealership of local and international obligations, amidst the establishment of international transitional justice mechanisms that legally and structurally address the political violence of the 1990s conflicts. As such, these facets of activity require investigation simultaneously. The relationships between them serve as crucial factors to understanding what has shaped the people and the politics on the ground – a politics of transformation.

Therefore, I briefly offer an account of what has emerged on the ground based on retrospective empirical work conducted since 2004 and ongoing. Fieldwork has included semi-ethnographic punctuated field visits, ranging from 2 months to 6 months stints at a time, respectively over the course of seven years. Free form discussions were chosen rather than strict interviews; and in some instances a short questionnaire specific to sampled NGOs was issued, which aided follow up correspondence. Other forms of empirical data

collation included continued field engagement with local practitioners who work in the non-profit sector, different government agencies, and temporary desks established by EU and UN programs, from each state. Research also included long term monitoring of NGOs and state policy 'behaviours,' in order to distinguish what are the forces behind programs. Specifically, findings are informed by a sample of local NGOs from each state specifically engaged with Reconciliation programs or projects.

The punctuated revisit approach allowed for an extended exploration of the regional transition. The 'revisit' to the field regularly over the past seven years was carried out with a view to understand historical change and continuity, or rather the consequences of the mass political violence and mass transformation (Burawoy, 2003: 669). To discuss the socio-political consequences of victimization, I draw on the initiatives of six local organisations from each state non-comparatively, who have engaged with Reconciliation programs or projects, or linked to this strand of the reform field: *Otpor* (Serbia), *Viktimolosko drustvo Srbija* (Serbia), *Civic Committee for Human Right GOJLP* (Croatia), *Documenta* (Croatia), *Urban Movement Mostar* (Bosnia and Herzegovina), *Udruzenje Prijedorcankilzvor* (Bosnia and Herzegovina).

By concentrating on the aforementioned local organisations we are able to see what has formed rather than measure the impact of the ICTY on local scene. Measuring the impact has proved problematic for many studies in this field attempting to establish direct causal links between the prosecutions and the people (La Rosa, 2006; McMahan, Forsythe, 2008; Meernik, 2005). I therefore choose to explore the work of local organisations due to their role in such reform and rehabilitation as repositories of the social and political transformation. As noted by Jonathan Hearn, local organisations become the voice of the people in so far as identifying wrongs, and challenging the state. Hearn stresses the importance with considering "*civil society as part of what links the state to society... and as providing the channels through which peoples influence their state, and states cultivate legitimacy*" (Hearn, 2001: 340).

The programs and projects of local NGOs offer representation of the internal social concerns. NGOs focus on the aforementioned issues and attempt to advocate for their address as particular social-political problems, which ultimately denote the local feelings of defeat. Thereby when the NGOs produce projects in address of such issues they project the anxieties of the people, but also turn them into political anxieties for the new governments to

process and manage. It challenges the government, who develop responsive politics as riposte to these feelings.

Society as victim – conceptual construct

The paper will discuss two particular consequences of victimization by focusing on the impact and role of the ICTY in local feelings of victimhood, which pits society as victim. In the past twenty years, much scholarly mite has gone into aptly determining international legal notion of victim and 'war crime.' Though this paper does not offer a genealogy of this, it does recognition the innovation that has emerged with the conceptual realm of how victims and victimhood is discussed. I go on to claim that the ICTY become a significant influence with framing an international legal interpretation of victims regarding the 1990s Yugoslav wars. Though individual experiences informed the understandings, social ramifications of the war crimes were implicitly absorbed into the judicial perspectives. This has produced an uneasy theoretical terrain for discussing collective victimization as mass victimization, and who comprises such category, along side associated questions of who does not and whether those that do not, slip into the perpetrator category, or perhaps even a collective of socially complicit citizens in the arena of transitional justice (Subotić, 2011). These questions are furthermore investigated at the broader level of state responsibility, where ideas regarding victims are lightly explored on the societal level as victims are locally considered in terms of comprising 'groups' or 'associations.'²

In this vain, Gibney and Roxstrom explore the idea of victimhood at the state level, where they suggest that the impact of international tribunals tends to establish a 'victimized state.' This would pertain to the state having achieved an official stance on reconciliation, and how to understand the past. For Gibney and Roxstrom, victims should call upon their state to pressure those that

² Due to the magnitude of individual victims, and the handling of victims in the international tribunals (such as ICTY, ICTR, ICC) as quantifying a crime numerically, I claim that the social determination of victims is in terms of individual victims being associated or linked with victim organizations or action groups where often victims are considered in 'collective' terms. For more on this see Vanessa Pupavac who argues this is the 'pathologising of victims' through collectivizing them stems from 'Therapeutic governance' (Pupavac, 2004a; 2004b). In agreement with Pupavac, I perceive this top-down judicial idea of victim as a form of social management and containment of suffering individuals in the new state. This paper will not further develop this but notes and acknowledges the continued need for further research in this area, noting that it rests predominately within agency discourse.

produced their victim identity for an apology, rather than allow for the state with the identified perpetrators to construct a political apology (Gibney, Roxstrom, 2001: 935). To a certain extent, this suggests that the victims are contained in one state and in some instances the new state as a whole is victim. I rather suggest that it is society who is victim and feels victim as their relationship to the state is in a stage of rehabilitation and reform, and is still frayed by the unaddressed legacies of the past, such as the personal loss sustained and the consequences of broader political loss where the state in terms of political leadership failed. Though problematic, the victimized state frame (Gibney, Roxstrom, 2001) is useful for conceptually exploring victims on a broader level such as society as victim instead of state. This is namely due to the contextual nature of the Yugoslav federation where structural and social fragmentation produced and packaged societies into new sovereignties.³ This occurred through the introduction of an international agenda dedicated to rehabilitating and reforming the new sovereignties into separate democratic states. A large part of the agenda concentrated on the area of justice where international neo-liberal ideas of justice were worked into local feeling of justice.⁴

The first is local justice obligations and victim recognition by the new governments. This has seen the emergence of local legal advocacy groups through the need for information gathering and investigating of ICTY cases, which required engaging with local activists and professionals to get to the victims and the facts (Popović, 2008: 115). In turn, this contributed to the gradual growth of rights consciousness with local impetus for victim visibility within international judicial avenues like the ICTY. This then gave rise to local organizations attempting to engage with legal advocacy for victims⁵. Most commonly, local NGOs have emerged as the predominate mediums

³ For further statist debate on state's and apology see Gibney, Roxstrom, 2001.

⁴ I refer to the 'feeling of justice' in terms of how international justice was socially experienced. This does is to go beyond 'measuring' the impacts of the ICTY as I have found that there is 'disconnect' between local links to the ICTY. As found in many socio-legal studies focusing on the ICTY and the reactions of society, such as La Rosa, Subotić, etc. This is further seen through the numerous 'outreach programs' established to by the UN, as well as NGOs who have developed programs for assisting witness with support, and victims seeking recognition in such courts. This paper will look at one of many NGOs (later in the paper) working to bridge the gaps between victims and the international judicial engine that the ICTY has become.

⁵ "Court support network project: IZVOR" – Izvor (The Source) currently involved in developing a network for witnesses but also to develop a court support network throughout the whole region. For more see: http://www.norveska.ba/ARKIV/Ongoing_Projects/IZVOR/

for articulating wartime victimhood in and out of their societies (Popović, 2008: 137). In a contracting climate, they attempt to channel citizen feelings of victimhood as part of their role in the TJ context. Therefore, the paper uses examples of legally orientated local NGOs, to focus on their role with contributing to state pressure through politically framed campaigns, as well as justice to truth seeking initiatives.

The second is connected to state international obligations. The impact of the ICTY establishes 'justice' through local group advocacy. This is where the era of ICTY has led to the development of a social practice of neo-liberal justice and compliance. The implications are that the state functions in a 'responsive mode,' causing a type of local political pressure to emerge out of legal reform where meeting obligations is the norm and the state governs with anxiety (Hage, 1996). For Jelena Subotić, such pressured induction of state compliance is a politics of international justice compliance where the state fears prosecution and domestic backlash. In response, the state develops particular strategies to manage such 'pressures.' Subotić claims that societal responsibility is absent in 'the disconnect' between prosecutions as state compliance. This is through how new governments manage accountability and responsibility at the society level – which involves 'shielding of the state' from the societal perpetrator tag. Gibney and Roxstrom also suggest the state is the incubator of social complicity when suggesting that victims should pressure their 'state' as the 'victimized state' to get an apology from the 'aggressor state (Gibney, Roxstrom, 2001).'

These works demonstrate how the new states are drawn into the politics of compliance and local obligations, which are determined by societal and judicial imaginaries of victims, responsibility, and accountability. Particular imaginaries are negotiated in this TJ environment. In social terms, responsibility and loss become more than just judicial obligation. It requires socially addressing layers of defeat beyond legal narrative of crime, and more towards the social imaginaries of the self and the lost self as victims of defeat, where resentment and grievance become foreboding forces of challenge rather than change. For instance, part of managing defeat involves dealing with social and political constraints in the form of social resentment and international policies connected to EU candidacy. Robert Meister suggests there to be a need for harnessing grievance where it is suppressed or lives as resentment. The task of the state is to manage the ambivalence and fractured

consensus where loss, suffering, and responsibility is not digestible (Meister, 2002) and produces society as victims.

The consequences of society as victim are predominately feelings of 'being victims,' which require the new state to manage those feelings as layers of defeat. I propose that the local effect of 'meeting' such local and international obligation has produced a politics of defeat. Defeat becomes something multilayered at the societal level, where local responses and tensions define the intra-state frictions expressed by citizens. The state is left with having to manage these feelings by reproducing new imaginaries.

a) Political defeat: Personal loss vs. broader loss

Drawing from Ghassan Hage's work on management of political chauvinism, which he claims is a nationalist chauvinism, parallels are found with post-war Balkan context in terms of how social tension impacts state and societal imaginaries. Through his study of Lebanon, Hage suggests ruptured communities struggle to deal with multilayered consequences of the past, producing a defeat identity. Social tensions are connected to nationalist animosity for the new agenda. Hage found that this shapes the new politics. Thereby the socially indigestible defeat identity needs to be managed and regenerated in terms of producing new community imaginaries:

"...the wave of ethnic and national chauvinism in ex-communist Europe from which emerge the contours of a much needed theory of the nature of the affective structure that underlies communal(1) imagining" (Hage, 1996).

This helps explore the social experience of political regimes that sustain 'political defeat' of a previous regime, which in Hage's study dealt with the problem of nationalistic chauvinism in Lebanon and communal relations, and consensus for the new order. To manage social experience of politically defeat, the state took efforts with shifting social feelings of defeat and loss that steam from the failed past regime. Hage suggests that when the new state is created – aspects of the old world imaginaries are left unaddressed causing social disharmonies and perpetuating social feelings of defeat in terms of a lost world and agendas (such as personal loss vs. broader loss):

“The killing of Muslims because they were Muslims, especially because of the brutal manner in which it was done, was an anxiety driven politics aimed at reconstituting social reality so that the other remains a Muslim despite all and the Maronites’ fantasy structure was reproduced...” (Hage, 1996: 7)

Therefore, Hage’s defeat concept for how new states manage nationalist chauvinism is expanded in this paper so as to introduce a political defeat paradigm as an approach to understanding how society is victim, and shaped by individual anxieties, arising from personal loss, and state anxiety that emanates from broader loss:

“It can be argued that part and parcel of the structure is a constant anxiety – driven ideological work required to assure its reproduction across changing social and historical conditions. (Hage: 1996).”

Unlike Hage, I claim the political defeat is associated to societal feeling of being victim when defeated by the past and future systems. Society feels a constrained sense of contribution or control of that future as they are caught up in a politics of compliance of application. I argue that the dynamic socio-political tensions, to emerge from within TJ climate of change, can be understood through a political defeat paradigm. I use this paradigm to identify four types of ‘political defeat,’ to explore society as victim in the context of post war TJ. I propose that with the political defeat paradigm there is a social politics to 1) feeling defeated by leaders; 2) defeated political agenda; 3) feeling accountable; 4) feeling and understanding responsibility, which I group into a ‘political defeat paradigm.’

Layers of feeling a victim (sense of defeat)

Feeling defeated by leaders

The first sense of defeat, *feeling defeated by leaders*, refers to people who are victims of nationalist politics and the loss of socialist norms. This is where consensus went to the previous nationalist regime. Typically, before the outbreak of the 1990s armed conflict, opposition to the nationalist leadership and the political systems they instated was expressed through civil protest in

public squares. This is where we find early signs of resistance and the onset of anti-war sentiments among the general public in what is now known as Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Croatia. Particular movements, and intellectual circles worked to campaign against corruption in the public sector, education, as well as other avenues used by the nationalist governments to mobilise propaganda.⁶ *“In a semi-authoritarian regime such as Milošević’s during the 1990s, there were pockets of independent media that reported on the vile nature of the Serbian nationalist project and the level of atrocity committed.”* (Subotić, 2011: 165)

After the war, and the establishment of the ICTY, the space for anti-nationalist politics gradually opened in so far as challenging right-wing political leaders (Peskin, Boduszynski, 2011: 59). The prosecution of particular atrocities committed under the Milošević regime offered non-conforming local group a minor opportunity to resist the continuance of such political agenda. Local groups attempted to engage aspects of the population who did not support such regimes, and felt defeated by such leaders who carried out violent politics in their name. Uncomfortable with the stigmas, aspects of society were mobilised to call for the end of such leadership.

For instance, in Serbia, the controversial youth movement *Otpor*, entered the political scene in 2000⁷. Their main objective was to produce campaigns, playing on the idea of the need to purify and remove. Efforts were made to prove that Serbian society not be cast as the supporters of the atrocity and the bestiality of the previous system⁸.

⁶ I refer to the March 1990 protest in Belgrade’s Republican square, which was the first from of social protest since WWII. I also refer to movements like ARC in Croatia who recently celebrated their 20year anniversary for the fight against nationalist politics and the war. Then in Bosnia Herzegovina, I make mention of Krug 99, which was an informal circle of intellectuals who secretly meet in underground radio station and went on the write an anti-war and anti-nationalist statute, which was absorbed into reconciliation campaigns. Its members have become well known NVO leaders and civil society actors, continuing their informal allegiance to the anti-nationalist and war sentiments.

⁷ Since the 2000 Bulldozer revolution that removed Milošević from power, the group has changed its function and is today involved with training activists around the world. For more see <http://www.cafebabel.co.uk/article/37103/egypt-revolution-serbia-otpor-pora-canvas-youth.html>

⁸ Julie Mertus conducted a ‘public perceptions survey’ in parts of Serbia (Novi Sad and Belgrade), and Bosnia and Herzegovina (Sarajevo and Banja Luka). She found that most of the responses from participants who resided in Serbia and considered themselves Serbian expressed feelings of prejudice at the ICTY. They claimed that the bias of who was tried

As part of their 'Gotov je' [He's finished – referring to Milošević] slogans, *Otpor* developed the 'Fleka' [translating to Stain] advertisement where they played with the daily banal task of washing stains. They attempted to reveal how dealing with this stain is part of their everyday reality by linking it satirically to everyday tasks.⁹ In their campaign, they subversively play on the idea of cleansing where the 'spokeswomen' seems to be championing the best 'formula' for getting ridden of the toughest stains especially those with a 10 year severity.

In the advertisement, she clutches a t-shirt with a picture of Slobodan Milošević's face in black and white on it. She goes on to apply the 'detergent' to the t-shirt referring to the image as the stain and thrusts it into the washing machine, when the following commentary is made:

"For ten years I have been trying to remove this stain, believe me I have tried everything. Now there is a new washer that has an excellent program that reliably, which permanently cleans..." [She lifts the shirt from the machine flawlessly white and purified she says]... "and see it works..."

The advertisement then runs with a voice over saying: *"finally he is finished."* The provocative segment seems to suggest that the right mix cleanses the stains of society, and purifies or rather vindicates those who were against the Milošević regime. Through its suggestive tone, the campaign implies that this is a collective problem not just a view harbored by a minority. They place the cause within a body of historical discontent reaching back to before the conflict broke out.

It also, to a degree, promotes an aspect of the transitional justice ideology of accountability and rule of law by demonizing the leader's image and power. For the most part, Milošević's party relied on hard uses of national broadcasting mediums to communicate pro-nationalist propaganda. In response, *Otpor* subverted this by creating advertisements with a satirical

at The Hague established the stigma of Serbia as perpetrator for all the atrocities, which discounted victimhood of Serbians. For more see Mertus, 2007.

⁹ *Otpor* later went on to win an MTV 'Free Your Mind' award for their campaigns and logo http://article.wn.com/view/2000/11/16/Yugoslav_opposition_movement_Otpor_wins_MTV_music_a_ward/. Furthermore, most of their campaigns had English subtitles – suggests that their audience was beyond Serbia.

tone, to serve as a mechanism for breaking¹⁰ up the Milošević norm of nationalist atmosphere. The transitional justice ideology was translated in a subversive way by framing ‘advocacy’ for removing the offender (the dirty leader). The point they raised was that the dirty leader and their action implicated the nation and perennially associated them to the atrocities by way of representation. The campaign suggests that this has locked citizens into a politics of defeat, and responsibility for the suffering (individually, economically, and socially). This narrative of stains provides insights with how local tensions were harnessed, mobilized, and pulled into the broader building of consensus that promoted a new political system and state.

Defeated by leaders: war crimes

The other form of *defeat by leaders* is seen in reactions to the war criminals and crimes. This is where we find new states dealing with unheard victims, highlighted by victims associations still fighting for the support of their new governments. Many local victim association representatives in Bosnia and Herzegovina¹¹ have projected feeling defeated by the new post-war agenda for governance that continues to shadow their experience. As recent as 2011, a local government agency in Bosnia and Herzegovina allowed for it to become the site of ‘fictional’ violence (by allowing war rape film to be shot by international film crew). The initial response of representatives from “*Women Victims of War*’ and *Association of Concentration Camp Torture Survivors* was to lobby for the permit to be revoked.¹² They interpreted the

¹⁰ Another campaign called for ‘Slobodan Milošević, save Serbia and kill yourself’ [Spasi Srbiju i ubij se!] Otpor put together lyrics to the effect of: Spasi Srbiju i ubij se...Ti si mi rekao da sam izdajica...Ti si mi rekao da sam fašista i anarhista...meni si uzeo moja prava ...‘gotov je.’ [Translates to you told me I am a traitor... you told me I am a fascist and an anarchist... you took my rights... save Serbia and kill yourself...he is finished.] (The Stain (Fleka) - October 2000) <http://www.youtube.com/watch?v=4DAJct2qL1g&feature=related>

¹¹ Although I noted Bosnia, I do acknowledge the grass roots campaigning of victim organizations throughout the region in Serbia, Croatia and Bosnia. Do to the limitation of the paper I merely select this event to project the social tension in this particular instance. In the past 20 years many Women’s associations have partnered up to push for awareness and visibility.

¹² The permit was revoked – then granted once the film production team demonstrated full criteria for filming according to the state standards. The film “*In the Land of Blood and Honey*’ was produced and released December 2011 in a seat of controversy. More information

filming of such social experience as the taking of their voice and feeling that their government again did not shield them. Therefore, re-livening feelings of not being protected:

“by giving in to Hasecic, the Bosnian government essentially collectivised what should be individual memories of the war, which fosters a culture of collective victimhood to be used for ethno-national political purposes... „We can clearly see that politicians and clerics emerge as spokespersons for women victims, their stories and their rights, and that’s what I call the political exploitation of trauma” (Hopkins, 2011).

The unconsolidated nature of NGOs conveys an unconsolidated victim voice with regard to the experience of accountability for victims of sexual violence. The instrumentalisation of their experience has produced a particular politics locally where a distinguishing idea of victim and the discourse associated to it persists. In such an instance, the postwar issue pits individual victims within a complicated political vacuum where their anxieties regarding lack of recognition and protection in the new system, such as lack of status within the new order, has lead local governments down a path of pressure decision-making where they attempt to quell possible tensions by reacting to the call of a predominate victim identity. This result has left other victims who do not link in with organizations and associations identifying with the cause of war rape victims:

“they say authorities do not help them, only meting out financial assistance through established associations, which means as few as 2,000 women have registered as rape survivors. „I have yet to see any campaign where anyone explains how to claim status as a civilian victim of war, or rape victim. Nobody wants to speak about it...” (Hopkins, 2011).

The politics between the different organizations, and the issuing of a permit demonstrates how the state is perennially tied to judicial obligations by locally being held accountable. To an extent, the significance a particular type of victim has had in how these issues are addressed, seems to be a

of this matter can be found <http://artsbeat.blogs.nytimes.com/2010/10/18/jolie-regains-permission-to-shoot-film-in-sarajevo/>; <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/boos-in-berlin-for-jolies-war-drama-6792197.html>

remaining taboo. The particular idea of war rape victim is linked in with a broader “victim profile,” namely referring to the ICTY interpretation of individuals who were targets of such violence. This is where particular legal idea of victim and victimhood emerges from ICTY cases and the antiquated application of legal principles during prosecutions.

An ICTY understanding of victim is produced through the courts and the cases, which is determined by the nature of (war) crime. Definitions have emerged from presenting legal facts accepted or outlined in the prosecutions to demonstrate the political nature of the crimes, and that they are victims of political crime. The ICTY cases have established a particular ‘international judicial’ notion and narrative for what it means to be victim (Stover, 2005: 5). Jo-Anne Wemmers and Anne-Marie de Brouwer work notes that foundations for identifying victims are ‘individuals as victims of crime’ when handled in international legal frameworks and extended to the local scene (Wemmers, de Brouwer, 2011: 279). The courts became the ‘frontline’ for where the identification and recognition of victim and their experience, which writes victim identity¹³ into a political violence narrative such as mass victimization, atrocity, or “systematic rape.” Socially this victim type is established when transferred locally through international policy and documents issued to state agencies and NGOs, outlining how to deal with victims, such as TJ guides¹⁴ for the state or when NGOs involved in Outreach programs help connect ‘victims’ to prosecutions at the ICTY (Popović, 2008: 115). Local dealings with victims have been problematic, where associations still feel invisible (Amnesty International Report, 2009).

The political anxiety of protecting these victims has priority in the new politics, as demonstrated by the local governments move to revoke a permit once some of the more established Victims of War associations lobbied. Furthermore, this case also demonstrates the lack of consensus between victims and the associations who have risen through the TJ context. Thereby, depicting the deficits underwriting social concerns regarding marginalization based on being a victim of the past regime. This lack of consensus is a continued anxiety that the new government is faced with and is pressured by defining its local political obligations.

¹³ For more see Bouris, 2007.

¹⁴ I refer to a variety of guides and manuals developed in collaboration with local NGO representatives and state officials for the different territories over the past twenty years. One example is Popović, 2008.

Organizational self-interest becomes the particular consequence of victimhood in so far as associations being caught in a sustainability crisis. Namely, as they try to sustain their existence in a context that has yet to recognize the full circumstances of their experience both during and after the war. As a result, a particular idea of victim is preserved to the detriment of victims who do not fit the ICTY determined victim profile, which for most local concerns has produced a social anxiety in terms of a limited if not absent local discussion on such victim experience. This suggests there continues to be a constricted understanding of war rape victims through judicial outcomes and prosecutions that have gone on to dimpled local political transformation in terms of shifting state protection parameters where they had failed previously. Victims continue to be streamlined or sidelined in this dynamic of justice as a social practice, framing how they are to be depicted locally not just judicially, and therein addressed by the new state government. As noted by Belma Becirbasic: „*Victimhood is the main historical narrative that fuelled the ethnic conflict in the first place – you can imagine how dangerous the consequence can be, and that doesn't contribute at all to the reconciliation process, but on the contrary undermines it*“ (Hopkins, 2011).

The failure to protect in the postwar climate is the failure to protect and represent. It creates a political sensitivity for the new government who acts when international public scrutiny arises. The victimhood discourse has in such an instance burgeoned the consequences as unresolved social and political issues, and thereby anxieties of the people that then challenge the new systems and the particular Hague idea of victim have come to frame.

Elsewhere the defeat by leaders in Croatia was expressed in response to the new impunity laws announced in October 2011. Local NGOs, *Civic Committee for Human Right (GOLJP)* and *Documenta* signed protest statement¹⁵ and staged public protests on preventing the Impunity bill on the nullity of certain legal acts of the Yugoslav National Army (JNA) judicial bodies. They claimed that the law revealed the superficiality of the government's compliance with international obligations like handing over former leaders.

¹⁵ The groups went on to organize a round table in Zagreb, March 2012. They invited the participation of Croatian NGOs and state officials, such as Ivo Josipović. The key NGOs involved were: Documenta, the Citizen Committee for Human Rights, and the Centre for Peace, Nonviolence and Human Rights. The round table dealt with discussing how war crimes were handled in terms of managing their sentences, which in Croatia's case has involved a reduction policy.

According to the groups, and their civilian supporters, the law would continue to locally blanket the crimes by stating in the Impunity laws that the crimes were security measures protecting Croatia (Pilsel, 2011). The protests and public outcry capture the anxiety of the people in terms of feeling that the laws would allow the government to pursue, and reignite a culture of denial where many victims would be ignored again.

Managing the feelings of defeat

The second sense of political anxiety¹⁶ manifests through the state need to manage *people's feeling* that the *national political agenda was defeated*. This level of defeat refers to freezing the continuance of political regime and creating consensus for the new order or new politics where new governments concentrate on abiding by international justice frameworks and EU Integration criteria (Peskin, Boduszynski, 2011). Jelena Subotić suggests that this is one of the many paradoxes of international justice compliance, which draws domestic tension among segments of society:

"...compliance with international justice creates domestic political backlash as it is unpopular with segments of society that supported past policies, and it can even lead to political instability as old-regime loyalists mobilize against the transitional government out of fear of prosecution" (Subotić, 2009: 364).

Locally, when looking at the societal level, I claim that international compliance is experienced as a state system built in the name of recognising 'a Hague idea of victim' and responsibility, which has caused for major system shift where locals do not identify with the new imaginary that has emerged from such dense international management. This leads to the question 'what is justice to me?' For this I draw on the example of *Urban Movement Mostar*

¹⁶ Political anxiety is different from political pressure is it captures the sensibility of governance – rather than political pressure in terms of procedural lobbying – it is more the impulse of politics or the way the state reaction – denoting the emotional aspect to politics – where discussions are made from a body of tensions and social legacies requiring management and address. Political pressure is more the institutional pressure. The policy pressures that leave no options but compliance thereby a politics of compliance. The political anxiety is the internally informed reactions – they are the memory and stress of the people in the government – making decisions with anxious responses. Does not denote a lack of rationality.

(1995 – 2005). The organisation tried to use art to express local social issues and respond to tensions that have emerged from the mass victimizations during the war. They tried to point out what it felt like to live in such a context of defeat in terms of disagreeing with the past nationalist regime that took their pre-war existence and norms, as well as within a new order that struggles to manage social divisions. One of their numerous actions was a radio program called “Walking down the Victims of Democracy Street.”

The other more popularised action involved creating a monument of Bruce Lee (as a carrier of justice). The construction of the statute was used to express feelings of the people who were exhausted by a sense of justice that did not match theirs and want for the new state identity to be craved by Bosnians for Bosnia and Herzegovina. Their activities resonate a strong voice of resistance toward a new order in terms of building their own sense of justice.

The project came from a broader reform project, Bauhaus “Mostar 2007,” that looked at establishing urban normality through a European vision. A common trend since the establishment of ICTY, and the Dayton Accords, was international organisations aiding the establishment of particular rule of law ideology like anti-nationalist consensus (Subotić, 2009: 369). The Bauhaus Action plan for Mostar is an example of this. The project was inspired by the local tension regarding ideological constraints that emerged from the post-war interventions. The Stiftung Bauhaus Dessau foundation, which provided support for the actions, noted in their project report how the local issues of injustice are a strong factor in the local transformation process:

“the project focused on the city of Mostar in order to activate spaces and to raise public awareness of the absurdity of the situation by addressing both the locals and the internationals... art may take on a special role, as it allows a fresh view free of ideological constraints.”

Under these terms, the Urban Mostar Movement took the opportunity to demonstrate the strain of having to digest international understanding of justice in their Bosnia. This was echoed by one of the movement leaders Veselin Gatalo, when he explained the decision to chose Bruce Lee as the monument subject: *“far [enough] away from us that nobody can ask what he did during World War II”* and *“part of our idea of universal justice--that the good guys can win.”* (Zatichik, 2006)

Other co-founder, Nino Raspudić, noted that Bruce Lee allowed them to express feelings of “*deliberate rejection for “great narrations” that had spurred violence and deeply politicized even the minutia of everyday life in the region*”.¹⁷

Feelings of accountability

The third type of feeling defeated for managing, resonating ‘society as victim,’ is ‘*feelings of accountability*.’ This is connected to socially reproducing an idea of responsibility, which has predominately had a legal frame. In the NGO community, it manifests in their projects when interpreted, or explored in terms of ‘feeling responsibility,’ raising questions like who is responsible and for what as a way to come to terms with the present systems in international judicial environment. This seems to be a central theme in NGO projects engaging with victims and veterans, and policy formation via advocacy of individual to societal needs. They concentrate aspects of their work on including self-reflection as a starting point to establish their programs. I draw on the work of *Viktimološko Društvo Srbije* (VDS) which developed their Third Way program with the aim for dealing with reconciliation in Serbia. As part of the program they explored and sought to produce approaches for dealing with the past by focusing on understanding the self (Nikolić-Ristanović, 2004; 2010). The Third Way program dealt with the idea of individual and social responsibility as partially influenced by the broader politics of trials; international and local obligations. They looked at types of feeling victim ranging from being victims of circumstances to victims directly affected by the political violence of the past conflict. They developed a ‘non-accusatory model, as way for distilling an inclusive environment for individuals to face the past. They worked with the objective to indiscriminately allow participants in projects to explore their individual experiences of the war and post-war: “*The method used, which included exploring, „trying” and „exercising” inclusive approach*” (Nikolić-Ristanović, 2010).

This work took the ‘responsibility’ question into an individual experience and implicitly explored the idea of responsibility framed by Transitional Justice principles. Ultimately, the approach involved the intersecting of Transitional Justice ideas into Third Way. Through its holistic approach and intersection of TJ, VDS address the question of responsibility in social terms:

¹⁷ <http://memoryandjustice.org/article/discussion-of-mostars-bruce-lee-statue/>

The approach that intersects with the third way as well is “transitional justice.” Transitional justice in general is concerned how „states in transition from war to peace or from authoritarian rule to democracy address their particular legacies of mass abuse“. It is „multidisciplinary field of study and practice that encompasses aspects of law, policy, ethics and social science“ (Freeman 2006: 4 in Nikolic-Ristanovic, 2010). Similarly as majority of members of ZAIP, leading scholars in the field of transitional justice see punitive justice as a necessary element in the overall process toward reconciliation, at the same time recognising that other ways of dealing with past are also important (Minow 1998; Huyse 2003a in Nikolic-Ristanovic, 2010).

Responsibility in social terms

The responsibility issue is also connected to accounting for the dead victims who live¹⁸ in investigation processes (Verdery, 2000). This is where ‘responsibility’ obligates the people and the state to face anxieties of families, and victims in terms of finding those deemed ‘missing.’ This leads to responsibility for the bodies through the process of identification.

Forensic findings

In subsequent years to the ‘end’ of the conflict there has been increased momentum for recovering forensic facts where particular process were developed around forensic identification, confirmation (as a confirmation of crime) and recording of human remains. Such processes were set off by the ‘pressures’ for proving the wrong doing, and proof of addressing the nature of the political violence. Forensic truth seeking was initially accepted through

¹⁸ In her work “The Political Lives of Dead Bodies,” Katherine Verdery explores post-socialist politics through the symbolic interpretation of dead public figures portrayed as social and political luminaries. She discusses how post-socialist politics across Eastern Europe deal with the past by giving such dead and their bones political life. Therein she suggests that a norm with post-socialist politics is to enliven ‘old bones and corpses’ of public figures through a re-orientating of the present. For more see: Verdery, 2000. I draw parallels with Verdery’s view to demonstrate how in the post-war TJ context of dealing with the past in terms of seeking the missing, and addressing the finding of bones. The dead and the missing are enlivened and permanently linked into the new political order through the anxiety of families and the communities these missing persons belonged to. They become the silent community and carriers of justice. Through their identification they make visible the surviving community and their needs as vulnerable citizens.

the Dayton Accords (ICMP: 2002) where the importance for identifying the mass body counts was noted (UN Case file no. IT-95-5/18-T; March 2010). This was gradually translated into the legal judicial arena as a requirement and resource for building cases seeking to achieve accountability over the 'bodies' – or rather the dead and the crime.

Therein, to an extent, the need for finding evidence was set off with judicial proceedings requiring 'facts' to build cases. Such investigative process was not just about cases and finding evidence of crime; there is also the consequences of victimhood in terms of families seeking the whereabouts of their family members¹⁹ or finding the individuals who went missing (Mašić, 2004). For instance, local Bosnia and Herzegovina group *Udruzenje Prijedorčanki Izvor (the Source)* was established to help victims and their families with regard to missing persons, internally displaced persons, and lobbying for improving the status of victims and the dead through domestic systems. One of its predominate ongoing projects is finding the bones of family members, and support for involvement in Court proceedings. *Izvor* set up the Court support network project with the support of the Norwegian government. The project works to develop a network for witnesses. The goal is to disseminate court support services throughout the whole region.²⁰

In keeping with the need to address matters related to the missing, *Izvor* annually marks International Human Rights Day with a peaceful protest walking of streets in Prijedor as a symbolic gathering. One of the founders, Edin Ramulić, notes the walk is peaceful protest expresses the local displeasure, and need for assistance from domestic bodies with finding the bones of their loved ones:

"the families of victims faced with mere survival, because they still have not achieved on the basis of the civilian victims of war, and said to them, in the case of

¹⁹ 10th December 2011, the organization *Izvor* held the International Human Rights Day Protest march, which called for supporting - symbolic gathering of five minutes to 12.00 hours on the main square, where peaceful protest to express their displeasure, and requested that the relevant help be given to them for finding the bones of their loved ones. http://fotogiga.com/index.php?option=com_content&view=article&id=525%3Aprotestnasetnja&catid=34%3Anajnovije

²⁰ For more on the Court support network project: *IZVOR* – *Izvor (The Source)* see: http://www.norveska.ba/ARKIV/Ongoing_Projects/IZVOR/

Bosnia, the largest number of lives in this city...The missing are denied the right to life, the right to a dignified burial and right to identity"

Therein accountability is expressed in terms of accounting for their people. Once the social concern for the dead to be identified is achieved then survivors become visible in the new order as they rebuild their community from the foundations of accounting for their dead. The dead are not ancestors – rather they are the silent community members of a society whose civic participation is validated through the identification of the bodies as the identification of injustice.

Izvor has linked in with the DNA project of *International Commission on Missing Persons (ICMP)*, which was set up G-7 in 1996 (ICMP: 2002). The ICMP project has helped with confirming not only who is victim (in their direct link to the political violence) but also meant that the bodies are (one by one) anxieties for the state to manage. From this a political impetus emerged, which involved locally ensuring the representation of people as a way for managing previous marginalization. This has led to the establishment of particular government bodies to directly evidence that the people are accounted for in the new Bosnian state, such as the *House of Representatives of Peoples*. This body was recently involved with drafting a bill on sanctioning genocide denial, which was translated directly from the European Convention, and therein points to the implicit meeting of international obligations like addressing accountability. Eventually it became a draft law on amendments to the Federation of Bosnia and Herzegovina (FBiH) Criminal Code, aiming to punish denial of genocide, war crimes and crimes against humanity and other crimes punishable under international law. The enforcement of the law is to include a prison sentence of three months to three years.²¹

²¹ <http://tacno.net/Novost.aspx?id=11017>

Conclusions

The reform phase of state building through accountability and compliance has determined different internal consequences expressed in response to particular experiences of judicial obligations. In such an environment, local individual and political anxieties in the form of different types of *'Political Defeat'* have shaped the social and political transformation of each society in an era of dense social and political management. This has meant that the management of feeling defeat has involved establishing particular systems; and managing social order in terms of censorship, denial, self-imposed resolutions, and containing of the past.

In response, some NGOs take a role as medium between international Transitional Justice agenda and local field engagement (where they call up the conditions of local society when 'exposing' new post-war 'wrong-doing'). This is evident with the recent increase in the establishment of projects framed by international experiences with managing victims, and truth investigation regionally such as The Coalition for RECOM (Regional Commission Tasked with Establishing the Facts about All Victims of War Crimes and Other Serious Human Rights Violations Committed on the Territory of the Former Yugoslavia in the period from 1991-2001). Further to this role NGOs become a vehicle of exposure and challenge to reveal the link and relationship of individual to national to regional anxieties. These anxieties are the feelings of defeat; the feelings of denial; feelings of responsibility; and feelings of disconnection with the new regimes that are European Union focused.

Such anxieties in turn frame the nature of new government policies, and activity as they try to negotiate social problems, which means managing the local feelings of defeat, with international obligations. The state's performance is one of contraction as the new governments need for adhering to the experiences of the people, as well as rehabilitating the image of the new state through fulfilment of judicial obligations. Ultimately producing responsive governance and politics. Therefore the new state is built on a bed of: 'Legal vs. social responsibility' as an imposed guilt, pain, loss, or trauma, where everyone is a victim and everyone defeated in terms of new verses old imaginaries and hope.

References

- Amnesty International (2009) Whose Justice? Bosnia and Herzegovina's women still waiting. (Amnesty International Report: EUR 63/006/2009) available at: http://www.amnesty.org.uk/uploads/documents/doc_19728, page accessed 5.10.2009.
- Banjeglav, T. (2011) The Use of Gendered Identities Before and During the War in Former Yugoslavia. *CEU Political Science Journal*, 1, pp. 22-46.
- Bouris, E.(2007) *Complex Political Victims*. Bloomfield: Kumarian Press.
- Burawoy, M. (2003) Revisits: An Outline of a Theory of Reflexive Ethnography. *American Sociological Review*, 5, pp. 645-679.
- Cerkez-Robinson, A. In *Bosnia, each funeral never ends*. The Independent; Sunday, 12 July 2009, available at: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/in-bosnia-each-funeral-never-ends-1742767.html>, page accessed 12.7.2012.
- Gibney, M., Roxstrom, E. (2001) The Status of State Apologies. *Human Rights Quarterly*, 4, pp. 911-939.
- Hage, G. (1996) Nationalist anxiety or the fear of losing your other. *The Australian Journal of Anthropology*, 7, pp. 121-140.
- Hearn, J. (2001) Taking Liberties: Contesting Visions of the Civil Society Project. *Critique of Anthropology*, 4, pp. 399-360.
- Hopkins, V. (2011) *Angelina Jolie touched our souls – Bosnia's rape victims have their say* available at: <http://www.guardian.co.uk/film/filmblog/2011/dec/15/angelina-jolie-bosnia-rape-victims>, page accessed 5.2.2012.
- http://article.wn.com/view/2000/11/16/Yugoslav_opposition_movement_Otpor_wins_MTV_music_a_ward, page accessed 5.2.2012.
- <http://artsbeat.blogs.nytimes.com/2010/10/18/jolie-regains-permission-to-shoot-film-in-sarajevo/>, page accessed 5.2.2012.
- <http://memoryandjustice.org/article/discussion-of-mostars-bruce-lee-statue/>, page accessed 5.2.2012.
- <http://www.cafebabel.co.uk/article/37103/egypt-revolution-serbia-otpor-pora-canvas-youth.html>, page accessed 5.2.2012.
- http://www.norveska.ba/ARKIV/Ongoing_Projects/IZVOR/, page accessed 5.2.2012.
- <http://www.youtube.com/watch?v=4DAJct2qL1g&feature=related>, page accessed 5.2.2012.

Konačno donešen dobar zakon: Zabrana negiranja genocida u FBiH available at: <http://tacno.net/Novost.aspx?id=11017>, page accessed 11.11.2011.

La Rosa, A-M. (2006) Humanitarian organizations and international criminal tribunals or trying to square the circle. *International Review of the Red Cross*, 861, pp. 169-186.

Mašić, A. (2004) International Commission for Missing Persons – Sarajevo (BH): Truth and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina. Speech presented at *Truth and reconciliation initiatives in the former Yugoslavia – general overviews*. Belgrade, Serbia: Viktimološko Društvo Srbije (VDS) 2004 Conference.

McMahon, P.C., Forsythe, D.P. (2008) The ICTY's Impact on Serbia: Judicial Romanticism meets Network Politics. *Human Rights Quarterly*, 2, pp. 412-435.

Medica Zenica. Bosnia: War is not Over – The Forgotten Suffering of Bosnian Women. *Medica Mondiale* available at: http://www.medicamondiale.org/index.php?id=116&no_cache=1&L=1&print=1, page accessed 28.11.2010.

Meernik, J. (2008) Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *Journal of Peace Research*, 3, pp. 271-289.

Meister, R. (2002) Human Rights and The Politics of Victimhood. *Ethics & International Affairs*, 2, pp. 91-108.

Mertus, J. (2007) Findings from Focus Group Research on Public Perceptions of the ICTY. *Sudost Europa*, 55, pp. 107-117.

Nikolić-Ristanović, V. (2010) *The Third Way: Toward Holistic and Inclusive Approach to Reconciliation on Western Balkan*. Paper presented at the 11th Mediterranean Research Meeting (European University Institute, Florence: Montecatini Terme, Italy) 24th-27th March.

Nikolić-Ristanović, V., Hanak, N. (2004) *From remembering the past towards positive future*. Belgrade: VDS and Prometej.

Orentlicher, D. (2010) *That Someone Guilty Be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia*. New York: Open Society Institute.

Peskin, V., Boduszynski, M.P. (2011) Balancing International Justice in the Balkans: Surrogate Enforcers, Uncertain Transitions and the Road to Europe. *The International Journal of Transitional Justice*, 1, pp. 52-74.

Popović, D. (2008). Razvojni program Ujedinjenih nacija u BiH: Vodič kroz tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini. (UNDP BiH) available at: www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/tran_pravda/?id=1800, page accessed 05.10.2010.

Porodice žrtava Dan ljudskih prava obilježile protestnom šetnjom available at: http://fotogiga.com/index.php?option=com_content&view=article&id=525%3Aprotestnas-etnja&catid=34%3Aanajnovije, page accessed 5.2.2012.

- Pupavac, V. (2004a) International therapeutic peace and justice in Bosnia. *Social and Legal Studies*, 3, pp. 377-401.
- Pupavac, V. (2004b) War on the couch: the emotionology of the New International Security Paradigm. *European Journal of Social Theory*, 2, pp. 149-170.
- Stover, E. (2005) *The Witnesses: War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*. Philadelphia: Penn Press, University of Pennsylvania.
- Subotić, J. (2009) The Paradox of International Justice Compliance. *International Journal of Transitional Justice*, 3, pp. 362-383.
- Subotić, J. (2011) Expanding the scope of post-conflict justice: Individual, State and Societal Responsibility for Mass Atrocity. *Journal of Peace Research*, 2, pp. 157-169.
- United Nations (2010). Order on Selection of Cases for DNA analysis: Prosecutor vs. Karadzic. *International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991*, (Case No. IT-95-5/18-T).
- Verdery, K. (2000) *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Post-Socialist Change*. New York: Columbia University Press.
- Wemmers, J.M., de Brouwer, A.M., (2011) Globalization and victims of Crime. In: R. Letschert, J. van Dijk (eds.) *The New Faces of Victimhood : Globalisation, Transnational Crimes and Victim Rights*. Springer: Dordrecht, NL, pp. 279- 300.
- Zaitchik, A. (2006) *Mostar's Little Dragon How Bruce Lee became a symbol of peace in the Balkans*. Reason Magazine, available at: <http://reason.com/archives/2006/04/01/mostars-little-dragon>, page accessed 5.2.2012.

MICHELLE VELJANOVSKA

Posledice sudskih obaveza kao politika tranzicije u posleratnoj Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj

Ovaj rad bavi se pojmom žrtve od individualnog do društvenog nivoa u okviru konteksta tranzicione pravde i pomirenja. Pojmovi pravde i istine postali su u velikoj meri prisutni u posleratnim državama na Balkanu. Reforma države zahtevala je obnavljanje društva bazirano na specifičnim pravnim interpretacijama političkog nasilja. Kao rezultat toga, era pravosudnih obaveza je dovela do okvira vezanog za regeneraciju, reforme i rehabilitaciju društva. Zato se u radu razmatraju posledice ratne viktimizacije u pogledu lokalnih odgovora na to kako se prošlost „obrađuje“ kroz institucije tranzicione pravde poput Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY), i povezanih ad-hoc mehanizama, kao što su programi na terenu. Uspostavljanje takvih sudskih procesa pokrenuli su specifična pitanja kao što su: da li se društvo može posmatrati kao žrtva? Kako društvo može biti žrtva? Koristeći društveno-politički pristup, takva pitanja su razmatrana kroz paradigmu političkog poraza kako bi se otkrila specifična politička anksioznost koja obeležava nova društva i njihove politike. U ovom radu ideja o „državnoj anksioznosti“ i „političkom porazu“ koristi se kako bi se diskutovalo o tome šta je na lokalnom nivou nastalo zahvaljujući jednoj takvoj politici u tranziciji.

Ključne reči: žrtve, transformacija, NVO, tranziciona pravda, pomirenje.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 205-216
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201205P
Originalni naučni rad

Žrtve loše psihoterapeutske prakse

NIKOLA M. PETROVIĆ
BEJAN ŠAĆIRI
TAMARA KLJAJIĆ*

Oblast profesionalne etike u psihoterapiji nije do sada bila tema domaćih istraživanja u oblasti mentalnog zdravlja. U ovom istraživanju autori su želeli da ispituju u kojoj meri je prisutna loša psihoterapeutska praksa, koja od korisnika usluga psihoterapije može napraviti žrtve psihoterapije. U prigodnom uzorku učestvovalo je 45 psihoterapeuta, koji imaju licencu nacionalnog udruženja, kao i 109 korisnika psihoterapeutskih usluga. Od instrumenata korišćeni su: upitnik autora iz SAD (Pope, Tabachnik, Keith-Spiegel), kao i kratki upitnik napravljen za potrebe ovog istraživanja. Rezultati su pokazali da je loša psihoterapeutska praksa prisutna u našoj državi, iako velika većina terapeuta postupa etički. Autori smatraju da bi bilo dobro uvesti bolji monitoring rada psihoterapeuta zbog manjine koja ne poštuje etičke standarde.

Ključne reči: etika, loša psihoterapeutska praksa, klijenti, žrtve.

Ponekad se čini da, sa velikim brojem psihoterapijskih pravaca koji se sve više "množe", kao i različitim oblastima koje psihoterapija obuhvata, ni psihoterapeuti više nisu sigurni koje je njihovo mesto i uloga u šarenilu ove, nedovoljno definisane, delatnosti. Međutim, ono što je sasvim sigurno je to da, bez obzira na trenutnu situaciju i nedefinisanu ulogu u društvu, psihoterapeut ne bi trebalo da zaboravi osnovno etičko načelo svog posla – da radi za dobrobit klijenta. Tu je da mu pruži pomoć, ali pre svega da mu ne načini štetu,

* Nikola M. Petrović je doktorand psihologije, asistent u Visokoj medicinskoj školi strukovnih studija „Milutin Milanković“ i saradnik Viktimološkog društva Srbije. E-mail: oksel@open.telekom.rs

Bejan Šaćiri je doktorand psihologije i istraživač u Viktimološkom društvu Srbije. E-mail: bejansaciri@yahoo.com

Tamara Kljajić je apsolvantkinja psihologije i volonterka u Viktimološkom društvu Srbije. E-mail: tamarakljajic@live.com

tako poštujući osnovno načelo medicinske etike, koje može da se odnosi na sva pomagačka zanimanja. Međutim, u takvom jednom "neuređenju", čak se i najboljem profesionalcu može desiti da zaobiđe etička pravila struke, bilo slučajno ili sa namerom.

Svaki terapeut poseduje određeni potencijalno uticajni položaj u odnosu na svog klijenta, koji proizilazi iz neravnopravnosti u pogledu posedovanja informacija i znanja, različitih socijalnih uloga, kao i samog njihovog odnosa (Kuyken, 1999). Ovakva asimetrija moći, koja često karakteriše psihoterapijski odnos, je plodno tle za pojavu različitih zloupotreba od strane psihoterapeuta i kršenje osnovnih načela struke (Lakin, 1988). Mnogi autori su prepoznali da postoji velika mogućnost da se ova razlika u moći zloupotrebi na štetu klijenata (npr. Appelbaum, Gutheil, 2006; Koocher, Keith-Spiegel, 1998). Kada se desi ozbiljno odstupanje od etičkog načela, klijent može postati žrtva svog psihoterapeuta. U takvim situacijama, on često nije ni svestan da je žrtva zloupotrebe moći, pa se zato retko dešava da adekvatno reaguje i prijavi psihoterapeuta Sudu časti strukovnog udruženja. Na primer, Sud časti Saveza društava psihoterapeuta Srbije nije, od osnivanja udruženja 1997. godine do danas, razmatrao ni jedan slučaj. Klijentima nije tako lako da ocene kada je terapeut prekršio etiku, osim u ekstremnim slučajevima, kao što je seksualni kontakt. Takođe, razlog za mali broj prijavljenih slučajeva možda leži i u činjenici da psihoterapeuti ne žele da prijavljuju slučajeve u kojima postoji sumnja da je profesionalna etika narušena od strane njihovih kolega, jer nemaju dovoljno dokaza za optužbu.

Ovaj problem je najpre uočen u Americi i tako su počela prva empirijska istraživanja vezana za kršenja etičkih normi od strane psihoterapeuta, koja su išla zajedno sa pooštrenom regulativom. Kenneth Pope i njegovi saradnici su jedni od začetnika ovih istraživanja. Oni su 1987. godine pokušali da utvrde kako se psihoterapeuti, članovi Američke asocijacije psihologa (APA), ponašaju u praksi i kakva su njihova profesionalna etička uverenja (Pope, Tabachnik, Keith-Spiegel, 1987). Godinu dana kasnije sprovedeno je slično istraživanje o tome da li su postupci, koji su ispitivani 1987. godine, primeri dobre ili loše prakse (Pope, Tabachnik, Keith-Spiegel, 1988). Rezultati ovog istraživanja pokazali su da psihoterapeuti imaju slična uverenja o tome šta su etički, a šta neetički postupci i o tome šta je dobra, a šta loša praksa. Ponašanja koja su ocenjena kao primeri loše prakse (neetična ponašanja) bila su: „Upuštanje u seksualni odnos sa klijentom“, „Ulaženje u zajednički biznis sa klijentom“, „Nenamerno otkrivanje poverljivih informacija“, „Diskutovanje sa prijateljima

o klijentu čiji identitet im je poznat“, itd. Posle ova dva, urađeno je nekoliko modifikacija ovog tipa istraživanja od strane drugih istraživača u SAD, npr. na uzorku psiholoških savetnika (Gibson, Pope, 1993) i psihologa (Tubbs, Pomerantz, 2001). U ovakvim istraživanjima utvrđeno je da postoji veliko slaganje pružalaca usluga u oblasti mentalnog zdravlja oko toga koji su postupci etički, a koji neetički, odnosno primeri loše prakse. Kao što se može i pretpostaviti, u svim istraživanjima je seksualni kontakt sa klijentom procenjen kao loša praksa. Kao primeri dobre prakse, ocenjeni su sledeći postupci: „Nuđenje ili prihvatanje rukovanja sa klijentom“, „Kršenje principa poverljivosti u slučaju da je klijent homicidalan, suicidalan ili u slučaju prijavljivanja zlostavljanja deteta“, itd.

Što se tiče istraživanja kršenja etičkih normi od strane pružalaca usluga u oblasti mentalnog zdravlja kod nas, njih nije bilo do sada, što je rezultiralo time da nema podataka o lošoj praksi psihoterapeuta u našoj zemlji. Sa pojavom sve većeg broja psihoterapeuta smatramo da postoji i potreba da se stručna javnost više pozabavi monitoringom njihovog rada. Stoga, namera ovog rada je da ukaže na problem loše psihoterapeutske prakse i podigne svest stručne javnosti o njemu.

Cilj ovog istraživanja bio je da se ispita koji se oblici loše prakse javljaju u radu psihoterapeuta u Srbiji, kao i učestalost tih postupaka kroz ispitivanje pomoću upitnika na prigodnom uzorku psihoterapeuta i klijenata.

Metod

Ovo istraživanje imalo je dva dela. Uzorak u prvom delu istraživanja¹ činili su psiholozi koji rade na teritoriji Republike Srbije, a koji su članovi Saveza društava psihoterapeuta Srbije. Savez je do sada dodelio 329 nacionalnih sertifikata², a u naš uzorak ušlo je 45 psihoterapeuta sa licencom koji su pristali da učestvuju u istraživanju – što je 13.6% ukupne populacije. 82.2% (37) ispitanih psihoterapeuta bilo je ženskog pola, u proseku 44 godine starosti i 16 godina radnog staža. Članovi ovog Saveza su i pripadnici drugih struka, kao što su psihijatri, ali oni nisu bili predmet našeg ispitivanja. U ovom delu istraživanja kao

¹ Podaci iz prvog dela istraživanja proistekli su iz procesa prikupljanja podataka za istraživanje prvonavedenog autora, u okviru pripreme njegove doktorske teze. Prvi deo ovog istraživanja sproveo je i napisao prvi autor, dok su druga dva autora bila zadužena za sprovođenje i pisanje drugog dela.

² Izvor: <http://www.sdpt.org/>

instrument korišćen je upitnik koji su originalno konstruisali Pope i njegovi saradnici (Pope, Tabachnik, Keith-Spiegel, 1987). Verzija prevedena na srpski jezik, koja je bila korišćena, sadrži 82 stavke i obuhvata primere različitih etički problematičnih postupaka koji se mogu pojaviti u praksi psihoterapeuta. Ispitanici su za svako ponašanje procenili u kojoj meri su se upuštali u njega na petostepenoj Likertovoj skali (od neupuštanja do veoma čestog upuštanja u određeno postupanje). Ovaj instrument se pokazao kao vrlo pouzdan (Kronbah alfa iznosio je 0.90).

Važno je napomenuti da je ispitivanje sprovedeno na način koji je osiguravao anonimnost ispitanika. Upitnici su poslani poštom, a unutar koverti koje su ispitanici dobili nalazio se upitnik sa propratnim pismom i prazna koverta adresirana na ime istraživača koju su ispitanici vraćali poštom bez popunjavanja podataka o pošiljaocu.

U drugom delu istraživanja prigodan uzorak je činilo 109 osoba koje su bile u ulozi klijenta (pacijenta) na psihoterapiji i do kojih su autori ovog rada uspeli da dođu. U pitanju su bili korisnici psihoterapeutskih usluga koje smo kontaktirali preko internet foruma „Depresija“³ i korisnici do kojih smo došli u saradnji sa jednim psihološkim savetovalištem u Beogradu. Od sociodemografskih karakteristika klijenata prikupljeni su pol, starost i vrsta problema zbog koje su se obratili psihoterapeutu. Ovi klijenti lečili su se od depresije (73%), paničnog poremećaja (22%) i drugih anksioznih poremećaja (5%). Ispitanici su bili uzrasta od 22 do 56 godina (prosečna starost 29 godina). Većina ispitanika bila je ženskog pola (87.1%) Kao instrument u ovom delu istraživanja korišćen je kratki upitnik o eventualnim iskustvima klijenata sa lošom psihoterapeutskom praksom.

Rezultati i diskusija

Kao i u prethodnim studijama u kojima je korišćena ova metodologija, rezultati prvog dela istraživanja će biti interpretirani i diskutovani u terminima učestalosti javljanja određenih oblika loše psihoterapeutske prakse (deskriptivna statistika). U tabeli br. 1 može se videti deo rezultata dobijenih u istraživanju. Od ukupno 82 ponašanja, odabrana su po tri reprezentativna, iz četiri

³ <http://www.depresija.org/forum/>

oblasti koje su pokrivenne instrumentom. Prva od njih je oblast višestrukih odnosa, vezana za etički princip profesionalnog odnosa sa klijentima, kao i konkretne zabrane koje se pominju u etičkom kodeksu⁴ Saveza društava psihoterapeuta Srbije (2007): „Psihoterapeut ne sme seksualno, finansijski, ni socijalno iskorišćavati svog klijenta. Psihoterapeuti čine sve napore da izbegnu dvojne odnose koji bi mogli da utiču na njihov profesionalni sud ili povećati rizik od eksploatacije.“ Samo jedan psihoterapeut koji je učestvovao u našem istraživanju, upustio se u seksualne odnose sa svojim klijentom. Međutim, znatno je veći broj onih koji su pružali terapeutske usluge svojim prijateljima retko ili ponekad (55.6%). Moguće je da su terapeuti to činili kada su još vežbali rad sa klijentima tokom edukacije. Ako su terapeut i klijent postali prijatelji nakon terapije, onda to i nije etički prekršaj (Zur, 2007). Jedan manji deo terapeuta (15.6%) u retkim prilikama tražio je usluge (npr. prevoz do kuće) od svojih klijenata i na taj način prelazio granicu, međutim, ovaj akt se može okarakterisati i kao uobičajena učtivost (ibid).

Druga oblast je vezana za etički princip poverljivosti (SDPS, 2007): „Psihoterapeut ne sme otkriti poverljive informacije koje mu otkrije klijent. Opšti princip koji je temelj ograničavanja poverljivosti treba da bude taj da poverljiva informacija, koju klijent daje terapeutu, jeste vlasništvo klijenta i ne treba da bude otkrivena trećem licu, osim ukoliko terapeut proceni da je to neophodno radi zaštite nečije bezbednosti.“ U tabeli br. 1 može se videti da je 35.6% ispitanih terapeuta prekršilo ovaj princip u razgovoru sa prijateljima odajući identitet klijenta bar jednom što jeste grub prekršaj principa profesionalne tajne. 77.8% ispitanih kršilo je isti princip bez odavanja identiteta klijenta, a čak 40% je u retkim prilikama kršilo ovaj princip na druge načine nenamerno. Ogovaranje jeste jedna od čestih ljudskih potreba, pa nije čudno što i psihoterapeuti imaju istu potrebu. Većina ispitanika je to ipak činila bez odavanja identiteta klijenata. Istraživanja pokazuju da klijenti očekuju da je sve što je rečeno u toku terapijske seanse poverljivo (VandeCreek, Miars, Herzog, 1987), pa je logično da bi verovali da su izdani ukoliko bi neka informacija, čak i potpuno nerelevantna, kao što je npr. informacija da klijent voli da igra fudbal, bila otkrivena trećoj osobi. Čuvanje ovih nerelevantnih informacija uliva klijentu poverenje da će i važnije, intimnije informacije biti sačuvane.

⁴ Kodeks SDPS je veoma sličan po sadržini kodeksu američkog udruženja. Videti: <http://www.sdpt.org/>

Treća oblast vezana je za oblast profesionalne kompetencije (SDPS, 2007): „Psihoterapeuti pružaju samo one usluge i koriste samo one tehnike za koje su stekli kvalifikacije obukom i iskustvom. Psihoterapeuti shvataju da lični problemi i konflikti mogu da utiču na profesionalnu efikasnost i, s tim u skladu, oni se uzdržavaju od preuzimanja bilo kakve aktivnosti u kojima postoji mogućnost da njihovi lični problemi dovedu do neadekvatnog postupanja ili naškode klijentu.“ Naši rezultati pokazali su da je 33.3% terapeuta retko ili ponekad pružalo usluge koje su prevazilazile njihove kompetencije. Zabrinjava nalaz da su 2 terapeuta u retkim prilikama pružala usluge u alkoholisanom stanju, kao i da je čak 88.9% terapeuta pružalo usluge kada su bili pod stresom, što je opet razumljivo s obzirom na ratove i sankcije koji su zadesili našu zemlju krajem 20. veka. Prema komentarima ispitanika koje su dopisivali pored stavke, može se zaključiti da su psihoterapeuti najviše radili pod stresom u takvim kriznim vremenima. S obzirom da je ljudima bila potrebna pomoć, njihova odluka da obavljaju svoju delatnost bila je opravdana.

Poslednja oblast sadrži ponašanja koja bi se mogla imenovati kao flagrantne greške u profesionalnom radu. Etički kodeks SDPS (2007) razmatra ovakve greške na više mesta, npr: „Psihoterapeuti poštuju pravo klijenta da zna rezultate procene, tumačenja koja su data, kao i osnove za zaključke i preporuke. Individualne dijagnostičke i terapeutske usluge pružaju se samo u kontekstu psihoterapeutskog odnosa. Psihoterapeut čuva informacije, izuzev u onim neobičnim okolnostima pod kojima bi neotkrivanje verovatno dovelo do nesumnjive opasnosti po to lice (klijenta)“. U našem istraživanju, utvrđeno je da je 26.7% ispitanih dalo dijagnostičke testove (kojima sme da rukuje samo psiholog) klijentima da ih nose kući. Skoro polovina terapeuta (48.9%) je u nekim situacijama odbila da svojim klijentima saopšti dijagnozu, kršeći njihova prava. Na kraju, mora se pomenuti i podatak da je 8.9% ispitanih u retkim situacijama prihvatilo odluku klijenta da izvrši suicid, što je u potpunoj suprotnosti i sa kodeksom i sa zakonima Republike Srbije, ali ukazuje da ovi terapeuti veruju u potpunu autonomiju klijenata pa i njihovo pravo da se odluče da umru (eng. *right to die*)⁵.

⁵ Obično vezano za asistirano samoubistvo ili eutanaziju.

Tabela br. 1 – Učestalost loše psihoterapeutske prakse

Upuštanje u ponašanje	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Veoma često
Oblast: Višestruki odnosi					
Pružanje profesionalnih usluga prijateljima.	20 (44.4%)	12 (26.7%)	11 (24.4%)	0 (0%)	2 (4.4%)
Upuštanje u seksualni kontakt sa klijentom.	44 (97.8%)	1 (2.2%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Traženje usluga od klijenata (npr. prevoz do kuće).	38 (84.4%)	7 (15.6%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Oblast: Poverljivost					
Diskutovanje sa prijateljima o klijentu čiji identitet im je poznat.	29 (64.4%)	13 (28.9%)	1 (2.2%)	2 (4.4%)	0 (0%)
Diskutovanje o klijentima sa prijateljima bez odavanja identiteta klijenta.	10 (22.2%)	19 (42.2%)	14 (31.1%)	2 (4.4%)	0 (0%)
Nenamerno otkrivanje poverljivih informacija.	27 (60.0%)	15 (33.3%)	3 (6.7%)	0 (0%)	0 (0%)
Oblast: Kompetencija					
Pružanje usluga koje prevazilaze vaše kompetencije.	30 (66.7%)	10 (22.2%)	5 (11.1%)	0 (0%)	0 (0%)
Pružanje profesionalnih usluga dok ste pod stresom.	5 (11.1%)	21 (46.7%)	18 (40.0%)	1 (2.2%)	0 (0%)
Pružanje profesionalnih usluga dok ste pod uticajem alkohola.	43 (95.6%)	2 (4.4%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Oblast: Flagrantne greške					
Davanje klijentima da popune testove (npr. MMPI) kod kuće.	33 (73.3%)	6 (13.3%)	2 (4.4%)	1 (2.2%)	3 (6.7%)
Prihvatanje klijentove odluke da izvrši suicid.	41 (91.1%)	4 (8.9%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)
Odbijanje da se klijentu saopšti njegova dijagnoza.	23 (51.1%)	8 (17.8%)	9 (20.0%)	3 (6.7%)	2 (4.4%)

Ove rezultate bi, naravno, trebalo uzeti sa rezervom, zbog malog broja ispitanih terapeuta, ali ipak oni nesumnjivo ukazuju da je loša psihoterapeutska praksa definitivno prisutna u radu jednog malog broja terapeuta. Kako bismo mogli da steknemo bolju sliku o tome kakva je situacija kod nas, u tabeli br. 2 prikazali smo paralelno rezultate našeg i originalnog istraživanja (Pope i sar., 1987).

Tabela br. 2 – Paralelni prikaz rezultata našeg i originalnog istraživanja

Upuštanje u ponašanje	Petrović, Šaćiri, Kljajić, 2012	Pope, Tabachnik, Keith-Spiegel, 1987
Oblast: Višestruki odnosi		
Pružanje profesionalnih usluga prijateljima.	55.6%	29.6%
Upuštanje u seksualni kontakt sa klijentom.	2.2%	2.2%
Traženje usluga od klijenata (npr. prevoz do kuće).	15.6%	39.5%
Oblast: Poverljivost		
Diskutovanje sa prijateljima o klijentu čiji identitet im je poznat.	35.6%	8.8%
Diskutovanje o klijentima sa prijateljima bez odavanja identiteta klijenta.	77.8%	77.2%
Nenamerno otkrivanje poverljivih informacija.	40.0%	64.0%
Oblast: Kompetencija		
Pružanje usluga koje prevazilaze vaše kompetencije.	33.3%	25.2%
Pružanje profesionalnih usluga dok ste pod stresom.	88.9%	61.2%
Pružanje profesionalnih usluga dok ste pod uticajem alkohola.	4.4%	7.2%
Oblast: Flagrantne greške		
Davanje klijentima da popune testove (npr. MMPI) kod kuće.	26.7%	56.1%
Prihvatanje klijentove odluke da izvrši suicid.	8.9%	26.1%
Odbijanje da se klijentu saopšti njegova dijagnoza.	48.9%	50.2%

Iako je poređenje sa velikim uzorkom (456 ispitanika) u originalnom istraživanju problematično, uzimajući u obzir da je naša populacija psihoterapeuta znatno manja, smatrali smo da je uzorak koji smo prikupili dovoljan da nam pruži neku ilustraciju o tome kakva je situacija sa lošom psihoterapeutskom praksom u našoj zemlji. Jedna od razlika u rezultatima, u našem i američkom istraživanju, je procenat terapeuta koji su radili pod stresom, koji je znatno veći u srpskom uzorku, što je i očekivano s obzirom na period ratova i ekonomskih sankcija u našoj zemlji. Takođe, u našoj sredini je izgleda pružanje usluga prijateljima prihvaćenija praksa, ali i diskutovanje sa prijateljima o klijentima čiji identitet im je poznat. Sa druge strane, kod nas je manji procenat psihoterapeuta prihvatio odluku klijenata da izvrše suicid, tražio različite usluge od klijenata, nenamerno otkrivao poverljive informacije i davao testove

klijentima da ih nose kući, što govori o tome da većina psihoterapeuta u našoj zemlji stručno i profesionalno obavlja svoj posao.

U ovom istraživanju mi smo želeli da odemo i korak dalje i da vidimo situaciju i sa „druge strane“, odnosno da ispitamo iskustva klijenata sa lošom psihoterapeutskom praksom. Kako bi mogli da prikazemo rezultate drugog dela istraživanja, bilo je potrebno da podatke dobijene intervjuom najpre obrađimo kvalitativnom analizom, pa da ih zatim kategorišemo. U tabeli br. 3 može se videti učestalost iskustava klijenata sa lošom psihoterapeutskom praksom.

Tabela br. 3 – Učestalost loše psihoterapeutske prakse iz perspektive klijenata

Ponašanje psihoterapeuta	Broj slučajeva
Oblast: Višestruki odnosi	4
Uspostavljanje prijateljstva preko Fejsbuka sa klijentom.	
Rad sa klijentom koji je istovremeno terapeutov prijatelj.	
Rad sa klijentom koji je istovremeno terapeutov blizak komšija i poznanik.	
Davanje komplimenata klijentu vezanih za fizički izgled.	
Oblast: Poverljivost	2
Pričanje o problemima drugog klijenta kojeg je klijent sreo u hodniku pri izlasku.	
Odavanje poverljivih informacija partneru klijenta.	
Oblast: Kompetencija	2
Upućivanje klijenta na bioenergetičara.	
Rad sa klijentom iz drugačije kulture bez dovoljno znanja o toj kulturi.	
Oblast: Flagrantne greške	6
Trošenje klijentovog vremena pričanjem o sopstvenim iskustvima sa letovanja i pokazivanjem slika sa letovanja.	
Iznenadno završavanje tretmana bez objašnjenja.	
Vikanje na klijenta.	
Odbijanje da se primi HIV pozitivan klijent.	
Pričanje "homofobičnih" viceva pred klijentom koji je pripadnik LGBT populacije.	
Odbijanje da se klijentu saopšti dijagnoza.	
Ukupno	14

Kao što se može videti ukupno 14 (12.8%) naših ispitanika imalo je iskustva sa lošom psihoterapeutskom praksom. Navedeni slučajevi nisu primeri

teških kršenja etičkih principa, što je takođe dobar znak i govori o tome da psihoterapeuti u Srbiji u većini situacija kvalitetno rade svoj posao. Najviše je bilo flagrantnih grešaka koje su po prirodi vrlo različite, a zatim slede ponašanja koja predstavljaju kršenje granica između psihoterapeuta i klijenata. Uzorak je, naravno, premali da bi se rezultati generalizovali na čitavu populaciju, ali oni ipak daju neku ilustraciju toga kakav je rad pojedinih psihoterapeuta u našoj zemlji. Još jedan razlog zbog kojih se ovi rezultati moraju uzeti sa rezervom jeste činjenica da istraživači ne mogu biti sigurni da su klijenti koristili usluge psihoterapeuta sa licencom, već se možda njihov terapeut samo predstavljao kao kompetentan stručnjak.

Umesto zaključka

U ovom eksplorativnom istraživanju pokušali smo da utvrdimo koliko je loša psihoterapeutska praksa, koja od klijenata može napraviti žrtve psihoterapije, prisutna u našoj zemlji. Rezultati do kojih smo došli pokazuju da jedan veoma mali broj psihoterapeuta zaista pravio najgrublje greške kao što je npr. stupanje u seksualni odnos sa klijentima ili prihvatanje odluke klijenata da izvrše suicid i da je zato potrebno da se o temi profesionalne etike u psihoterapiji povede diskusija u stručnoj javnosti u Srbiji. Ponavljamo i na kraju da bi rezultate dobijene u istraživanju trebalo uzeti sa rezervom, najpre zbog malog broja ispitanika. Nadamo se da će ovo ispitivanje inspirisati druga slična istraživanja u oblasti profesionalne etike u mentalnom zdravlju, posebno na uzorku psihoterapeuta psihijatarata. Takođe, nadamo se da će naši rezultati moći da posluže kao putokaz u eventualnim revizijama i dopunama etičkog kodeksa strukovnog udruženja psihoterapeuta Srbije, kao i u edukaciji budućih stručnjaka u oblasti psihoterapije.

Literatura

Appelbaum, O.S., Gutheil, T.G. (2006) *Clinical Handbook of Psychiatry & the Law*. New York: Lippincott Williams & Wilkins.

Gibson, W.T., Pope, K.S. (1993) The ethics of counseling: A national survey of certified counselors. *Journal of Counseling and Development*, 3, str. 330-336.

<http://www.sdpt.org>, stranici pristupljeno 25.1.2012

<http://www.depresija.org/forum/>, stranici pristupljeno 25.1.2012.

Koocher, G.P., Keith-Spiegel, P. (1998) *Ethics in psychology: Professional standards and cases* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.

Kuyken, W. (1999) Power and clinical psychology: a model for resolving power-related ethical dilemmas. *Ethics and Behavior*, 1, str. 21-37.

Lakin, M. (1988) *Ethical issues in the Psychotherapies*. New York and Oxford: Oxford University Press.

Pope, K.S., Tabachnick, B.G., Keith-Spiegel, P. (1987) Ethics of practice: The beliefs and behaviours of psychologists as therapists. *American Psychologist*, 11, str. 993-1006.

Pope, K.S., Tabachnick, B.G., Keith-Spiegel, P. (1988) Good and poor practices in psychotherapy: National survey of beliefs of psychologists. *Professional Psychology: Research and Practice*, 5, str. 547-552.

Tubbs, P., Pomerantz, A.M. (2001) Ethical behaviors of psychologists: changes since 1987. *Journal of Clinical Psychology*, 3, str. 395-399.

VandeCreek, L., Miars, R.D., Herzog, C.E. (1987) Client anticipations and preferences for confidentiality of records. *Journal of Counseling Psychology*, 1, str. 62-67.

Zur, O. (2007) *Boundaries in Psychotherapy: Ethical and Clinical Explorations*. Washington: American Psychological Association.

NIKOLA M. PETROVIĆ

BEJAN ŠAĆIRI

TAMARA KLJAJIĆ

Victims of bad psychotherapeutic practice

The area of professional ethics in psychotherapy has not yet been the subject of a national research in the field of mental health. In this study the authors wanted to examine the extent in which bad psychotherapeutic practice, which can transform a client into a victim of psychotherapy, is present. In a convenience sample there were 45 psychologists psychotherapists with licenses from the national association and 109 users of psychotherapeutic services. As instruments, we used a questionnaire made in the United States (Pope, Tabachnik, Keith-Spiegel), and a short questionnaire designed for the purpose of this research. The results showed that bad psychotherapeutic practice is present in our country, although the vast majority of therapists is acting ethically. The authors argue that it would be good to introduce better monitoring of psychotherapists, because of the minority that does not comply with ethical standards.

Keywords: ethics, bad psychotherapeutic practice, clients, victims.

Žrtve kriminaliteta i rata: međunarodni i domaći kontekst

TEMIDA
Mart 2012, str. 217-230
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201217M
Pregledni rad

Krivičnopravna zaštita starih lica i rizik od njihove viktimizacije kod krivičnih dela sa elementima nasilja u porodici

FILIP MIRIĆ*

Proces starenja je neminovan. On prati individuu od rođenja, pa sve do smrti. Zbog nemogućnosti osobe da utiče na njega, još je veća obaveza društva da ljudima u „trećem dobu“ omogući dostojanstven život, lišen svakog oblika viktimizacije. Autor na početku rada definiše koje se osobe smatraju starim saglasno pozitivnim pravnim aktima Republike Srbije. Predmet rada jesu faktori koji povećavaju rizik viktimizacije starih osoba zlostavljanjem u okviru porodice, imajući u vidu fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko nasilje nad starima, kao i mehanizmi njihove krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici, kao jednog od najefikasnijih oruđa države i društva u celini za zaštitu ove posebno ugrožene društvene grupe. Ovde će biti analizirane i odgovarajuće odredbe Krivičnog zakonika Republike Srbije i Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije uz kritičku analizu inkriminacija onih krivičnih dela sa elementima nasilja u porodici kod kojih se kao žrtve najčešće javljaju stare osobe.

Iz ovako definisanog predmeta rada nužno proizilazi i njegov pretežno deskriptivni cilj, da se opiše predmetna pojava kroz prikaz najznačajnijih oblika nasilja kojem su izložene stare osobe u okviru porodice (fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno nasilje), faktora koji utiču na povećanje rizika od viktimizacije starih ljudi i mehanizama za njihovu krivičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici, ukaže na štetnost ovog oblika nasilja i time doprinese suzbijanju ove negativne društvene pojave.

Ključne reči: starenje, rizik od viktimizacije, krivičnopravna zaštita starih osoba.

* Filip Mirić je stručni saradnik na Pravnoj klinici Pravnog fakultetu u Nišu i doktorand na istom fakultetu, na smeru za krivičnopravne nauke, E-mail: filip.miric@gmail.com

Uvodna razmatranja

Svako ozbiljnije izučavanje određene pojave zahteva njeno pojmovno određenje, pa je zato najpre neophodno odrediti pojam starog lica. Ko se smatra starim? Odgovor na ovo pitanje ustvari, zahteva i odgovor na još jedno pitanje – zašto starimo? Na ovo pitanje medicina još uvek nije dala jedinstveni odgovor. Prema jednom shvatanju, starost nastaje zbog istrošenosti, odnosno „dugog veka korišćenja organizma“, po drugom, starost je rezultat grešaka u genetskom kodu organizma, a po trećem shvatanju starenje imunog sistema dovodi do starenja čitavog organizma (Kostić, 2010:36). Iako je doživljaj starosti i starenja krajnje individualan, nekada je potrebno da se iz pravno-administrativnih razloga ovaj pojam veže za određeni kalendarski uzrast, mada se starost može odrediti i nekim drugim kriterijumima, kao što su radna sposobnost ili fizički izgled (Kostić, 2010:18). Tako, u Nacionalnoj strategiji o starenju 2006-2015, koju je donela Vlada Republike Srbije, stoji da je stanovništvo Republike među najstarijim populacijama na svetu. Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, više od 1.200.000 lica u Republici, od toga u Vojvodini 300 000, ima 65 i više godina, ili – relativno posmatrano – šestina ukupne populacije je starija.¹ Iz ovoga se zaključuje da je kriterijum za određivanje starosti čisto objektivn – broj godina.

Demografski pokazatelji ukazuju na to da će se broj osoba starijih od 80 godina za pola veka u Srbiji utrostručiti i predstavljace četvrtinu ukupnog broja starih, odnosno njihov udeo u ukupnoj populaciji povecaće se sa 1,9 na 6,2 odsto. To znači da će Srbija početak druge polovine ovog veka dočekati kao država starih ljudi, pošto će, sudeći po procenama, stariji od 65 godina nadmašiti brojčano populaciju mlađu od 15 godina (Kostić, 2009:352).

Stare osobe su često izložene različitim oblicima nasilja kako u porodici tako i u institucionalnom okruženju. Ovu tvrdnju potkrepljuju i brojna istraživanja. Prema istraživanju koje su sprovele Ljiljana Stevković i Jelena Dimitrijević na uzorku od 300 starih žena i muškaraca, od kojih je njih 200 bilo na privremenom ili trajnom smeštaju u gerontološkim centrima, njih 48,3% je bilo izloženo nekom od oblika nasilja. Najčešće se radilo o nasilju u porodici (69,6%) gde

¹ Nacionalna strategija o starenju 2006-2015, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2006, dostupna na adresi: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/Nacionalna%20strategija%20o%20starenju.pdf>, pristup 11. 03.2012. U trenutku izrade ovog naučnog rada nisu bili poznati rezultati popisa stanovništva u Srbiji iz 2011. godine.

prednjači psihološko nasilje u 58,4% slučajeva (Stevković, Dimitrijević, 2011:341). Što se tiče nasilja u institucionalnom okruženju, prema istom istraživanju, 44 osobe koje su bile u gerontološkom centru u proteklih 10 godina je bilo izloženo nasilju (30,4%). I ovde dominira psihološko nasilje (81,8%) (Stevković, Dimitrijević, 2011:345). Rezultati ovog istraživanja pokazuju da su stare osobe u velikoj meri izložene različitim oblicima viktimizacije i da ovaj problem nije bio do sada sagledavan na odgovarajući način, ni od strane stručne, ni opšte javnosti, na šta su autorke posebno ukazale u svom radu. Takođe slični rezultati su dobijeni i istraživanjem porodičnog nasilja nad ženama u 7 gradova u Srbiji (Beograd, Subotica, Novi Sad, Užice, Zaječar, Niš i Vrnjačka Banja) koje je sprovedeno krajem 2001. godine od strane Viktimološkog društva Srbije. Naime, ovo istraživanje je pokazalo da je od 55 ispitanica starijih od 65 godina njih 23 doživelo psihičko, 22 fizičko, a 4 seksualno nasilje (Vidaković, 2002).

Iz svega navedenog proizilazi da je neophodno najpre ukazati na oblike nasilja u porodici kojima su izložene stare osobe, na faktore koji utiču da stare osobe budu izložene povećanom riziku viktimizacije, kada je reč o krivičnim delima sa elementom nasilja u porodici, uzimajući u obzir fizičko, psihološko, ekonomsko i seksualno nasilje, kao i na mehanizme njihove krivičnopravne zaštite, što predmet ovog rada čini više nego aktuelnim i značajnim.

Oblici porodičnog nasilja prema starim licima

Nasilje u porodici je univerzalni fenomen, koji prožima sva društva, sve kulture i sve regione sveta. Ni naša zemlja nije imuna na pandemiju ovog oblika nasilja. Prema rezultatima istraživanja „Nasilje nad starijima – Studija o nasilju u porodici“, koje su sprovedli Crveni krst i njihova mreža HumanaS u saradnji sa poverenicom za zaštitu ravnopravnosti Nevenom Petrušić, svaka deseta stara osoba u Srbiji je žrtva nekog oblika nasilja u porodici, a nasilnici su najčešće ljudi iz najbližeg okruženja žrtava – njihovi sinovi, kćerke, unuci.² Ono spada u red najtežih oblika nasilja, jer se njegovim ispoljavanjem krše osnovna ljudska prava i slobode članova porodice. Nasilje je veoma rašireno u svim regionima sveta i njegove najčešće žrtve su žene, deca i stare i nemoćne osobe. Ova globalna i pandemična patološka pojava iza-

² Više o rezultatima pomenutog istraživanja videti u članku „Nasilje nad starima“, na adresi <http://www.pravniportal.rs/index.php?cat=159&id=3309>, pristup 22.04.2012.

ziva nesagledive posledice i na društvenom planu, a zbog svojih karakteristika ozbiljno ugrožava samu instituciju porodice, kao osnovne ćelije društva (Petrušić, Konstantinović-Vilić, 2008:186).

Kada se govori o nasilju prema starim licima, u viktimološkoj literaturi se često nailazi i na pojam zlostavljanja starih lica. Zlostavljanje starog lica je pojedinačno ili ponavljajuće postupanje ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kom odnosu očekivanja ili poverenja, a koje uzrokuje štetu, bol nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi (Ajduković, Rusac, Ogresta 2008:3-4).

Tako određeno zlostavljanje se može javiti u nekoliko oblika. Pre svega kao fizičko zlostavljanje koje se manifestuje kao nanošenje bola ili povrede ili fizičku prisilu ili fizičko ograničavanje ili sprečavanje uzimanja lekova; potom psihičko ili emocionalno zlostavljanje kao nanošenje duševnog bola, finansijsko ili materijalno zlostavljanje, koje se manifestuje kao nelegalna ili neadekvatna eksploatacija ili korišćenje fondova ili izvora prihoda ostarele osobe; seksualno zlostavljanje, kao bilo koji seksualni kontakt sa ostarelom osobom bez njene saglasnosti i, konačno, zlostavljanje u vidu zanemarivanja ili lošeg ispunjavanja obaveze staranja o ostareloj osobi (Kostić, 2010:31). Kao izvršioци nasilja u porodici, u kojima su žrtve stare osobe, najčešće se javljaju njihova deca i supružnici (Kostić, Đorđević, 2004:9). Ovo je posebno opasan oblik nasilja u porodici, jer žrtve, upravo od članova svoje porodice, prirodno, očekuju pomoć i zaštitu, pa ako pravovremena i adekvatna društvena i pravna reakcija izostane, stvaraju se pogodni uslovi za nastavak nasilja. Iz tog „začaranog kruga nasilja“ je kasnije sve teže izaći.

Stare osobe su svoj doprinos društvenom napretku već dale i zato u toku trajanja trećeg i četvrtog doba imaju puno pravo da od društva očekuju zaštitu i pomoć. Pojava nasilja nad starim osobama odlikuje se velikom tamnom brojkom, odnosno neprijavlivanjem učinioca i slučajeva viktimizacije od strane žrtve. Veći rizik i verovatnoća stradanja starih osoba zavise od ličnih viktimogenih predispozicija vezanih za završetak evolucionih procesa u organizmu (biološka obeležja), kao i za psihičke promene u staračkom dobu. Biološka i psihološka obeležja starih osoba utiču da one budu isključene iz aktivnih tokova u porodici i društvu. Otuda potiču osnovna obeležja socijalnog položaja starih ljudi, koja u sebi nose rizik diskriminacije/viktimizacije po njih. (Kostić, 2009:352).

Rizik od viktimizacije starih lica kod krivičnih dela sa elementima nasilja u porodici

Rizik od viktimizacije je opasnost po neko lice da postane žrtva nekog kriminalnog ponašanja (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, 2003: 379). Značajno pitanje, koje se nameće u vezi sa ovim, je kako je distribuiran rizik od viktimizacije? Da li se svi članovi društva suočavaju sa jednakim rizikom da budu viktimizirani ili postoje pojedinci i grupe kod kojih je taj rizik povećan? Brojna istraživanja upućuju na ovo drugo – rizik da neko postane žrtva krivičnog dela se značajno razlikuje među pojedincima i grupama u društvu. (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011:60). Stare osobe su posebno predisponirane i kod njih je povećan rizik da postanu žrtve nekog od oblika viktimizacije.³ Kada je reč o viktimizaciji starih osoba, izdvajaju se određeni faktori koji utiču da ostarele osobe budu izložene povećanom riziku viktimizacije u okviru porodice kada je reč o fizičkom, psihičkom, seksualnom i ekonomskom nasilju nad njima.

Prva grupa faktora vezana je za biološke karakteristike starih osoba i starenja kao neminovnog životnog procesa. Biološke promene objektivno utiču na povećani rizik diskriminacije/viktimizacije starih osoba u okviru porodice, posebno kada je reč o fizičkom nasilju nad starim osobama. Starost je ugrožena bolestima, u smislu da bolest ubrzava starenje, a duboka starost izaziva patološke smetnje u organizmu, što sve umanjuje mogućnost starih osoba da pruže aktivan otpor fizičkom nasilju u okviru porodice (Kostić, 2010).

Druga grupa faktora, koji povećavaju rizik od viktimizacije starih osoba, je vezana za psihološke promene odnosno promene u strukturi ličnosti. One se od preokupacije spoljnim svetom okreću ka unutrašnjem, sopstvenom svetu. Kod starih osoba dolazi do opadanja emocionalnih veza sa osobama i objektima iz okoline, do smanjenja sposobnosti da se integrišu spoljni uticaji, ali i do pridavanja veće važnosti zadovoljavanju sopstvenih potreba. Stare osobe sve manje učestvuju u borbi oko savladavanja spoljnih prepreka, trci za uspehom i društvenim priznanjem. (Kostić, 2008:355). Socijalna izolovanost i upućenost isključivo na članove svoje uže ili šire porodice koji se o njima staraju, može kod starih osoba da stvori osećaj usamljenosti i zavisnosti, koji još više povećava rizik njihove viktimizacije. Prema istraživanju koje je sproveo Centar za socijalni rad u Petrovcu na Mlavi, čak 44,1% ispitanika izjasnilo se da

³ Slično kod Lindgren M., Nikolić Ristanović, 2011.

se oseća usamljeno i to 10% da je to osećanje često, a 34,1% da se tako oseća samo ponekad⁴. Ovo istraživanje je pokazalo da se značajan broj ispitanika oseća usamljeno i napušteno.

Takođe, po mišljenju autora, jedan od značajnih činilaca, koji odslikava položaj starih osoba u okviru porodice, jeste njihov odnos sa njenim mlađim članovima. Nažalost, svedoci smo da taj odnos često pogoduje viktimizaciji starih, što slikovito opisuje V. Jerotić rečima: „Mladi su oduvek bili skloni nestrpljenju i prevremenoj želji da svrgnu starije sa njihovih mesta; stariji, opet, stareći postaju opet sebičniji i vlastoljubiviji, ne želeći da se odreknu svojih mesta. Sukob izgleda onda neizbežan.“ (Jerotić, 1998:54). Upravo u pronalaženju ravnoteže između želja i potreba starih za sigurnošću i uvažavanjem i potrebe mladih za odlučivanjem i moći, uz širu društvenu podršku starim licima i svest o tome da se njihovo iskustvo i životna mudrost mogu iskoristiti na dobrobit zajednice, leži i ključ smanjenja viktimizacije, pre svega u okviru porodice, a zatim i u široj društvenoj zajednici. I bez empirijske potvrde jasno je da izolovanost starih osoba iz društvenih tokova, zavisnost od članova uže i šire porodice i disfunkcionalni porodični odnosi, u velikoj meri doprinose viktimizaciji starih lica u porodici, posebno kada je reč o psihološkom nasilju nad ovom grupom ljudi.

Kada je reč o seksualnom nasilju nad starim osobama u okviru porodice, zanimljivo je da se geneza gerontofilije, kao seksualne inverzije, može objasniti incestoidnom privrženošću prema ocu odnosno majci (Kostić, Đorđević, 2004:6). Gerontofiliju obično ispoljavaju psihopatski struktuisane ličnosti (Jevtić, 1960:242).

Stara lica su ekonomskom nasilju u okviru porodice uglavnom izložena u slučajevima kada ih mlađi članovi domaćinstva sprečavanju da koriste svoju imovinu ili je otuđe kako bi stekli protivpravnu imovinsku korist. I u slučaju ekonomskog nasilja loše zdravstveno stanje žrtve može pogodovati povećanju zavisnosti stare osobe i stvoriti uslove da se ono ispolji u većoj meri. Prema istraživanju Silvije Rusac o nasilju nad starim osobama u porodici na području grada Zagreba, ekonomsko nasilje je po zastupljenosti na trećem mestu, odmah iza psihičkog i fizičkog nasilja. (Rusac, 2009:578). Ovakva istraživanja su sprovedena i u našoj zemlji (npr. Stevković, Dimitrijević, 2011).

⁴ Više o rezultatima ovog istraživanja videti na adresi: <http://www.csr-petrovac.org/potrebe-starix-lica/osecana-vezana-za-starost.php>, pristup 16.03.2012.

Stare osobe-žrtve nasilja u porodici još uvek nerado govore o nasilju koje se nad njima sprovodi i koje svakodnevno trpe, najčešće iz straha ili sramote. Uprkos tome, o ovom društvenom problemu se sve više govori u opštoj i stručnoj javnosti, pa i u medijima. Slaba društvena „vidljivost“ starih ljudi žrtava nasilja u mnogome doprinosi njihovoj viktimizaciji.⁵ Strah od viktimizacije je kod starih ljudi najčešće posledica nemogućnosti da se fizički zaštite od nasilnika. Ovaj strah može postojati i kada ostarela osoba nije objektivno izložena povećanom riziku da postane žrtva nekog krivičnog dela (Powell, Wahidin, 2008:94).

Da bi se stare osobe adekvatno zaštitile od nasilja u porodici, neophodno je stvoriti jasne mehanizme za to. Kada je reč o krivičnopravnoj zaštiti, to se najčešće čini inkriminisanjem kvalifikovanih oblika pojedinih krivičnih dela, ako se kao njihove žrtve javljaju stare osobe. Takav je slučaj i sa krivičnim zakonodavstvom naše zemlje, o čemu će biti reči u nastavku rada.

Krivičnopravna zaštita starih lica

Krivični zakonik Republike Srbije propisuje da je opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija suzbijanje dela kojim se povređuju ili ugrožavaju dobra zaštićena krivičnim zakonodavstvom (čl.4)⁶. Normama krivičnog zakonodavstva štiti se određeni društveni poredak od kriminaliteta, kao i život i telesni integritet čoveka, njegove osnovne slobode i prava, njegovo dostojanstvo, čast i ugled, opšta bezbednost građana, imovina, zdravlje ljudi, porodica, zaključenje braka i dr. Krivičnim zakonodavstvom se štite ona dobra i vrednosti koja su najvažnija za pojedinca, kao čoveka i građanina i društva kao zajednice ljudi (Jovanović, Jovašević, 2002:17). I starim ljudima se pruža krivičnopravna zaštita, s tim što im se posebna zaštita pruža i kroz inkriminacije pojedinih krivičnih dela. Pravne norme koje su relevantne za krivičnopravnu zaštitu starih lica od nasilja u porodici sadržane su u glavi XIX Krivičnog zakonika Republike Srbije koja nosi naziv „Krivična dela protiv braka i porodice“.

⁵ Videti članak „Skriveni problem, nasilje nad starima“, dostupan na adresi <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/468951/Skriveni+problem,+nasilje+nad+starima.html>, pristup dana 17.03.2012

⁶ Krivični zakonik Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 85/05, 88/2005 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09 i 111/09.

Iako je nasilje u porodici odavno prepoznato kao štetna i izuzetno opasna društvena pojava, tek je 2002. godine Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, u čl.118a uvedeno krivično delo „nasilje u porodici“ čime je učinjen značajan normativni pomak u pravcu zaštite žrtava ovog oblika nasilja. Do tada su slučajevi psihičkog nasilja u okviru porodice, mogli biti kvalifikovani kao uvreda ili kleveta, a kada je reč o fizičkom nasilju ono se procesuiralo u okviru krivičnih dela laka ili teška telesna povreda⁷. Donošenjem Krivičnog zakonika (stupio na snagu 1.1.2006. godine) krivičnopravna zaštita starih lica od nasilja u porodici je poboljšana i unapređena. Određena pravna zaštita starim licima u okviru porodice je pružena i inkriminacijom krivičnog dela „nasilje u porodici“ iz čl.194. KZ, jer se i stare osobe smatraju članovima porodice i ovo svojstvo nije uslovljeno uzrastom žrtve. Ipak, nasilje u porodici nad starim osobama se potpunije sankcioniše kod nekih drugih krivičnih dela u okviru iste grupe.

Tako je čl.196. Krivičnog zakonika predviđeno krivično delo „kršenje porodičnih obaveza“, čije je postojanje od naročitog značaja za zaštitu telesnog i psihičkog integriteta ostarelih lica. Osnovni oblik ovog krivičnog dela čini onaj ko, kršenjem zakonom utvrđenih porodičnih obaveza, ostavi u teškom položaju člana porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara, a kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine. Kod kvalifikacije ovog krivičnog dela u praksi se nameću dva važna problema koja se moraju rešiti u svakom konkretnom slučaju. Prvi se odnosi na razgraničenje ostavljanja od napuštanja člana porodice. Teško je napraviti razliku između ova dva pojma, jer je napušteno lice ujedno i ostavljeno. Ima shvatanja da je razlika između ove dve radnje izvršenja u tome što napuštanje znači trajno ostavljanje nekog lica, dok u slučaju ostavljanja, učinilac ima nameru da se vrati i nastavi sa staranjem o nezbrinutom licu. Pri ovakvom zakonskom rešenju, delo postoji bez obzira da li se radi o privremenom ili trajnom ostavljanju. Sa praktičnog aspekta alternativno predviđanje ove dve radnje izvršenja navedenog krivičnog dela izgleda suvišno (Lazarević, 2006:554). Drugi problem se odnosi na odgovor na pitanje šta predstavlja težak položaj ostavljene osobe i kako treba shvatiti nemogućnost staranja o sebi. Pod teškim položajem treba razumeti takvo stanje koje je opasno za člana porodice, njegovo zdravlje, egzistenciju, itd. (Lazarević, 2006, ibid.). Faktičko je pitanje da li stara osoba može da se stara o sebi u smislu mogućnosti samostalnog zadovoljenja svojih svakodnevnih potreba i to treba

⁷ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 10/02.

ceniti u svakom konkretnom slučaju imajući u vidu starosno doba, zdravstveno stanje, materijalnu situaciju i brojne druge okolnosti na strani žrtve.

Ovo krivično delo, pored osnovnog, ima dva kvalifikovana oblika koji postoje ako je usled izvršenja krivičnog dela, nastupilo teško narušavanje zdravlja člana porodice ili njegova smrt. Ako je usled izvršenja ovog krivičnog dela nastupilo teško narušavanje zdravlja člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do pet godina. Ako je usled ovog krivičnog dela nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. Ako izrekne uslovnu osudu za navedena krivična dela, sud može odrediti obavezu učiniocu da izvršava svoje zakonom utvrđene porodične obaveze. Kod poslednjeg kvalifikovanog oblika ovog krivičnog dela, u slučaju nastupanja smrti člana porodice, po mišljenju autora, posebni maksimum kazne zatvora bi trebalo povisiti na deset godina, imajući u vidu svu štetnost i opasnost ovog krivičnog dela, kao i ozbiljnost nastupele posledice.

U čl.193. KZ inkriminisano je zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica. Jezičkim tumačenjem zakonskih odredbi koje se odnose na elemente bića kako ovog, tako i drugih krivičnih dela, se uočava da nedostaju odredbe kojim bi se inkriminisalo zapuštanje i zlostavljanje starih lica kao posebno krivično delo.⁸ Uvođenjem ovog krivičnog dela krivičnopravna zaštita starih lica od nasilja u porodici bi se značajno unapredila, a zakonodavac bi pokazao da je prepoznao specifičnost nasilja nad starima i sankcionisao ga na pravi način.

U okviru materijalnog krivičnog zakonodavstva od seksualnog nasilja stare osobe se štite i inkriminacijom krivičnog dela „obljuba nad nemoćnim licem“ (čl.179.KZ). Osnovni oblik ovog krivičnog dela vrši onaj ko nad drugim izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin iskoristivši duševno oboljenje, zaostali duševni razvoj, drugu duševnu poremećenost, nemoć ili kakvo drugo stanje tog lica usled kojeg ono nije sposobno za otpor, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina. Ovo krivično delo, pored osnovnog, ima i dva kvalifikovana oblika. Prvi kvalifikovani oblik postoji ako je usled izvršenog krivičnog dela nastupila teška telesna povreda nemoćnog lica ili ako je delo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način i tada je za učinioca krivičnog dela propisana kazna zatvora u trajanju od pet do petnaest godina. Drugi kvalifikovani oblik postoji ako je usled izvršenog

⁸ Sličan predlog je iznela i prof. dr Nevena Petrušić, poverenica za zaštitu ravnopravnosti, o čemu videti više u tekstu „Srbija šesta na listi demografski najstarijih zemalja na svetu“, dostupnom na adresi: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/193884/Srbija-sesta-na-listi-demografski-najstarijih-zemalja-sveta>, pristup 24.04.2012.

krivičnog dela nastupila smrt lica prema kome je delo izvršeno, kada je zaprećena kazna od najmanje deset godina zatvora. Iako se kod inkriminacije ovog krivičnog dela starost žrtve ne navodi kao element bića krivičnog dela, autor je mišljenja da bi se ova okolnost mogla podvesti pod "drugo stanje lica usled kojeg ono nije sposobno za otpor", čime bi se i ovoj kategoriji žrtava pružila odgovarajuća krivičnopravna zaštita. Posebno je značajna i odredba čl.57.st.2. KZ, po kojoj se učiniocu, u zakonu taksativno navedenih krivičnih dela, među kojima je i ono iz čl.179. KZ, ne može ublažiti kazna ispod zakonskog minimuma. Dosledna primena ovih odredbi od strane sudova u našoj zemlji će svakako doprineti suzbijanju ovog oblika kriminaliteta.

Izmene Krivičnog zakonika iz 2009. godine su donele i jednu značajnu novinu u cilju sprečavanja dalje viktimizacije žrtava krivičnih dela. Radi se o novoj meri bezbednosti – zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim. Sud može učiniocu krivičnog dela zabraniti približavanje oštećenom na određenoj udaljenosti, zabraniti pristup u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada oštećenog i zabraniti dalje uznemiravanje oštećenog, odnosno dalju komunikaciju sa oštećenim, ako se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje takvih radnji učinioca krivičnog dela bilo opasno po oštećenog. Ova mera može trajati najduže tri godine. Zakonom predviđena dužina trajanja ove mere bezbednosti je u funkciji što potpunije zaštite žrtve od reviktimizacije, što je svakako pozitivna novina u našem krivičnom zakonodavstvu.

I pojedine odredbe Zakonika o krivičnom postupku su od značaja za zaštitu ostarelih lica kao učesnika u krivičnom postupku. Tako član 101. ZKP predviđa da se pozivanje svedoka vrši dostavljanjem pismenog poziva, u kome će se navesti ime i prezime i zanimanje pozvanog, vreme i mesto dolaska, krivični predmet po kome se poziva, naznačenje da se poziva kao svedok i upozorenje o posledicama neopravdanog izostanka (član 108. ZKP)⁹. Zatim u stavu 4. istog člana je predviđeno da se svedoci koji se zbog starosti, bolesti ili teških telesnih mana ne mogu odazvati pozivu, mogu ispitati u svom stanu. Član 337. ZKP predviđa da se, osim slučajeva koji su posebno propisani u ovom zakoniku, zapisnici o iskazima svedoka, saokrivljenih ili već osuđenih učesnika u krivičnom delu, kao i zapisnici ili druga pismena o nalazu i mišljenju veštaka, mogu po odluci veća pročitati samo u taksativno navedenim slučajevima. Za procesni položaj starih lica posebno je značajan slučaj naveden

⁹ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije (Sl. glasnik RS, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007 i 72/2009)

u čl.337. st.1. tač.1. ZKP koji se odnosi na čitanje ranijih zapisnika ako su saslušana, odnosno ispitana lica umrla, duševno obolela ili se ne mogu pronaći, ili je njihov dolazak pred sud nemoguć ili znatno otežan zbog starosti, bolesti ili drugih važnih uzroka. U dugim sudskim postupcima postoji opasnost od sekundarne viktimizacije žrtve nasilja u porodici, pre svega iz razloga što je žrtva zbog arhitektonike krivičnog postupka često prinuđena da se više puta izjašnjava o istoj krivičnopravnoj stvari (u policiji, pred istražnim sudijom i na glavnom pretresu) što može posebno negativno da se odrazi na psihofizički status ostarele osobe kao žrtve nasilja u porodici. Zbog toga je važno da se navedene zakonske mogućnosti o čitanju iskaza oštećenih, datih u ranijim fazama krivičnog postupka, maksimalno iskoriste u praksi, kako bi se sprečila sekundarna viktimizacija starih ljudi.

Iz svega navedenog se može jasno zaključiti da su norme našeg, kako materijalnog, tako i procesnog, zakonodavstva usmerene na zaštitu starih lica od svakog oblika viktimizacije i olakšavanju njihovog učešća u svim oblicima krivičnog postupka. Svi predlozi za izmenu i dopunu krivičnopravnog zakonodavstva Republike Srbije, dati u ovom radu, su u funkciji poboljšanja krivičnopravnog položaja starih osoba kao žrtava nasilja u porodici. Ipak, na kraju je značajno istaći da se puna zaštita starih osoba od nasilja u porodici može postići, ne samo primenom krivičnopravnih normi, već i merama porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici (zabrana prilaska oštećenom ili oštećenoj, zabrana njihovog daljeg uznemiravanja itd).¹⁰ Takođe, na poboljšanje položaja starih osoba se može uticati i podizanjem svesti o njihovom značaju za prosperitet savremenog društva, što se sasvim jasno, ne može postići samo primenom pravnih normi.

Zaključak

Proces starenja je neminovan i nezaustavljiv i započinje momentom rođenja. Starost je poseban društveni fenomen. Stare osobe imaju niz teškoća u prihvatanju svojih novih uloga u društvu usled bolesti, radne neaktivnosti, pensionisanosti, složenih porodičnih odnosa i nedostatka društvene podrške. Efikasno i brzo procesuiranje svih izvršilaca krivičnih dela protiv braka i porodice,

¹⁰ O merama porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici videti detaljnije u čl.283-289 Porodičnog zakona Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 18/05, 72/11)

kako bi se sprečila sekundarna viktimizacija žrtava nasilja u porodici i dosledno sprovođenje odredaba krivičnog zakonodavstva, kao i podizanje društvene svesti o pravima i značaju starih lica za prosperitet zajednice, samo su neke od mera čija primena treba da dovede do smanjenja viktimizacije starih ljudi.

Prema položaju koji stara lica zauzimaju u jednom društvu dosta se lako može doneti zaključak i o vrednostima na kojima to društvo počiva. Briga o starim licima je osnovni zadatak svakog društva koje pretenduje da bude inkluzivno i socijalno pravedno. Položaj starih ljudi u jednom društvu se može poboljšati ako se poboljša njihov status u okviru porodice, jer stara lica zaslužuju mirno i prijatno porodično okruženje, lišeno svake viktimizacije, kao i ostali članovi društva. Izreka „na mlađima svet ostaje“ se u svetlu savremenog stila života čini potpuno tačnom, ali brinući se o starim članovima svoje porodice i društva u celini, o njihovoj sreći i blagostanju, mlađi u velikoj meri određuju svoju budućnost. U borbi za stvaranje humanijeg, prosperitetnijeg i pravednijeg društva krivičnopravna zaštita treba da bude efikasno i moćno oruđe u rukama države i društva, koje će svim svojim članovima obezbediti jednaku zaštitu.

Literatura

Ajduković, M., Rusac, S., Ogresta, J. (2008) Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 1, str. 3-22.

Istraživanje Centra za socijalni rad u Petrovcu na Mlavi, <http://www.csr-petrovac.org/potrebe-starix-lica/osecana-vezana-za-starost.php>, stranici pristupljeno 16.03.2012.

Jerotić, V. (1998) Strah od smrti u stvarnosti. *Socijalna misao*, 2, str. 51-58.

Jevtić, D. (1960) *Sudska psihopatologija*. Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga.

Jovanović, Lj., Jovašević, D. (2002) *Krivično pravo (opšti deo)*. Beograd: Nomos.

Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. (2003) *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.

Kostić, M. (2008) Starenje i viktimizacija (međunarodni dokumenti o sprečavanju diskriminacije/viktimizacije starih osoba). U: N. Petrušić (ur.) *Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije* (knjiga 4). Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta, str. 345-372.

Kostić, M. (2009) Viktimitet starih osoba. U: N. Petrušić (ur.) *Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije* (knjiga 3). Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta, str. 349-388.

Kostić, M. (2010) *Viktimitet starih lica*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.

Kostić, M., Đorđević, R. (2004) Viktimizacija starih osoba kao pripadnika posebne marginalne grupe. *Temida*, 2, str. 3-11.

Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05 - ispr., 107/05 - ispr., 72/09 i 111/09.

Lazarević, Lj. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*. Beograd: Savremena administracija.

Lindgren, M., Ristanović-Nikolić, V. (2011) *Žrtve kriminaliteta-međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*. Beograd: OEBS Misija u Srbiji-odeljenje za sprovođenje zakona.

Nacionalna strategija o starenju 2006-2015, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2006, <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/Nacionalna%20strategija%20o%20starenju.pdf>, stranici pristupljeno 11.03.2012.

Nasilje nad starima, dostupno na: <http://www.pravniportal.rs/index.php?cat=159&id=3309>, stranici pristupljeno 22.04.2012.

Petrušić, N., Konstantinović-Vilić, S. (2008) Normativni okvir porodičnogpravne zaštite od nasilja u porodici u Srbiji i rezultati istraživanja pravne prakse sudova u Beogradu. U: N. Petrušić (ur.) *Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije* (knjiga 4). Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta, str. 185-237.

Porodični zakon Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 18/05, 72/11.

Powell, J.L., Wahidin, A. (2008) Understanding old age and victimization: a critical exploration. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 3-4, str. 90-99.

Rusac, S. (2009) Nasilje nad starijim osobama u obitelji na području Grada Zagreba. *Ljetopis socijalnog rada*, 3, str. 573-594.

Skriveni problem, nasilje nad starima, dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/468951/Skriveni+problem,+nasilje+nad+starima.html>, stranici pristupljeno 17.03.2012.

Srbija šesta na listi demografski najstarijih zemalja na svetu“ <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/193884/Srbija-sesta-na-listi-demografski-najstarijih-zemalja-sveta>, stranici pristupljeno 24.04.2012.

Stevković, Lj., Dimitrijević, J. (2011) Viktimizacija starih u institucionalnom i porodičnom okruženju. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Ćopić (ur.) *Prava žrtava i EU-izazovi pružanja pomoći žrtvama*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 335-352.

Vidaković, I. (2002) Rasprostranjenost nasilja u porodici. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 13-72.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 10/02.

Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07 i 72/09).

FILIP MIRIĆ

Legal protection of elderly persons and risk of their victimization by criminal acts with elements of domestic violence

The aging process is inevitable. It follows the individual from birth until death. Due to the inability of people to influence it, there is a greater obligation of society to provide the people in the „third age“ a dignified life, without any form of victimization. The author defines which people are considered old according to positive legal acts of the Republic of Serbia. The subject of this paper are the factors that increase the risk of victimization of the elderly within the family, taking into account the physical, psychological, sexual and economic violence against the elderly, as well as mechanisms for their legal protection from domestic violence, as one of the most effective tools of the state and society in general for protection of this particularly vulnerable social group. Relevant provisions of the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of the Republic of Serbia with a critical analysis of the incrimination of offenses with elements of domestic violence where the victim is usually an old person will be analyzed. From the subject defined in this manner, stems the paper's mainly descriptive goal of describing the phenomenon through the analysis of the major forms of violence to which the elderly within the family are exposed (physical, psychological, economic and sexual violence). The purpose of the paper is also to analyze the factors that increase the risk of victimization of the elderly and the mechanisms for their legal protection from domestic violence, point out the harm of this type of violence and thus contribute to combating this negative social phenomenon.

Keywords: aging, risk of victimization, criminal protection of old persons.

TEMIDA
Mart 2012, str. 231-252
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1201231S
Pregledni rad

Doprinos policijskog pregovaračkog tima zaštiti ljudskih prava u posebnim bezbednosnim situacijama

DANE SUBOŠIĆ
SAŠA MIJALKOVIĆ*

Zakonsko pravo policije da upotrebi silu, posebno vatreno oružje, čini misiju savremenih policija protivrečnom: da bi zaštitila prava jednih, policija mora da ograničava prava drugih, što nameće pitanje optimalne mere između navedenih suprotnosti. Najopasnije je delovanje policije kojim se zadire u pravo na život, čime se posredno zadire i u druga ljudska prava. Ovo se podjednako odnosi kako na građane, tako i na izvršioce krivičnih dela. Nastojeći da minimiziraju mogućnost narušavanja prava na život, savremene policije su razvile mehanizme tzv. policijskog pregovaranja. Uvažavajući principe zakonitosti, humanosti i stručnosti, pripadnici specijalizovanih pregovaračkih jedinica angažuju se u pregovaranju sa najopasnijim kriminalcima ne bi li ih sprečili u daljim kriminalnim namerama, s jedne, i ne bi li krizne situacije rešili bez upotrebe sredstava policijske prinude, s druge strane. Osim toga, zapaženo je i angažovanje policijskih pregovarača povodom sprečavanja pokušaja samoubistava. S tim u vezi, u radu je istražen doprinos Pregovaračkog tima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije zaštiti ljudskih prava u Srbiji, u vremenu od 2005. do 2010. godine.

Ključne reči: policija, pregovarački tim, pregovarač, ljudska prava, bezbednost.

* Dr Dane Subošić je vanredni profesor Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu, za užu oblast *Organizacija policije*. E-mail: dane.subosic@kpa.edu.rs.

Dr Saša Mijalković je vanredni profesor Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu, za užu oblast *Bezbednosne nauke*. E-mail: sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs.

Ovaj rad je rezultat realizovanja dva naučnoistraživačkog projekta, i to: 1) *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (br. 179044), a realizuje Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu (2011–2014). Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović i 2) *Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija*. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (br. 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014). Rukovodilac projekta je prof. dr Saša Mijalković.

Uvod

Misija policija savremenih demokratskih društava vođenih vladavinom prava je održavanje javnog mira, zakona i reda, zaštita i poštovanje osnovnih ličnih prava i sloboda, zatim sprečavanje, otkrivanje i suzbijanje kriminala, kao i obezbeđenje pomoći i servisnih funkcija građanima (Komitet ministara Saveta Evrope, 2001). U pogledu zaštite i poštovanja ljudskih prava i sloboda nameće se izvesna dilema protivrečnosti policijske profesije: s jedne strane policija štiti ljudska prava dok ih, s druge strane, ograničava vršenjem pojedinih službenih mera i radnji. Stoga bi policija, radi istovremenog povećanja efikasnosti u radu i smanjenja obima ograničavanja ljudskih prava i sloboda, trebalo da se pridržava izvesnih principa. Pored zakonitosti i humanosti u radu, reč je prvenstveno o principima poštovanja ljudskog dostojanstva, univerzalnosti, neotuđivosti i jednakosti ljudskih sloboda i prava.

Iz navedenih principa je jasno da pravo na zaštitu i poštovanje ljudskih prava imaju i prekršioc i zakona (univerzalnost). U određenim slučajevima oni neposredno stvaraju okolnosti koje zahtevaju upotrebu sredstava policijske prinude. Međutim, upotreba sredstava prinude od strane policije strogo je ograničena, što je suštinski u funkciji zaštite i poštovanja ljudskih prava, posebno prava na život¹. U skladu sa propisima o upotrebi sile i vatrenog oružja² policijski službenici moraju da uvažavaju još i principe *neophodnosti*, *uzdržanosti*, *postupnosti* i *proporcionalnosti*. Uz to, za policiju je posebno značajna potreba da se pre primene sile komunicira s ljudima u cilju rešavanja bezbednosnih problema nenasilnim sredstvima ili uz minimizaciju upotrebe sredstava prinude, čime se izbegavaju ili umanjuju štetne posledice. Povodom takvog pristupa, policajci moraju da ispolje sposobnosti i veštine komunikacije, koje se u uslovima antagonizma suprotstavljenih strana odnose na *policijsko pregovaranje*.

¹ Vidi čl. 84 Zakona o policiji.

² „Pri obavljanju službenog zadatka, ovlašćeno službeno lice može da upotrebi vatreno oružje samo ako upotrebom drugih sredstava prinude ne može postići rezultat u izvršenju zadatka i kad je apsolutno nužno da se: 1) zaštiti život ljudi; 2) spreči bekstvo lica zatečenog u izvršenju krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti i za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, a u slučaju neposredne opasnosti po život; 3) spreči bekstvo lica zakonito lišenog slobode ili lica za koje je izdat nalog za lišavanje slobode zbog izvršenja krivičnog dela iz tačke 2. ovog člana, a u slučaju neposredne opasnosti po život; 4) od sebe odbije neposredan napad kojim se ugrožava njegov život i 5) odbije napad na lice ili objekat koje obezbeđuje, a u slučaju neposredne opasnosti po život.“ Član 100 Zakona o policiji. Vidi i čl.101–109 ovog Zakona.

S tim u vezi, predmet ovog istraživanja je doprinos Pregovaračkog tima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije (PTM) zaštiti i poštovanju ljudskih prava na život i bezbednost telesnog integriteta lica prema kojima su bili ispunjeni uslovi za upotrebu vatrenog oružja i drugih sredstava prinude. Konkretnije, reč je o kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi posebnih bezbednosnih situacija u kojima su pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova imali zakonsko pravo da upotrebe vatreno oružje prema izvršiocu krivičnog dela, a to nije učinjeno jer su angažovani pripadnici Pregovaračkog tima koji su bezbednosni problem rešili nenasilnim sredstvima. Pored toga, predmet rada su i situacije pokušaja samoubistava koje su tehnikom pregovaranja okončane sprečavanjem samoubistva. Pri tome, pojedina osnovna obeležja angažovanja Pregovaračkog tima Ministarstva unutrašnjih poslova razmatraju se „za sebe“, bez njihovog međusobnog ukrštanja (npr. tipovi incidenata povodom kojih su angažovani pripadnici Pregovaračkog tima (slika 1) ne ukršta se sa drugim obeležjima, npr. vremenom trajanja angažovanja pregovarača (slika 3).

Prostorno, predmet istraživanja je ograničen na teritoriju Republike Srbije bez Kosova i Metohije, imajući u vidu ograničenu jurisdikciju Ministarstva unutrašnjih poslova i Pregovaračkog tima, shodno *Rezoluciji Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija* br. 1244. Vremenski, predmet istraživanja ograničen je na period formiranja i postojanja Pregovaračkog tima, a to je od 2005. do 2010. godine, što je poslednja godina za koju su podaci o rezultatima rada Pregovaračkog tima bili dostupni autorima.³

Inače, prema *Uputstvu o radu pregovaračkog tima Ministarstva unutrašnjih poslova*, Pregovarački tim Ministarstva unutrašnjih poslova se angažuje u rešavanju niza *posebnih bezbednosnih problema* (tzv. *incidenata, kriznih situacija*), a prvenstveno u slučajevima otmica, teških oblika ucena, pobuna u zatvorima, barikadiranja, uličnih demonstracija, pretnji samoubistvom i ubistvom, pretnji policiji ili trećim licima oružjem ili eksplozivnim napravama prilikom sprovođenja policijskih mera, pružanja otpora policijskim merama i u sličnim situacijama, kada je moguće ostvariti uticaj na ponašanje vinovnika konfliktnih situacija (Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, 2005).

³ Problem pronalaženja referentnih naučnih izvora za ovo istraživanje bio je veoma izražen, s obzirom na to da o ovoj temi kod nas nije bilo empirijskih naučnih istraživanja i gotovo i da nema naučnih radova, kao i da još uvek nije formirana jedinstvena, centralizovana i automatizovana baza podataka Pregovaračkog tima MUP RS. Stoga je u izradi rada korišćena interna pisana dokumentacija Pregovaračkog tima. Do najvećeg broja informacija i statističkih podataka došli smo posredstvom mr Željka Mojsilovića, pripadnika Specijalne antiterorističke jedinice MUP RS i instruktora za obuku pripadnika Pregovaračkog tima MUP RS.

U tom smislu, istraživanjem smo nastojali da verifikujemo polaznu premisu našeg istraživanja po kojoj „angažovanje Pregovaračkog tima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije doprinosi zaštiti i poštovanju ljudskih prava“. Indikatori na osnovu kojih bi smo potvrdili ovu premisu su rezultati – ishodi angažovanja Pregovaračkog tima MUP RS u posmatranom periodu, prvenstveno u onim slučajevima u kojima su bili ispunjeni zakonski uslovi za upotrebu vatrenog oružja. Naravno, smatrali smo da bi upoređivanje ovih podataka sa podacima o rešavanju sličnih bezbednosnih problema u periodu kada nije postojao Pregovarački tim MUP RS bilo idealno za izvođenje naučnih zaključaka, ali do ovih podataka nismo došli.

U Republici Srbiji nije poznat stepen uvažavanja principa zaštite ljudskih prava prilikom upotrebe sredstava prinude, kao ni doprinos zaštiti ljudskih prava usled primene metoda policijskog pregovaranja radi rešavanja posebnih bezbednosnih problema (Subošić, 2011: 117). Stoga smo smatrali da bi sistematizovanje ovih znanja predstavljao izvestan doprinos teoriji kriminoloških, bezbednosnih i naučnih disciplina o organizaciji i poslovima policije u Republici Srbiji, što naučno opravdava ovo istraživanje.

S druge strane, smatrali smo i da bi istraživanje imalo izvestan praktičan značaj, a to je identifikovanje korisnosti i doprinosa pregovora zaštiti ljudskih prava prilikom rešavanja posebnih bezbednosnih problema. Time bi se doprinelo razvoju stavova i uverenja policijskih službenika o korisnosti zamene nasilnih nenasilnim metodama rešavanja posebnih bezbednosnih problema i o potrebi pravilne primene pregovaračkih metoda, čime bi se minimizovali rizici od trajnih štetnih posledica po život i zdravlje njihovih učesnika (Subošić, 2003: 97).

Pregovori kao način poštovanja i zaštite ljudskih prava

Policijsko pregovaranje je značajno za poštovanje života i ljudskog dostojanstva, te univerzalnosti, neotuđivosti i jednakosti kao principa zaštite i poštovanja ljudskih prava. Dostojanstvo nije samo ljudsko pravo, već je i potreba, kako žrtava, tako i izvršilaca krivičnih dela.⁴ Upravo se na relaciji

⁴ *Poštovanje ljudskog dostojanstva* garantuje se Univerzalnom deklaracijom o pravima čoveka (Generalna skupština UN, 1948. godine), gde se u prvom članu navodi da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.

pravo – potreba nalazi mogućnost pregovaranja prilikom rešavanja posebnih bezbednosnih problema.

Naime, izvršioци krivičnih dela koji su spremni da pruže otpor ili da napadnu policijske službenike, takođe imaju pravo na dostojanstvo. Zato im tokom pregovora treba ponuditi dostojanstvenu predaju. To podrazumeva i da su već podmirili osnovne potrebe (npr., fiziološke – hrana, piće, odgovarajuća temperatura i dr.), a da se problematizuje ostvarivanje njihove psiho-fizičke sigurnosti, razumevanja stavova, osećaja značajnosti u postizanju budućeg dogovora, dostojanstva (mirnog izlaska iz situacije i „čistog obraza“) i dr.

Takođe, prava i potrebe mogu da budu i prepreka postizanju mirnog rešavanja problema pregovorima, posebno ako nisu ostvareni. U njih se ubrajaju: nespремnost za postizanje dogovora, spremnost na sukob sa pripadnicima snaga bezbednosti, osećaj neshvaćenosti i prevarenosti, nezadovoljstvo rešenjem sukoba, nedostojanstven izlazak iz konfliktne situacije itd.

Dalje, *univerzalnost* podrazumeva to da ljudska prava pripadaju i onima koji ugrožavaju bezbednost drugih, pa su i njihova prava predmet zaštite. Policijsko pregovaranje je kompatibilno ovom principu jer je reč o vrsti komunikacije koja se vodi u uslovima antagonizma ciljeva suprotstavljenih strana u konkretnoj konfliktnoj situaciji: policiji, s jedne i nosiocima ugrožavanja bezbednosti, s druge strane.

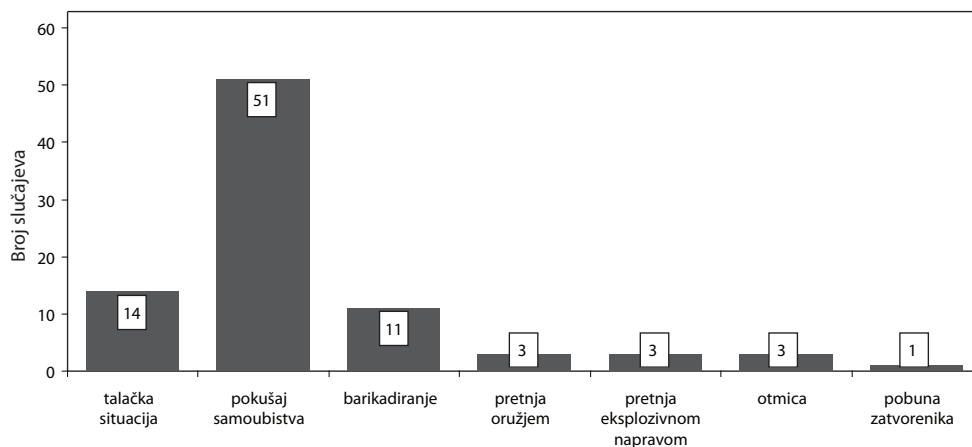
Neotuđivost podrazumeva to da se ljudska prava nikome ne mogu oduzeti, niti ih se iko može odreći. Tako ne može da se planira policijska intervencija koja za cilj ima smrt vinovnika nekog bezbednosnog problema. Osim toga, ni sud u Republici Srbiji ne može da izrekne smrtnu kaznu. Da ovo nije samo „slovo na papiru“, pokazuju i ishodi policijskih intervencija koje očigledno nisu planirane tako da se problematične situacije razreše po svaku cenu, makar i smrću izvršilaca krivičnih dela (npr., otmičara), nego su realizovane angažovanjem pregovarača. Na primer, od 2005. do 2010. godine pripadnici Pregovaračkog tima pregovarali su u 17 slučajeva otmica (14 talačkih situacija i 3 kidnapovanja),⁵ 11 slučajeva barikadiranja, 3 slučaja pretnji oružjem, 3 slučaja pretnji eksplozivnim napravama i u 1 slučaju pobune zatvođenika, što zbirno čini 35 od ukupno 86 njihovih angažovanja (slika 1, Mojsilović, 2010). U budućnosti će se broj ovakvih situacija verovatno povećati, s obzirom na to da je u svetu evidentno povećanje obima organizovanog

⁵ Talačka situacija i kidnapovanje su modaliteti otmice. Njihova međusobna razlika je u tome što je u talačkoj situaciji poznato mesto držanja talaca od strane otmičara, dok u slučaju kidnapovanja nije. Slikom 1. kidnapovanje je greškom označeno kao „otmica“.

kriminala i terorizma (Mojsilović, 2009; Mijalković, 2010; Mijalković, 2009; Dolnik, Fitzgerald, 2008), ali i drugih oblika nasilja poput otmica (Hancerli, 2008: 9), nasilja u porodici (Nikolić-Ristanović, 2003), barikadiranja (Stančev, Nikolov, Kurtev, 2008), nasilja nad decom i omladinom (Srna, Stevanović, 2010), nasilja na radnom mestu (Tripković, 2009) itd.

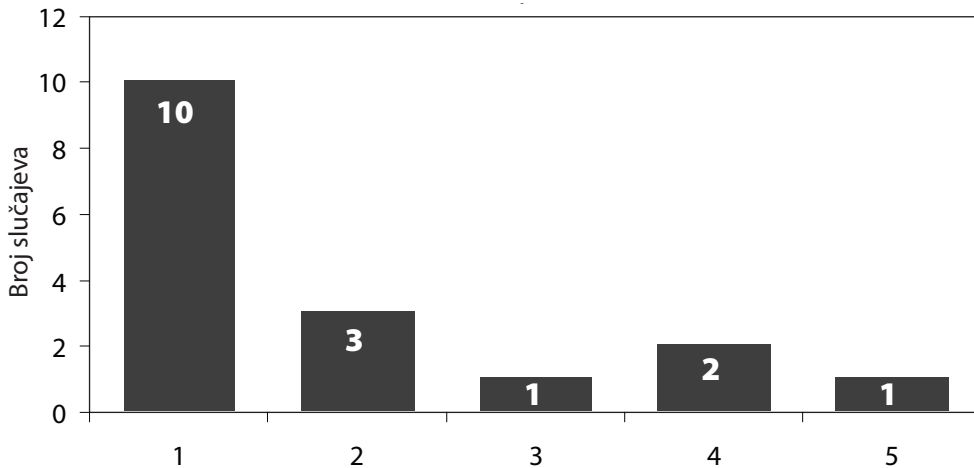
Uvažavanje principa *neotuđivosti* u zavisnosti od angažovanja Pregovaračkog tima može se ilustrovati angažovanjem policijskih pregovarača iz sastava Pregovaračkog tima u slučajevima sprečavanja pokušaja samoubistava. Naime, 59,3% (51 od 86) svih angažovanja pripadnika Pregovaračkog tima u periodu od 2005. do 2010. godine posvećeno je upravo sprečavanju pokušaja samoubistava.

Slika 1. Tipovi incidenata povodom kojih su angažovani pripadnici Pregovaračkog tima

Dakle, nemogućnost odricanja ljudskih prava takođe je kompatibilna pregovorima: ako se lice tokom pokušaja samoubistva odriče prava na život, onda policija prema takvom stavu ne sme da ima ravnodušan odnos, već je u obavezi da pokuša da spreči samoubistvo. Tako su od 2005. do 2010. godine, pripadnici Pregovaračkog tima pregovarali u 51 slučaju sprečavanja pokušaja samoubistva, pri čemu su od samoubistva odvratili 48 osoba, kao i pri oslobađanju 32 taoca u 17 slučajeva (slika 2, Mojsilović, 2010).

Slika 2. Broj talaca po pojedinim angažovanjima pripadnika Pregovaračkog tima

Najzad, ovaj primer je i dokaz poštovanja principa *jednakosti* po kome svi ljudi, bez obzira na razlike, imaju ista ljudska prava, ali i da im treba pružiti jednake mogućnosti da ta prava ostvare. Ovome svakako u mnogome doprinosi i postupnost u primeni policijskih ovlašćenja od tzv. „blažih“ ka onim sa „težim“ posledicama, u čemu su veoma značajni pregovori. Time se na valjaniji način ostvaruju ljudska prava uz poštovanje principa jednakosti i nediskriminacije.

Pregovori kao alternativa upotrebi sile i vatrenog oružja

Ograničene mogućnosti policije za primenu sile dokazuju da je ljudski život neprikosnoven, ali ne podrazumevaju i apsolutizovanje ovog ljudskog prava (član 24, st. 1 *Ustava Republike Srbije*). Naime, na ovo pravo ne može da se poziva lice koje ugrožava bezbednost države ili život drugog. Stoga policija prema njemu, u situacijama koje su propisane zakonima i na način koji je propisan relevantnim podzakonskim opštim pravnim aktima, može da upotrebi sredstva prinude.⁶

Minimiziranjem upotrebe sile od strane policije preveniraju se trajne štetne posledice po život i zdravlje ljudi prema kojima se interveniše. Stoga je i jasna tendencija demokratskih društava da se upotreba sredstava prinude

⁶ U takvim situacijama ovlašćeno službeno lice ima dužnost da zaštiti život svih ljudi i da upotrebi samo ono sredstvo prinude i na način kojim ne može da se izazove veća šteta od one koja preti, i to samo dok postoje razlozi za njegovu upotrebu.

što više ograniči, kako formalnopravno, tako i principima: *zakonitosti* (zakonit cilj, sredstvo i način), *neophodnosti* (samo ako nenasilnim ili drugim blažim sredstvom ne može da se ostvari zakonit cilj),⁷ *uzdržanosti* (samo kao krajnje sredstvo), *postupnosti* (od blažih ka težim sredstvima) i *proporcionalnosti* (srazmerno pretnji).

Principom *zakonitosti* policija se obavezuje da koristi prinudu u zakonite svrhe i na zakonit način. To je ujedno negacija nezakonite upotrebe sredstava prinude (npr., namerno ubijanje, povređivanje i sl.). U odnosu na zakonitost, pregovori su vid prevencije nezakonite upotrebe sredstava prinude, jer se problemi rešavaju nenasilnim sredstvima, pa je i mogućnost zloupotrebe sredstava prinude manja. Osim toga, pre upotrebe sredstava prinude neophodna je bezbednosna procena situacije. Vreme i podaci za procenu mogu se dobiti upravo pregovaračkom komunikacijom. Time se pregovorima na intenzivan način uvažava načelo zakonitosti upotrebe sredstava prinude.

Neophodnost upotrebe policijske sile podrazumeva da nenasilnim metodama nije bilo moguće ostvariti zakonit cilj. Znači, policijska sila je izuzetno (vanredno), a ne redovno sredstvo izvršavanja zadataka, pa se policijskim pregovorima zapravo smanjuje policijska prinuda.

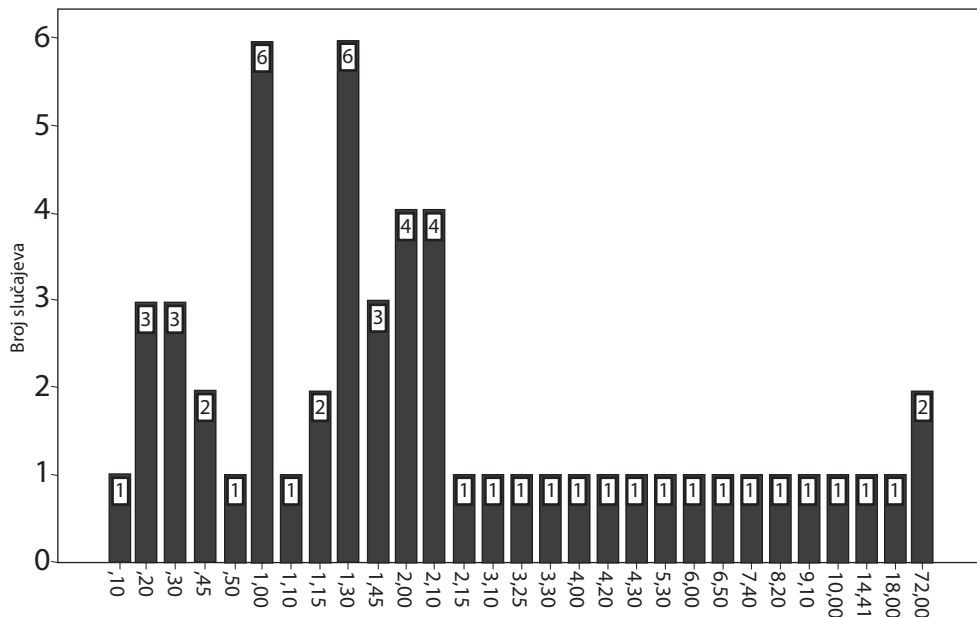
Uzdržanošću se upotreba sile svodi na najmanju moguću meru, čime se minimizira šteta po život i zdravlje ljudi, s jedne i po materijalna dobra, s druge strane (računajući i njihovo okruženje, npr., životnu sredinu). Pri tome, policajac nije u obavezi da koristi sredstva prinude kada su za to ispunjeni svi uslovi. Međutim, postoje i situacije u kojima se mora upotrebiti sredstvo prinude, pri čemu se u skladu s principom uzdržanosti mora upotrebiti najblaže sredstvo koje odgovara uspešnom izvršenju zadatka, za najkraće vreme i uz izazivanje što manjih štetnih posledica. To ukazuje na još jedan aspekt uzdržanosti, a to je humanost.

Da bi se policijski službenici što duže uzdržavali od upotrebe sredstava prinude, potrebno je da policijski pregovarači dođu na mesto događaja što pre i što je moguće brže uspostave komunikaciju sa izvršiocem krivičnog dela. Vreme dolaska pripadnika Pregovaračkog tima na mesto događaja varira od 5 minuta do 5 časova. Pored toga, najčešće vreme njihovog dolaska na mesto događaja je 30 minuta (u 14 slučajeva), odnosno 60 minuta (u 8 slučajeva).

⁷ U vezi s neophodnošću, može se govoriti i o principu *dovoljnosti* upotrebe sredstava prinude, u smislu da se s njihovom upotrebom prestane onda kada za time više nema potrebe.

Drugi indikator uzdržanosti od upotrebe sile je trajanje pregovaranja. Ono varira u zavisnosti od brojnih faktora. Na primer, u periodu 2005. do 2010. godine pregovaralo se od 10 minuta do 72 sata. Najfrekventnije trajanje pregovaranja odnosi se na 45 i 90 minuta (po 6 slučajeva). U proseku, pregovori traju oko 2 sata. Trajanje pregovora u okolnostima ispunjenosti uslova za upotrebu vatrenog oružja, nesumnjivo svedoči o poštovanju principa uzdržanosti, što je u funkciji zaštite ljudskih prava, posebno prava izvršilaca krivičnih dela (slika 3, Mojsilović, 2010).

Slika 3. Trajanje angažovanja pripadnika Pregovaračkog tima

Postupnost zahteva upotrebu sredstava prinude od blažih ka težim, ako za to postoje uslovi. Pri tome, policijska prinuda je krajnje ovlašćenje, a upotreba vatrenog oružja krajnje sredstvo prinude, dok su svakako najblaža neprinudna sredstva, npr., psihološke poruke i efekti.⁸

Postupnost upotrebe sredstava i primene metoda može ukazivati na prisustvo ili odsustvo tzv. *kontinuiteta ovlašćenja*. Naime, procena situacije (oportunitet) može voditi u dva pravca, prvi – oportunitizam (ne delovanje, uzdržanost)

⁸ Psihološkim porukama i efektima ubeđivanja može se uticati na svest, mišljenje i ponašanje učinilaca krivičnih dela tako da oni odustanu od protivpravnog ponašanja, što je suština policijskog pregovaranja i njegove nenasilnosti.

i drugi – delovanje. Drugi pravac podrazumeva diskontinuitet policijskog angažovanja, tj. direktan prelaz od procene i eventualnog policijskog upozorenja i naređenja na primenu sredstava prinude. Navedenom diskontinuitetu nedostaju pregovori, kako bi prerastao u kontinuitet policijskih angažovanja. Dakle, pregovorima se uvažava princip postupnosti primene policijskih ovlašćenja.

Proporcionalnost podrazumeva primenu sredstava prinude u obimu, na način i sa intenzitetom koji je srazmeran izazvanoj šteti i ugroženosti štićene vrednosti. Pri tome, treba imati u vidu: vrstu cilja koji se postiže policijskom intervencijom; uočenu opasnost po život ili opasnost od teških povreda i stepen rizika od upotrebe sile po život ljudi (v. Tejlor, 2003).

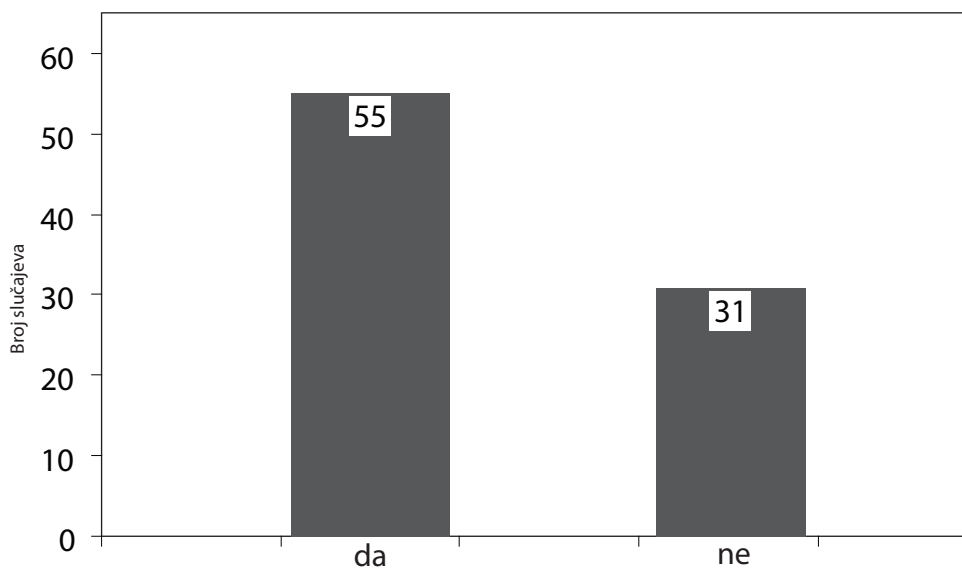
Pitanje srazmernosti upotrebe sile uvek je složeno i osetljivo zbog složenosti procene opasnosti koja pretili i ugroženosti štićene vrednosti. To može da dovede do pogrešne odluke ili do lošeg sprovođenja valjane odluke o policijskoj intervenciji. Pregovorima se izbegavaju takve greške, sprečava upotreba sile uopšte, ali i dobijaju vreme i informacije za donošenje valjanih odluka.

Ograničenost upotrebe vatrenog oružja prema posebnim kategorijama ljudi u zavisnosti od njihove životne dobi, pola, stanja u kome se osobe nalaze itd., kao i prema licima u masi takođe stvaraju „prostor“ za pregovaranje. Policijski pregovori upravo potvrđuju da je učinjeno sve da do upotrebe sredstava prinude tokom policijske intervencije ne dođe, kao i to da je policijska intervencija planirana i vođena na način da se minimiziraju štetne posledice po život i zdravlje ljudi.

Kompatibilnost pregovora i okolnosti u kojima je dopuštena upotreba sredstava prinude

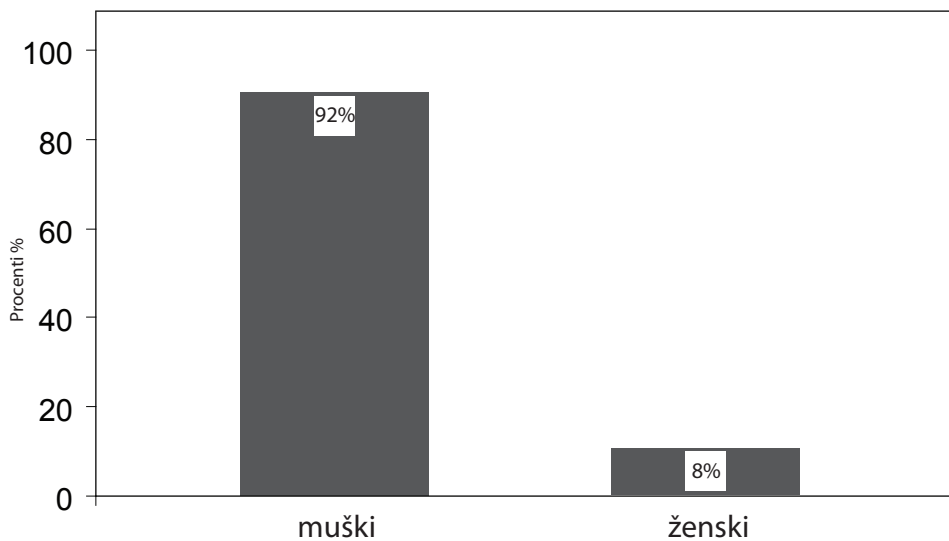
Poredeći pomenutu namenu (formalnu nadležnost) i praksu angažovanja pripadnika Pregovaračkog tima u periodu 2005. do 2010. godine, uočava se kompatibilnost pregovora i okolnosti u kojima je dopuštena upotreba sredstava prinude. Uz to, značajan faktor rešavanja posebnog bezbednosnog problema u kome se angažuju pregovarači je vrsta naoružanja koje poseduje i kojim pretili lice sa kojim se pregovara. Naime, od 86 analiziranih slučajeva, u čak 55 slučajeva lica sa kojim se pregovaralo bila su naoružana. U preostalom 31 slučaju lica sa kojima se pregovaralo nisu bila naoružana (slika 4, Mojsilović, 2010).

Slika 4. Naoružanost izvršilaca krivičnih dela sa kojima je pregovarao Pregovarački tim

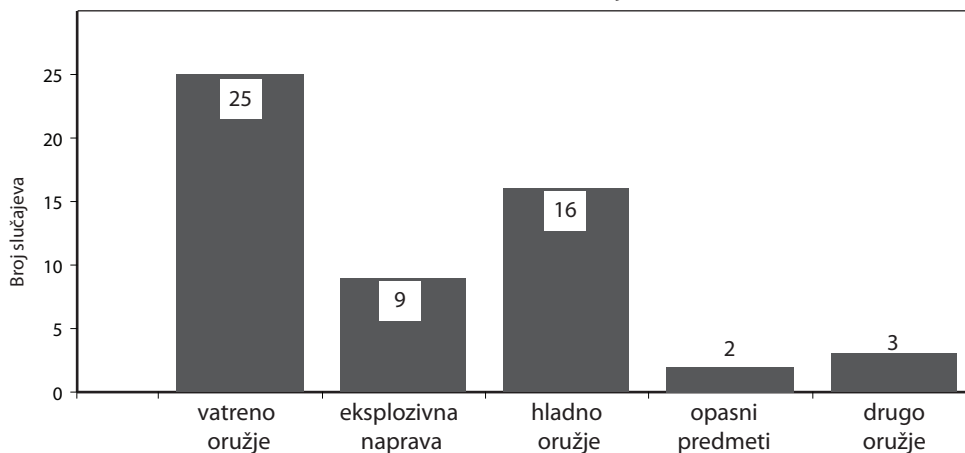
Pri tome, 92% lica (79 osoba) sa koji se pregovaralo bila su muškog, a 8% (7 osoba) ženskog pola (slika 5, Mojsilović, 2010).

Slika 5. Pol izvršilaca krivičnih dela sa kojima je pregovarao Pregovarački tim

Uz to, naoružanje lica sa kojima se pregovara varira od vatrenog oružja (25 slučajeva), preko eksplozivnih naprava (9 slučajeva), hladnog (16 slučajeva) i drugih vrsta oružja (3 slučaja), do opasnih predmeta (2 slučaja). Navedeno je prikazano slikom 6 (Mojsilović, 2010).

Slika 6. Naoružanost izvršilaca krivičnih dela sa kojima je pregovarao Pregovarački tim

Očigledno je da najveći broj lica sa kojima se pregovara poseduje vatreno oružje, zatim hladno oružje, pa eksplozivne naprave. U daleko manjem broju slučajeva koriste se opasni predmeti i drugo oružje. Dakle, najčešće se pregovara sa muškarcem koji je naoružan vatrenim ili hladnim oružjem, dok se u ne malom broju (u 9 od 55 slučajeva) i procentu (16,36%) slučajeva pregovara sa licem koje je naoružano eksplozivnom napravom. Znači, u svih 55 slučajeva u kojima su izvršioци krivičnih dela sa kojima se pregovaralo koristili oružje bili su ispunjeni zakonski uslovi za upotrebu vatrenog oružja od strane policije. U svakom od njih postojala je mogućnost izazivanja trajnih štetnih posledica po život i zdravlje izvršilaca krivičnih dela. Međutim, policija je pregovaranjem neposredno zaštitila njihovo pravo na život a time, na posredan način, i njihova druga ljudska prava.⁹

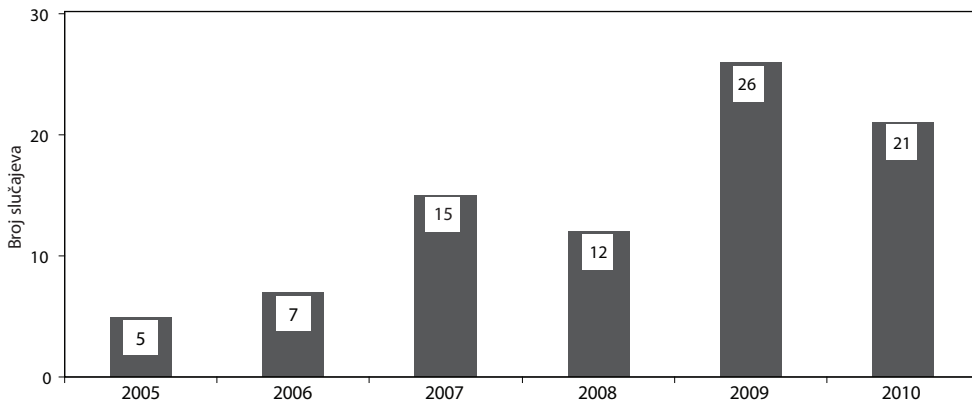
⁹ Kompatibilnosti pregovora i okolnosti u kojima je dopuštena upotreba sredstava prinude implicitno su posvećeni i ostali delovi ovog rada, s čim u vezi vas upućujemo na sliku br. 1 i pasus koji mu prethodi, odnosno sledi (tip incidenta), sliku br. 2 (broj talaca) sa propratnim komentarima itd. Osim toga, mogućnost primene pregovaranja ne zavisi od broja izvršilaca krivičnih dela, pri čemu s rastom njihovog broja raste i broj mogućih taktičkih varijanti angažovanja pregovarača. Najzad, pregovaranje može da se primeni u svako vreme i na svakom mestu, čime se uvažava princip neprekidnosti policijskog rada, a tom aktivnošću može u potpunosti da se pokriva područje teritorijalne nadležnosti MUP RS.

Vremenska i prostorna distribucija angažovanja Pregovaračkog tima

Za prvih šest godina postojanja, Pregovarački tim Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije angažovan je ukupno 86 puta i to (sl. 7 i 8, Mojsilović, 2010):

- 2005. godine – 5 puta (6%);
- 2006. godine – 7 puta (8%);
- 2007. godine – 15 puta (17%);
- 2008. godine – 12 puta (14%);
- 2009. godine – 26 puta (30%) i
- 2010. godine – 21 put (24%).¹⁰

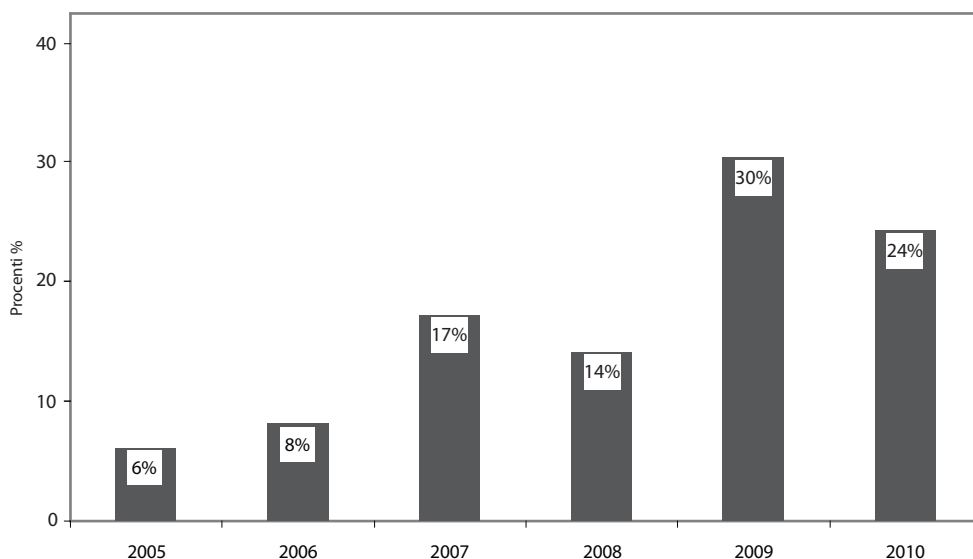
Slika 7. Broj angažovanja Pregovaračkog tima po godinama

Uočljivo je da postoji generalna tendencija rasta broja angažovanja pripadnika Pregovaračkog tima u posmatranom periodu. Ona je posledica valjanije informisanosti policijskih službenika, pre svega šefova i vođa smena organizacionih jedinica policije namenjenih za poslove stalnog dežurstva o postojanju i nameni Pregovaračkog tima, kao i o potencijalima ove jedinice u pogledu rešavanja posebnih bezbednosnih problema.

¹⁰ Radi bolje preglednosti grafikona, u program kojim su obrađeni podaci uneto je da oni budu prikazani bez decimala. Otuda pojava da negde zbir navedenih procenata nije jednak 100%.

Slika 8. Vremenska distribucija angažovanja pripadnika Pregovaračkog tima

Prostorna distribucija pregovora značajno je obeležje angažovanja Pregovaračkog tima, jer se njihovom analizom identifikuju specifičnosti posebnih bezbednosnih problema na području Republike Srbije. Naime, u posmatranom periodu dolazilo je do različitih načina angažovanja pregovarača u 86 slučajeva na području 24 područne policijske uprave (od ukupno 27, bez Područnih policijskih uprava sa područja AP Kosovo i Metohija). S tim u vezi, navedena je tabela 1.

Tabela 1. Prostorna distribucija angažovanja pripadnika Pregovaračkog tima

Područna policijska uprava	
Beograd – 32	Kikinda – 1
Novi Sad – 12	Kruševac – 1
Niš – 8	Pančevo – 1
Bor – 5	Pirot – 1
Kraljevo – 3	Požarevac – 1
Novi Pazar – 3	Prijepolje – 1
Sombor – 3	Smederevo – 1
Kragujevac – 2	Subotica – 1
Sremska Mitrovica – 2	Užice – 1
Zaječar – 2	Valjevo – 1
Čačak – 1	Vranje – 1
Jagodina – 1	Zrenjanin – 1

Analizom navedenih podataka, uočljivo je da je na području policijskih uprava na kojima živi veći broj stanovnika – veći i broj pregovaranja (Beograd – 32, Novi Sad – 12, Niš – 8). Međutim, u delu policijskih uprava ta pojava nije prisutna (npr., Policijska uprava Bor – 5 pregovaranja, što je više nego npr., na području Policijske uprave Kragujevac – 2 pregovaranja). Osim toga, primetno je da je u istom periodu u čak 14 policijskih uprava pregovarano samo jednom. Dakle, broj stanovnika na području pojedinih policijskih uprava kao ni veličina teritorije koja je u njihovoj nadležnosti nisu jedini faktori učestalosti pregovaranja, već im treba dodati i stanje bezbednosti na lokalnom području, socijalnu i bezbednosnu kulturu, informisanost policijskih službenika o potencijalima Pregovaračkog tima, postojanje policijskih pregovarača na području policijskih uprava, potrebu za njihovim angažovanjem, mogućnost njihovog angažovanja itd.

Načini angažovanja i ishodi posebnih bezbednosnih problema u zavisnosti od angažovanja Pregovaračkog tima

Pored kvantitativne analize angažovanja, značajna su i kvalitativna obeležja angažovanja Pregovaračkog tima. S tim u vezi, pripadnici Pregovaračkog tima su u periodu 2005. do 2010. godine procentualno bili angažovani na sledeći način:

- *situacija je okončana pre dolaska pregovarača* u 21 slučaju (24%);
- *savetovali su policijske službenike* angažovane na mestu događaja u 6 slučajeva (7%);
- *pregovarali su* u 53 slučajeva (60 %) i
- *nije bilo komunikacije* u 6 slučajeva (8%).

Dakle, tokom prvih šest godina postojanja Pregovaračkog tima, u četvrtini slučajeva angažovanja pregovarača konfliktna situacija je okončana pre njihovog dolaska na mesto događaja. U 7% slučajeva pregovarači su savetovali policijske službenike na mestu događaja o načinu komuniciranja sa licem sa kojim se pregovara. Ovo je opravdano u slučajevima kada nema mogućnosti brzog dolaženja pregovarača na mesto događaja, a situacija zahteva hitnost u postupanju. Na primer, u toku 2005–2006. godine, u 10 od 12 slučajeva poseban bezbednosni problem povodom koga su angažovani pripadnici Pregovaračkog tima dogodio se u mestu u kome nije bilo obučenog pregovarača.

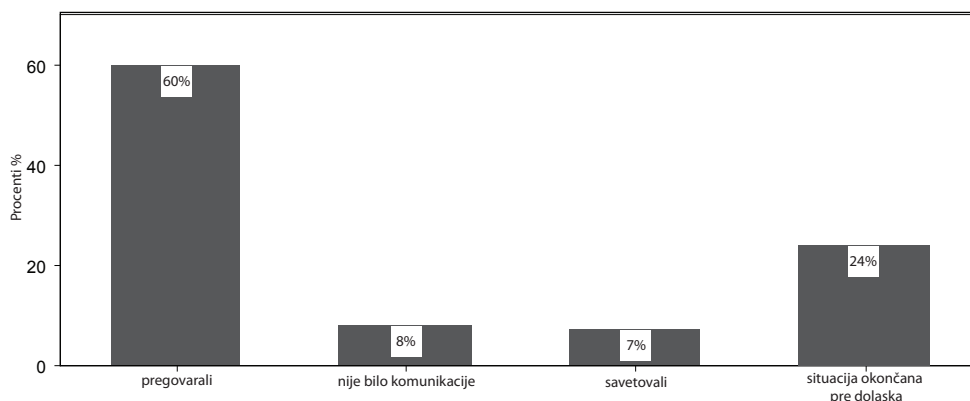
Povećanje broja pregovarača i njihovo raspoređivanje unutar svih područnih policijskih uprava u Srbiji doprinelo je i bržem izlaženju na mesto događaja, a samim tim i ranije uključivanje pregovarača u situaciju. Stoga se u 2009. godini to dogodilo u samo 8 od 26 slučajeva.

S druge strane, savetovanjem od strane pregovarača podiže se nivo stručnosti policijskih službenika koji uspostavljaju i održavaju početni kontakt sa licem sa kojim pregovaraju, posebno u smislu identifikovanja njegovog psihološkog profila (emotivan ili racionalan), odnosa prema njegovim zahtevima, predviđanja ishoda pregovora i rešavanja bezbednosnog problema uopšte (pregovaranje ili intervencija). Ovakve situacije su posebno značajne u slučajevima kada izvršioци krivičnih dela sa kojima se pregovara zahtevaju da određena lica dođu na mesto događaja, najčešće radi izvršenja ubistva ili samoubistva pred njima.

Ubedljivo najveći broj angažovanja pripadnika Pregovaračkog tima (60%) odnosi se na uspostavljanje i održavanje pregovaračke komunikacije. S tim u vezi treba imati u vidu da je Pregovarački tim u razmatranom periodu formiran i razvijan, kao i da je uporedo s tim trajalo informisanje policijskih službenika o njegovim potencijalima. S povećanom informisanošću policijskih službenika, može se očekivati povećanje navedenog procenta. Međutim, u 8% slučajeva pregovarači na mestu događaja nisu pregovarali, jer nije bilo odziva lica sa kojima je trebalo da se pregovara (slika 9, Mojsilović, 2010).¹¹

¹¹ Ovakve situacije su česte, a mogu da budu uzrokovane bekstvom lica sa kojim se pregovara, njegovom gluvonemošću, psihičkim poremećajem, problemima u telefonskoj i radio vezi, smrću, odsustvom volje za pregovaranjem i komuniciranjem itd.

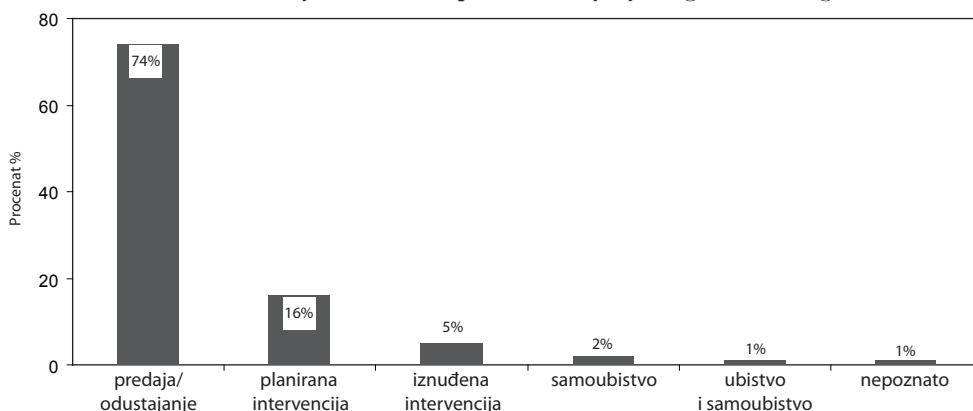
Slika 9. Način angažovanja pripadnika Pregovaračkog tima

Pored navedenih, prisutni su i drugi načini angažovanja Pregovaračkog tima koji su od značaja za poštovanje i zaštitu ljudskih prava. Naime, pripadnici Pregovaračkog tima pružaju podršku žrtvama krivičnih dela i članovima njihovih porodica (npr., psiholog), utiču na članove porodice žrtve radi njihovog psihičkog stabilizovanja (npr., opservator porodice žrtve), što je u funkciji zaštite njihovog zdravlja, posebno psihičkog. Pored toga, pripadnici Pregovaračkog tima obezbeđuju tonski zapis komunikacije pregovarača sa izvršiocom (član tima zadužen za operativno-tehničku podršku). Navedeni tonski zapis može da se dostavi kao prilog krivičnoj prijavi protiv izvršioca krivičnog dela, radi što objektivnijeg utvrđivanja činjeničnog stanja u vezi s konkretnim predmetima u kojima su angažovani pripadnici Pregovaračkog tima. Ova pregovaračka aktivnost od značaja je za ostvarivanje prava na pravično suđenje, itd. (Mojsilović, 2010).

Razmatranim uslovima angažovanja pregovarača odgovaraju i ishodi posebnih bezbednosnih problema. Najčešći ishod je odustajanje izvršioca krivičnog dela od daljih protivpravnih namera. To se dogodilo u 74% slučajeva. U 16% slučajeva izvedena je planirana intervencija. Po učestalosti, tome sledi iznuđena (*ad hoc*, neplanirana) intervencija koja se dešava u 5% slučajeva. U 2% slučajeva ishod incidenta je bilo samoubistvo, a u 1% slučajeva ishod je bio ubistvo i samoubistvo (slika 10, Mojsilović, 2010).

Slika 10. Načini razrešenja incidenata povodom kojih je angažovan Pregovarački tim

Navedenim angažovanjima spašena su 32 taoca, a od samoubistva je odvraceno 48 lica. Tokom tih angažovanja, nije se desilo da angažovani pregovarač (kao ni drugi policijski službenik) bude povređen. Od svih 86 slučajeva, tri su okončana lišenjem života izvršioca krivičnog dela od strane policije, tri samoubistvom izvršioca, pet lakim telesnim povredama izvršioca, dok u ostalim slučajevima nije bilo povređivanja izvršioca krivičnog dela. Ovi podaci svedoče o generalnoj nameri policije da posebne bezbednosne probleme rešava neprinudnim (težišno pregovaračkim) metodama, uz minimizaciju štetnih posledica po: 1) život i zdravlje svih učesnika u njima, 2) materijalnih dobara i 3) njihovog okruženja (npr. životne sredine). Ovo otuda, što je moguće postaviti pitanje: „Šta bi se desilo da u navedenih 86 analiziranih bezbednosnih problema nije angažovan Pregovarački tim“? Zdravorazumski odgovor na navedeno pitanje obuhvata hipotetičke stavove o tome – da je izostalo angažovanje Pregovaračkog tima onda bi u odnosu na dokumentovano, činjenično stanje došlo do većeg broja osoba lišenih života, većeg broja osoba sa trajnim štetnim posledicama po zdravlje, većeg broja samoubistava, većih šteta po materijalna dobra i njihovo okruženje.

Zaključak

Ovo teorijsko-empirijsko istraživanje inspirisano je pitanjem: „Kako i koliko policijsko pregovaranje doprinosi zaštiti i poštovanju ljudskih prava u Republici Srbiji?“, a odnosi se na period od 2005. godine, kada je osnovan Pregovarački tim Ministarstva unutrašnjih poslova do 2010. godine, što je poslednja godina za koju su podaci o rezultatima rada Pregovaračkog tima bili dostupni autorima. Odgovarajući na pitanje „kako“, došlo se do zaključka da policijsko pregovaranje nesporno doprinosi zaštiti i poštovanju ljudskih prava u Republici Srbiji. Ovo dokazuju sledeće odlike ove metode:

- *humanost*, jer policijsko pregovaranje ima za cilj zaštitu života i zdravlja izvršilaca najtežih krivičnih dela, žrtava krivičnih dela i policijskih službenika;
- *nenasilnost*, jer potencira rešavanje krizne situacije nenasilnim sredstvima, iako su ispunjeni zakonski uslovi za primenu policijskih sredstava prinude;
- *metodičnost*, tj. postojanje posebne metodike pregovaračkog komuniciranja čiji je jedan od principa i neprikosnovenost ljudskih sloboda i prava;
- *specijalnost*, jer primena ove metode zahteva usku specijalizaciju najstručnijih policijskih službenika sa komunikacijskim veštinama kojim se izvršioци krivičnih dela ubeđuju da odustanu od daljih kriminalnih namera;
- *rizičnost*, jer je policijski pregovarač skopčan sa rizikom da izvršilac krivičnog dela upotrebi silu protiv njega i drugih lica i
- *transparentnost*, jer je ishod, a neretko i postupak policijskog pregovaranja, dostupan javnosti i podleže izvesnoj unutrašnjoj i spoljnoj kontroli, što gotovo isključuje mogućnost prikrivanja zloupotreba i nestručnosti policijskih službenika.

Odgovarajući na pitanje „koliko“, došlo se do zaključka da policijsko pregovaranje doprinosi zaštiti i poštovanju ljudskih prava u Republici Srbiji u onoj meri u kojoj se primenjuje za rešavanje posebnih bezbednosnih problema. Ovo potvrđuju:

- intenzivna prostorna i vremenska zastupljenost policijskih pregovora povodom rešavanja posebnih bezbednosnih problema u Republici Srbiji;
- pretežno povoljni ishodi rešavanja posebnih bezbednosnih problema i
- trend porasta broja pregovaranja, kao i porasta uspešnosti pregovora. S obzirom na to da je praksa policijskog pregovaranja u posmatranom periodu bila u povelju, kao i da u Republici Srbiji nije bilo dovoljno obučениh

pregovarača, verovatno će se primenom ovog metoda u budućnosti efikasnije štititi ljudska prava.

Imajući u vidu da je angažovanje pregovarača uvek izazvano najdelikatnijim bezbednosnim okolnostima, iz izvedene analize može se zaključiti da su pregovaranjem minimizirane štetne posledice po život i zdravlje svih lica koja su uključena u rešavanje posebnih bezbednosnih problema. Pri tome, pregovori direktno utiču na zaštitu života, a posredno i na zaštitu i poštovanje ostalih ljudskih prava. Takođe, može se pretpostaviti da bi bez angažovanja pregovarača rezultati analize ishoda posebnih bezbednosnih situacija bili znatno manje efikasni, odnosno, rešavanje bezbednosnih problema ne bi bilo tako uspešno da nisu angažovani obučeni pregovarači.

Najzad, potencijali policijskog pregovaranja za rešavanje posebnih bezbednosnih problema u Republici Srbiji nisu dovoljno razvijeni u stručnom, materijalnom i organizacionom smislu. Stoga je neophodno povećati broj policijskih službenika koji su osposobljeni za primenu pregovaračke metode rešavanja bezbednosnih problema, valjano opremiti Pregovarački tim i formirati Pregovarački centar u kome bi bile objedinjene rukovodna, izvršilačka i logistička struktura Pregovaračkog tima itd.

Literatura

Dolnik, A., Fitzgerald, M.K. (2008) *Negotiating Hostage Crises With The New Terrorists*. London: Preager Security International.

Hancerli, S. (2008) *Negotiation, communication and decision strategies used by hostage/crisis negotiators*. Doctoral dissertation, Denton: University of North Texas.

Komitet ministara Saveta Evrope (2001) *Preporuka (2001)10: Evropski kodeks policijske etike i Memorandum sa objašnjenjima*, dostupno na: http://www.nezavisnost-suppancevo.org.rs/engleski/propisi/evropski_kodeks_policijske_etike.htm, stranici pristupljeno 10.2.2012.

Mijalković, S. (2009) Organizovani kriminal kao pretnja nacionalnoj bezbednosti. *Bezbednost*, 1-2, str. 119-132.

Mijalković, S. (2010) Obaveštajne strukture terorističkih i kriminalnih organizacija. *NBP: nauka – bezbednost – policija*, 2, str. 101-114.

Mojsilović, Ž. (2009) *Terorizam i pregovaranje*. Beograd: Centar za krizni menadžment i pregovaranje.

Mojsilović, Ž. (2010) *Pregovarački tim Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, autorizovana predavanja*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

Nikolić-Ristanović, V. (2003) Krivično delo nasilje u porodici u društvenom kontekstu i pravnom sistemu Srbije i Crne Gore. *Temida*, 2, str. 5-10.

Srna, J., Stevanović, I. (2010) Problem telesnog kažnjavanja dece i uloga stručnjaka u njegovom rešavanju. *Temida*, 4, str. 5–16.

Станчев, И., Николов, В., Куртев, С. (2008) *Операция за обезвреждане на барикадирали се лица*. София: Академия на МВР.

Subošić, D. (2003) *Oslobađanje talaca*. Beograd: Glosarijum.

Subošić, D. (2011) Policijsko pregovaranje kao metod zaštite i poštovanja ljudskih prava. U: M. Živković, R. Zekavica, D. Subošić (ur.) *Policijska u funkciji zaštite ljudskih prava*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 115-133.

Tejlor, M. (2003) *Ljudska prava kao izazov u policijskoj praksi: referentna brošura*. Beograd: Kancelarija Saveta Evrope u Beogradu.

Tripković, M. (2009) Psihičko zlostavljanje na radnom mestu: analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2008. godini. *Temida*, 2, str. 19-32.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 83/06.

Zakon o policiji, Službeni glasnik RS, br. 101/05, 63/09 (odluka Ustavnog suda) i 92/11.

DANE SUBOŠIĆ
SAŠA MIJALKOVIĆ

Contribution of the police negotiating team to the protection of human rights in specific security situations

Legal right of police to use force, especially firearms, makes modern police mission seem inconsistent: in order to protect the rights of one, the police must limit the rights of others, which raises the question of optimal measures between these opposites. The most dangerous is the police action which encroaches on the right to life, thus indirectly interfering in other human rights. This applies equally to both citizens and the offenders. In an effort to minimize the possibility of eroding the right to life, the modern police forces have developed mechanisms of so-called police negotiating. Respecting the principles of legality, humanity and expertise, members of the of specialized police units engage in negotiations with the most dangerous criminals in order to prevent them in further criminal intent on one hand and in order to solve the crisis without the use of police force, on the other. In addition a notable involvement of police negotiators in prevention of suicide attempts has been observed. In this regard, the paper explores the contribution of the negotiating team of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia to the protection of human rights in Serbia in the period 2005. - 2010.

Keywords: police, negotiation team, negotiator, human rights, security.

Konferencija „Žrtve kriminaliteta u Evropskoj uniji: post-Lisabonska pravna agenda“

Trier, Nemačka, 9-10. jun 2011. godine

Konferencija pod nazivom *Žrtve kriminaliteta u Evropskoj uniji: post-Lisabonska pravna agenda* održana je 9. i 10. juna 2011. godine u prostorijama Evropske pravne akademije¹, u gradu Trier u Nemačkoj. Konferencija je imala za cilj da analizira sadržaj paketa mera o pravima žrtava koji je Evropska unija predstavila javnosti u maju 2011. godine, iskoristivši tako nove mogućnosti stvorene Lisabonskim sporazumom za poboljšanje položaja i tretmana žrtava kriminaliteta u Evropskoj uniji. Prema Akcionom planu Štokholmskog programa, novi obuhvatni instrument u formi direktive treba da zameni Okvirnu odluku o položaju žrtava u krivičnom postupku iz 2001. godine. Mađarska, kao predsedavajuća EU, radila je na unapređenju ideje *Mape puta za žrtve*, posebno podvukavši razvoj evropskog sistema zaštite žrtava.

Prvog dana konferencije govorilo se o sledećim temama: Ponovno promišljanje žrtava: refleksije na ulogu žrtve u krivičnom postupku; Žrtve u krivičnopravnoj praksi u EU; Osnaživanje žrtava kriminaliteta u EU – ključni aspekti zakonodavnih instrumenata u Paketu mera o pravima žrtava. Izlagači su bili: Viviane Reding, potpredsednica Evropske komisije odgovorna za Pravdu, osnovna prava i državljanstvo, Bernd Schunemann sa Univerziteta Minhen, Fiona McKay, šefica odeljenja za žrtve Međunarodnog krivičnog suda, Ann Power, sudija Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, Peter Czonka, stalni predstavnik Mađarske u EU, Levent Altan iz EU i profesor Marc Groenhuijsen, INTERVICT, Holandija. Prvi dan konferencije završen je panel diskusijom u kojoj su učestvovali Aldo Bulgareli, potpredsednik Saveta advokatskih i pravnih udruženja Evrope, David McKenna, predsednik Evropske pomoći žrtvama i John Thomas, sudija Apelacionog suda Engleske i Velsa.

¹ Informacije o Evropskoj pravnoj akademiji i konferencijama koje redovno organizuje mogu se pronaći na web stranici www.era.int

Tokom drugog dana konferencije rad se odvijao u dve sesije i to: Da li se potrebama žrtava izlazi u susret u praksi? – Pitanje efektivnosti i Završna debata: tretman žrtava kriminaliteta u EU – kako se može poboljšati? Izlagači su bili: Joao Lazaro, potpredsednik Evropske pomoći žrtvama, Sabrina Bellucci, direktorka INAVEM – službe za žrtve kriminaliteta Francuske, profesor Frans Willem Winkel, INTERVICT, Holandija i Niall Kearney, predsedavajući Evropskog foruma za restorativnu pravdu.

Veoma zapaženo izlaganje imala je Fiona McKey iz Međunarodnog krivičnog suda. Ona je govorila o ulozi žrtve u postupku pred tim sudom. McKey je ukazala na odredbe o žrtvama koje postoje u Rimskom Statutu (Statutu Međunarodnog krivičnog suda), kao i na to da su te odredbe nastale pod uticajem dva ključna UN dokumenta o žrtavama: Deklaracije UN o principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći i Deklaracije o naknadi štete žrtvama masovnih kršenja ljudskih prava. Ona je istakla da se Međunarodni krivični sud bavi samo najtežim delima i da je usvojio definiciju žrtve iz Deklaracije UN o principima pravde za žrtve. McKey je ukazala i na odredbu koja reguliše odnos prava žrtava i okrivljenih, kao i na to da žrtva koja želi da aktivno učestvuje u postupku treba da podnese prijavu. Pri tome, u postupku pred Međunarodnim krivičnim sudom žrtva nije stranka, već samo učesnik-učesnica.

McKey je istakla da se glavni izazovi u praksi ovog suda odnose na omogućavanje efektivnog učešća žrtava, s obzirom da mnoge nisu pristupačne, nemaju pristup medijima, ne poznaju pravni sistem i nepismene su. Upravo stoga je od velikog značaja terenski rad ovog suda, putem kojeg se ostvaruje dijalog u zajednicama iz kojih potiču žrtve, pri čemu se koriste kako mediji tako i drugi načini komunikacije sa stanovništvom u cilju prosleđivanja važnih informacija o sudu i suđenjima. S obzirom da se suđenja koja su u toku uglavnom odnose na zemlje u kojima je masovna zloupotreba dece kao vojnika (Kongo, Uganda, Sudan, Libija, Obala Slonovače i druge), posebna pažnja se posvećuje deci-vojnicima kao žrtvama.

Ann Power, sudija Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, govorila je o pravima žrtava i pozitivnim obavezama država koje su pod jurisdikcijom tog suda. Ona je najpre, koristeći se primerima Evropskog suda za ljudska prava, ukazala na tenziju koja postoji između prava žrtava i prava optuženih. Istakla je da sud nastoji da nađe „srednji put“ između prava žrtava i optuženih.

Power je posebno istakla da države imaju obavezu da preduzmu proaktivne mere da spreče da dođe do kršenja ljudskih prava, odnosno da zaštite živote ljudi. Takođe, država ima obavezu da istraži na pravi način šta se desilo,

što ona često ne čini. Na primer, Britanci nisu hteli da istraže povrede koje su oni izazvali u Severnoj Irskoj. Takođe, u Čečeniji su se Čečeni žalili da država nije preduzela odgovarajuću istragu. Možda je najznačajniji slučaj nasilja u porodici u Turskoj: majka se mnogo puta obraćala policiji bez uspeha. Istraživanjem sistema pravne zaštite u ovoj zemlji utvrđeno je da ne postoji mogućnost izricanja mera zaštite žrtvama nasilja u porodici.

Ann Power je naglasila da Evropski sud za ljudska prava pod žrtvom podrazumeva kako neposredno tako i posredno oštećena lica. Odgovarajući na pitanja koja su joj postavljena u diskusiji, ona je ukazala i na to da je sud razvio pojam ranjive žrtve pod kojom podrazumeva žrtvu koju izvršeno delo posebno pogađa. Takođe, na pitanje da li je vreme da se pravo na pravično suđenje proširi i na žrtve, Power je odgovorila potvrdno. Ona je objasnila da bi to praktično značilo zaštitu žrtve od ponavljanja svedočenja više puta i da je Evropski sud za ljudska prava počeo da svojom praksom popunjava praznine koje, u pogledu ovakvog prava žrtve, postoje u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima.

Ključno izlaganje na konferenciji imala je Vivian Reding, potpredsednica Evropske komisije, koja je govorila na temu „Jačanje prava žrtava u Evropskoj uniji“. Ona je istakla da je Evropska unija prepoznala potrebe žrtava da budu priznate kao žrtve, da dobiju informacije, da budu zaštićene i da imaju pristup pravdi. Reding je podsetila da krivičnopravni sistemi nisu dizajnirani sa žrtvama u glavi i istakla da bi ona volela da EU ima vodeću ulogu u razvijanju prava žrtava. Ona se zatim osvrnula na istorijat bavljenja pravima žrtava od strane Evropske unije. Ukazala je da je već Okvirna odluka EU o položaju žrtava u krivičnom postupku iz 2001. godine uvela neka prava žrtava. Međutim, odredbe Okvirne odluke očito nisu bile dovoljne s obzirom da u mnogim zemljama prava žrtava nisu poštovana. Jasno je da je potreban novi dokument kao osnova za budući razvoj. Potrebno je da građani imaju poverenja, a za to su potrebne stroge obaveze države. Zbog toga je neophodno da EU postavi minimalna pravila i da osigura da se ona poštuju. 18. maja 2011. godine predstavljen je prvi paket mera EU za zaštitu žrtava koji treba da osigura da prava žrtava budu poštovana. Žrtve moraju da znaju da imaju prava i kako da ih koriste.

Reding je posebno istakla da često čujemo od žrtava da ne znaju gde treba da idu i kome da se obrate. Uloga podrške žrtvama stoga nije samo da pomogne žrtvi kada se nešto desi, već i da joj pomogne da se orijentiše u „zbunjujućem pravnom sistemu“. „Moramo da osiguramo da svako u pravosuđu razume potrebe žrtava i svaki sudija treba da prođe trening o tome“, istakla je Reding. Prema Lisabonskom sporazumu, svaki građanin EU je poje-

dinac koji ima pojedinačna prava i obaveze. Za posebno ranjive žrtve neophodno je imati posebne mere zaštite pri ispitivanju a kontakti između učinioca i žrtve će biti svedeni na minimum.

Vezano za Direktivu EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta, Reding je ukazala da će se ona primenjivati na direktne i indirektne žrtve i da će evropske mere zaštite u krivičnom i građanskom postupku biti povezane. Najzad, ona je je istakla da je neophodno dalje razvijanje naknade štete na osnovu Okvirne odluke o kompenzaciji, što je predmet drugog paketa mera EU.

Peter Csonka, stalni predstavnik Mađarske u EU, govorio je o pogledu na prava žrtve iz perspektive mađarskog predsedavanja Evropskom unijom. On je izložio detaljno *Mapu puta za žrtve*, koju je EU usvojila 10. juna 2011. godine, dakle tokom drugog dana ove konferencije. Mapa puta se sastoji iz pet grupa mera: Mera A: Direktiva EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima; Mera B: Preporuka o praktičnim merama i naboljim praksama; Mera C: Evropska mera zaštite u građanskom postupku, kao dopuna istoj takvoj meri u krivičnom postupku; Mera D: Preispitivanje i nadogradnja Okvirne odluke o kompenzaciji; Mera E: Ispitivanje posebnih potreba žrtava trgovine ljudima, žrtava terorizma, dečije pornografije i tako dalje – na osnovu evaluacije najboljih praksi treba da se utvrdi da li opšte mere odgovaraju ili su potrebne druge mere.

U panel diskusiji na kraju prvog dana konferencije, David McKenna se kritički osvrnuo na prethodna izlaganja i novi paket mera EU. On je istakao da treba prestati sa pričama o žrtvama na sudu, jer samo mali broj žrtava dođe na sud. Okvirna odluka EU o položaju žrtava u krivičnom postupku je postojala deset godina a samo mali broj žrtava u EU je dobio pravo na informacije i sl. Većina žrtava nema ni osnovne informacije o tome šta se dešava sa njihovim slučajem. McKenna je posebno istakao da žrtve, kao i izvršioци, mogu da izgube kuću, porodicu i tome slično. Međutim, dok za izvršioce postoje usluge pomoći u tim situacijama, za žrtve uglavnom ne postoje. Zaključujući svoje izlaganje, on je ukazao na značaj Direktive EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, kao važne osnove za budući razvoj prava žrtava u Evropskoj uniji.

Sudija John Thomas se u svom izlaganju kritički bavio odnosom sudija prema žrtvama. On je istakao da sudije suviše ističu svoju nezavisnost a nedovoljno svoje obaveze i odgovornosti. Međutim, pravo na nezavisnost ne podrazumeva i pravo na arogantnost. Istraživanje koje je sprovedeno u 22 evropske zemlje pokazalo je da samo manjina sudija prihvata trening. Sudije treba

da artikulišu svoje odluke u kontekstu prava žrtava (na primer, kada odlažu suđenja i sl.). „Ljudi menjaju ponašanje na osnovu posledica“, rekao je sudija Thomas. „Problem sa sudijama je što oni nikada ne snose posledice svojih odluka. Izvršilac ide u zatvor i to je to“.

Levant Altan je detaljno predstavio minimalne standarde o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta, sadržanim u Direktivi EU, kao i o njihovom značaju za poboljšanje opšteg stanja vezano za podršku žrtvama u EU. Ukazujući na velike potrebe koje postoje za službama za žrtve, on je istakao da, čak i u zemljama u kojima postoji velika mreža službi za pomoć žrtvama, sve žrtve ne dobijaju pomoć.

Profesor Marc Groenhuijsen je govorio veoma kritički o izazovima i mogućnostima povezanim sa novim paketom mera EU. On se najpre osvrnuo na, na konferenciji u nekoliko navrata korišćen, termin „navodna ili potencijalna žrtva“. Istakao je da je taj termin davno napušten, da je šokantno čuti ga u 2011. godini, kao i da ne postoji paralela između žrtve i osumnjičenog. On je istakao i da bi, kada tužilac odbaci prijavu, sud trebalo da kontroliše tu odluku, ali bi to bilo suviše za uključivanje u Direktivu u ovom momentu. Profesor Groenhuijsen je podsetio da je, u vreme kada je doneta Okvirna odluka EU o položaju žrtve u krivičnom postupku, rečeno da je to početak projekta poboljšanja položaja žrtava u Evropi. Međutim, posle dve godine urađeno je istraživanje koje je pokazalo da nijedna država nije ništa uradila, niti je EU išta uradila u odnosu na te zemlje. Zanimljivo je, takođe, da je u izveštaju o primeni Okvirne odluke kritikovano Ujedinjeno Kraljevstvo, koje ima najbolje razvijene praktične mere za zaštitu žrtava (na primer, odvojene sobe i toalete za žrtve kao svedoke i sl.), zbog toga što nema odredbe o tome u zakonima.

Groenhuijsen je izneo i rezultate istraživanja koje je sproveo sa profesorom Jan van Dijk-om, a kojim su, u pogledu dobijanja pomoći, poređene države sa veoma razvijenim službama za žrtve i one u kojima jedva da ih je bilo. Došlo se do toga da u svim zemljama postoji stalni nalaz koji pokazuje da oko dve trećine žrtava, koje žele pomoć, tu pomoć ne dobija. U većini zemalja manje od 50% žrtava dobija informacije. Čak i u zemljama gde je najrazvijenija mreža službi za žrtve, najviše 70% žrtava dobija informacije. Pri tome, postavlja se pitanje da li je u uslovima finansijske krize realno očekivati implementaciju novih prava žrtava. Groenhuijsen je ukazao na to da će u narednom periodu biti veliki problem obezbediti sredstva. Takođe, primetan je veliki otpor među pravnicima u zemljama – članicama Evropske Unije. Javni tužioci ne vole žrtve

jer imaju dosta posla i inače, a sudije su u većini zemalja veoma konzervativne i smatraju da treba da štite prava optuženih, tj. da se to od njih očekuje.

Profesor Groenhuijsen se kritički osvrnuo i na sadašnje insistiranje EU da medijacija treba da se koristi samo kada služi interesima žrtava. Međutim, činjenica je da su neki od programa medijacije, koje su vodili ljudi iz probacijskih službi, odlično služili interesima žrtava. Samim tim, postoji opasnost da sadašnji odnos EU prema programima medijacije može da dovede do smanjenja tih programa, iako su bili dobri za žrtve.

Profesor Marc Groenhuijsen je završio svoje izlaganje u optimističkom tonu, naglašavajući da veruje da smo mi deo istorije, jer počinjemo novu eru u razvoju prava žrtve.

U diskusiji, nakon izlaganja profesora Groenhuijsen-a, je istaknuto da Direktiva daje veća ovlašćenja Evropskoj uniji što je važno, jer Okvirna odluka nije bila dovoljno primenjena. Takođe, rečeno je i da je stav Evropske pomoći žrtvama i službi za žrtve u Evropi uvek bio da se pretpostavlja da je žrtva prava žrtva sve dok se optuženi ne oslobodi.

Profesor Frans Willem Winkel je u svom izlaganju na temu „Žrtve nasilja u porodici: prevencija ponovljene i sekundarne viktimizacije“, posebno ukazao na mogućnost ranog utvrđivanja koje žrtve su posebno ranjive, odnosno izložene riziku ponovljene viktimizacije. On je naglasio da su u Holandiji policajci po zakonu obavezni da koriste instrument za procenu rizika, kako bi utvrdili da li je žrtva u riziku od reviktimizacije. Na osnovu procene rizika, oni donose odluke o hapšenju izvršioca i drugim merama. Ukazao je i na to da je u Holandiji donet poseban zakon o žrtvama, kao i da je INTERVICT napravio instrument na osnovu kojeg se utvrđuje rizik od reviktimizacije nasiljem u porodici.

Niall Kearney je govorio o Direktivi EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima žrtve iz perspektive Evropskog foruma za restorativnu pravdu. On je istakao da je Forum uglavnom zadovoljan Direktivom i da ima samo sitnije primedbe. Ukazao je na značaj koji ima restorativna pravda u popunjavanju praznina u zadovoljavanju potreba žrtava i izneo primer roditelja koji su želeli da upoznaju osobu koja je osuđena jer je ubila njihovog sina. Svi kojima su se obratili su govorili da im to nije u opisu posla, sve dok nisu došli do organizacije koja se bavi restorativnom pravdom. Kearney je istakao i da dosadašnji rezultati pokazuju da primena restorativne pravde može da smanji stres žrtve, da zadovolji i žrtvu i izvršioca i smanji žrtvinu želju za osvetom. Takođe je istakao da Forum želi da sve žrtve u EU imaju pristup restorativnoj pravdi.

U diskusiji na završnom panelu istaknuto je da je EU paket fokusiran na poznate žrtve ali da je neophodno da se radi na monitoringu potreba onih žrtava koje nikada ne dođu do državnih organa. Joanna Goodey, iz Agencije EU za fundamentalna prava, skrenula je pažnju na ankete o viktimizaciji žena nasiljem, LGBT populacije, Jevreja i drugih, koje je sproveda ova Agnecija u okviru programa EU-MIDIS. Ona je najavila i projekat o službama za žrtve u EU.²

U diskusiji je istaknut i značaj prava žrtava na pristup informacijama. Levant Altan je podsetio da EU finansira interaktivne web stranice na kojima se žrtve mogu informisati kako funkcioniše krivičnopravni sistem. Istakao je i da je za implementaciju Direktive neophodno zalaganje nacionalnih službi za žrtve, uključujući tu i razvijanje i predlaganje projekata.

Konferencija je završena konstatacijom da je u izlaganjima i diskusijama postignut dobar balans informisanja i kritičkog pristupa. Predstavnic organizatora, Evropske pravne akademije, najavila je mogućnost organizovanja seminara na kome će se govoriti o onome što je postignuto, nakon izvesnog vremenskog perioda.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

² Više informacija o programima Agencije za fundamentalna prava se može naći na www.fra.europa.eu

TEMIDA
Mart 2012, str. 261-264
ISSN: 1450-6637

Zorica Mršević

„Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost“

Institut društvenih nauka, Beograd, 2011, str. 229

Brojna autorkina predavanja u zemlji i inostranstvu, istraživanja i objavljeni radovi iz sfere rodne ravnopravnosti tokom proteklih dvadesetak godina, rezultirali su knjigom „Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost“, čineći tako spoj predavačkih i istraživačkih aktivnosti. Knjiga je nastala u okviru projekta „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup“, koji podržava Ministarstvo prosvete i nauke u periodu od 2011. do 2014. godine. Plodan autorkin opus, sačinjen iz 20 knjiga i preko 300 članaka, u naučnoj i stručnoj periodici iz oblasti krivičnopravnih disciplina, teorije nasilja i ženskih ljudskih prava, upotpunjava i ova knjiga. Ona čini tetralogiju

sa prethodno objavljenim knjigama: *Ka demokratskom društvu – izborni sistem kvota* (2001), *Ka demokratskom društvu – sloboda javnog okupljanja* (2007) i *Ka demokratskom društvu – istopolne porodice* (2009).

Dvodielna struktura knjige obuhvata Opšti deo (četiri poglavlja: Studije roda, Nasilje nad ženama i ženska ljudska prava, Politička prava žena i Mehanizmi za rodnu ravnopravnost) i Posebni deo (poglavlje Marginalizovane žene). Svako od pet poglavlja dalje se račva na podteme, a često i one imaju niz kraćih celina, kojima se apsolvira svaka od njih. Tako:

- 1) Prvo poglavlje sadrži sledeće celine: Studije roda, Profesionalni put pravnic, Pravo tretira žene onako kako muškarci tretiraju žene, Ne slažemo se, Ne govorimo – roze modrice, Pol i rod, pojam i vrste diskriminacije;
- 2) Drugo poglavlje sadrži sledeće delove: Nasilje nad ženama i ženska ljudska prava, Koncept gender mainstreaming-a, Gender mainstreaming;
- 3) Treće poglavlje se odnosi na sledeće teme: Pravo glasa žena, Značaj Osmog marta, Samoorganizovanje žena, Izborni sistem kvota kao mehanizam postizanja ravnopravnosti polova u politici;
- 4) Četvrto poglavlje sadrži sledeće celine: Mehanizmi za rodnu ravnopravnost, Pravila EU o rodnoj ravnopravnosti, Rodno senzitivnan jezik, Rodno senzitivna statistika, Žene u pravnim profesijama;
- 5) Peto poglavlje se bavi temama: Marginalizovane žene, Žene sa invaliditetom, Žene u starijim godinama – sindrom bake robinje.

Pravnica po vokaciji, Zorica Mršević se u ovoj knjizi poziva na brojna zakonska akta dajući tako legitimitet svojim stavovima i tezama (Atlantska povelja, Deklaracija o ljudskim pravima, Wolfenden Report, Zakon o ravnopravnosti polova, Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o javnom informisanju, Rezolucija o homofobiji u Evropi, Deklaracija o pravima žena, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama, Reformski zakon, Zakon o razvodu, Univerzalna deklaracija o demokratiji). Ujedno, pominje i brojne teoretičarke i teoretičare, aktivistkinje i aktiviste poput: Fullera, D. Lesing, J. Kristeve, E. Sabat, S. Frojda, Olimp de Guž, Dz. S. Mil, H. T. Mil, M. Fosit, E. Pankhrest, B. Li Smit, S. Jovanović, K. Cetkin. Teorijska aparaturna apstrahuje odrednice poput studije roda, feministička jurisprudencija, rodni stereotipi, diskriminacija, mizoginija, govor mržnje, homofobija, gender mainstreaming, samoorganizovanje žena (slobodni ženski prostor), kvota sistem, višestruka diskriminacija, pravna distopija, akademsko oceubistvo, invaliditet, lezbejke i coming out.

Da bi ostvarila što veći stepen naučne egzaktnosti, autorka koristi tabele kad želi da predstavi nacionalne mehanizme za rodnu ravnopravnost u nekim evropskim zemljama i studije u Srbiji prema polu. Statistički podaci ne manjkaju i u analizi pitanja nasilja, izbornog sistema kvota, rodno senzitivne statistike, žena u pravnim profesijama, žena sa invaliditetom, starijih žena, prostitutki, Romkinja, sportistkinja i žena u krizi.

Uverljivost i verodostojnost svojih tvrdnji autorka postiže korišćenjem citatnosti ili relevantnih dokumenata (Univerzalna deklaracija o demokratiji, Hamurabijev zakon) ili pojedinaca (H. T. Mil, M. G. Fosit, T. Dejvis, T. Jagland).

U prvom poglavlju, Studije roda, mnoge teme počinju rečima U. Legvin, čime se na efektan način nagoveštava sama tema. Na primer, Uvodni deo o Studijama roda sadržan je u citatu: „Ne dopusti da te zavara lažna jednakost – tvoja dužnost je da zahtevaš najbolje i čuvaš svoju slobodu!“, čime se podcrtava stalno redefinisavanje i preispitivanje rodnih uloga u istoriji društva.

Vrlo su korisni informativni pasazi o ljudskim pravima, pravu glasa žena, Osmom martu i mehanizmima za rodnu ravnopravnost, gde se pruža prigodni istorijat datih pojava. Dijahronijska nit se zadržava na trenutnom stanju što povlači i kvalitet aktuelnosti. U delu o ženama u pravnim profesijama, čija je autorka Bojana Balon, kombinuje se dijahronijski pristup (od početka 20. veka do savremenog doba) sa sinhronijskim pristupom (teritorijalna mapa na prostoru Srbije).

Zorica Mršević u knjizi „Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost“ komparativno proučava Žene u muzeju i Žene u krizi na mikroplanu budimpeštanskog muzeja i Srbije za razliku od Prava glasa žena – na makroplanu Engleske, Srbije, Saudijske Arabije – ili Osmog marta – na istoku i zapadu Evrope. Time se stiče uvid ne samo u dešavanja na domaćoj sceni već i šire, zahvaljujući čemu se lakše i uspešnije situiraju prilike u Srbiji.

Primetna je temeljnost u proučavanju pojedinih tema (engleski pokret za prava žena, izborni sistem kvota, mehanizmi za rodnu ravnopravnost, pravila EU o rodnoj ravnopravnosti) gde, recimo, tema Diskriminacija isprva iznosi pitanje pola i roda, zatim zabrane i vrste diskriminacije, a onda se nastavlja u teme eksploatacije, marginalizacije, nemoći, kulturnog imperijalizma, nasilja, mizoginije i govora mržnje. S druge strane, detaljniji prikaz problema nedostaje u poglavlju Marginalizovane žene, kad se radi o prostitutkama, starijim ženama i ženama zatvorenicama za razliku od ostalih, kojima je posvećena veća pažnja. Poslednja tema u poglavlju, Žene u krizi, deluje nedovršeno možda i zbog toga što zadire u problematiku tranzicije, čime se aktuelizuje čitav korpus problema poslednjih godina u Srbiji, bez dovoljne vremenske distance.

Autorka ilustruje primerima višestruku diskriminaciju, govor mržnje, hijerarhiju vrednosti i sifražetski pokret, kako bi čitalačkoj publici što plastičnije prenela kompleksnost tema. Međutim, dugo insistiranje na ličnim pričama u delu Žene u sportu rasplinjava u intimističkom smeru teorijski okvir, s merom uspostavljen u većini slučajeva.

Neosporan je autorkin eruditski duh tokom cele knjige, bilo da govori o rodno senzitivnom jeziku, marginalizovanim ženama, govoru mržnje, prostituciji, pornografiji, komunistkinjama ili o ženama u muzeju, ženama u krizi, nasi-

lju u partnerskim vezama i „roze modricama“, „zamrznutom strahu“, izbornom sistemu kvota. Sa poznavanjem materije zalazi u domen različitih nauka: statistike, političke ekonomije, sociologije, psihologije, umetnosti, kulturologije, lingvistike, prava i medicine. Negujući multidisciplinarnost u svom tumačenju, ova knjiga stiže mnogo širu ciljnu grupu čitalaca, no što bi se na prvi pogled reklo.

U bilo kojem društvu, ukoliko se dovedu u opasnost tradicionalni odnosi, podela uloga, odnosi moći, interesi i neprikosnovenost privilegija, nije lako zalagati se za rodnu ravnopravnost, tačnije aktivistički analizirati njene nedostatke, tražiti nove, odgovarajuće teorijske okvire usklađene sa mogućom praksom, argumentovati pravce razvoja i tražiti doslednost inkorporiranja u pravni sistem države. Zorica Mršević upravo to radi u ovoj knjizi ne libeći se da jasno naglasi prioritete, koji se, pre svega, tiču pravednog društva, položaja žena u Srbiji, reformi određenih zakona, političke participacije žena i afirmisanja marginalizovanih grupa. Još uvek je jedna od retkih naučnica i predavačica na ovim prostorima koja otvoreno govori o žensko – ženskom nasilju, braku, mizoginiji, ženama u zatvoru i slično, svesna provokativnosti, ali i značaja navedenih pitanja. O tome najbolje svedoči autopoetički iskaz u predgovoru knjige, u kojem napominje davno uspostavljene trase svog profesionalnog kretanja: „Postupala sam, pisala i predavala često sa saznanjem da ima momenta kada se mora zauzeti stav koji nije ni bezbedan, ni mudar, ni popularan, ali se jednostavno mora, jer je ispravan“.

TATJANA ANTIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2012. godinu su: broj 2. – **Viktimologija: teorija, praksa, aktivizam** (rok za predaju radova je 1. april 2012.), broj 3. – **Evidentiranje podataka o kriminalitetu i žrtve** (rok za predaju radova je 1. septembar 2012.), broj 4 – **Žene i zatvor** (rok za predaju radova je 1. novembar 2012.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: vds@eunet.rs.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
- 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.net

4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.
4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati – dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5.decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5. Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na: a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autorki i autora prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Temida podleže **kontroli na plagijarizam** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi** i u **Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora ili autorke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor ili autorka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora ili autorke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica.

Npr. Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja:

Npr. Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora ili autorke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/autorke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu.

Npr. Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog primerka je 750 dinara. Pretplata za 2012. godinu iznosi za pojedince 3.000 dinara i 10.000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi pretplate molimo Vas da se obratite Redakciji.

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nb.rs

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

Topics for 2012 include: No 2 – **Victimology: theory, practice, activism** (submission deadline: April 1, 2011), No 3 – **Crime data recording and victims** (submission deadline: September 1, 2012), No 4 – **Women and prison** (submission deadline: November 1, 2012).

Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms. Manuscripts should be submitted by e-mail: vds@eunet.rs.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

1. Contributions should not exceed 16 pages typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
2. First page should contain: **the title, the author's name, abstract** (up to 150 words) and **4-5 key words**.
- 2.1 After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail.
Example: Petar PETROVIĆ*
3. Subheadings should be written in the following way:
Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)
Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)
Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)
- Example: **Victim support services**
Categories of the users
a) Women and children
4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number.
Example: (Christie, 2005: 28).
- 4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments, law articles and Official Gazzetes.
- 4.2. Foreign names should be written originally.

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, E.g. (Table 2)

Please give the titles above the pictures/tables.

Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender

6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

E.g. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5.10.2012

Prior to the web page there can be the author's name (if known) and the title of the text. In this case, in front of the web page write – available at:

For laws: next to the name of the law, mention the Official Gazette in which it was published.

E.g. Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

For conference papers: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title, name of the conference (in italics), page number in the book of abstracts (in the bracket), place of publication, name of the publisher.

E.g. Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

For magazine articles: surname and initials of the author, year and day of publication in the bracket, headline, newspaper name, page number.

E.g. Jovanović, A. (2012, 5.decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, p. 5.

It is possible to specify the web edition of the newspaper, when instead of the page you can write – available at: and then web site address and the date of accessing the site.

Additional note: In the reference list there must not be bibliographic items that are not mentioned in the text.

7. Be sure to attach the title, abstract and keywords in English at the end of the manuscript.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal Temida is a subject of plagiarism **control** and is located in the **DOI (Digital Object Identifier) database** and in the **Serbian Citation Index (SCIIndeks)**.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that „a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Conference review: title of the conference in original, translation of the conference title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of conference.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single copy is 750 Dinars. Annual subscription in the year of 2012. is 3000 Dinars for individuals and 10 000 Dinars for institutions. Price for single copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rates for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) – Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije : Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej). – 24 cm

Tromesečno. – Ogladni broj izašao 1997. godine

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335